

e-ISSN:2651-432X

Giresun Üniversitesi
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics
and Administrative Sciences

GİİBDE (JEAS)

Cilt: 9, Sayı: 1 | Volume:9, Issue: 1

ISSN: 2149-3391

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Economics and Administrative Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guııbd> ıııııııııı@giresun.edu.tr | ISSN: 2149-3391

CİLT 9, SAYI 1

HAZİRAN 2023

SAHİBİ / OWNER

T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
Kurtuluş Yılmaz GENÇ/ kurtulus.yilmaz.genc@giresun.edu.tr

YÖNETİCİ EDITÖR / CHIEF EDITOR

Işıl DEMİRTAŞ/ isil.demirtas80@gmail.com

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Esra Gökçen KAYGISIZ / esgokk@hotmail.com
Betül KARAGÖZ YERDELEN/ drbetulkaragozyerdelen@gmail.com
Yasemin MAMUR IŞIKÇI/ mamurysm@gmail.com
Murat ÖZDEMİR/ murat.ozdemir@giresun.edu.tr
Mertcan ÖZTÜRK / mertcan.ozturk@giresun.edu.tr
Pınar AKGÜL/ pınar.akgul@giresun.edu.tr
Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr
Durmuş Çağrı YILDIRIM/ dcyildirim@nku.edu.tr
Sejma AYDIN/ saydin@ius.edu.ba
Burcu YILMAZ ŞAHİN/ burcu.sahin@giresun.edu.tr
Emine CEBECİ/ emine.cebeci@giresun.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Harun DURLU / harun.dumlu@giresun.edu.tr

Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

Fecra AKÇA /fcrakc@gmail.com

Berat HARMAN /berat.harman@giresun.edu.tr

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF THE ISSUE

Adnan SÖYLEMEZ

Arzu Neşe BAKKALOĞLU

Aydın ŞENOL

Ayşen WOLFF

Begum SAHİN

Bilal AKKAYNAK

Çağlar KARAMAŞA

Dursun KELEŞ

Eda TUTAK

Firdevs KOÇ BAYKARA

Gülşah KARAVARDAR

İlhan ARAS

İlyas DOĞAN

İshak TURAN

İsmail TUNA

Kadir GÜRDAL

Karahana KARA

Kıvılcım ERKAN

Mehmet Emin ÇAĞIRAN

Mehmet ARIKÖK

Mehmet Zafer TAŞCI

Murat SAĞBAŞ

Murat YAMAN

Nadide HÜSNÜOĞLU

Necla TUNAY

Nedim DİKMEN

Osman PALA

Ömür DEMİRER

Pınar GÜROL

Pınar ÖZER

Sabri ERDEM

Sadettin GÜLTEKİN

Salih Özgür SARICA

Serap YOLCU YAVUZ

Sina KISACIK

Sümeyye SINIR

Veysel EROL

Yalçın SARIKAYA

Yavuz ACUNGİL

Zafer SAYGILI

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Yalova Üniversitesi	Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLFF
Dumlupınar Üniversitesi	Prof. Dr. Özgür ÖNDER
Gelişim Üniversitesi	Prof. Dr. Selma KARATEPE
Karatekin Üniversitesi	Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER
İnönü Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖNEN
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet MERT
Çukurova Üniversitesi	Prof. Dr. Harun ARIKAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Kyiv Üniversitesi	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Turkish-German Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA
Tbilisi State University	Prof. Dr. Zurab DAVITASHVILI
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Melek DOSAY GÜNDOĞAN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Nigar ZUBERI
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Arshi KHAN
Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY
Mustafa Kemal Üniversitesi	Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Serhat GÜVENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Prof. Dr. Alper GÜZEL
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE
Zaporizhzhya National University	Prof. Dr. Maxim LEPSKIY
Barcelona University	Prof. Dr. Rafa MARTINEZ
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül MENGİ
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALIC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Coventry University	Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Beykent Üniversitesi	Prof. Dr. Levent ÜRER
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Nebiye YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Selin ÇAĞATAY
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal TÜRKCAN
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Erkan IŞIĞIÇOK
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Nuran BAYRAM
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Altınbaş Üniversitesi	Prof. Dr. H. Kemal SEZEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ

Bursa Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Tekin AKDEMİR
Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ali BALCI
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Ümmühan KAYGISIZ
Bayburt Üniversitesi	Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Özlem SAYILIR

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Kyiv University	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHITSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Aleaddin YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

DERGİ İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Caddesi
 Güre Mevkii 28200 Giresun -TÜRKİYE
 Tel: +(90)454-310-1320
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd>

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergidir; elektronik biçimde ve yılda iki kez genel, bir kez de “özel konulu” olarak yayımlanır. Scientific Indexing Services, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, ASOS Index ve SOBİAD tarafından taranmaktadır. Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlarımızın izni olmadan ve kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz.

Our journal undertakes to comply with the professional principles of the press. All legal rights of the articles belong to our journal. It cannot be quoted partly or completely without the permission of our writers and without giving reference in anywhere. Our journal licenced: Creative Commons (CC, BY, NC)

Publication Type: Scientific, International Refereed Indexed Journal

<p>Sayın Okurlarımız,</p> <p>2015 yılında yayın hayatına başlayan Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Haziran 2023 sayısı ile karşınızdadır.</p> <p>Dergimizin bu sayısında farklı alanlarda 12 makale yer almaktadır.</p> <p>1.makale, Kübra TERCAN, Dilara YILMAZ, Öznur İŞINKARALAR ve Sevgi ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Ankara Yenimahalle İlçesinde Yeşil Alanların Mekânsal Yer Seçimi Üzerine Kantitatif Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Ankara Yenimahalle ilçesindeki yeşil alan dağılımları, mekânsal eşitsizlik bağlamında ele alınmaktadır.</p> <p>2. makale, Dilayla BAYYURT ve İpek DEVECİ KOCAKOÇ tarafından hazırlanan “Yapay Sinir Ağları NARX ile Türkiye Fındık Üretim Miktarı Tahmini” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada fındık ürününün üretim tahmini amaçlanmaktadır.</p> <p>3. makale, İhsan CORA ve Sinem AYDIN tarafından hazırlanan “İşletme Alanında Hazırlanan Stratejik Yönetim Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin</p>	<p>Dear Readers,</p> <p>Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences, which started its publication life in 2015, has been now published with its June 2022 issue.</p> <p>In this issue of our journal, there are 13 articles in different fields.</p> <p>The first article is based on the study titled “A Quantitative Evaluation on the Spatial Site Selection of Green Areas in Ankara Yenimahalle District” conducted by Kübra TERCAN, Dilara YILMAZ, Öznur İŞINKARALAR and Sevgi ÖZTÜRK. In this study, the green area distributions in Ankara Yenimahalle district are discussed in the context of spatial inequality.</p> <p>The second article is the study titled “Estimation of Turkey Hazelnut Production Quantity with Artificial Neural Networks NARX” prepared by Dilayla BAYYURT and İpek DEVECİ KOCAKOÇ. In this study, In this study, it is aimed to estimate the production of hazelnut product.product is made.</p> <p>The third article revolves around the study titled “Bibliometric Profile of Graduate Theses on Strategic Management Prepared in the Field of Business” made by İhsan CORA ve Sinem AYDIN. In this study, it is aimed to reveal the history and development of postgraduate theses on strategic management.</p>
---	---

geçmişi ve gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

4. makale, Muhammed Ramazan DEMİRCİ ve Mehmet DURKAYA tarafından yazılan “**Yönetim Yapısı, Hükümet Sistemi ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, yönetim yapısı kapsamında hükümet sistemleri ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

5. makale, Aslı Büşra KURAKÇI ve Rümeyza DURSUN tarafından yazılan “**Ukrayna-AB-Nato İlişkisi Bağlamında Rusya'nın Kırım Müdahalesi**” başlıklı çalışmadır. Çalışmada, Rusya'nın Kırım'a müdahalesinin gerçekleşmesine yol açan unsurları incelemektir.

6. makale, Salih MEMİŞ tarafından yazılan “**Uluslararası Bankacılık ve Dış Ticaret İşlemlerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama**” başlıklı çalışmadır. Çalışmanın amacı uluslararası banka tercihini etkileyen hizmet kalitesi kriterlerin saptanması ve saptanan kriterlerin önem derecelerinin ağırlıklandırılmasını kapsamaktadır.

7. makale, Menduh HAYTA ve Murat ÖZDEMİR tarafından yazılan “**Muhasebe ve Finans Eğitimi ile Vergi Ahlakı ve Bilinci Arasındaki İlişkinin Tespitine Yönelik Bir Uygulam**” başlıklı çalışmadır. Çalışmanın amacı, okullarında çeşitli düzeylerde muhasebe

The fourth article is titled “**The Relationship Between Governing Structure, Governmental System And Economic Development**” written by Muhammed Ramazan DEMİRCİ and Mehmet DURKAYA. In this study, the relationships between government systems and economic development within the scope of governing structure were investigated.

The fifth article is based on a study titled “**Crimea Intervention of Russia in the Context of Ukraine-EU-NATO Relationship**” made by Aslı Büşra KURAKÇI and Rümeyza DURSUN . In the study, it is to examine the factors that led to the realization of Russia's intervention in Crimea.

The sixth article, written by Salih MEMİŞ; is titled “**An Application for Measuring the Quality of Service in International Banking and Foreign Trade Transactions**”. The aim of this study is to determine the service quality criteria that affect the choice of international banks and to scale the importance of the criteria determined.

The seventh article is the study titled “**An Application to Determine The Relationship Between Accounting And Finance Education and Tax Ethics And Awareness**” written by Menduh HAYTA and Murat ÖZDEMİR. The aim of this

ve finans eğitimi alan ve almayan öğrencilerin vergi ahlakı ve bilinci algılarındaki farklılıkların belirlenmesi, muhasebe ve finans eğitiminin vergi ahlakı ve bilinciyle ilişkisinin tespit edilmesidir.

study is to determine the differences in the perceptions of tax morale and awareness of the students who have and have not got accounting and financial education in their schools at various levels and to determine the relationship between accounting and financial education with tax morale and tax awareness.

8. makale, Emine Gülselcen KAFKASYALI tarafından yazılan **“CEDAW’dan İstanbul Sözleşmesine Kadın Hakları ve Türk İç Hukukuna Etkileri”** başlıklı çalışmadır. Çalışmada kadın hakları ve Türk iç hukuku ele alınmaktadır.

The eight article is titled **“Women's Rights from CEDAW to the Istanbul Convention and Their Effect on Turkish Domestic Law”** written by Emine Gülselcen KAFKASYALI. In the study, women's rights and Turkish domestic law are discussed.

9. makale, Beyhan Çağrı TUZCUOĞLU tarafından yazılan **“Çin’in 2014 Sonrası Değişen Dış Politika Söyleminin Analizi”** başlıklı çalışmadır. Çalışmada Çin’in gerçekleştirdiği büyük ekonomik kalkınma incelenmektedir.

The ninth article, written by Beyhan Çağrı TUZCUOĞLU, is titled **“Analysis of China’s Changing Foreign Policy Discourse After 2014”** in which the great economic development of China is examined.

10. makale, Selfiye ÖZKAN tarafından yazılan **“Dijital Beceri Seviyelerinin Dijital Sermaye Hacmine Etkisinin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi İle Çözümlemesi”** başlıklı çalışmadır. Araştırma kapsamında dijital güvenlik becerileri, dijital sorun çözme becerileri ve dijital içerik oluşturma becerilerinin dijital sermaye hacmine etkisi çoklu doğrusal regresyon analizi ile çözümlenmiştir.

The tenth article is the study titled **“Analysis of the Effect of Digital Skill Levels on Digital Capital Volume by Multiple Linear Regression Analysis”** written by Selfiye ÖZKAN. Within the scope of the research, the effect of digital security skills, digital problem solving skills and digital content creation skills on the volume of digital capital was analyzed by multiple linear regression analysis.

11. makale, Sercan EDİNSEL tarafından yazılan “**Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Satış Müdürü Seçimi**” başlıklı çalışmadır. Bu araştırma, bir satış yöneticisi için kriterleri belirlemeyi ve bunları uygulamak için ÇÖKV metodolojilerini kullanmayı amaçlamaktadır.

12. makale, Aylin Mercan ALKAN ve Sibel ÖLMEZ CANGİ tarafından yazılan “**Entelektüel Sermayenin Emeklilik Ve Hayat Sigorta Şirketlerinde Karlılığa Etkisi**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada entelektüel sermayenin hayat ve emeklilik şirketlerinde karlılığa olan etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır.

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, etik ilkeler çerçevesinde oluşturulmuş ve bilimsel literatüre katkıda bulunabilecek değerli eserleri yayınlama çabasıdadır. Bu çerçevede dergimize gönderilecek, dergimizin bilimsel düzeyinin daha da yükselmesini sağlayacak eserleri değerlendirmekten ve yayımlamaktan memnuniyet duyarız. Saygılarımızla.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dekanı

The eleventh article, written by Sercan EDİNSE, is titled “**Sales Manager Selection with Multi Criteria Decision Making Methods**” in which this research aims to identify the criterias for a sales manager and to use MCDM methodologies for applying them.

The twelfth article is based on a study titled “**The Effect of Intellectual Capital on Profitability in Pension and Life Insurance Companies**” written by Mercan ALKAN and Sibel ÖLMEZ CANGİ. In this study, it is aimed to investigate the effect of intellectual capital on profitability in life and pension companies.

Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences is keen to publish valuable works that have been produced within the framework of ethical principles and can contribute to the scientific literature. In this context, we are pleased to evaluate and publish the manuscripts that will increase the scientific level of our journal.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Dean of the Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Giresun University

ANKARA YENİMAHALLE İLÇESİNDE YEŞİL ALANLARIN MEKÂNSAL YER SEÇİMİ ÜZERİNE KANTİTATİF BİR DEĞERLENDİRME

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Dilara YILMAZ

A Quantitative Evaluation on the Spatial Site Selection of Green
Areas in Ankara Yenimahalle District

Yazar(lar) | Author(s)

Kübra TERCAN¹

Dilara YILMAZ²

Öznur İŞINKARALAR³

Sevgi ÖZTÜRK⁴

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 25/04/2023
Makale Kabul Tarihi : 15/06/2023

Anahtar Kelimeler: Açık-yeşil alan, mekânsal eşitsizlik, mekânsal yeterlilik, kentsel planlama, Ankara.

ÖZ

Açık-yeşil alanlar kentler ve kentte yaşayanlar için birçok açıdan faydası bulunmakta ve sürdürülebilirliğin ayrılmaz bir parçası olarak bilinmektedir. Çevresel, sosyal, ekonomik ve insan sağlığı açısından birçok faydası olan açık-yeşil alanların önemi Antik çağlardan günümüze kadar sürekli olarak vurgulanan önemli konular arasındadır. Kentsel açık-yeşil alanlar herkes tarafından kullanılabilen, farklı kesimden insanların bir araya gelerek birlikte vakit geçirebildikleri kamusal alanlardan birisidir. Bu alanlar aynı zamanda sahip oldukları farklı işlev ve özellikleri sayesinde insan-doğa etkileşimini de güçlendirmektedir. Tüm bu katkıların kentsel mekânlara yansıtılması için sistematik bir yaklaşımın olması gerekmektedir. Bu konuda hem Dünya’da hem de Türkiye’de birçok hedef ve standart geliştirilmiştir. Türkiye’de yeşil alan standartları için, İmar Kanunu kapsamında oluşturulan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nde belirtilen 10 m²/kişi ölçütü dikkate alınmaktadır. Fakat nüfus artışı sonucunda yeşil alan ihtiyacı da artmakta ve ikisi arasında olması gereken paralel ilişkinin sağlanması mümkün olmamaktadır. Çalışmada, Ankara Yenimahalle ilçesi mahallelerinde yeşil alan dağılımları, nüfus verileri ile değerlendirilerek, mekânsal eşitsizlik yeşil alan miktarı ve nüfus kapsamında vurgulamak amaçlanmaktadır. İlçede bulunan yeşil alanların dağılımları ve mahalle nüfusları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Kişi başına düşen yeşil alan miktarlarının hesaplandığı çalışmada, genel olarak ilçede yeşil alanların yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadece üç mahallede kişi başına düşen yeşil alanların yönetmelik standardından fazla olduğu tespit edilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, kubra_unal04@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1620-3286>

² Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, dlara.yilmaz94@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9151-0529>

³ Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, obulan@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9774-5137>

⁴ Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, sozturkk@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3383-7822>

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 25/04/2023
Accepted Date : 15/06/2023

Keywords:

Open-green space, spatial inequality, spatial adequacy, urban planning, Ankara.

ABSTRACT

Open-green spaces have many benefits for cities and city dwellers and are known as an integral part of sustainability. The importance of open-green areas, which have many benefits in terms of environmental, social, economic, and human health, is among the important issues that have been constantly emphasized since ancient times. Urban open-green spaces are public spaces that can be used by everyone and where people from different walks of life can come together and spend time together. These areas also strengthen human-nature interaction thanks to their different functions and features. A systematic approach is required to reflect all these contributions to urban spaces. Many targets and standards have been developed in this regard both in the world and in Turkey. For the green space standards in Turkey, the 10 m²/person criteria specified in the Spatial Plans Construction Regulation established within the scope of the Zoning Law is taken into account. However, as a result of population growth, the need for green space also increases and it is not possible to provide the necessary parallel relationship between the two. The study, it is aimed to emphasize spatial inequality in terms of the amount of green space and population, by evaluating the distribution of green areas in the neighborhoods of Ankara Yenimahalle district with population data. The distribution of the green areas in the district and the neighborhood populations were compared and evaluated. In the study, in which the amount of green areas per capita was calculated, it was concluded that the green areas in the district were generally insufficient. It has been determined that the green areas per capita in only three neighborhoods are higher than the regulation standard.

1. Giriş

Planlama tarihi boyunca mekânsal planlama ve kentlerin organizasyon biçimleri tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştur. Açık-yeşil alanlar, endüstrileşme sürecinin kentlerdeki yol açtığı problemlere çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Endüstrileşme sürecinde hızlı kentleşmenin ortaya çıkmasıyla kentsel alanlarda çok boyutlu sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlardan en önemlisi ise kentlerde yeşil alan eksikliği olmuştur. Kamusal alan olarak insanların serbest bir şekilde kullanabilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yeşil alanların kentlerde yer alması gerektiği görüşünün uygulamaya konması, mevcut kentsel dokuların çözülmesinde karşılaşılan zorluklar neticesinde uzun bir zaman almıştır (Burat, 2017; Gül vd. 2020).

21.yüzyılın başlarından itibaren kentlere ilişkin yaklaşımlar değişerek, kent formları ve kentsel mekân organizasyon biçimleri sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır (Watson, 2009). Kentler fiziksel olarak binalar ve binalar dışındaki boşluklardan oluşmaktadır. Kentlerde binalar dışındaki bu boşlukların tamamı açık alanlar olarak tanımlanmaktadır. Açık alanlar, kentte yaşayanların yaya, bisiklet veya araçlarıyla ulaşım sağladıkları, rekreasyon aktivitelerini gerçekleştirme olanağına sahip, kentin ekosistem ilişkilerinde önem taşıyan kentsel mekanlardır (Burat, 2017; Deniz vd. 2019).

Kentleşme süreci ve nüfus artışı sonucunda kentlerde yeşil alanlar, çim yüzeyler, park alanları gibi geçirimli yüzeylerin yerini, bina, yol gibi geçirimsiz yüzeylerin alması iklim değişikliğinin kentler üzerindeki olumsuz etkisini artırmaktadır. Aynı zamanda

küresel ölçekte meydana gelen salgın, pandemi gibi hastalıkların artması da sürdürülebilirlik ilkesini önemini bir kez daha gündeme getirmiştir (Peker ve Orhan, 2021). Ekolojik açıdan duyarlı, sürdürülebilir kentler yaratma konusunda yapılan araştırmalarda, kentsel açık-yeşil alanların çevresel, sosyal, ekonomik ve insan sağlığı açısından birçok faydası olduğu vurgulanmaktadır. Su, rüzgâr erozyonunu kontrol etme, kentsel ısı adası etkisini azaltmak, havadaki karbondioksit oranını düşürmek, kentlerde rüzgâr koridorlarının açık kalmasını sağlamaları açık-yeşil alanların başlıca faydalarındandır. Doğa manzaraları ve yeşil alanların insanların sağlığı üzerinde de etkisi olduğu bilinmektedir (Clarke, 1972; Gehl, 2011; Thompson, 2011)

Günümüzde kentsel açık-yeşil alanlar, kent planlarının, kentsel mekanların, kentsel yaşantının ve kentsel sürdürülebilirliğin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Açık-yeşil alanlar, kentlerin büyümesi ve gelişmesiyle beraber toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda işlev ve faydaları çeşitlenmiştir (Chiesura, 2004; Loures vd. 2007). Kentsel açık-yeşil alanlar, herkes tarafından kullanılabilen, toplumların bütün kesimlerinin bir araya geldikleri kamusal alanlardan biridir. İnsanlar bu alanlarda yürüyüş, spor gibi rekreatif faaliyetlerini gerçekleştirdikleri sırada diğer insanlar ile sosyo-kültürel açıdan iletişim halinde olduklarından yeni toplulukların oluşması da muhtemeldir. Aynı zamanda yeşil alanlar sahip oldukları işlev ve özellikleri sayesinde insan-doğa etkileşimi büyük oranda katkı sağlayan en önemli kentsel alanlardır (Woolley, 2003).

Kentsel çevrelerin hem mekânsal hem de işlevsel açıdan önemli bir parçası olan kentsel yeşil alanlar, yaşam kalitesinin de önemli ölçütlerinden biri olarak ve kentlerin yapısındaki çeşitli kullanımlar için fiziksel ve sosyal yapı açısından önemli bir denge unsuru olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerinde kamusal hizmetlerden eşit bir şekilde faydalanma, erişilebilirliğin, kullanılabilirliğin ve özellikle yeterliliğin kentlerde sosyal adaleti sağlamada önemli bir ölçüt olduğunu ortaya koymaktadır (Chan ve Lee, 2008). Kentlerde yeterli düzeyde, nitelikli, bakımlı yeşil alanların olduğu mahallelerde toplumsallık bilincinin ve yaşam kalitesinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Woolley, 2003).

Bu kapsamda çalışmada, Ankara Yenimahalle ilçesinde yeşil alanların mahalle ölçeğindeki dağılımları, nüfus verileri ile değerlendirilerek, mekânsal eşitsizlik yeşil alan miktarı ve nüfus kapsamında vurgulamak amaçlanmaktadır. Yenimahalle ilçesindeki mahallelerde bulunan yeşil alanların mevcut durumu ana envanter olarak ele alınarak, mahalle nüfusları, yeşil alan miktarları karşılaştırılmıştır. Kişi başına düşen yeşil alan miktarlarının hesaplandığı çalışmada, elde edilen sonuçlar değerlendirilerek Yenimahalle ilçesinde yeşil alanların eşit mekânsal dağılımına yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir.

2. Mekânsal Eşitsizlik

Mekânsal eşitsizlik, kentsel sürdürülebilirliğin önemli bir bileşenidir (Cohen, 2008). Çevresel adalet kavramı, tüm insanların çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi belirli çevresel sorunlardan korunma ve aynı hizmetlere (yeşil alanlar, ulaşım vb.) erişim hakkına sahip olduğu bir ilkeye dayanmaktadır. Yeşil alanlara erişim açısından çevresel eşitlik, insanların çeşitli faktörlerden bağımsız olarak, yeşil alanlara eşit

erişimini ifade etmektedir. Mekânsal eşitsizlik ise, yeşil alanların bölgeler arasındaki orantısız dağılımını ifade etmektedir (Nicholls, 2001; Wüstemann vd. 2017; Nesbitt vd. 2019; Chen vd. 2020). Kentsel kamu hizmetlerinin mekânsal unsurlarından biri olan yeşil alanlar, insanlar için birincil derecede eğlence ve rekreasyon alanlarıdır (Chen vd. 2016; Zheng vd. 2019). Yeşil alanların sadece çevresel ve ekolojik etkileri bulunmamaktadır. Aynı zamanda, önemli sosyal ve psikolojik etkileri de bulunmaktadır (Wu ve Shen, 2017; Archana ve Kiran, 2019; Emily vd. 2019; Zheng vd. 2020). Bu nedenle, kentsel alanlarda adil ve verimli bir şekilde yeşil alanların sağlanması önemli bir gerekliliktir. Türkiye’de genel olarak kentlerde toplam yeşil alan miktarı talebine odaklanılmaktadır. Bu durumda her bir kentsel alanda yeşil alanların kullanıcıların ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığı, mekânsal açıdan yeterli olup olmadığı ve eşit bir dağılıma sahip olup olmadığı göz ardı edilmektedir. Literatürde mekânsal eşitsizlik dağılımını genel olarak mekânsal erişilebilirliğe dayalıdır (Tsou vd. 2005; Taleai vd. 2014). Yeşil alanlar, yaşanabilir kentsel çevrelerin oluşturulması ve insanların yaşam kalitelerinin artırılmasında da önemli bir role sahiptir. Mekansal açıdan yeşil alan dağılımlarının ve bu doğrultuda erişilebilirliğinde de adil olup olmadığı mekânsal eşitsizlik konusunda değerlendirilmektedir. Yapılan birçok araştırmada kentsel yeşil alanların, insanların yaşam kalitesinin korunması, iyileştirilmesi, kentsel çevre kalitesi, sosyal ilişkiler ve mekânsal eşitlik için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Williams, 2002; Swyngedouw ve Heynen, 2003; Ekkel ve De Vries, 2017; Öztürk ve Şenol, 2022).

Kentsel yeşil alanların kullanımı ve deneyimi arasındaki dinamikleri etkileyen bir başka önemli durum da yeşil alanların kentlerdeki eşitsiz dağılımıdır. Mekansal eşitsizlik alanında yapılan araştırmaların bir kısmında özellikle nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentlerde yeşil alanlara erişimin daha kısıtlı olduğu ve aynı zamanda yetersiz oldukları vurgulanmaktadır (Dai, 2011; Wen vd. 2013; Phillips vd. 2022). Bu nedenle yeşil alanların değerlendirilmesinde mekânsal açıdan yeterliliğin yanı sıra demografik verilerinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Ferguson vd. 2018; Phillips vd. 2022).

3. Açık-Yeşil Alanların Mekânsal Yeterliliği Üzerine Türkiye’de Yasal ve Yönetmelik Durum

Bir kentin fiziksel yapısını, kentte yaşayan insanların sosyal, kültürel, ekonomik özellikleri ve bu özelliklerin etkileşimleri oluşturmaktadır. Kentsel mekânlar, insanların bir arada yaşama ve sosyalleşme ihtiyaçları neticesinde bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar tarafından en sık kullanılan kentsel mekanlardan yeşil alanlar, ekonomik, fiziksel, ekolojik, toplumsal, estetiksel işlev açısından ve insan-doğa ilişkisinin dengelenmesinde, kaliteli yaşam çevrelerinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır (Savard vd. 2000; Ong, 2003; Jim, 2004). Yeşil alanlar, kent içerisinde rekreasyonel açıdan birçok fayda sağlayarak yerleşim alanlarının konforunu artırmaktadır. Aynı zamanda da yerleşim alanlarının yakın çevresi ile olan işlevsel ve mekânsal ilişkiler doğrultusunda çevresel kalitenin artırılmasında önemli bir role sahiptir (Dunnet vd. 2002; Wu ve Plantinga, 2003; Aksoy, 2017).

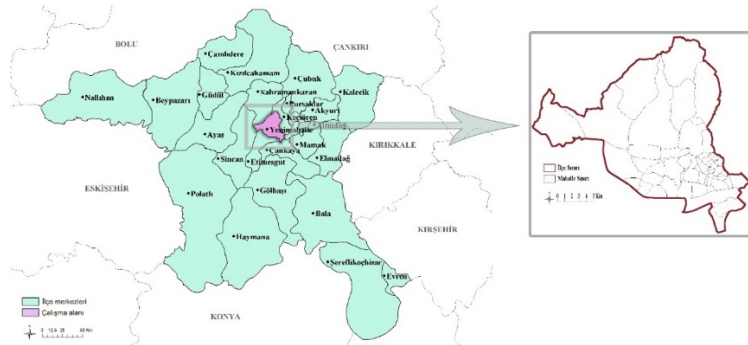
Sürdürülebilir kentsellemenin en önemli unsurlarından biri olan açık-yeşil alanların kentsellemenin de hayati bir parçası olduğu bilinmektedir. Günümüzde neredeyse tüm kentlerimiz bu alanlarını geliştirme eğilimi içerisinde. Tarihsel süreçte farklı birçok formda oluşturulan açık-yeşil alanlar, günümüzde de planlama alanında, yönetim ve uygulama araçlarıyla kentlerde nasıl mekânsallaştırılacağı konusunda sistematik ve aynı zamanda bütüncül bir çerçeve oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Şenik ve Uzun, 2021).

Modern planlama sürecinde, yerleşim alanlarında çekiciliği artırmak amacıyla çeşitli standartlar geliştirilmeye başlanmıştır (Stähle, 2010). Açık-yeşil alanların geliştirilmesi, mevcut yeşil alanların korunması, yeni mekânsal formlarının oluşturulması, çevresindeki yeşil ve diğer alanlar ile bağlantılarına, restorasyon ve bakım süreçlerinin tümüne bağlıdır. Türkiye’de, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek, yaşam kalitesini yükseltmek, sağlıklı çevreler oluşturmak amacıyla hazırlanan arazi kullanımı, yeşil alan standartları ve yapılaşma kararlarına yönelik olarak mekânsal planların yapımı ve uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nde yer almaktadır. Yönetmelik 14 Haziran 2014 tarihinde 290030 sayılı Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Satılmış vd. 2021). Yönetmeliğin EK-2 tablosundaki veriler doğrultusunda kişi başına düşen yeşil alan miktarı 10 m²/kişi olarak belirtilmiştir. Türkiye’de açık-yeşil alanlar rekreasyonel fonksiyonları ile ön plana çıkarılmakta ve “kişi başına düşen yeşil alan” miktarının belirlenmesinde temel olarak nüfus ölçütü kullanılmaktadır (Öztürk ve Özdemir, 2013).

4. Araştırma Süreci ve Yöntemi

4.1. Çalışma Alanı

Araştırmada çalışma alanı olarak Ankara’nın merkez ilçelerinden birisi olan Yenimahalle seçilmiştir. Yenimahalle, 39° 58’ 40” kuzey enlemi ile 32° 48’ 5” doğu boylamları arasında yer almaktadır. Toplam yüzölçümü, 232 km² olan ilçenin kuzeyinde Kahramankazan, güneyinde Etimesgut ve Çankaya, doğusunda Keçiören ve Altındağ, batısında ise Sincan ilçesi yer almaktadır. İlçede 57 mahalle bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı konum haritası

4.2. Veri ve Yöntem

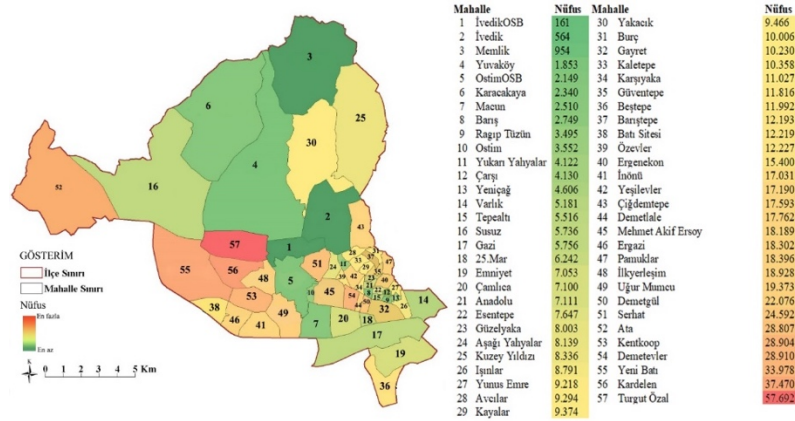
Çalışmada mekânsal eşitsizlik çerçevesinde mevcuttaki yeşil alanların yeterliliği mahalle ölçeğinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda veri teminleri için ilgili kurum ve kuruluşlarla görüşmeler gerçekleştirilerek, TÜİK veri tabanından nüfus verileri elde edilmiştir.

İlçede bulunan mevcut yeşil alan bilgileri, Yenimahalle Belediyesi İmar ve Planlama Müdürlüğü ve Park ve Bahçeler Müdürlüğünden, mahalle bazlı nüfus verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından temin edilmiştir. Verilerin mekânsal açıdan değerlendirilebilmesi için ArcGIS programında haritalar oluşturulmuştur. Programda, mekânsal açıdan verilerin aktarılması için Ankara ili Yenimahalle ilçe sınırı verileri, Harita Genel Müdürlüğü'nün ücretsiz olarak sunmuş olduğu Türkiye Mülki İdare Sınırları paftası indirilerek (ESRI shp. formatında) temin edilmiştir. Elde edilen ilçe sınırları çalışma alanı özelinde kırılarak bir veri tabanı oluşturulmuştur. Nüfus ve yeşil alanlara ilişkin sayısal değerler veri tabanına aktararak haritalar oluşturulmuştur. Haritalar oluşturulduktan sonra, mahalle ölçeğinde yeşil alan miktarları ile nüfus sayıları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

5. Bulgular

5.1. Mahallelerin Nüfus Dağılımı

2021 TÜİK verilerine göre Yenimahalle ilçe nüfusu 703 830 kişidir. İlçenin nüfus açısından en kalabalık mahallesi Turgut Özal (57 692 kişi), nüfus sayısının en düşük olduğu mahallesi ise İvedikOSB (161 kişi)'dir (Şekil 2).

Şekil 2. Mahallelere göre nüfus sayıları

5.2. Açık-Yeşil Alan Durumu

Yenimahalle ilçesinin toplam alanı 274,000,000 m²'dir. Bu alanın 2,245,399 m²'si açık-yeşil alanlardan oluşmaktadır.

İlçenin mahallelere göre yeşil alan dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. Bu verilere göre;

İlçede bulunan açık-yeşil alanların mahallelere göre dağılımı incelendiğinde homojen bir dağılım göstermekte ve toplamda 436 adet park alanı bulunmaktadır. İlçede en fazla park (42 adet) Turgut Özal Mahallesi'nde bulunmaktadır. Ata, İvedikköy, İvedik OSB, Karşıyaka, Memlik ve Ostim OSB mahallelerinde ise herhangi bir park alanının olmadığı tespit edilmiştir. Mahallelerin sahip olduğu yeşil alan miktarlarının yüzdesel olarak dağılımları incelendiğinde ise; Turgut Özal (%10,52), Yakacık (%9,82), Yeni Batı (%7,98) ve Demetevler (%6,19) mahalleleri öne çıkmaktadır. Turgut Özal Mahallesi en fazla yeşil alan sayısına sahip olmakla birlikte kapladığı alan açısından da ilk sıradadır.

Tablo 1. Yenimahalle ilçesi yeşil alan sayısı ve dağılımı (%)

Mahalle	Yeşil alan sayısı	Yeşil alan miktarı (m ²)	Yeşil alan dağılımı (%)	Mahalle	Yeşil alan sayısı	Yeşil alan miktarı (m ²)	Yeşil alan dağılımı (%)
1 KAYALAR	1	13,500	0,6	30 ESENTEPE	7	15,495	0,69
2 KUZEY YILDIZI	1	4,050	0,18	31 GAZİ	7	26,958	1,2
3 VARLIK	1	5,500	0,24	32 ÖZEVLER	7	20,844	0,93
4 YUVAKÖY	1	3,000	0,13	33 TEPEALTI	7	4,350	0,19
5 BARIŞ	2	4,930	0,22	34 25.Mar	8	58,750	2,62
6 DEMETLALE	2	2,600	0,12	35 ERGAZİ	8	54,869	2,44
7 KARACAKAYA	2	13,253	0,59	36 MEHMET AKİF ERSOY	8	62,755	2,79
8 RAGİP TÜZÜN	2	1,819	0,08	37 ÇAMLICA	9	37,060	1,65
9 SERHAT	2	6,085	0,27	38 GAYRET	10	41,676	1,86
10 MACUN	3	7,980	0,36	39 OSTİM	10	75,340	3,36
11 YENİÇAĞ	3	10,400	0,46	40 YUNUS EMRE	11	34,081	1,52
12 YUKARI YAHYALAR	3	7,460	0,33	41 KENTKOOP	12	92,020	4,1
13 GÜVENTEPE	4	4,800	0,21	42 YAKACIK	12	220,413	9,82
14 IŞINLAR	4	2,692	0,12	43 DEMETEVLER	13	138,925	6,19
15 AVCILAR	5	12,396	0,55	44 SUSUZ	15	125,479	5,59
16 BATI SİTESİ	5	36,087	1,61	45 ERGENEKON	17	35,740	1,59
17 BEŞTEPE	5	10,625	0,47	46 UĞUR MUMCU	17	55,233	2,46
18 ÇİĞDEMTEPE	5	22,808	1,02	47 KARDELEN	18	128,370	5,72
19 DEMETGÜL	5	9,850	0,44	48 İNÖNÜ	23	119,826	5,34
20 EMNİYET	5	8,050	0,36	49 YENİ BATI	28	179,199	7,98
21 KALETEPE	5	14,288	0,64	50 İLK YERLEŞİM	31	135,439	6,03
22 AŞAĞI YAHYALAR	6	22,501	1	51 TURGUT ÖZAL	42	236,239	10,52
23 BURÇ	6	28,307	1,26	52 ATA	-	-	-
24 ÇARŞI	6	11,214	0,5	53 İVEDİKKÖY	-	-	-
25 GÜZELYAKA	6	10,043	0,45	54 İVEDİKOSB	-	-	-
26 PAMUKLAR	6	16,578	0,74	55 MEMLİK	-	-	-

27	YEŞİLEVLER	6	22,893	1,02	56	OSTİM OSB	-	-	-
28	ANADOLU	7	6,014	0,27	57	KARŞIYAKA	-	-	-
29	BARIŞTEPE	7	26,615	1,19	TOPLAM		436	2,245,399	100

5.3. Mahalle Ölçeğinde Kişi Başına Düşen Yeşil Alan Miktarı

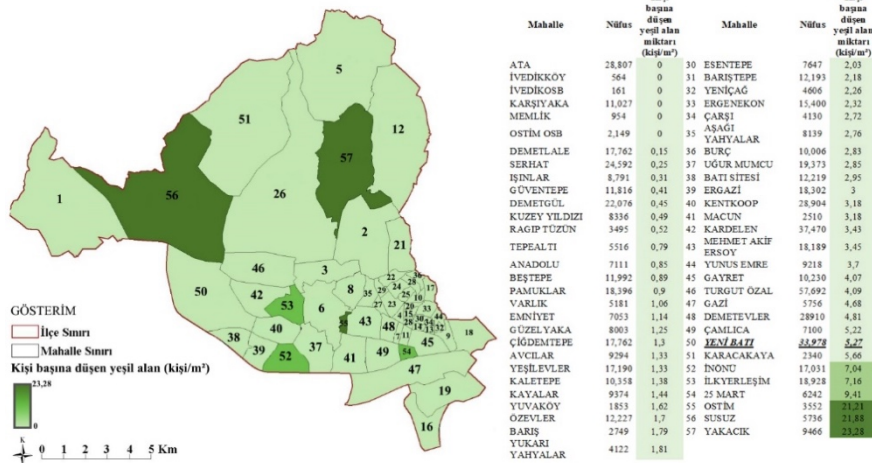
Çalışma alanındaki toplam açık yeşil alan miktarının (2.245.399 m²) ilçe nüfusuna oranı (703.809 kişi) ile kişi başına düşen yeşil alan miktarı 3,19 m²/kişidir. Şekil 3'te verilen kişi başına düşen yeşil alan miktarına göre;

Kişi başına düşen açık yeşil alan miktarının mahallelerin çoğunda ilgili yasal mevzuatta belirtilen 10 m²/kişi yeşil alan standardının altında olduğu tespit edilmiştir. Yenimahalle ilçesinde kişi başına düşen yeşil alan miktarında, sadece 3 mahallenin 10 m²/kişi mevzuat sınırı aşarak yeterli orana sahip olduğu tespit edilmiştir.

Mahalle ölçeğinde en fazla kişi başına düşen yeşil alan miktarının Yakacık Mahallesi'nde (23,28 m²/kişi) görülmektedir. Yakacık Mahallesi, 9466 nüfus ile ortalama bir nüfusa sahipken 220 413 m² açık yeşil alan miktarı ile ilk sırada yer almaktadır. Kişi başına düşen yeşil alan miktarının mevzuatın üzerinde olduğu diğer mahalleler Susuz (21,28 m²/kişi) ve Ostim (21,21 m²/kişi) mahalleleridir.

Kişi başına düşen yeşil alan miktarının en az olduğu mahalle ise, Demetlale (0,15 m²/kişi) Mahallesi'dir. 6 mahallede (Ata, İvedikköy, İvedikOSB, Memlik, Ostim OSB, Karşıyaka) yeşil alan bulunmadığı için kişi başına düşen yeşil alan miktarı da hesaplanmamıştır.

Turgut Özal Mahallesi, örnek alan içerisinde hem nüfus (57692) açısından hem de sahip olduğu yeşil alan miktarı açısından ilk sırada yer almaktadır. Bu nedenle kişi başına düşen yeşil alan miktarı da 4,09 m²/kişi olarak hesaplanmıştır.

Şekil 3. Mahallelere göre kişi başına düşen yeşil alan

6. Tartışma ve Sonuç

Kentleşme ve hızlı nüfus artışı sonucunda insanların fiziksel ve psikolojik açıdan daha kaliteli alanlarda yaşamalarında önemli bir role sahip olan yeşil alanlar, kentte yaşayan insanlar için yer duyusunun geliştirilmesi, insan-doğa ilişkisinde ve kentlerin doğa ile bütünleşmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Bedimo-Rung vd. 2005; Madureira vd. 2011; Gozalo vd. 2019; Şenik ve Uzun, 2021). Kent ve insan yaşantısında önemli olan açık-yeşil alanlara ilişkin bütüncül bir yönetsel yapının olmaması, kentler için önemli bir eksikliktir. Bu durum yeşil alanların planlama ve tasarımlarını da güçleştirmektedir. Türkiye’de yeşil alanların kent yaşamındaki rolü bilinmesine rağmen, kentsel planlamada öncelik her zaman konut ihtiyacının giderilmesine yönelik olmaktadır. Bu durum sonucunda kentlerde insanların ihtiyaçları, talepleri dikkate alınmadan oluşturulan yeşil alanlar, nitelik ve nicelik bakımından yetersiz kalmaktadır. Fiziksel özellikleri ve fonksiyonları bakımından yetersiz kalan yeşil alanlarda kentsel yaşantıya beklenen katkıları sağlayamamaktadır (Altunkasa ve Uslu, 2004; Aksoy, 2017). Türkiye’de yeşil alan standartları, 3194 sayılı İmar Kanunu’na dayalı olan Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği ile belirlenmiştir. Fakat ilgili yönetmelikte yeşil alan standardı için sadece nüfus sayısı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Yeşil alanların içerisinde bulunması gereken diğer standartlar belirtilmemiştir. Bu durumda planlama alanındaki en büyük sorunlardan biri olan, yeşil alanların gelişigüzel oluşturulmasına neden olmakta ve kentlerde sağlıklı alanlar ortaya çıkmaktadır.

Kentsel açık-yeşil alanların eşitsizliğinin mekânsal dağılımının iyileştirilmesi araştırmalarda her zaman öncelikli konular arasındadır. Nüfus ve mekânsal dağılım arasındaki ilişki değerlendirilerek mekânsal eşitsizlik konusunu ele alan araştırmalarda, genel olarak bir uyumsuzluk ön plandadır (Lee ve Hong, 2013; Tang ve Gu, 2015; Wu vd. 2016; Dadashpoor ve Rostami, 2017; Xu vd. 2017; Zheng vd. 2020). Çalışmada mekânsal eşitsizlik mahalle ölçeğinde yeterlilik kapsamında ele alınmıştır. Ankara Yenimahalle ilçesinde bulunan 57 mahallede yeşil alanlar, yönetmelikte belirtilen standart bakımından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda genel olarak ilçede yeşil alanların eşit olmayan bir dağılım gösterdiği ve yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadece üç mahallede (Yakacık, Susuz ve Ostim) kişi başına düşen yeşil alanların yönetmelik standardından (10 m²/kişi) fazla olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada Yenimahalle yeşil alan varlığının kişi başına düşen değerleri açısından elde edilen bulgular, kentsel yeşil alan kullanımlarını etkin kılacak bir sistem kurgusu ve bu kurguyu oluşturacak plânlama stratejilerinin gerektiğini göstermektedir. Nüfus açısından yoğunluğu fazla olan mahallelerde nüfus ve yeşil alanların mekânsal dağılımı arasındaki uyumsuzluk en dikkat çekici sonuçlardan birisidir.

Yeşil alanların dağılımı ve ölçüsü, nüfus ve nüfusun kent içerisindeki dağılımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu durumda artan nüfusa karşı standart sistemin baz alınması da birtakım olumsuzluklara neden olmaktadır. Kentlerde nüfus arttıkça yeni barınma alanlarına ihtiyaç olmakta ve bu durumda ne yazık ki aktif olarak kullanılmayan çoğu açık-yeşil alan yerleşim alanlarına dönüştürülmektedir. Böylece kentlerde sağlıklı yaşam alanları oluşmaktadır. Günümüzde yaşanan en büyük çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliği sürecinde yeşil alanların önemi ve rolü tartışılmazdır. Aynı zamanda yaşanan pandemi sürecinde de yeşil alanların insan sağlığına ve kentsel yaşama katkısı bir kez daha anlaşılmıştır. Bu nedenle, kentlerde

yeşil alanların planlanması ve tasarımına yönelik olarak kapsamlı bir yasal, yönetsel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Kent içerisinde oluşturulan yeşil alanlar ile kişi başına düşen yeşil alan miktarı karşılanamasa da kent dışında oluşturulacak aktif yeşil alanlar ile bu sınırın karşılanabilmesi mümkündür. Bir kentin yeşil alan sistemi kurgulanırken, yerleşim alanlarının doğal yapısı, alanın konumu, yeşil alanların özellikleri ve o alanda yaşayan insanların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Her kent için yeşil alan planlaması yapılırken bu özelliklerin bütüncül bir şekilde değerlendirilerek planlama kararlarının alınması önemli bir gerekliliktir.

Yenimahalle ilçesi için yeşil alan stratejisinin oluşturulması gerekliliği önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu stratejilerin temel amaçları, mevcutta bulunan yeşil alanların korunması, geliştirilmesi, eksikliklerinin giderilmesi ve kalitelerinin artırılmasına yönelik olmalıyken, yeşil alanların yetersiz olduğu bölgelerde ise yeni yeşil alanların oluşturulmasına yönelik ve kent içerisinde dengeli dağılımının sağlanması şeklinde olmalıdır. Bir diğer önemli nokta ise, yeşil alan dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi için, ilçenin gelecekteki nüfus projeksiyonları dikkate alınarak, yeşil alanların da büyüme hızına paralel olarak gelişim gösterdiği bir planlamaya yönelik olması önemli bir ihtiyaçtır.

Kaynakça

- Aksoy, Y. (2017). Aktif Yeşil Alanlar İçin Mekânsal Yeterlilik Analizi: İstanbul Örneği. *Yer Seçimi Kuramı ve Uygulamaları*, Yeni Anadolu Yayıncılık, Bölüm: 17, s. 236-247.
- Archana, G., & Kiran, S. (2019). Use of parks by older persons and perceived health benefits: A developing country context. *Cities*, 84, 134–142.
- Barlow, P., Lyons, S., & Nolan, A. (2021). How Perceived Adequacy of Open Public Space Is Related to Objective Green Space and Individuals' Opinions of Area-Level Quality. *Sustainability*, 13(15), 8516.
- Bedimo-Rung, A.L., Mowen, A.J., Cohen, D.A. (2005). The significance of parks to physical activity and public health. A conceptual model. *Am. J. Prev. Med.* 28, 159–168.
- Benek, S., & Şahap, A. (2017). Şanlıurfa Şehrinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) Kullanılarak Yeşil Alanların Yeterliliğinin Belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (36), 304-314.
- Burat, S. (2017). Kentsel Açık Alanlar ve Planlama. *Kent Planlama, Kavramlar, Konular, Güncel Tartışmalar*, İmge Kitapevi, s. 231-253.
- Chan, E., & Lee, G. K. (2008). Critical factors for improving social sustainability of urban renewal projects. *Social Indicators Research*, 85(2), 243-256.

Chen, Q., Hou, Y., & Wu, S. (2016). Assessment of accessibility to urban parks in Shaoxing city from the perspective of opportunity equity. *Scientia Geographica Sinica*, 36(03), 375-83.

Chen, Y., Yue, W., & La Rosa, D. (2020). Which communities have better accessibility to green space? An investigation into environmental inequality using big data. *Landscape and Urban Planning*, 204, 103919.

Chiesura, A. (2004). The role of urban parks for the sustainable city. *Landscape and urban planning*, 68(1), 129-138.

Clarke, J. F. (1972). Some effects of the urban structure on heat mortality. *Environmental research*, 5(1), 93-104.

Dadashpoor, H., & Rostami, F. (2017). Measuring spatial proportionality between service availability, accessibility and mobility: Empirical evidence using spatial equity approach in Iran. *Journal of Transport Geography*, 65, 44–55.

Dadvand, P., Bartoll, X., Basagaña, X., Dalmau-Bueno, A., Martinez, D., Ambros, A., Cirach, M., Triguero-Mas, M., Gascon, M., Borrell, C., Nieuwenhuijsen, M.J. (2016). Green spaces and general health: roles of mental health status, social support, and physical activity. *Environ. Int.* 91, 161–167.

Dai, D. (2011). Racial/ethnic and socioeconomic disparities in urban green space accessibility: Where to intervene?. *Landscape and Urban Planning*, 102(4), 234-244.

Deniz, B., Kılıçaslan, Ç., & Koşan, F. (2019). Rekreatyonel Olanaklara Yönelik Beklentilerin Sağlıklı Kentler Yönüyle İrdelenmesi, Aydın Kenti Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 79-89.

Dunnett, N., Swanwick, C., & Woolley, H. (2002). Improving urban parks, play areas and green spaces. London: Department for transport, local government and the regions.

Ekkel, E. D., & de Vries, S. (2017). Nearby green space and human health: Evaluating accessibility metrics. *Landscape and Urban Planning*

Emily, J. R., Richard, M. C., Sarah, B., & Henderson, M. B. (2019). Exposure to natural space, sense of community belonging, and adverse mental health outcomes across an urban region. *Environmental Research*, 171, 365–377.

Ferguson, M., Roberts, H. E., McEachan, R. R., & Dallimer, M. (2018). Contrasting distributions of urban green infrastructure across social and ethno-racial groups. *Landscape and Urban Planning*, 175, 136-148.

Gehl, J. (2011). “Three Types of Outdoor Activities,” “Life Between Buildings,” and “Outdoor Activities and the Quality of Outdoor Space”: from Life Between Buildings: Using Public Space (1987). In *The city reader* (pp. 586-608). Routledge.

Gozalo, G. R., Morillas, J. M. B., & González, D. M. (2019). Perceptions and use of urban green spaces on the basis of size. *Urban Forestry & Urban Greening*, 46, 126470.

Gül, A., Dinç, G., Akın, T., & Koçak, A. (2020). Kentsel Açık ve yeşil alanların mevcut yasal durumu ve uygulamadaki sorunlar. *İDEALKENT, Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı*, Cilt Volume 11, Yıl Year 2020-3, 1281-1312.

Jim, C. Y. (2004). Green-space preservation and allocation for sustainable greening of compact cities. *Cities*, 21(4), 311-320.

Köşe, H., Kara, B. (2021). Söke (Aydın) Kenti Aktif Açık-Yeşil Alanlarının Yeterliliğinin İncelenmesi. *Kent Akademisi*, 14(2), 374-388.

Lee, G., & Hong, I. (2013). Measuring spatial accessibility in the context of spatial disparity between demand and supply of urban park service. *Landscape and Urban Planning*, 119, 85-90.

Loures, L., Santos, R., & Panagopoulos, T. (2007). Urban parks and sustainable city planning-The case of Portimão, Portugal. *population*, 15(10), 171-180.

Mitchell, R., Popham, F. (2008). Effect of exposure to natural environment on health inequalities: an observational population study. *Lancet* 372, 1655-1660.

Nesbitt, L., Meitner, M. J., Girling, C., Sheppard, S. R., & Lu, Y. (2019). Who has access to urban vegetation? A spatial analysis of distributional green equity in 10 US cities. *Landscape and Urban Planning*, 181, 51-79.

Nicholls, S. (2001). Measuring the accessibility and equity of public parks: A case study using GIS. *Managing leisure*, 6(4), 201-219.

Nieuwenhuijsen, M.J., Khreis, H., Triguero-Mas, M., Gascon, M., Dadvand, P. (2017). Fifty shades of green: pathway to healthy urban living. *Epidemiology* 28, 63-71.

Ong, B. L. (2003). Green plot ratio: an ecological measure for architecture and urban planning. *Landscape and urban planning*, 63(4), 197-211.

Özdemir, Z., & Özkaynak, M. (2023). Kentsel Yeşil Alanları Sürdürülebilir Kentleşme Üzerinden Okumak: Amasya Kenti Örneği. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2(3), 270-292.

Öztürk, S. P., & Şenol, F. (2022). Do spatial development plans provide spatial equity in access to public parks: A case with a residential area in Karabağlar and Buca (İzmir). *PLANLAMA*, 32(1), 132-142.

Öztürk, S., Özdemir, Z. (2013). Kentsel açık ve yeşil alanların yaşam kalitesine etkisi Kastamonu Örneği. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 13(1), 109-116.

Peker, E., & Orhan, E. (2021). Mekânsal Planlamada Deprem Riski ve İklim Krizini Birlikte Ele Almak. *PLANLAMA*, 31(2), 288-301.

Peters, K., Elands, B., Buijs, A. (2010). Social interactions in urban parks: stimulating social cohesion? *Urban For. Urban Green.* 9, 93–100.

Phillips, A., Canters, F., & Khan, A. Z. (2022). Analyzing spatial inequalities in use and experience of urban green spaces. *Urban Forestry & Urban Greening*, 74, 127674.

Plantinga, A. J., & Wu, J. (2003). Co-benefits from carbon sequestration in forests: evaluating reductions in agricultural externalities from an afforestation policy in Wisconsin. *Land Economics*, 79(1), 74-85.

Satılmış, E. Ş., Büyükcivelek, İ. A., & Varol, Ç. (2021). Kent Sağlığı ve Covid-19 Kapsamında Sağlık Hizmetleri Mekânsal Yer Seçiminin Değerlendirilmesi: Ankara Çankaya İlçesi Örneği. *İdealkent*, 12(32), 268-297.

Savard, J. P. L., Clergeau, P., & Mennechez, G. (2000). Biodiversity concepts and urban ecosystems. *Landscape and urban planning*, 48(3-4), 131-142.

Ståhle, A. (2010). More green space in a denser city: critical relations between user experience and urban form. *Urban Design International*, 15(1), 47-67.

Swyngedouw, E., & Heynen, N. C. (2003). Urban political ecology, justice and the politics of scale. *Antipode*

Şenik, B., & Uzun, O. (2021). Açık Yeşil Alan Sistemi Planlanma ve Tasarım Süreçlerinde Millet Bahçelerinin Rolü. *PLANLAMA*, 31(3), 378-392.

Şimşek, Y., & Güngör, Ş. Kentsel Yeşil Alanlar İçin Mekânsal Yeterlilik ve Ulaşılabilirlik Analizi: Gaziantep/Şahinbey Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(3), 691-709.

Taleai, M., Sliuzas, R., & Flacke, J. (2014). An integrated framework to evaluate the equity of urban public facilities using spatial multi-criteria analysis. *Cities*, 40, 56–69.

Tang, Z., & Gu, S. (2015). An evaluation of social performance in the distribution of urban parks in the central city of Shanghai: From spatial equity to social equity. *Urban Plan Forum*, 2, 48–56.

Thompson, C. W. (2011). Linking landscape and health: The recurring theme. *Landscape and urban planning*, 99(3-4), 187-195.

Tsou, K., Hung, Y., & Chang, Y. (2005). An accessibility-based integrated measure of relative spatial equity in urban public facilities. *Cities*, 22, 424–435.

Türker, H. B., Gül, A. (2022). Kentsel Açık ve Yeşil Alanlarının Niceliksel Analizi ve İrdelenmesi: Uşak Kent Merkezi Örneği. *Kent Akademisi*, 15(4), 2070-2091.

Vujcic, M., Tomicevic-Dubljevic, J., Zivojinovic, I., Toskovic, O. (2018). Connection between urban green areas and visitors' physical and mental well-being. *Urban For. Urban Green*.

Watson, V. (2009). 'The planned city sweeps the poor away...': Urban planning and 21st century urbanisation. *Progress in planning*, 72(3), 151-193.

Wen, M., Zhang, X., Harris, C. D., Holt, J. B., & Croft, J. B. (2013). Spatial disparities in the distribution of parks and green spaces in the USA. *Annals of Behavioral Medicine*, 45(suppl_1), S18-S27.

Williams, A. (2002). The Optimal Provision of Public Goods in a System of Local Government. *Journal of Political Economy*.

Wooley, H. (2003). *Urban Open Spaces*. London, New York: Spon Press.

Wu, J., & Shen, N. (2017). Walk score method-based evaluation of social service function of urban park green lands in Futian district, Shenzhen, China. *Acta Ecologica Sinica*, 37, 7483-7492.

Wu, J., Si, M., & Li, W. (2016). Spatial equity analysis of urban green space from the perspective of balance between supply and demand: A case study of futian district, shenzhen, China. *Chinese Journal of Applied Ecology*, 27, 2831-2838.

Wüstemann, H., Kalisch, D., & Kolbe, J. (2017). Access to urban green space and environmental inequalities in Germany. *Landscape and Urban Planning*, 164, 124-131.

Xu, J., Fang, S., & Liu, C. (2017). Spatial equity of public green in Wuhan central districts based on gravity two-step floating catchment area method. *Resources Science*, 39, 430-440.

Yenice, M. S. (2012). Kentsel yeşil alanlar için mekânsal yeterlilik ve erişebilirlik analizi; Burdur örneği, Türkiye. *Turkish Journal of Forestry*, 13(1), 41-47.

Yüksek, İ., Esen, Y. (2023). İzmir İli, Çiğli İlçesinin Mevcut ve İmar Uygulama Planındaki Açık Yeşil Alan Yeterliliğinin İrdelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 11(1), 264-275.

Zheng, Z., Shen, W., Li, Y., Qin, Y., & Wang, L. (2020). Spatial equity of park green space using KD2SFCA and web map API: A case study of zhengzhou, China. *Applied Geography*, 123, 102310.

Zheng, Z., Zhang, L., Qin, Y., Wang, X., Zhang, J., & Yu, Y. (2019). Accessibility of parks and scenic spots in Kaifeng City based on multi-mode traffic network. *Are. Res. Develop.*, 38, 60-67.

YAPAY SİNİR AĞLARI NARX İLE TÜRKİYE FINDIK ÜRETİM MİKTARI TAHMİNİ*

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Dilayla BAYYURT

Estimation of Turkey Hazelnut Production Quantity with Artificial
Neural Networks NARX

Yazar / Author

Dilayla BAYYURT¹

İpek DEVECİ KOCAKOÇ²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 27/03/2023
Makale Kabul Tarihi : 16/05/2023

Anahtar Kelimeler:

Fındık Üretimi, Yapay Sinir Ağları, NARX, Tahminleme.

Fındık, dünyada üretimi yaygın olan sert kabuklu meyvelerin başında gelmektedir. Türkiye, sahip olduğu toprak ve iklim koşulları açısından oldukça yüksek tarımsal potansiyele sahiptir. Ülkemiz, fındık üretiminde dünyada önemli bir paya sahiptir ve bu sayede lider konumdadır. Bu liderlik sayesinde ülkemiz dünya fındık piyasasında oldukça önemli bir konumda yer almakta ve pazarı etkileyebilecek kadar büyük bir gücü elinde tutmaktadır. Özellikle ülkemiz için önemi büyük olan ve dünya piyasasında söz sahibi olduğumuz fındık ürününün üretim tahmini birçok açıdan önem arz etmektedir.

Çalışmada zaman serisi modellemede yaygın olarak kullanılan NARX (Doğrusal Olmayan Otoregresif Dışsal Girdili Model) modeli kullanılarak fındık üretim miktarı tahmini yapılmıştır. Bu amaçla, Türkiye fındık üretim miktarı bağımlı değişken olarak alınmıştır. Fındıktan sonra üretimi ülkemizde en çok yapılan sert kabuklu meyve olduğu için, ceviz ikame ürün olarak seçilmiştir. Bağımsız değişken olarak ise ceviz basit fiyat endeksi, fındık basit fiyat endeksi, meyve veren yaşta ağaç sayısı, sıcaklık ve yağış alınmıştır. Analiz 1991-2021 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) ve Meteoroloji Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Çalışmada MATLAB programı kullanılmıştır. Birçok deneme sonucunda optimal NARX Modeli, gizli katmanda 10 adet nörona ve 4 gecikme uzunluğuna sahip model olarak belirlenmiştir. Sonuçlar YSA NARX modelinin fındık üretimi tahmininde başarılı sonuçlar ürettiğini

* Bu çalışma Dilayla BAYYURT'un "NARX ve Bulanık NARX Modelleri ile Türkiye Fındık Üretim Öngörüsü" başlıklı ve Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürüttüğü Doktora Tezinden yararlanılarak yazılmıştır ve 'Parçacık Sürü Optimizasyon Algoritması Kullanılarak Optimal YSA NARX ve Bulanık NARX Sinir Ağı Yapılarının Belirlenmesi: Türkiye Fındık Üretim Tahmini Örneği' ismiyle 1. Uluslararası Çevre, Enerji ve Ekonomi Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹Araş. Gör., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-9930-2313>, e-posta: dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-9155-8269>, e-posta: ipek.deveci@deu.edu.tr

göstermiştir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 27/03/2023
Accepted Date : 16/05/2023

Keywords:

Hazelnut Production,
Artificial Neural Networks,
NARX, Prediction.

ABSTRACT

Hazelnut is one of the most common hard-shelled fruits, which are produced in the world. Turkey has a very high agricultural potential in terms of its soil and climatic conditions. Our country has an important share in hazelnut production in the world and is thus in a leading position. Thanks to this leadership, our country occupies a very important position in the world hazelnut market and holds such a great power that it can affect the market. The production estimation of the hazelnut product, which is especially important for our country and we have a say in the world market, is important in many respects.

In the study, hazelnut production was estimated by using the NARX (Non-linear Autoregressive with Exogenous Input) model, which is widely used in time series modeling. For this purpose, the amount of hazelnut production in Turkey was taken as the dependent variable. Since it is the most produced hard-shelled fruit in our country after hazelnut, walnut was chosen as a substitute product. Walnut simple price index, hazelnut simple price index, number of trees at fruiting age, temperature and precipitation were taken as independent variables. The analysis covers the years 1991-2021. The data used in the study were obtained from TÜİK (Turkish Statistical Institute), FAO (The Food and Agriculture Organization) and Turkish State Meteorological Service.

In the study, MATLAB program was used. As a result of many trials, the optimal NARX Model has been determined as the model with 10 neurons in the hidden layer and 4 lag lengths. The results showed that the ANN NARX model produced successful results in estimation of hazelnut production.

1. Giriş

Çalışmanın amacı, literatürde yeni olan ve diğer sinir ağlarıyla karşılaştırıldıklarında daha hızlı yakınsama, daha iyi genelleme yapabilme ve daha etkili bir öğrenme ortaya koyma özelliklerine sahip olan NARX modellerinin de üretim miktarı tahminlemede kullanılabileceğini göstermektir. Üretim miktarı tahmini için ise dünyada üretiminde lider konumda ve piyasasında söz sahibi olduğumuz fındık ürünü seçilmiştir.

Sert kabuklu meyveler içerisinde dünyada en sık olarak yetiştiriciliğine rastlanılanlar ceviz, badem, fındık, kestane ve Antepfıstığıdır. Fındık, ceviz ve bademden sonra yetiştiriciliğine en sık rastlanılan sert kabuklu meyvedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri ile oluşturulan Türkiye’de sert kabuklu meyvelerin üretim miktarlarını içeren tablonun bir bölümü aşağıda Tablo 1’de verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere ülkemizde sert kabuklu meyve üretiminde fındık ilk sırada yer almaktadır.

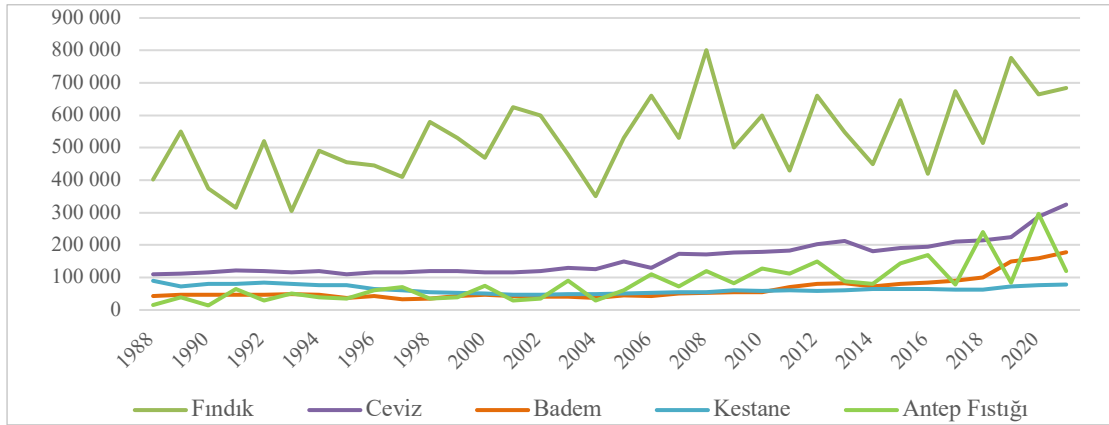
Tablo 1. Türkiye’de Sert Kabuklu Meyvelerin Üretim Miktarları (ton)(1988-2021)

Yıl	Badem(ton)	Fındık(ton)	Ceviz(ton)	Kestane(ton)	Antep Fıstığı(ton)
1988	42 000	402 500	110 000	90 000	15 000
1989	46 000	550 000	113 000	73 000	40 000
1990	46 000	375 000	115 000	80 000	14 000
...
...
...
2019	150 000	776 046	225 000	72 655	85 000
2020	159 187	665 000	286 706	76 045	296 376
2021	178 000	684 000	325 000	77 792	119 355

Kaynak: TÜİK.

Türkiye’de sert kabuklu meyvelerin 1988-2021 yılları arasındaki üretim miktarlarını gösteren grafik Şekil 1’de verilmiştir. Şekilde de görülmektedir ki çok uzun yıllardır fındık diğer sert kabuklu meyvelere oranla üretimde zirvededir. Diğer ürünlere oranla ceviz üretimi de özellikle 2007 yılından itibaren artan bir eğilim göstermektedir.

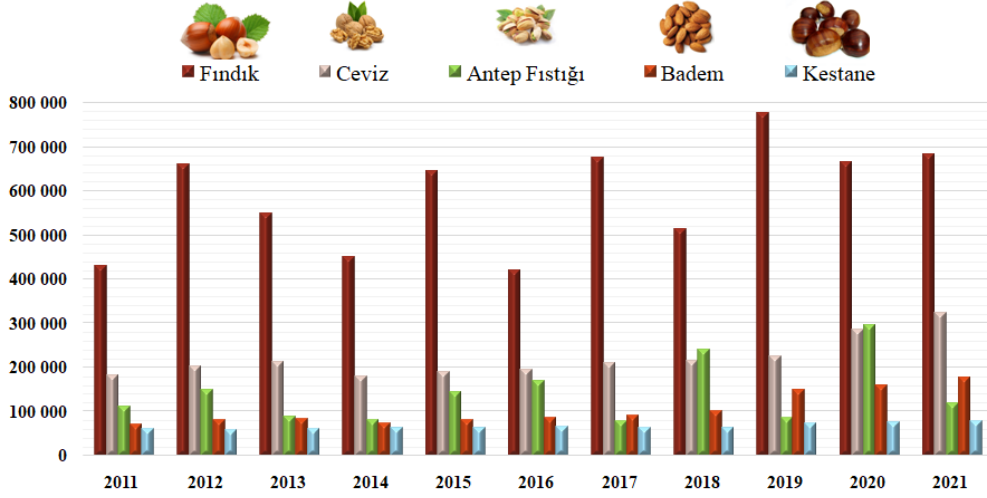
Şekil 1. Türkiye’de Sert Kabuklu Meyvelerin Üretim Miktarları(ton)(1988-2021)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de 2011-2021 yılları için sert kabuklu meyve üretim miktarları verilmiştir. Üretim miktarı olarak fındık ürününü sırasıyla ceviz, Antep fıstığı, badem ve kestane takip etmektedir. Ülkemizde fındıktan sonra üretimde ikinci sırada yer aldığı için, çalışmada ikame ürün olarak ceviz seçilmiştir.

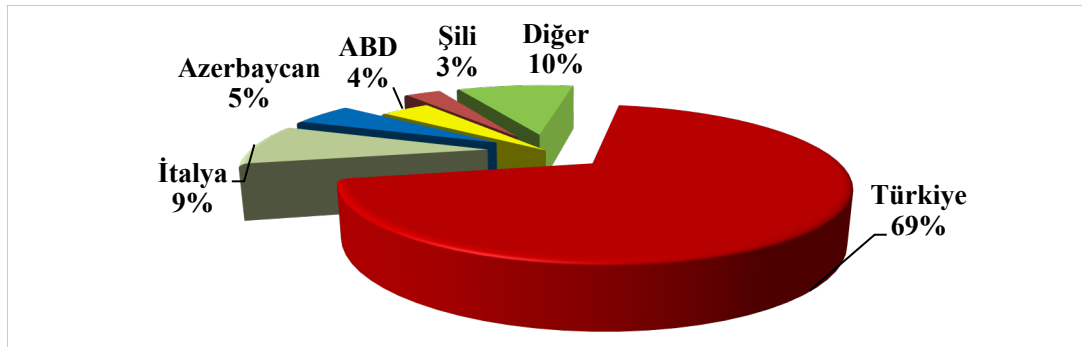
Şekil 2. Türkiye’de Sert Kabuklu Meyvelerin Üretim Miktarları (ton)(2011-2021)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya fındık üretiminde ülkemiz çok büyük bir paya sahiptir. 2019 yılında dünya fındık üretimi toplamda 1.1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 776 bin tonluk miktarda bir üretim payıyla ilk sırada yer alırken, Türkiye’yi 99 bin ton ile İtalya ve 54 bin ton ile Azerbaycan takip etmektedir. Türkiye, 2019 yılı FAO verilerine göre toplam dünya fındık üretiminin %69’unu karşılamıştır ve böylece dünya üretiminde liderliği elinde tutmaktadır. Türkiye’yi sırasıyla; %9’luk payla İtalya, %5’lik payla Azerbaycan, %4’lük payla ABD ve %3’lük payla da Şili takip etmiştir. Diğer üretici ülkeler dünya fındık pazarını etkileyebilecek bir üretim seviyesine sahip değildir (Bars, 2021: 4). Şekil 3’te FAO verilerine dayalı olarak hazırlanan 2019 yılı dünya fındık üretiminde önde gelen ülkeler ve paylarını gösteren grafik verilmiştir.

Şekil 3. 2019 Yılı Dünya Fındık Üretiminde Önde Gelen Ülkeler ve Payları

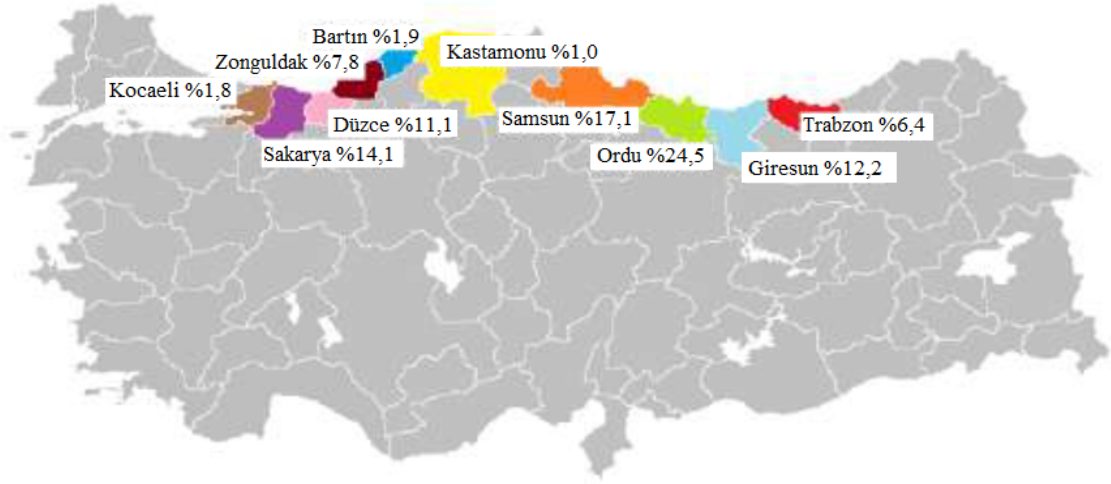
Kaynak: Bars, 2021: 4.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü, 2022- Temmuz Tarım Ürünleri Piyasa Raporu'na göre;

2021 yılında Türkiye' deki fındık üretim alanları 7,4 milyon da, toplam fındık üretim miktarı ise 684 bin ton olarak gerçekleşmiştir.

2021 verilerine göre, Türkiye fındık üretiminde en büyük paya sahip iller Şekil 4'te harita üzerinde gösterilmiştir. Şekil 4'e göre %24,5'lik üretim payına sahip olarak birinci sırada Ordu ili yer almakta ve Ordu'yu %17,1'lik payla Samsun takip etmektedir.

Şekil 4. 2021 Yılı Türkiye Fındık Üretiminde En Büyük Paya Sahip İller

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü, 2022- Temmuz Tarım Ürünleri Piyasa Raporu (<https://tinyurl.com/3btbfmwx>).

Fındık üretim raporları ve literatür incelendiğinde, üretim miktarları ve üretim alanları dikkate alınarak analizde sıcaklık ve yağış değişkenleri oluşturulurken 11 il çalışmaya dahil edilmiştir. Bu iller Kocaeli, Zonguldak, Bartın, Sakarya, Düzce, Kastamonu, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin'dir. Yağış ve sıcaklık değişkenleri bu iller için Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiş ve bu illerin ortalamaları alınarak hesaplanmıştır.

Yapılan çalışma, 1991-2021 yıllarını içermekte ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Çalışmada yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak fındık üretim miktarı alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise; fındık basit fiyat endeksi, ceviz basit fiyat endeksi, fındık ürünü meyve veren yaşta ağaç sayısı, yıllık ortalama sıcaklık değerleri

ve yıllık ortalama yağış miktarından oluşmaktadır. Çalışmanın amacı, fındık üretim miktarını en küçük hata ile tahmin eden YSA NARX modelini elde etmektir.

Çalışmanın giriş bölümünde Dünya ve Türkiye fındık piyasası ve üretimi hakkında bilgi verilmiş ve istatistiksel veriler sunulmuştur. Birinci bölümde, yapılan literatür taraması ikinci bölümde YSA, üçüncü bölümde YSA NARX modellemesi kavramları anlatılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise çalışmada yapılan yöntem ve uygulama sunulmuştur. Son olarak beşinci bölümde ise çalışmaya dair sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Literatür Araştırması

Menezes ve Barreto çalışmalarında, tek değişkenli zaman serilerinin uzun vadeli (çok adımlı) tahminine NARX ağınyuulanabileceğini göstermek amacıyla literatürde iyi bilinen 2 gerçek dünya veri seti üzerinde uygulama yapmışlardır. Uygulama sonucunda elde ettikleri sonuçlar zaman gecikmeli sinir ağları ve Elman ağlarına göre NARX ağlarının daha iyi sonuç ürettiğini göstermiştir (Menezes ve Barreto, 2008).

Khamis ve Abdullah 2014 yılında yaptıkları çalışmada, geri yayımlı sinir ağı ve NARX modellerini kullanarak gelecekteki buğday fiyatının tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Buğdayın fiyatı, tarımda yaygın olarak kullanılan 3 çeşit tahıl olan yulaf, arpa ve soya fasulyesi fiyatları kullanılarak tahmin edilmiştir. Analiz, 1978'den 2012'ye kadar olan fiyatlara ilişkin geçmiş veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Model seçim ölçütü olarak R^2 ve MSE değeri kullanılmıştır. Sonuçlara dayalı olarak, gizli katmanda 8 düğüm ve 4 kademeli gecikme hattı bulunan NARX modelinin, buğday fiyatını tahmin etmede daha iyi sonuç verdiği gösterilmiştir (Khamis ve Abdullah, 2014).

Potdar ve Kinnerkar 2017 yılındaki çalışmalarında veren NAR ve NARX modellerini kullanarak Hindistan'ın Endüstriyel Üretim Endeksi olan IIP' yi tahmin etmişlerdir. Çalışmada IPP'yi tahmin için girdi olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) ve Sekiz Temel Sektör Endeksi (Elektrik, Çelik, Rafineri Ürünleri, Ham Petrol, Kömür, Çimento, Doğal Gaz ve Gübreler) kullanılmıştır. En iyi sonuç veren NAR ve NARX modelleri performans ölçütü olarak Ortalama Karesel Hata (MSE) kullanılarak elde edilmiştir (Potdar ve Kinnerkar, 2017).

Aliev ve diğerleri 2018 yılında bitkilerin sıcaklık, nem ve toprak nemi verilerini elde etmeyi sağlayan android uygulaması geliştirilmiştir. Uygulamada kullanmak üzere sıcaklık değerlerini tahmin etmek için bir YSA NARX modeli geliştirilmiştir. Performans ölçütü olarak Ortalama Karesel Hata (MSE) kullanılmıştır (Aliev ve diğerleri, 2018).

Byakatonda ve diğerleri yaptıkları çalışmada bazı iklim indekslerinin mısır ve sorgum mahsul verimi üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Araştırmalar iklim indeksleri ile mısır ve iklim indeksleri ile sorgum arasındaki iki değişkenli korelasyonlar üzerinden yapılmıştır. Tarımsal planlamaya yardımcı olmak amacıyla 5 yıllık mahsul verimi tahminlerini iki tane doğrusal olmayan dışsal girdili çok adımlı ileri modeller kullanarak yapmışlardır. NARX YSA çok adımlı ileri modeli, tahmin edici olarak başarılı sonuçlar elde etmiş ve çiftçilerin uyum yeteneklerini güçlendirmeye yönelik katkı sağlayabilecek bilgiler sunmuştur (Byakatonda ve diğerleri, 2018).

Karaatlı ve diğerleri 2020 yılında yaptıkları çalışmada, ticari kredi faiz oranlarını Yapay Sinir Ağları (YSA) Doğrusal Olmayan Dışsal Girdili Otoregresif Ağ (NARX) ve Vektör Otoregresif (VAR) modelleri ile öngörmüşler. İki modeli dört farklı performans ölçütüne (MAD, MAPE, MSE, RMSE) göre karşılaştırılmışlar ve doğrusal olmayan YSA NARX Modelinin doğrusal model özelliğine sahip olan VAR Modeline kıyasla oldukça iyi sonuçlar verdiği sonucuna ulaşmışlardır (Karaatlı vd., 2020).

Abraham ve diğerleri çalışmalarında 1961-2016 yılları arasında Brezilya soya fasulyesi hasat alanı, verimi ve üretimi değerleri kullanılarak, YSA ile klasik zaman serisi tahmin yöntemleri karşılaştırılmıştır. Uygulamada YSA NARX modeli kullanılmıştır. Sonuçlar, soya fasulyesi hasat alanını ve üretimini tahmin etmek için YSA'nın en iyi yaklaşım olduğunu, klasik doğrusal fonksiyonun ise soya fasulyesi verimini tahmin etmede daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Abraham ve diğerleri, 2020).

Sarı ve diğerleri 2021 yılında yaptıkları çalışmada güneş ışınım verisi tahmini için NARX YSA modelini kullanmışlardır. Çalışmada dışsal girdi olarak sıcaklık, nem ve yağış faktörleri kullanılmıştır. Çalışmada, Ankara ili Ayaş ilçesinde bulunan istasyondan alınan gerçek veriler kullanılmıştır. Kullanılan bu veriler Matlab programı ile NARX Modeline uygulanmıştır (Sarı vd., 2021).

Devyatkin ve Otmakhova 2021 yılında yaptıkları çalışmada, ticaret akışları, üretim seviyeleri, makroekonomik göstergeler, yakıt fiyatlandırması ve bitki örtüsü endeksleri gibi heterojen özellikleri dikkate alan, mahsul üretimi ve ihracatının orta vadeli tahmini için sinir ağı modelleri sunmuştur. Deneyler, önerilen NARX ve dönüştürücü modellerin tahmin için ileriye dönük yöntemler olabileceğini göstermiştir. Elde edilen sonuçlar, ihracat tahmini için bitki örtüsü endeksleri ve yakıt fiyatlarının çok önemli olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte yakıt fiyatlarının, üretimi tahmin etmek için geçmiş gözlemlere göre NDVI endekslerinden daha önemli olduğu belirlenmiştir (Devyatkin ve Otmakhova, 2021).

Fayaz ve diğerleri yaptıkları çalışmada NARX modeli kullanarak yağış tahmini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada dört bağımsız değişkenler Keşmir'deki üç farklı trafo

merkezinden alınan altı yıllık tarihsel-coğrafi veriler kullanılmıştır. Hedef değişken olarak yağış miktarı ve harici değişkenler olarak maksimum sıcaklık, minimum sıcaklık, sabah 12'de ölçülen nem ve öğleden sonra 3'te ölçülen nem kullanılmıştır. Daha iyi hesaplama süresi ve performans doğruluğu için, önerilen model gri kurt iyileştirici (GWO) algoritması ve Levenberg-Marquardt algoritması kullanılarak eğitilmiştir (Fayaz ve diğerleri, 2022).

Khaled ve diğerleri 2022 yılındaki çalışmalarında kalp sesi sinyallerinin sınıflandırılması için YSA NARX modelini kullanmışlardır. Çalışmada amaç kalp sesi sinyallerinin sınıflandırılarak anormalliklerinin tahmin edilmesidir. Çalışmada kullanılan eğitim algoritmasının tahmin üzerindeki etkisinin ölçülmesi amacıyla üç farklı algoritma olan Bayes Düzenleme, Levenberg-Marquardt ve Ölçeklendirilmiş Eşlenik Gradyan algoritmaları kullanılmıştır. Çalışmada en iyi sonucun üretilmesin sağlayan algoritma Bayes Düzenleme olarak belirlenmiştir (Khaled ve diğerleri, 2022).

Kılınç ve diğerleri Türkiye'deki limanlarda gerçekleşen konteyner ve yük elleçleme miktarının öngörülmesinde buldukları çalışmada, Yapay Sinir Ağları (YSA) Doğrusal Olmayan Dışsal Girdili Otoregresif Ağ (NARX) Modelini kullanmışlardır. Çalışmada iki bağımlı değişken olan konteyner elleçleme ve yük elleçleme miktarı ile ilgili bir öngöründe bulunabilmek için Döviz Sepeti Kuru (USD-EURO), Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Tüketici Güven Endeksi, Brent Petrol, İhracat, İthalat ve Sanayi Üretim Endeksi bağımsız değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışmada elde edilen tahmin sonuçlarının doğruluğunu ve etkililiğini değerlendirmek için MAPE, MAE, RMSE ve MAD performans ölçüt değerleri hesaplanmıştır (Kılınç vd., 2022).

Yıldırım ve Karaatlı 2022 yılında yaptıkları çalışmada NARX modeli kullanarak elma üretim miktarı öngörüsü elde etmeyi amaçlanmışlardır. Çalışmada, 1966-2018 yılları arası, Türkiye elma üretim miktarı bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bununla birlikte, portakal elmaya ikame ürün olarak seçilmiş ve portakal basit fiyat endeksi, elma basit fiyat endeksi, elma üretim alanı, sıcaklık ve teknoloji bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. 2019, 2020 ve 2021 yılları için elma üretim miktarı öngörüsünde bulunulmuştur. Sonuç olarak, YSA NARX Modelinin elma üretim miktarı öngörüsünde kullanılabileceğini gösterilmiştir (Yıldırım ve Karaatlı, 2022).

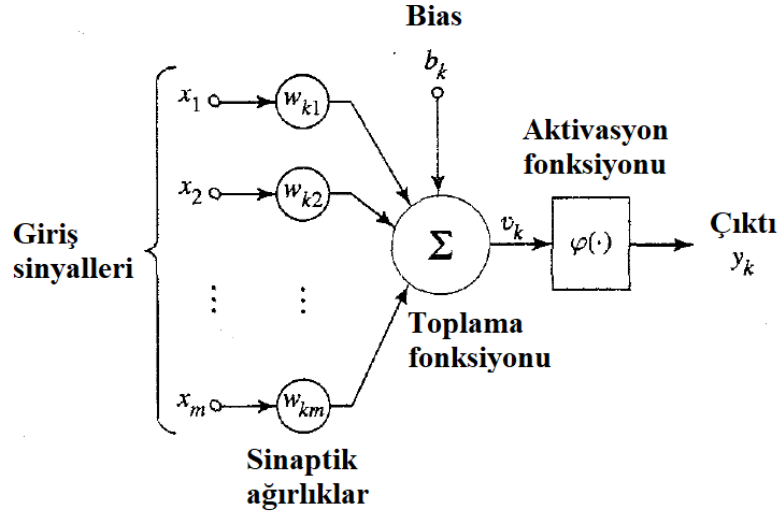
3. Yapay Sinir Ağları

İnsan beyni oldukça karmaşık ve çözülmesi zor bir yapıdır. İnsan beyni sayısal bir işlemi birkaç dakikada yapabilmesine karşın, idrak etme noktasında çok daha yeteneklidir ve çok kısa bir sürede bunu yapabilir. İnsanlar bu işi yaparken daha önce karşılaştıkları durumlar ve edindikleri tecrübelerden yararlanmaktadırlar. Bilgisayarlar ise karmaşık sayısal işlemleri oldukça hızlı bir şekilde yapmalarına karşın, idrak etme ve deneyimlerle edinilmiş bilgileri kullanma açısından oldukça yetersizdirler. Burada, insan beynini bilgisayarlardan üstün kılan özellik sinirsel algılayıcıların varlığı ve bu algılayıcılar sayesinde edinilmiş bilgileri kullanabilmesidir. Son yıllarda, Yapay Sinir Ağları gibi yapay zeka alt dalları bu alanda sıklıkla araştırma ve uygulama alanı bulmaktadır (Elmas, 2016:21).

Yapay sinir ağları insan biyolojik sinir sisteminden esinlenilerek geliştirilmiş, her biri kendi belleğine sahip ve ağırlıklı bağlantılar vasıtasıyla birbirlerine bağlanmış işlem elemanlarından oluşan, paralel ve dağıtılmış bilgi işleme yapılarıdır. Bu ağlar öğrenme ve böylece veriler arasında ilişki ortaya koyma yeteneğine sahiptirler. Başka bir deyişle, YSA'lar insana özgü olan düşünme ve deneyimleyerek öğrenme yeteneklerinin bilgisayara aktarılarak problem çözme yeteneği kazandırmayı amaçlar. Yapay sinir ağlarında da biyolojik sinir sisteminde olduğu gibi örnekler sayesinde öğrenme gerçekleşmektedir. Bu yapılar, bilgi edinme ve sürdürme yeteneğine sahiptirler (Terzic ve diğerleri, 2012: 45; Silva ve diğerleri, 2017: 5).

Yapay sinir hücreleri (nöronlar) adı verilen hesaplama bileşenleri (işlem birimleri), biyolojik sinir hücrelerinin basitleştirilmiş ve modellenmiş halidir. Biyolojik sinir ağlarının ana özelliklerini içerecek şekilde tasarlanan ilk ve en basit nöron modeli McCulloch ve Pitts tarafından geliştirilmiştir. Bu model hala farklı mimariler arasında en sık kullanılan modeldir (Silva ve diğerleri, 2017:11). Yapay sinir hücresi ve elemanları Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Yapay Sinir Hücresi

Kaynak: Haykin, 1999: 33.

Şekilde ortadaki daire düğümü, oklar ise sinyal akışını gösterir. $x_{k1}, x_{k2}, \dots, x_{km}$ giriş sinyallerini gösterirken; $w_{k1}, w_{k2}, \dots, w_{km}$ ise girişlere karşılık gelen ağırlıkları ifade etmektedir. Ayrıca, b ise bilginin depolanmasıyla ilişkili başka bir faktör olan bias'ı ifade etmektedir. Sinir ağının bilgileri ağırlıklar ve bias şeklinde depolanır.

Dışarıdan gelen giriş sinyalleri ağırlıklarıyla birlikte hücreye bağlanır. Dışarıdan gelen giriş sinyalleri düğümüne ulaşmadan ağırlıklarıyla çarpılmakta birleştirme fonksiyonunda değeri hesaplanmaktadır. Bu değer hesaplanırken farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemlerden birisi toplama fonksiyonunun kullanılmasıdır. Şekil 5'e göre elde edilecek ağırlıklı toplam şu şekildedir:

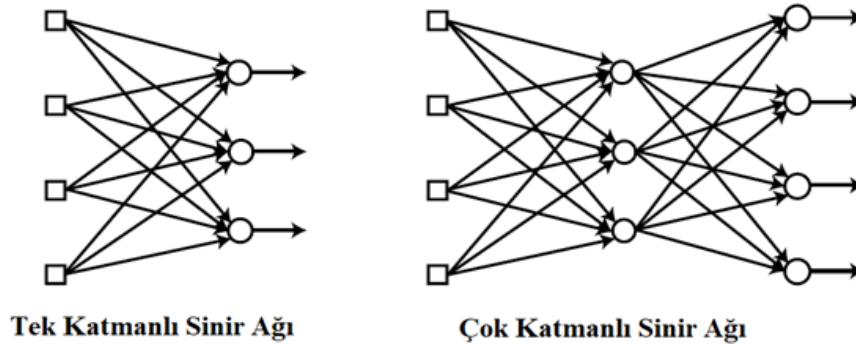
$$v = (w_{k1} \times x_1) + (w_{k2} \times x_2) + \dots + (w_{km} \times x_m) + b$$

Bu denklem bize, sinyal (giriş) etkilerinin ağırlık değerlerine bağlı olduğuyla ilgili ipucu vermektedir. Bir diğer deyişle, ağırlıklar hücreye gelen bilginin önem ve derecesini göstermektedir. Örneğin, w_{k1} ağırlığının 1 ve w_{k2} ağırlığının 5 olması, x_2 sinyalinin x_1 sinyalinden 5 kat daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. w_{k1} ağırlığı 0 olduğunda ise, x_1 sinyali düğümüne hiç iletilmeyecek, böylece bu girişin düğümle bağlantısı kesilmiş olacaktır.

Son olarak, düğüm ağırlıklı toplamı ' $\varphi(\cdot)$ ' ile gösterilen aktivasyon fonksiyonuna girer ve ağırlıklı çıktıyı üretir. Aktivasyon fonksiyonu düğümün davranışını belirleyen fonksiyondur. Sinir ağlarında birçok türde aktivasyon fonksiyonu mevcuttur (Sönmez Çakır, 2018: 21; Phil, 2017:21).

Şekil 5’te gösterilen YSA tek katmanlı bir mimari yapıya sahiptir. Sinir ağları basit bir mimariden başlanılarak zamanla geliştirilerek daha karmaşık yapılara dönüştürülmüştür. Tek katmanlı YSA’lar sadece doğrusal problemlerin çözümü için kullanılabilir. Tek katmanlı bir sinir ağına gizli katman(lar) eklendiğinde, bu yeni oluşturulan yapı çok katmanlı bir sinir ağı haline gelir. Çok katmanlı sinir ağları daha karmaşık ve doğrusal olmayan problemlerin çözümünde oldukça başarılı sonuçlar vermektedir (Kim,2017: 24). Şekil 6’ da tek katmanlı ve bir tane gizli katmana sahip çok katmanlı sinir ağı örneği gösterilmiştir.

Şekil 6. Katman mimarisine göre sinir ağları

Kaynak: Kim,2017: 23.

Yapay sinir ağları, girdi ve çıktı arasındaki ilişkinin bilinmediği durumlarda m boyutlu bir girdi uzayının, n boyutlu bir çıktı uzayına doğrusal olmayan eşleşmesini gerçekleştirme yeteneğine sahip kara kutu modelleme araçları olarak da tanımlanabilirler (Boussaada ve diğerleri, 2018: 3). Yapay sinir ağlarının potansiyel uygulama alanlarını eğri uydurma (fonksiyon yaklaşımı), süreç kontrolü, örüntü tanıma/sınıflandırma, veri kümeleme, tahmin sistemi, sistem optimizasyonu, ilişki bellemek olarak söyleyebiliriz (Silva ve diğerleri, 2017:8).

4. Zaman Serileri için Yapay Sinir Ağı NARX Modeli

Dışsal girdilere sahip doğrusal olmayan otoregresif ağ (NARX), ağın birkaç katmanını çevreleyen geri besleme bağlantılarına sahip, tekrarlayan dinamik bir ağıdır. Bir başka deyişle, NARX sinir ağları, çok katmanlı ileri beslemeli sinir ağları (MLP), tekrarlayan sinir ağları (RNN) ve zaman gecikmeli sinir ağlarının bir kombinasyonudur. NARX modeli, zaman serisi modellemede yaygın olarak kullanılan

doğrusal ARX modeline dayanmaktadır(Boussaada ve diğerleri, 2018: 4; Mitrea, 2009:67).

NARX modeli için tanımlayıcı denklem şu şekilde gösterilir:

$$y(t) = f(y(t-1), y(t-2), \dots, y(t-n_y), u(t-1), u(t-2), \dots, u(t-n_u))$$

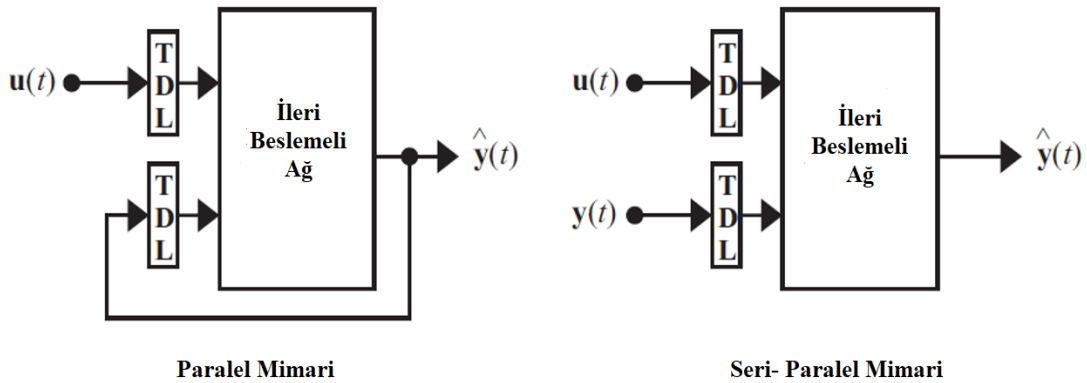
Yukarıdaki ifadede f doğrusal olmayan bir fonksiyonu temsil etmektedir. Denklemden $y(t)$ NARX çıktısını, $u(t)$ giriş değerlerini, n_y ve n_u sırasıyla geribesleme için uygulanacak geçmiş çıktılarının ve geçmiş girdilerin sayısını gösterir. NARX ağı, çıktının gelecekteki değeri hakkında tahminler yapmak için tahmin edilecek gerçek zaman serisinin yani çıktının geçmiş değerlerini ve diğer girdilerin geçmiş değerlerini kullanır.

NARX sinir ağları paralel ve seri paralel şeklinde iki farklı mimari yapıda oluşturulabilir. Paralel (kapalı döngü) ve Seri Paralel (açık döngü) NARX Mimarileri Şekil 6'da gösterilmiştir.

Paralel NARX mimari yapıda çıkışın tahmin edilen değeri, standart NARX mimarisinin bir parçası olarak ileri beslemeli sinir ağının girişine geri beslenir. Böylece döngü mekanizması oluşturulmuş olur.

Seri-Paralel NARX mimarisinde ise, ağı eğitimi sırasında gerçek çıktı mevcut olduğundan, tahmini çıktıyı geri beslemek yerine gerçek çıktının kullanıldığı bir mimari oluşturulabilir. Bunun iki avantajı bulunmaktadır. Birincisi, ileri beslemeli ağa yapılan girdinin daha doğru olmasıdır. İkincisi, ortaya çıkan ağı tamamen ileri beslemeli bir mimariye sahip olması ve eğitim için statik geri yayılımın kullanılabilmesidir (Demuth ve diğerleri, 1992: 6-19). Şekil 7'de Paralel ve Seri Paralel NARX Mimarileri verilmiştir.

Şekil 7. Paralel ve Seri Paralel NARX Mimarileri

Kaynak:Demuth ve diğerleri, 1992: 6-19.

5.Uygulama

Uygulama bölümünde ilk olarak çalışmada kullanılan değişkenler ve veri setine ait bilgiler sunulmuş ve ardından model sonuçlarına yer verilmiştir.

5.1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Seti

Çalışmada Türkiye'ye ait 1991-2021 yıllarını kapsayan veri seti oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Çalışmada YSA NARX modeli kullanarak fındık üretim miktarı tahminine ulaşmak hedeflenmiştir. Uygulamada, Türkiye fındık üretim miktarı bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise ceviz basit fiyat endeksi, fındık basit fiyat endeksi, meyve veren yaşta ağaç sayısı, sıcaklık ve yağış şeklindedir.

Türkiye'de üretilen sert kabuklu meyve istatistiklerine bakılarak fındık ürününe ikame ürün olarak ceviz seçilmiştir ve modele dahil edilmiştir.

Fındığın yetiştirilme koşulları dikkate alındığında ise sıcaklık ve yağış miktarı verilerinin modele eklenmesi uygun bulunmuştur. Bu veriler için Meteoroloji Genel Müdürlüğünden yararlanılmıştır.

Fındık ve ceviz fiyatları için FAO'nun internet sitesinden elde edilen basit fiyat endeksi verileri kullanılmıştır. Üretici fiyatları dikkate alınmıştır.

Fındık üretim miktarı ve meyve veren yaşta ağaç sayısı (fındık) için TÜİK tarafından sunulan istatistiklerden yararlanılmıştır.

Veri setinin bir kısmı aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Veri Seti'nin bir kısmı

Yıl	Fındık Üretim Miktarı (Ton)	Meyve Veren Yasta Ağaç Sayısı (Bin)	Fındık Basit Fiyat Endeksi	Ceviz Basit Fiyat Endeksi	Sıcaklık (°C)	Yağış (mm)
1991	315000	245574	0,04	0,04	12,97	975,88
1992	520000	240000	0,06	0,08	12,19	965,62
1993	305000	255271	0,10	0,13	12,51	742,93
1994	490000	259200	0,40	0,28	14,03	863,29
...
...
2019	776046	384935	137,39	154,29	15,07	834,45
2020	665000	386195	181,83	163,87	15,31	808,81
2021	684000	394052	226,27	175,48	14,76	1014,61

Kaynak: TÜİK, FAO, Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

5.2. Optimal YSA NARX Modelinin Uygulanması

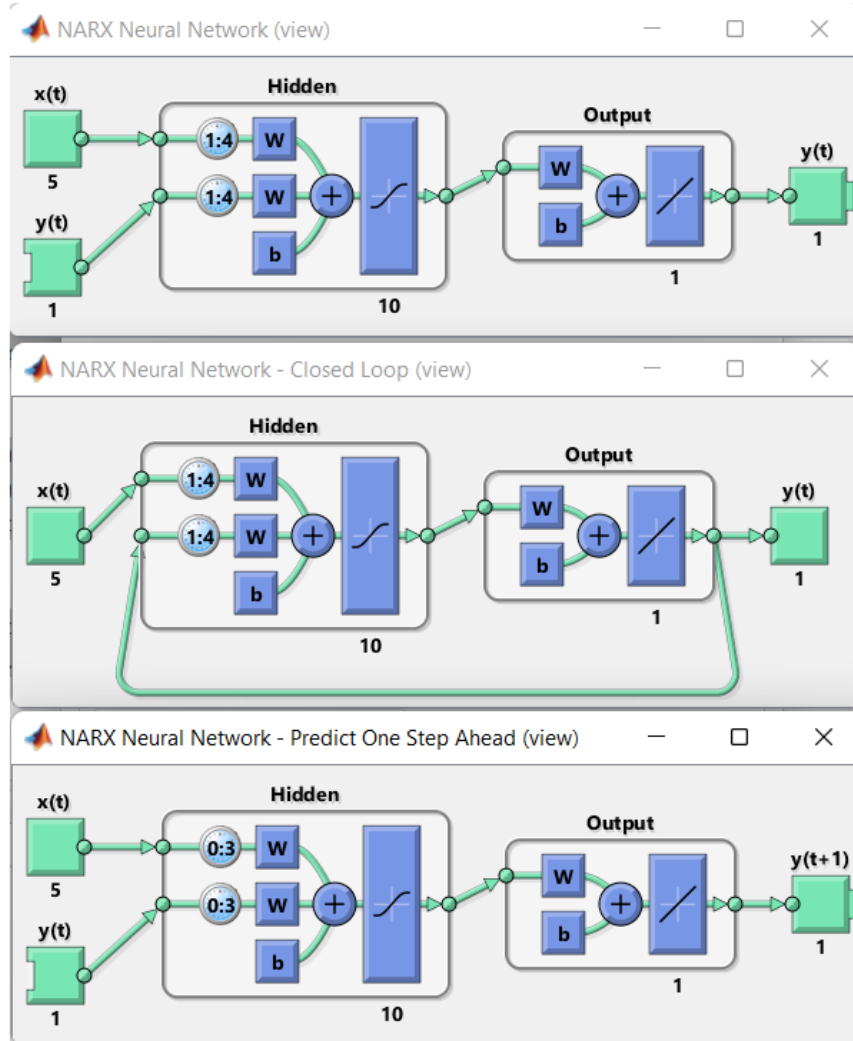
Veriler elde edildikten sonra öncelikle YSA' ya uygun hale getirilmesi ve boyutsuz hale getirilmesi amacıyla normalize edilmiştir. Araştırmada, D_Min_Maks yöntemi kullanılmış ve veriler 0,1 ile 0,9 arasında normalize edilmiştir (Doğan ve diğerleri, 2007: 4121).

$$D_Min_Maks \text{ Normalizasyon Değeri} = 0,8 * \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} + 0,1$$

Çalışmada MATLAB R2016a programında bulunan 'nntool' aracında yer alan modellerden NARX (Nonlinear Autoregressive with External (Exogenous) Input) kullanılmıştır. Öncelikle normalize edilen veriler programa yüklenmiş ve araç kutusunda yer alan problem seçme sayfasında NARX Modeli seçilmiştir. Birçok model denenmiş genel olarak modelin araç kutusunda yer alan varsayılan ayarlar kullanılmıştır. Modelin eğitimi için Levenberg-Marquardt algoritması kullanılmıştır. Eğitim, doğrulama ve test kümeleri ise %70, %15 ve %15 olacak şekilde seçilmiştir.

Birçok deneme sonucunda elde edilen optimal NARX Modeli Şekil 8'de verilmiştir. Şekilde sırasıyla Paralel (Açık Döngü), Seri-Paralel (Kapalı Döngü) ve bir adım sonrasının tahmin görünümleri bulunmaktadır. Modelde $x(t)$ bağımsız değişken sayısını (ceviz basit fiyat endeksi, fındık basit fiyat endeksi, meyve veren yaşta ağaç sayısı, sıcaklık ve yağış) ve $y(t)$ ise bağımlı değişken sayısını (fındık üretim miktarı) ifade etmektedir. Gizli katmanda 10 adet nöron bulunmaktadır. Çalışmada birçok deneme sonucunda en iyi sonucu veren model, 10 gizli katman nöron sayısı ve 4 gecikme uzunluğuna sahip model olarak belirlenmiştir.

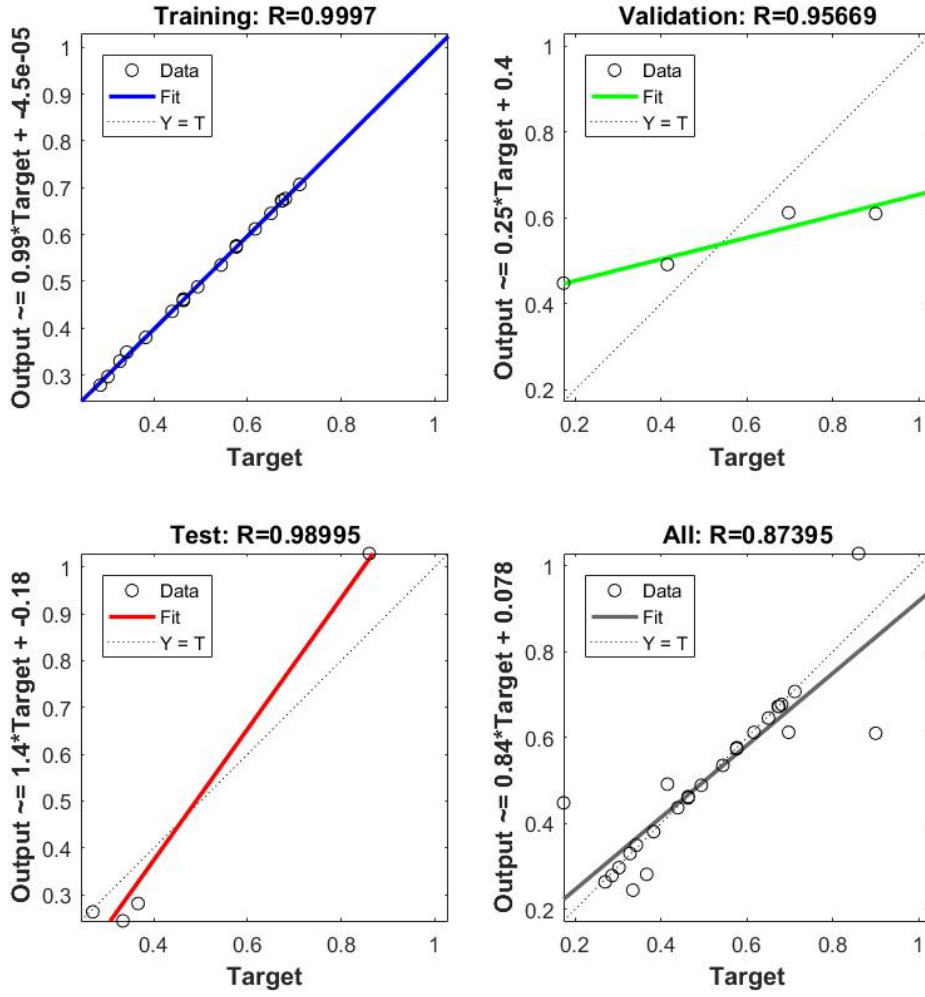
Şekil 8. NARX Modeli

NARX sinir ağı modellerinde eğitim, doğrulama ve test kümelerinin başarısı regresyon analizi ile ölçülmektedir. Korelasyon katsayısı (R), iki değişken arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü belirtir. R değerinin -1 ve 1'e yaklaşması ilişkinin güçlü olduğunu ifade ederken, 0'a yaklaşması ilişkinin zayıf olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 9'da korelasyon katsayısı, çıktılar ve hedefler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Görüldüğü gibi çıktılar ve hedefler arasındaki değerler 1 değerine oldukça yakındır. Modelin korelasyon değerleri eğitim için 0,9997 doğrulama için 0,95669 ve test için 0,98995'tir. Veri setinin genel korelasyon katsayısı ise 0,87369 olarak elde edilmiştir.

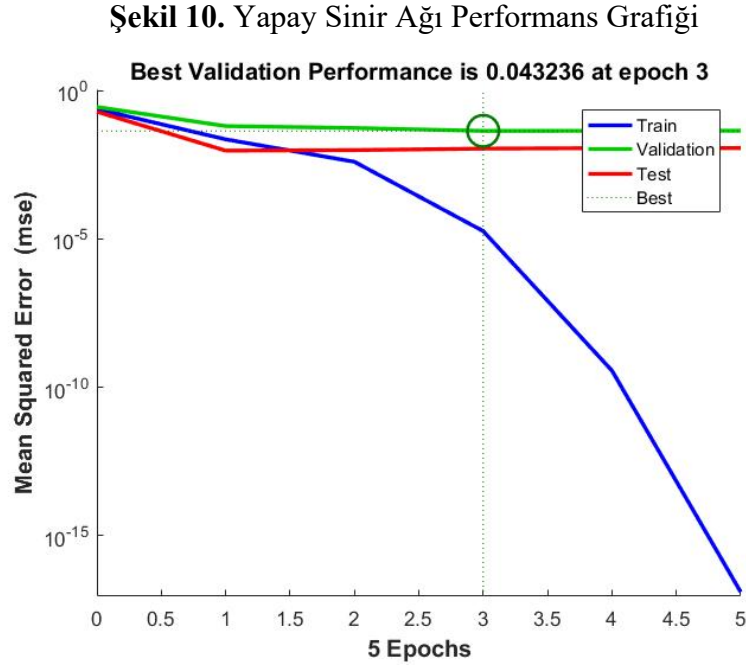
Şekil 9. Yapay Sinir Ağı Regresyon Grafikleri

NARX sinir ağının performansı MSE (Ortalama Karese Hata- Mean Squared Error) ile ölçülmektedir. MSE, çıktılar ve hedefler arasındaki farkların karelerinin ortalamasını ifade etmektedir. Ortalama karese hata sifira yaklaştıkça daha iyi sonuç üretildiği anlamına gelmekte, yani hatanın daha düşük olduğu ve daha başarılı sonuç elde edildiği söylenebilmektedir.

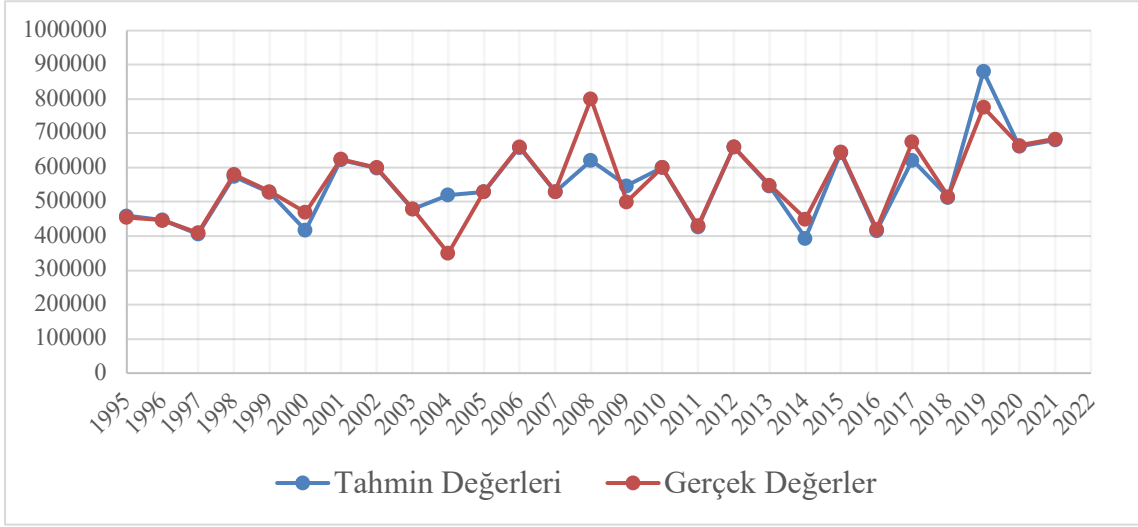
Şekil 10, sinir ağı modelinin eğitimi sırasında elde edilen eğitim, doğrulama ve test kümelerine bağlı olarak hata değerlerinin performans grafiğini göstermektedir. Eğitimin 5 iterasyon sonunda bitirildiğini ve en düşük hata değerine ise 3. iterasyonda ulaşıldığını söylemek mümkündür. Model ilk eğitiminden sonra 5 dönem boyunca yeniden eğitilmiş ve doğrulama ve test kümelerinde en düşük MSE 3. iterasyonda elde edilmiştir. Doğrulama kümesi için en düşük MSE değerleri 0.0432 olarak elde edilmiştir.

Grafiğe göre test kümesi hatası ve doğrulama kümesi hatası benzer özelliklere sahiptir ve böylece iyi bir ağ performansı elde ettiğimizi söyleyebiliriz.

Türkiye fındık üretim miktarı verileri için NARX modeli oluşturuldu ve sonuçlar elde edildi. Modelin ürettiği tahmin değerleri ve gerçek değerlerin birlikte grafiği ise aşağıda Şekil 11' de yer almaktadır.

Şekil 11. Gerçek Değerler ile Tahmin Değerlerinin Birlikte Grafiği

6. Sonuç

Fındık, dünyada üretimi yapılan sert kabuklu meyvelerin başında gelmekte ve dünya fındık üretiminin büyük bir kısmı ülkemiz tarafından gerçekleştirilmektedir. 2019 yılı dünya fındık üretimi 1.1. milyon ton olarak gerçekleştirilmiş ve bu üretimin 776 bin tonu ülkemiz tarafından karşılanmıştır. 2019 yılı, FAO verilerine göre Türkiye fındık üretiminin %69'unu karşılamış ve onu takiben İtalya %9, Azerbaycan %5, ABD %4 ve Şili %3 paya sahiptir. İstatistikler Türkiye'nin fındık pazarında ne kadar önemli ve etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Türkiyefındık üretimi hem dünya fındık fiyatlarının oluşumunu hem de dünya ihracatını büyük oranda etkilemektedir.

Çalışmada 1991-2021 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye fındık üretim miktarının en iyi şekilde tahmin edilmesini sağlayan YSA NARX Modelinin elde edilmesi amaçlanmıştır. NARX Modeli, doğrusal olmayan dinamik bir sinir ağıdır ve başarılı sonuçlar vermektedir. Bu amaçla, bağımlı değişken olarak Türkiye fındık üretim miktarı alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise ceviz basit fiyat endeksi, fındık basit fiyat endeksi, meyve veren yaşta ağaç sayısı, sıcaklık ve yağış olarak belirlenmiştir. Türkiye'de üretilen sert kabuklu meyve istatistikleri incelenmiş ve fındık ürününe ikame ürün olarak ceviz seçilmiştir. Fındığın yetiştirilme koşulları dikkate alındığında, sıcaklık ve yağış miktarının modele eklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Veri seti FAO, TÜİK ve Meteoroloji Genel Müdürlüğünden temin edilen verilerle oluşturulmuştur. Elde edilen en uygun NARX Modeli mimarisi için, gizli katman nöron sayısı 10 ve gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Modelin korelasyon değerleri ve

MSE değeri oldukça iyi sonuçlar vermiş ve NARX modelinin fındık üretimi tahmininde başarılı sonuçlar ürettiğini göstermiştir.

Türkiye’de fındık üretimi ve üretimin geleceği, sadece ülkemiz için değil aynı zamanda dünya için de son derece önemlidir ve takip edilmektedir. Türkiye’nin fındık üretiminde sahip olduğu hakimiyeti devam ettirebilmesi ve piyasadaki gücünü koruyabilmesi büyük önem arz etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için üretim planı yapılmalı ve bunlara yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Abraham, E. R., Mendes dos Reis, J. G., Vendrametto, O., Oliveira Costa Neto, P. L. D., Carlo Toloı, R., Souza, A. E. D., ve Oliveira Morais, M. D. (2020). Time series prediction with Artificial Neural Networks: an analysis using Brazilian soybean production. *Agriculture*, 10(10), 475.
- Aliev, K., Jawaid, M. M., Narejo, S., Pasero, E., &Pulatov, A. (2018). Internet of plants application for smart agriculture. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 9(4).
- Bars, T. (2021). Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE. Ürün Raporu Fındık 2021. Erişim Adresi: <https://tinyurl.com/mrx4rwx>
- Boussaada, Z., Curea, O., Remaci, A., Camblong, H., ve Mrabet Bellaaj, N. (2018). A nonlinear autoregressive exogenous (NARX) neural network model for prediction of the daily direct solar radiation. *Energies*, 11(3), 620.
- Byakatonda, J., Parida, B. P., Kenabatho, P. K., & Moalafhi, D. B. (2018). Influence of climate variability and length of rainy season on crop yields in semiarid Botswana. *Agricultural and Forest Meteorology*, 248, 130-144.
- Da Silva, I. N., Spatti, D. H., Flauzino, R. A., Liboni, L. H. B., ve dos Reis Alves, S. F. (2017). Artificial neuralnet works. *Cham: Springer International Publishing*, 39.
- Demuth, H., Beale, M., ve Hagan, M. (1992). Neural network toolbox. *For Use with MATLAB. The Math WorksInc*, 2000.
- Devyatkin, D., ve Otmakhova, Y. (2021). Methods for Mid-Term Forecasting of Crop Export and Production. *Applied Sciences*, 11(22), 10973.
- Doğan, E., Işık, S., ve Sandalcı, M. (2007). Günlük buharlaşmanın yapay sinir ağları kullanarak tahmin edilmesi. *Teknik Dergi*, 18(87), 4119-4131.
- Elmas, Ç. (2016). Yapay Zeka Uygulamaları:(Yapay Sinir Ağı, Bulanık Mantık, Sinirsel Bulanık Mantık, Genetik Algoritma). Seçkin Yayıncılık.

- Fayaz, S. A., Zaman, M., & Butt, M. A. (2022). A hybrid adaptive grey wolf Levenberg-Marquardt (GWLM) and nonlinear autoregressive with exogenous input (NARX) neural network model for prediction of rain fall. *International Journal of Advanced Technology and Engineering Exploration*, 9(89), 509.
- Haykin, S. (1999). A comprehensive foundation. *Neuralnet works*. Pearson Education.
- Karaatlı, M., Demirci, E., & Baykaldı, A. (2020). Ticari Kredi Faiz Oranlarının YSA NARX ve VAR Modelleri ile Öngörülmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2327-2343.
- Khaled, S., Fakhry, M., Esmail, H., Ezzat, A., & Hamad, E. (2022). Analysis of training optimization algorithms in the NARX neural network for classification of heart sound signals. *International Journal of Scientific and Engineering Research*, 13(2), 382-390.
- Khamis, A., ve Abdullah, S. N. S. B. (2014). Forecasting wheat price using back propagation and NARX neural network. *The International Journal of Engineering and Science*, 3(11), 19-26.
- Kılıncı, G., Karaatlı, M., ve Ömürbek, N. (2022). Türkiye Limanlarındaki Konteyner ve Yük Elleçleme Hacimlerinin YSA NARX Modeli ile Öngörülmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 248-263.
- Menezes Jr, J. M. P., ve Barreto, G. A. (2008). Long-term time series prediction with the NARX network: An empirical evaluation. *Neurocomputing*, 71(16-18), 3335-3343.
- Mitrea, C. A., Lee, C. K. M., ve Wu, Z. (2009). A comparison between neural Networks and traditional forecasting methods: A case study. *International journal of engineering business management*, 1, 11.
- Phil, K. (2017). Matlab deep learning with machine learning, neural Networks and artificial intelligence. *Apress, New York*.
- Potdar, K., & Kinnerkar, R. (2017, July). A non-linear autoregressive neural network model for forecasting Indian index of industrial production. In *2017 IEEE region 10 symposium (TENSYP)* (pp. 1-5). IEEE.
- Sarı, A., Aktaş, M., Yönetken, A., ve Doğan, R. (2021). Güneş Işınım Tahmininde NARX Modelinin Uygulanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Uluslararası Mühendislik Teknolojileri ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-6.
- Sönmez Çakır, F. (2019). Yapay Sinir Ağları Matlab Kodları ve Matlab Toolbox Çözümleri. Nobel Akademik Yayıncılık.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü
Müdürlüğü, 2022- Temmuz Tarım Ürünleri Piyasa Raporu
(<https://tinyurl.com/3btbfmwx>)

Yıldırım, H., ve Karaatlı, M. (2022). Yapay Sinir Ağları NARX Modeli ile Elma Üretim
Miktarının Öngörülmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, (42), 1-29.

İŞLETME ALANINDA HAZIRLANAN STRATEJİK YÖNETİM KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK PROFİLİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: İhsan Cora

**Bibliometric Profile of Graduate Theses on Strategic Management
Prepared in the Field of Business**

Yazar / Author
İhsan Cora¹
Sinem Aydın²

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 05/05/2023
Makale Kabul Tarihi : 26/06/2023

Anahtar Kelimeler:
İşletme, strateji, stratejik yönetim, lisansüstü tez, bibliyometri

ÖZ

Bu çalışmada, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin geçmişi ve gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin internet veri tabanında yer alan 1996-2021 yılları arasındaki işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu tezler incelenmiştir. Veri tabanında "stratejik yönetim" anahtar kelimesiyle tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda işletme alanında stratejik yönetim konulu 114 teze ulaşılmıştır. Çalışma; tezlerin düzeyi, yazım dili, yılı, danışmanın unvanı, hazırlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, anabilim dalı, kullanılan anahtar kelime sayısı, kullanılan araştırma yöntemi, tercih edilen örneklem grubu, örneklem sayısı, sayfa sayısı, kaynakça sayısı ve kaynakça türü parametreleri çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen veriler, Microsoft Excel programında analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin ağırlıkta olduğu, tezlerin çoğunluğunun Türkçe dilinde yazıldığı, en fazla tezin 2016-2021 yılları arasında yazıldığı, Sakarya, Gazi ve Beykent Üniversiteleri bünyesinde daha fazla tez yazıldığı, çoğunlukla nicel araştırma yönteminin kullanıldığı ve yöneticilerin örneklem grubu olarak tercih edildiği görülmüştür.

¹Doç.Dr. Giresun Üniv. İ.İ.B.F. İşl. Böl.Öğr.Üy.,e.mail: ihsan.cora@giresun.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5264-468X

²Giresun Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Öğrencisi, e.mail:o2124005@giresun.edu.tr ORCID No: 0000-0002-6626-3466

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 05/05/2023
Accepted Date : 26/06/2023

Keywords:

Business, strategy, strategic management, graduate thesis, bibliometrics

In this study, it is aimed to reveal the history and development of graduate theses on strategic management prepared in the field of business administration. For this purpose, the theses on strategic management prepared in the field of business between the years 1996-2021 in the internet database of the Council of Higher Education Thesis Center were examined. The database was searched with the keyword "strategic management". As a result of the scanning, 114 theses on strategic management in the field of business were reached. Study; the level of the theses, the language of writing, the year, the academic level of the advisor, the university they were prepared, the institute they were published in, the department, the number of keywords used, the research method used, the preferred sample group, the preferred sample number, the number of pages, the number of bibliography and the type of bibliography. examined. The obtained data were analyzed in Microsoft Excel program. In the results of working; The majority of theses prepared at the master's level, the majority of theses were written in Turkish, the most theses were prepared between 2016-2021, more theses were prepared within the body of Sakarya University, Gazi University and Beykent University, the quantitative research method was used more, and the sample group of the administrators was the most. was found to be preferred.

1. Giriş

Günümüz dünyasında işletmelerin veya örgütlerin sürdürülebilir bir şekilde iş dünyası içerisinde devam etmesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Bunun en güçlü sebeplerinden birisi rekabet ortamının oldukça acımasız olmasıdır. Rakipleriyle rekabet içerisinde olan işletmelerin ya da örgütlerin başarıya ulaşabilmesi için tüm birimlerinin birbiriyle uyum içinde hareket etmesi gerekmektedir. Stratejik yönetim örgütlerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir (Nerur, Rasheed ve Natarajan, 2008: 320; Ansoff vd., 2018: 42).

Stratejik yönetim konusu 1990'lı yıllardan itibaren akademik olarak çalışılmaya başlanmış önemli bir konudur. Bilimsel anlamda farklı alanlarda çalışılan bu konu lisansüstü tezlerde de üzerinde durulan önemli bir konu haline gelmiştir (Hoskisson, Hitt, Wan ve Yiu, 1999: 418). Ulusal literatürde işletme alanında bibliyometrik olarak çalışılan farklı konular bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde farklı konuların çalışılmasına rağmen bu çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ulusal literatürde işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu tezlerin incelenmesi hususunda bir çalışmanın bulunmaması bu araştırmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Yapılan bu çalışmada, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bununla

beraber, işletme alanındaki stratejik yönetim konusunun genel hatlarını belirlemek ve bu konuda çalışacak olan araştırmacılara kolaylık sağlayabilmek çalışmanın bir başka amacıdır. Bu amaçların, bundan sonraki süreçte stratejik yönetim konusunda çalışma yapacak olan araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın ulusal literatürdeki stratejik yönetim konusu ile ilgili eksikliği tamamlayacağı da düşünülmektedir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde strateji kavramı ve stratejik yönetimin özellikleri açıklanmıştır. İkinci bölümde, stratejik yönetim konusunda ve ilgili diğer konulardaki ulusal literatür hakkında özet bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Dördüncü bölümde araştırma bulguları ile ilgili bilgiler yer alırken, beşinci bölümde araştırmanın sonuçları ve öneriler yer almaktadır. Model ilk eğitiminden sonra 5 dönem boyunca yeniden eğitilmiş ve doğrulama ve test kümelerinde en düşük MSE 3. iterasyonda elde edilmiştir. Doğrulama kümesi için en düşük MSE değerleri 0.0432 olarak elde edilmiştir. Grafiğe göre test kümesi hatası ve doğrulama kümesi hatası benzer özelliklere sahiptir ve böylece iyi bir ağ performansı elde ettiğimizi söyleyebiliriz.

2.Strateji Kavramı ve Stratejik Yönetim

2.1 Strateji Kavramı

Strateji kelimesi Yunanca kökenli “strategos” kelimesinden türetilmiştir. Kelime yine Yunanca’da “generallik sanatı” anlamına gelmektedir. Strateji kelimesinin ayrıca Latince’deki “yol, çizgi ve nehir yatağı” anlamlarına gelen “stratum” kelimesinden türetildiği de söylenmektedir (Aktan, 2008: 5). Buradan hareketle, strateji kelimesinin ilk olarak askeri anlamda kullanıldığı söylenebilir. Askeri anlamda bakıldığında strateji; savaş zamanında orduların nasıl hareket edeceğini ve hangi operasyonların yapılacağını tasarlama ve yönetme sanatı olarak tanımlanmaktadır (Tunç, 2015: 73). Askeri bir terim olarak ortaya çıkmış olan bu kavram, belirlenen amaçlara ve hedeflere ulaşabilmek için takip edilecek yolun önceden belirlenmesi ve kullanılması olarak tanımlanmaktadır. (Genco,2021: 281).

Kelime anlamı olarak bakıldığında strateji; sevk etme, gönderme, götürme gibi anlamların yanı sıra önceden belirlenmiş olan hedeflere ve amaçlara ulaşabilmek adına alınmış olan tedbirler ve bir başarıya ya da zafere ulaşmak adına tasarlanmış ve düzenlenmiş olan çarpışma usulü olarak tanımlanmaktadır (Polatoğlu, 1984: 19; Dinçer, 1996: 5). İşletmeler açısından bakıldığında strateji; bir işletmenin belirlemiş olduğu misyonuna ve vizyonuna nasıl ulaşabileceğine dair yaptığı plan ve programlardır

(Parlak, 2013: 325). En genel anlamıyla ise strateji; kişilerin, kurumların veya işletmelerin belirledikleri amaçlara ve hedeflere ulaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Grant ve Jordan, 2014: 17).

Strateji, bilimsel bir disiplin olarak gelişmesini askeri alanda taşıdığı öneme borçludur. Savunma hücum yönünden askeri amaçları etkin ve verimli bir biçimde gerçekleştirebilme, tarih boyunca orduların stratejik gücünün göstergesi olmuştur. Son yarım asırdır işletmecilik literatüründe ve özellikle de yönetim ve karar teorilerinde “strateji” kavramı oldukça önemli bir yere sahip olmuştur (Eren,1999: 2).

2.2 Stratejik Yönetim

Stratejik yönetim anlayışı 1950’li ve 60’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. 1950’lere kadar askeri anlamda kullanılırken 1960’lardan sonra uygulama şekli ve süreçleri geliştirilerek ve yenilenerek iş dünyası açısından kullanılmıştır. 1980’lerden sonra ise şirketlerin ve işletmelerin odak noktasına girmiştir. Stratejik yönetimle birlikte maliyet kontrolü daha planlı bir biçimde yapılmaya başlanmış ve böylece hedeflerine ve amaçlarına daha az kayıpla ulaşmak isteyen işletmeler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Stettinius vd., 2005: 91). Daha sonra stratejik yönetim anlayışı analitik yöntemler ile birleşerek yeni bir biçim kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, ilk olarak amaçlar belirlenmiş ve belirlenen amaçlar doğrultusunda uygun stratejiler geliştirilmiştir. Böylece, rakipler analitik yöntemler ile analiz edilmeye başlanmış ve bu şekilde rakiplerin olaylara yaklaşımları, hangi faaliyetlere yönelebilecekleri beklentilere göre tahmin edilmeye çalışılmıştır (Mirze ve Ülgen: 2004: 36).

Stratejik yönetim; özel sektör, kamu sektörü ve kâr amacı olmayan kurum ve kuruluşların, faaliyet gösterdiği alanlarda ileriye dönük olarak belirlediği hedeflerin ve amaçların gerçekleşebilmesi için yapılacak olan faaliyetlerin tespit edilmesini sağlayan yönetim tekniği olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 1999: 6). Başka bir tanıma göre ise stratejik yönetim; işletmeler ve şirketlerin uzun vadeli olması planlanan stratejik kurgunun belirlenmesini ve kaynakların uygun bir biçimde kullanılmasını sağlayan ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığının belirlenmesi için kullanılan bir araçtır (Gül, 2017: 4). Barry’e göre ise (1986) stratejik yönetim, bir örgütün gelecekte ulaşmayı planladığı hedefleri ve bu hedeflere hangi yollarla ulaşabileceğini gösteren bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Barry, 1986: 10).

Stratejik yönetim, özel sektör ve kamu sektörü için önemli bir tekniktir. Buralarda çok yönlü bir biçimde ele alınabileceği gibi her bir departman ya da bölüm için ayrı ayrı da ele alınabilmektedir. Böylece farklı farklı yol haritaları belirlenerek ileriye dönük adımların atılması sağlanabilmektedir. Ayrıca, şirketler veya işletmeler

arasında rekabetin olması dolayısıyla stratejik yönetim uygulamaları kendisini farklı kılmak isteyen şirketler ya da işletmeler için daha çarpıcı faaliyetlerin yapılması noktasında önemli hale gelmektedir (Mert, 2020: 43).

Stratejik yönetim iki ana nedenden dolayı iş dünyası açısından önemlidir. Birincisi yöneticilerinin örgütün işlerinin nasıl yürütüleceği ile ilgili riskleri ve tehlikeleri önceden görerek önleyici tedbirleri almasıdır. Yani örgüt açısından iyi planlanmış bir strateji geliştirilmesi, yol haritasının belirlenmiş olması, rekabet avantajı açısından müşteri memnuniyeti için finansal kaynakların iyileştirilmesi gerekmektedir. İkincisi, etkili bir strateji oluşturmak ve yönetmek için örgütün gelirinin artması, yatırım getirisi sağlaması ve kazançların en yüksek için tercihlerin farklı noktalara çekilmesi gerekliliğidir (Gönen, 2013: 104; Dess vd., 2014: 7).

Strateji belirlemek ve stratejik yönetim faaliyetleri oluşturmak örgütlere birtakım faydalar sağlamaktadır. Örneğin strateji, çevreyi değerlendirme ve çevrede gelişen olaylar ile ilgili tahmin yapma imkanı sağlar. Örgüt açısından bakıldığında kendisini ve uygulamalarını değerlendirme ve analiz etme imkânı sunarak daha iyi stratejiler geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bununla beraber, örgütün bir bütün içerisinde ve tutarlı kararlar alarak çalışmasına katkı sağlamaktadır (Anthony, 1994: 78). Rekabetin ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz durumları göz önünde bulundurarak hareket etmek ve buna uygun biçimde planlama yapmak da stratejik yönetimin faydaları arasında yer almaktadır (Kotter ve Heskett, 1992: 171).

Stratejik yönetimin faydaları olduğu gibi uygulanmasında karşılaşılan engeller de bulunmaktadır. Bunların birincisi, örgüt içerisinde yer alan çalışanların örgütün stratejilerini tam olarak anlayamaması ve algılayamamasından kaynaklanan vizyon engelidir. İkincisi, yöneticilerin örgüt stratejisini uygulamada, kurgulamada ve gelişmesini takip etmedeki eksikliğinden kaynaklanan yönetim engelidir. Üçüncüsü, örgütün belirlediği stratejiler ile elinde bulunan kaynakların ve bütçenin birbiriyle uyumsuzluğundan ve yeteri kadar tanımlanamamasından kaynaklanan kaynak engelidir. Dördüncüsü ise örgütün belirlemiş olduğu stratejilerin uygulanabilirliğine ve bu stratejilerin başarı getirebileceğine olan inancın eksik olmasından kaynaklanan uygulama ve inanç engelidir (Gül, 2017: 15).

Bu açıklamalardan sonra ana konumuz olan işletmeler için stratejik yönetim, işletmenin çevresiyle olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve istikametinin düzenlenmesi için yapılacak olan faaliyetlerin planlanması, örgütlenmesi, yürütülmesi, koordine ve kontrol edilmesi süreci olarak tanımlanır. Stratejik yönetimi fonksiyonel yönetim ve program yönetiminden ayıran özelliklerin başlıcaları şunlardır (Dinçer, 2007:37-38).

i-Stratejik yönetim tepe yönetiminin bir fonksiyonudur: Görev ve yetkilerini uzmanlara devretmiş bile olsa risk ve sorumluluk tepe yönetimine aittir.

ii- Stratejik yönetim gelecek yönelimlidir ve işletmenin uzun vadeli amaçlarıyla ilgilidir: Geçmişe değil, geleceğe yöneliktir. İşletmenin kısa dönem değil uzun dönem amaçları ile ilgilidir.

iii-Stratejik Yönetim işletmeyi açık bir sistem olarak görür: İşletmeyi kapalı sistem değil açık bir sistem olarak algılar. Diğer bir ifade ile çevresinden bilgi, enerji ve materyal alışverişinde bulunur.

iv-Stratejik yönetim işletmenin farklı birimleri ve hiyerarşik kademeleri arasında koordinasyon sağlar: İşletmenin bütün fonksiyonel bölümleri arasında bir koordinasyon olmasını amaçlar.

v- Stratejik yönetim alt kademe yöneticilerine rehberlik eder: Tepe yönetiminin bir fonksiyonudur. Ancak alt kademe yöneticilerine de yol gösterir.

vi- Stratejik yönetim işletmenin kaynaklarının en etkili bir şekilde dağıtımıyla ilgilidir: Kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlar.

vii-Stratejik yönetimin karar vermede kullandığı bilgiler çok farklıdır: Sadece birkaç veriye değil, çok sayıda farklı kaynaklara dayanarak karar verir.

viii-Stratejik yönetim işletmenin amaçlarıyla toplumun menfaatlerini bir bütünlük içinde ele alır: İşletmenin amaçları ile içinde yaşadığı toplumun menfaatleri arasında bir paralellik olmasına dikkat eder.

3.Literatür Taraması

3.1.İlgili Literatür

Dünya üzerindeki birçok ülkede son yıllarda bibliyometri analiz tekniği ile incelenen çalışmaların sayısında artışların olduğu bilinmektedir (Webster ve Watson, 2002: 15). Diğer bütün alanlarda olduğu gibi işletme alanında da bibliyometrik çalışmaların daha fazla tercih edildiği görülmektedir (Hall, 2011: 17). Ulusal anlamda yapılan bibliyometri çalışmalarının ise 1990'lı yıllardan sonra başladığı ve son yıllarda artış gösterdiği belirtilmektedir (Yılmaz, 2017: 67). İşletme alanında yapılan çalışmalar genel olarak; muhasebe, yönetim ve organizasyon, rekabet gücü, maliye, stratejik girişimcilik, stratejik yönetim ve kamu yönetimi gibi konular üzerindedir. Bununla beraber, yapılan bu çalışmalar dergi incelemesi, makale, bildiri ve kitap türlerindedir. Bu bağlamda, ulusal literatürde işletme alanında hazırlanan bibliyometrik çalışmalar incelenmiş özet bilgiler halinde sunulmuştur.

Ayhan, Çolak ve Önder (2021) tarafından yapılan çalışmada, kamu yönetimi konusunda AİD’de 1990-2019 yılları arasında yayınlanan 850 makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; tek yazarlı çalışmaların ağırlıkta olduğu, makalelerdeki ilk yazarların genel olarak akademisyen olduğu, ilk yazarların çoğunluğunun Dr. Öğretim Üyesi unvanına sahip olduğu, makalelerin çok büyük bir kısmının mali destek almadığı ve makalelerin büyük bir kısmının Örgüt ve Yönetim Teorisi alanında olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bayrakçıoğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2004-2020 yılları arasında ön lisans muhasebe eğitimi konusunda yayınlanan 102 makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yayınlanan makale sayılarının son yıllarda artış gösterdiği, anahtar kelime kullanımının standart olmadığı, makalelerin büyük çoğunluğunun çok yazarlı olduğu ve yazarların genel olarak aynı kurumda çalıştığı tespit edilmiştir.

Darıcı (2021) tarafından yapılan çalışmada, kamu yönetimi alanında 1999-2020 yılları arasında hazırlanan 41 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu, danışmanların Prof. Dr. unvanlıların daha fazla olduğu, en çok tezin Marmara Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı, tezlerin büyük kısmında nitel araştırma yönteminin kullanıldığı ve en çok stratejik yönetim anahtar kelimesinin kullanıldığı görülmüştür..

Gürbüz vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe eğitimi konusunda çalışılmış 238 makale ve 81 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; 2014 yılından sonra çalışma sayılarında artış olduğu, tezlerin ağırlıklı olarak 101-190 sayfa arasında yoğunlaştığı makalelerin ise 10-20 sayfa arasında olduğu, makalelerin çoğunlukla iki yazarlı olarak yazıldığı, makalelerde ağırlıklı olarak Dr. Öğretim Üyesi unvanlı akademisyenlerin yayınlarının olduğu ve hem makale hem tezlerde yerli kaynak kullanımının fazla olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Oral (2021) tarafından yapılan çalışmada, 1991-2021 yılları arasında muhasebe eğitimi alanında hazırlanan 119 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe dilinde yazıldığı, en çok tezin Gazi Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı, sayfa sayılarının ağırlıklı olarak 101-200 arasında olduğu, tezlere en fazla Prof. Dr. unvanlı akademisyenlerin danışmanlık yaptığı, en çok tezin 2019 yılında yazıldığı ve istatistiki yöntemlerin daha fazla tercih edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Pirhan ve Demirtaş (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2000-2020 yılları arasındaki stratejik yönetim konulu 134 makale ve 232 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; 2000 yılından sonra stratejik yönetim konulu araştırmaların sayısının arttığı,

stratejik yönetim konusunun en çok yönetim ve organizasyon ile işletme alanlarında çalışıldığı, 2018-2019 yıllarında hem makale hem de tez sayılarının oldukça fazla olduğu, tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe dilinde yazıldığı görülmüştür.

Çarıkçı ve Yaman (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2009-2018 yılları arasında muhasebe-finance öğrencileri üzerine yazılmış olan 54 makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; çalışmaların yarıya yakınının 11-16 sayfa arasında olduğu, yayınların çoğunun iki yazarlı olduğu, yazarların büyük kısmının Dr. Öğretim Üyesi olduğu, yerli kaynak kullanımının daha fazla olduğu ve yazarların en çok Sakarya Üniversitesi bünyesinde olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Toplu vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, stratejik yönetim konusunda Web of Science SSCI'da 2000-2015 yılları arasında yayınlanan 126 makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; en çok yayının 2018 yılında yapıldığı, iki yazarlı yayınların daha fazla olduğu, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin ikisinin de sıklıkla kullanıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Beşel (2017) tarafından yapılan çalışmada, maliye alanında 2003-2017 yılları arasında hazırlanan 1714 tez incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yüksek lisans tezlerinin çoğunlukta olduğu, 2010 yılından sonra tez sayılarının arttığı, en fazla tezin Marmara Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı, araştırmacıların cinsiyetlerinin çoğunun erkek olduğu, tezlerin büyük çoğunluğunda araştırmacıların özgeçmişlerinin bulunmadığı ve araştırmacıların büyük kısmının Maliye bölümünden mezun olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Hancıoğlu ve Tekin (2017) tarafından yapılan çalışmada, Ulusal İşletmecilik Kongresi ve Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi'nde 2010-2016 yılları arasında sunulan 381 bildiri incelenmiştir. Çalışma sonucunda; stratejik yönetim konusunun geniş bir kapsamda ele alındığı ve yeni kavramların ortaya çıktığı, çok yazarlı çalışmalarda artış görüldüğü ve bildirilerin makaleye dönüştürülme oranlarının düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Kandemir ve Uğurluoğlu (2017) tarafından yapılan çalışmada, sağlık kurumları yönetimi alan yazınında yer alan 2010-2015 yılları arasındaki 75 makale incelenmiştir. Çalışma sonucunda; en çok makalenin 2012 yılında yayınlandığı, nitel araştırmaların ağırlıklı olduğu, en fazla anket tekniğinin tercih edildiği, örneklem grubu olarak en fazla yöneticilerin tercih edildiği, iki yazarlı makalelerin ağırlıkta olduğu ve en fazla stratejik karar verme konusunun çalışıldığı görülmüştür.

Çaylan (2014) tarafından yapılan çalışmada, girişimcilik alanında 2007-2013 yılları arasında Strategic Entrepreneurship Journal'da yayınlanan 123 makale

incelenmiştir. Çalışma sonucunda; yazarların çoğunluğunun Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olduğu, girişimcilik alanında A.B.D.'indeki üniversitelerin öncü olduğu ve yayınların genel olarak bilimsel dergilerde yayımlandığı görülmüştür.

4.Yöntem

4.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, 1996-2021 yılları arasında işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler doğrultusunda bibliyometrik özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın diğer bir amacı ise işletme alanının stratejik yönetim konusundaki alan yazınının genel özelliklerini ortaya koymak ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlayabilmektir.

Ulusal alan yazında işletme, muhasebe, finans, yönetim ve organizasyon, kamu yönetimi ve maliye gibi alanlarda farklı birçok bibliyometrik çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu detaylı bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Buradan hareketle, çalışmadan elde edilecek bulguların işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlere ilişkin bilgi sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın farklı parametreleri incelemesi, daha güncel veriler sunması ve ulusal alan yazındaki stratejik yönetim konusuyla ilgili eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışma kapsamında incelenen stratejik yönetim konulu lisansüstü tezler Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin resmi internet sitesindeki veri tabanından yararlanılarak elde edilmiştir. Tezler taranırken Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin tarama terimi giriniz kısmına “stratejik yönetim” anahtar kelimesi yazılmış ve diğer hiçbir kısım değiştirilmeden arama yapılmıştır. Buna göre toplamda stratejik yönetim konusuyla ilgili 295 adet tezin olduğu görülmüştür. Ancak, çalışma sadece işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu tezler üzerinden yürütüldüğünden dolayı diğer alanlardaki tezler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Buna göre, tekrar yapılan tarama sonucunda işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu 156 adet tezin olduğu görülmüştür. Ancak daha sonra izin durumu kısmında izinli seçeneği seçilmiş ve tekrar tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucunda, 1987-1996 yıllar arasındaki 42 adet tez dijital ortama aktarılmadığı için erişilememiş, 1996 yılından itibaren dijital ortama aktarılan 114 teze ulaşılabilmiş ve çalışma bu 114 tez üzerinden yürütülmüştür. Yapılan tarama sonucunda, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu ilk tezin 1987 yılında hazırlandığı tespit edilmiştir. Ancak, bu teze erişim izni

olmadığından dolayı çalışmaya dahil edilememiştir. Erişim izni olan ilk tezin 1996 yılında hazırlandığı dikkate alınmış ve bu nedenle çalışma 1996-2021 yılları arasında hazırlanan lisansüstü tezler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.3. Veri Toplama Tekniği ve Analizi

Ulusal alan yazında stratejik yönetim konusunu ele alan ve bu konuda makaleleri, bildirileri, dergileri ve tezleri inceleyen çalışmaların (Özer Çaylan, 2014; Karataş Çetin ve Özer Çaylan, 2015; Kandemir ve Uğurluoğlu, 2017; Toplu Yaşlıoğlu, İnan ve Sözüer, 2018; Baskıcı, 2019; Bellek, Koparan ve Aykan, 2019; Kaplan, 2020; Pirhan ve Demirtaş, 2021) olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, 1996 yılından 2021 yılına kadarki süreçte işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenecektir.

Bibliyometrik analiz birçok bilim dalında kullanılan bir analiz tekniğidir. Bu analiz tekniği akademide ortaya konulan bilimsel çalışmaların yapılarını belirleyebilmek amacıyla kullanılmaktadır (Pendlebury, 2008: 2). Bibliyometrik analiz tekniği akademik çalışmaların niteliğinin belirlenmesi, çalışmaların bilim dalındaki etkisinin artırılması, konunun daha çok sayıda çalışılmasına katkı sağlaması, ilgili alanın ya da konuyu daha detaylıca incelenmesi ve alan yazının gelişmesine katkı sunması amacıyla kullanılmaktadır (Borgman ve Furner, 2005: 2; Palmer vd., 2005: 176; Hall, 2011: 16).

Çalışmada incelenen lisansüstü tezlerin hangi parametrelere göre analiz edileceği bibliyometrik olarak daha önceden yapılmış olan çalışmalardan (Apak, Erol ve Öztürk, 2016; Beşel, 2017; Çarıkçı ve Yaman, 2019; Dilek, Kesgingöz ve Güney, 2020; Bayrakçıoğlu, 2021; Bişkin ve Pektaş, 2021; Darıcı, 2021; Gürbüz, Kıymık ve Bitlisli, 2021; Durgut ve Küçüksille, 2021; Oral, 2021; Pektaş ve Aydın, 2021; Ayhan, Çolak ve Önder, 2022; Pektaş ve Aydın, 2022) yararlanılarak hazırlanmıştır. Buna göre; lisansüstü tezlerin düzeyi, yazım dili, yılı, danışman akademik düzeyi, hazırlandığı üniversite, yayınlandığı enstitü, anabilim dalı, kullanılan anahtar kelime sayısı, kullanılan araştırma yöntemi, tercih edilen örneklem grubu, tercih edilen örneklem sayısı, sayfa sayısı, kaynakça sayısı ve kaynakça türü gibi parametreler incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır. Bu soruların cevapları doğrultusunda, elde edilen veriler Microsoft Excel programında analiz edilmiş ve frekans ile yüzde dağılımları şeklinde sunulmuştur.

1. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

2. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin yazım dillerine göre dağılımı nasıldır?

3. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?

4. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin danışman akademik düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

5. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin hazırlandığı üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

6. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin yayımlandığı enstitülere göre dağılımı nasıldır?

7. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?

8. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelime sayılarının dağılımı nasıldır?

9. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımı nasıldır?

10. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerde tercih edilen örneklem gruplarının dağılımı nasıldır?

11. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerde tercih edilen örneklem sayılarının dağılımı nasıldır?

12. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımı nasıldır?

13. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin kaynakça sayılarına göre dağılımı nasıldır?

14. İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin kaynakça türlerine göre dağılımı nasıldır?

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Stratejik yönetim konulu tezlerin bibliyometrik profilini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışma, sadece işletme alanı ile sınırlandırılmıştır. İşletme alanı hariç diğer alanlarda hazırlanan tezler çalışmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca, bu araştırma sadece Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin internet veri tabanındaki tezler üzerinden yürütülmüştür. Bunun dışında kalan tezler ile erişim izni olmayan

tezler çalışma dışında tutulmuştur. Son olarak bu çalışma, makale, bildiri, dergi ve diğer yayınları incelemeyip sadece lisansüstü tezler ile sınırlandırılmıştı

5. Bulgular

5.1. İşletme Alanında Hazırlanan Stratejik Yönetim Konulu Lisansüstü Tezlerle İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin düzeyi, yazım dili, yılı, danışman akademik düzeyi, hazırlandığı üniversite, yayımlandığı enstitü, anabilim dalı, kullanılan anahtar kelime sayısı, kullanılan araştırma yöntemi, tercih edilen örneklem grubu, tercih edilen örneklem sayısı, sayfa sayısı, kaynakça sayısı ve kaynakça türü ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Bu bağlamda, lisansüstü tezlerin düzeylerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 4.1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tez düzeyi	f	%
Yüksek Lisans	89	78,1
Doktora	25	21,9
Toplam	114	100,0

Tablo 1'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %78,1'ini yüksek lisans tezleri, %21,9'unu ise doktora tezleri oluşturmaktadır. Lisansüstü tezlerin yazım dillerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Yazım Dillerine İlişkin Bulgular

Yazım Dili	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Türkçe	85	95,5	23	92,0	108	94,7
Yabancı	4	4,5	2	8,0	6	5,3
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 2'ye göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %94,7'si Türkçe dilinde, %5,3'ü yabancı dilde yazılmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %95,5'i Türkçe dilinde, %4,5'i yabancı dilde yazılmıştır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %92'si Türkçe dilinde, %8'i yabancı dilde yazılmıştır. Lisansüstü tezlerin yayımlandığı yıllara ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Yayınlandığı Yıllara İlişkin Bulgular

Yıl	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1996-2000 arası	2	2,2	1	4,0	3	2,6
2001-2005 arası	4	4,5	1	4,0	5	4,4
2006-2010 arası	23	25,9	6	24,0	29	25,4
2011-2015 arası	22	24,7	6	24,0	28	24,6
2016-2021 arası	38	42,7	11	44,0	49	43,0
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 3'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %43'ü 2016-2021 yılları arasında, %25,4'ü 2006-2010 yılları arasında ve %24,6'sı 2011-2015 yılları arasında yayınlanmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %42,7'si 2016-2021 yılları arasında, %25,9'u 2006-2021 yılları arasında ve %24,7 si 2011-2015 yılları arasında yayınlanmıştır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %44'ü 2016-2021 yılları arasında 24'ü 2011-2015 yılları arasında ve %24'ü 2006-2010 yılları arasında yayınlanmıştır. Lisansüstü tezlerin danışman akademik düzeylerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Danışman Akademik Düzeyine İlişkin Bulgular

Danışman Akademik Düzeyi	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Prof. Dr.	41	46,1	18	72,0	59	51,8
Doç. Dr.	15	16,8	5	20,0	20	17,5
Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.)	33	37,1	2	8,0	35	30,7
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 4'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %51,8'ine Prof. Dr. unvanlı, %30,7'sine Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı ve %17,5'ine Doç. Dr. unvanlı öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %46,1'ine Prof. Dr. unvanlı, %37,1'ine Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı ve %16,8'ine Doç. Dr. unvanlı öğretim üyeleri danışmanlık yapmıştır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %72'sine Prof. Dr. unvanlı, %20'sine Doç. Dr. unvanlı ve %8'ine Dr. Öğr. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) unvanlı öğretim üyeleri danışmanlık yapmıştır.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Hazırlandığı Üniversitelere İlişkin Bulgular

Üniversite	f	%	Üniversite	f	%
Sakarya Ü.	8	7,0	İstanbul Şehir Ü.	1	0,9
Gazi Ü.	7	6,1	Yeditepe Ü.	1	0,9
Beykent Ü.	7	6,1	Işık Ü.	1	0,9
Marmara Ü.	5	4,4	Antalya Bilim Ü.	1	0,9
Okan Ü.	5	4,4	Nişantaşı Ü.	1	0,9
Dokuz Eylül Ü.	4	3,5	Karabük Ü.	1	0,9
İstanbul Ü.	3	2,6	Ankara Hacı Bayram Veli Ü.	1	0,9
Selçuk Ü.	3	2,6	Bingöl Ü.	1	0,9
Gebze Teknik Ü.	3	2,6	Anadolu Ü.	1	0,9
Dumlupınar Ü.	3	2,6	Ufuk Ü.	1	0,9
Türk Hava Kurumu Ü.	3	2,6	Toros Ü.	1	0,9
İstanbul Ticaret Ü.	3	2,6	Yıldız Teknik Ü.	1	0,9
Karamanoğlu Mehmet Bey Ü.	2	1,8	İstanbul Aydın Ü.	1	0,9
İstanbul Teknik Ü.	2	1,8	İnönü Ü.	1	0,9
Necmettin Erbakan Ü.	2	1,8	Çağ Ü.	1	0,9
Muğla Sıtkı Koçman Ü.	2	1,8	Erciyes Ü.	1	0,9
İstanbul Kültür Ü.	2	1,8	Hasan Kalyoncu Ü.	1	0,9
Uşak Ü.	2	1,8	Mehmet Akif Ersoy Ü.	1	0,9
İstanbul Maltepe Ü.	2	1,8	Atatürk Ü.	1	0,9
Bahçeşehir Ü.	2	1,8	Zonguldak Bülent Ecevit Ü.	1	0,9
Atılım Ü.	2	1,8	Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.	1	0,9
İstanbul Arel Ü.	2	1,8	Adnan Menderes Ü.	1	0,9
Haliç Ü.	2	1,8	Uludağ Ü.	1	0,9
İstanbul Gelişim Ü.	2	1,8	Gaziantep Ü.	1	0,9
Hitit Ü.	2	1,8	Hacettepe Ü.	1	0,9
Gaziosmanpaşa Ü.	2	1,8	Aksaray Ü.	1	0,9
Pamukkale Ü.	2	1,8	Giresun Ü.	1	0,9
Kocaeli Ü.	2	1,8	Fırat Ü.	1	0,9
			Toplam	114	100,0

Tablo 5'e göre, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %7'si Sakarya Üniversitesi, %6,1'i Gazi Üniversitesi, %6,1'i Beykent Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra tezlerin 4,4'ü Marmara Üniversitesi, %4,4'ü Okan Üniversitesi ve %3,5'i ise Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde hazırlanmıştır. Lisansüstü tezlerin yayımlandığı enstitülere ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Yayınlandığı Enstitülere İlişkin Bulgular

Enstitü	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	81	91,0	24	96,0	105	92,2
Fen Bilimleri Enstitüsü	3	3,4	--	--	3	2,6
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2	2,2	1	4,0	3	2,6
İşletme Enstitüsü	3	3,4	--	--	3	2,6
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 6'ya göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %92,2'si Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, %2,6'sı Fen Bilimleri Enstitüsü'nde, %2,6'sı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde ve %2,6'sı İşletme Enstitüsü'nde yayınlanmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %91'i Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde %3,4'ü Fen Bilimleri Enstitüsü'nde ve %3,4'ü İşletme Ens. yayınlanmıştır. Lisansüstü tezlerin anabilim dallarına ilişkin bilgiler aşağıda tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına İlişkin Bulgular

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
İşletme	76	85,5	21	84,0	97	85,1
İşletme Yönetimi	7	7,9	2	8,0	9	7,8
Yönetim ve Organizasyon	2	2,2	1	4,0	3	2,6
İşletme Mühendisliği	2	2,2	--	--	2	1,8
Toplam Kalite Yönetimi	1	1,1	--	--	1	0,9
Turizm İşletmeciliği	--	--	1	4,0	1	0,9
Makine Eğitimi	1	1,1	--	--	1	0,9
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 7'ye göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %85,1'i İşletme Anabilim Dalı'nda, %7,8'i İşletme Yönetimi Anabilim Dalı'nda ve %2,6'sı Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %85,5'i İşletme Anabilim Dalı'nda, 7,9'u İşletme Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %84'ü İşletme Anabilim Dalı'nda, %8'i İşletme Yönetimi Anabilim Dalı'nda, %4'ü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda ve %4'ü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda hazırlanmıştır. Lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelime sayılarına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelime Sayılarına İlişkin Bulgular

Anahtar Kelime Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Belirsiz	14	15,7	6	24,0	20	17,6
3 anahtar kelime	33	37,1	5	20,0	38	33,3
4 anahtar kelime	27	30,3	6	24,0	33	28,9
5 anahtar kelime	11	12,4	5	20,0	16	14,0
6 anahtar kelime	3	3,4	1	4,0	4	3,5
7 anahtar kelime	--	--	1	4,0	1	0,9
8 anahtar kelime	1	1,1	1	4,0	2	1,8
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 8'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %33,3'ünde 3 anahtar kelime, %28,9'unda 4 anahtar kelime kullanılırken %17,6'sında ise anahtar kelimelerin belirsiz olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %37,1'inde 3 anahtar kelime, %30,3'ünde 4 anahtar kelime kullanılırken %15,7'sinde ise anahtar kelimelerin belirsiz olduğu görülmüştür. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %24'ünde anahtar kelimelerin belirsiz olduğu, %24'ünde 4 anahtar kelime, %20'sinde 3 anahtar kelime ve %20'sinde 5 anahtar kelime kullanıldığı görülmüştür. Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 4.9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemlerine İlişkin Bulgular

Araştırma Yöntemi	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Nicel	50	56,2	18	72,0	68	59,6
Nitel	37	41,6	7	28,0	44	38,6
Karma	2	2,2	--	--	2	1,8
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 9'a göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %59,6'sında nicel araştırma yöntemi, %38,6'sında nitel araştırma yöntemi ve %1,8'inde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %56,2'sinde nicel araştırma yöntemi, %41,6'sında nitel araştırma yöntemi ve %2,2'sinde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Doktora

düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %72'sinde nicel araştırma yöntemi, %28'inde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Lisansüstü tezlerde tercih edilen örneklem gruplarına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Lisansüstü Tezlerde Tercih Edilen Örneklem Gruplarına İlişkin Bulgular

Örneklem Grubu	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Yöneticiler	26	29,2	12	48,0	38	33,3
Doküman İncelemesi	24	27,0	6	24,0	30	26,3
İşgörenler	13	14,5	2	8,0	15	13,1
Literatür Taraması	9	10,1	1	4,0	10	8,8
İşverenler	6	6,7	2	8,0	8	7,0
Kamu Çalışanları	5	5,6	--	--	5	4,4
Akademisyenler	3	3,4	1	4,0	4	3,5
Öğrenciler	2	2,2	--	--	2	1,8
Tüketiciler	1	1,1	1	4,0	2	1,8
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 10'a göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %33,3'ünde yöneticiler, %26,3'ünde doküman incelemesi ve %13,1'inde işgörenler örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %29,2'sinde yöneticiler, %27'sinde doküman incelemesi ve %14,5'nde işgörenler örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %48'inde yöneticiler, %24'ünde doküman incelemesi, %8'inde işgörenler ve %8'inde işverenler örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. Lisansüstü tezlerde tercih edilen örneklem sayılarına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Lisansüstü Tezlerde Tercih Edilen Örneklem Sayılarına İlişkin Bulgular

Örneklem Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
100 ve altı	64	71,9	11	44,0	75	65,8
101-200 arası	13	14,7	6	24,0	19	16,6
201-300 arası	7	7,9	2	8,0	9	7,9
301-400 arası	2	2,2	3	12,0	5	4,4
401-500 arası	2	2,2	2	8,0	4	3,5
501 ve üzeri	1	1,1	1	4,0	2	1,8
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 11'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %65,8'inde 100 ve altında, %16,6'sında 101-200 arasında ve %7,9'unda 201-300 arasında örneklem seçilmiştir. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %71,9'unda 100 ve altında, %14,7'sinde 101-200 arasında ve %7,9'unda 201-300 arasında örneklem seçilmiştir. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %44'ünde 100 ve altında, %24'ünde 101-200 arasında ve %12'sinde 301-400 arasında örneklem seçilmiştir. Lisansüstü tezlerin sayfa sayılarına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayılarına İlişkin Bulgular

Sayfa Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
100 ve altı sayfa	20	22,5	1	4,0	21	18,5
101-200 sayfa arası	62	69,7	6	24,0	68	59,6
201-300 sayfa arası	7	7,9	15	60,0	22	19,3
301 ve üzeri sayfa	--	--	3	12,0	3	2,6
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 12'ye göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %59,6'sı 101-200 sayfa aralığında, %19,3'ü 201-300 sayfa aralığında ve %18,5'i 100 ve altı sayfa aralığındadır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %69,7'si 101-200 sayfa aralığında, %22,5'i 100 ve altı sayfa aralığında ve %7,9'u 201-300 sayfa aralığındadır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %60'ı 201-300 sayfa aralığında, %24'ü 101-200 sayfa aralığında ve %12'si 300 ve üzeri sayfa aralığındadır. Lisansüstü tezlerin kaynakça sayılarına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Lisansüstü Tezlerin Kaynakça Sayılarına İlişkin Bulgular

Kaynakça Sayısı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
100 ve altı	54	60,7	1	4,0	55	48,3
101-200 arası	32	36,0	13	52,0	45	39,5
201-300 arası	2	2,2	5	20,0	7	6,1
301 ve üzeri	1	1,1	6	24,0	7	6,1
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 13'e göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %48,3'ünde 100 ve altında, %39,5'inde 101-200 arasında, %6,1'inde 201-300 arasında ve %6,1'inde 301 ve üzerinde kaynakça kullanılmıştır. Bununla birlikte, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %60,7'sinde 100 ve altında, %36'sında 101-200 arasında kaynakça kullanılmıştır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %52'sinde 101-200 arasında, %24'ünde 301 ve üzerinde ve %20'sinde 201-300 arasında kaynakça kullanılmıştır. Lisansüstü tezlerin kaynakça türlerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Lisansüstü Tezlerin Kaynakça Türlerine İlişkin Bulgular

Kaynakça Türü	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Yerli	54	60,7	9	36,0	63	55,3
Yabancı	35	39,3	16	64,0	51	44,7
Toplam	89	100,0	25	100,0	114	100,0

Tablo 14' göre; işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin %55,3'ünde yerli kaynak, %44,7'sinde yabancı kaynak ağırlıktadır. Bununla birlikte; yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerin %60,7'sinde yerli kaynak, %39,3'ünde yabancı kaynak ağırlıktadır. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin ise %64'ünde yabancı kaynak, %36'sında yerli kaynak ağırlıktadır.

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye'de işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz tekniği kullanılarak incelendiği bu çalışmada, stratejik yönetim konusuna ilişkin alan yazının gelişimini ve genel özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda “stratejik yönetim” anahtar kelimesi kullanılarak Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi'nin internet veri tabanındaki konu ile ilgili tezler taranmıştır. Buna göre, işletme alanında 1996 ile 2021 yılları arasında hazırlanmış olan 114 adet teze ulaşılmıştır. Tarama sonucunda analiz edilen tezler stratejik yönetim konusunun geçmişi, gelişim süreci, şu anki durumu ve geleceğine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda, taranan lisansüstü tezler bibliyometrik analiz tekniğiyle incelenmiştir.

Yapılan analiz neticesinde, işletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu lisansüstü tezlerin büyük bir bölümünün yüksek lisans düzeyinde hazırlandığı ve doktora düzeyindeki tezlerin ise daha az sayıda olduğu görülmüştür. Hazırlanan tezlerin

çok büyük bir bölümün yazım dili Türkçedir. Az sayıda da olsa yabancı dilde hazırlanan tezlerin olduğu da görülmektedir. Yabancı dilde hazırlanan bu tezlerin ise genel olarak yabancı öğrenciler tarafından yazıldığı saptanmıştır. Türk öğrencilerin yabancı dilde tez hazırlamamalarının nedeni, eğitim dillerinin Türkçe olması ve kendilerini Türkçe dilinde daha kolay ve daha iyi yazabilecekleri ve yabancı dil bilgilerinin yeterli olmadıkları söylenebilir.

İşletme alanında hazırlanan stratejik yönetim konulu tezlerin 1987 yılında hazırlanmaya başlandığı görülmüştür. Ancak, erişime açık ilk tezin ise 1996 yılında hazırlandığı ve bu tarihten 2006 yılına kadar stratejik yönetim ile ilgili çok az sayıda tez hazırlanmıştır. Stratejik yönetim konusunda 2006 yılından sonra daha fazla tez yazılmaya başlanmış ve en çok tez 2016 ile 2021 yılları arasında hazırlanmış, her geçen yıl tez sayısının artmakta olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Bayrakçıoğlu (2021) yapmış olduğu çalışmada da işletme alanındaki çalışmaların son yıllarda artış gösterdiğini ifade etmiştir. Bu durum, 2000’li yıllardan sonra stratejik yönetim konusunun işletmeler ve kurumlar tarafından önemli bir teknik olarak kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olabilir. Çünkü tezler incelendiğinde, içeriklerinin genel itibarıyla işletmeler, kurumlar ve örgütler üzerinde olduğu görülmüştür.

Lisansüstü tezlerin danışmanlarının akademik unvanlarına bakıldığında tezlerin yarısına Prof. Dr. unvanlı öğretim üyelerinin danışmalık yaptığı görülmektedir. Bu durum doktora düzeyindeki tezler için de bu şekildedir. Tezlerin hazırlandığı üniversiteler incelendiğinde ise en çok tezin Sakarya Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Beykent Üniversitesi’nde hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak Oral (2021) çalışmasında incelediği tezlerin ağırlıklı olarak Gazi Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı tespit edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, tezlerin çok büyük bir bölümünün Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yayınlandığı görülmektedir. Yapılan bu çalışma sadece işletme alanı ile sınırlandırıldığı için ortaya çıkan bu sonucun şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Bununla beraber, tezlerin en çok İşletme Anabilim dalında hazırlandığı sonucu ise en çok Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yayınlandığı sonucunu doğrular niteliktedir. Buna ek olarak, Turizm İşletmeciliği ve Makine Eğitimi Anabilim dallarında da stratejik yönetim konusunun çalışıldığı görülmüştür. Bu durum, stratejik yönetim konusunun farklı alanlarda da çalışıldığını ve etkisinin arttığını ortaya koyan bir sonuç olabilir.

Lisansüstü tezlerde en çok 3 veya 4 anahtar kelime kullanıldığı görülmektedir. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerde ağırlıklı olarak 4 anahtar kelime ve üzerinde kullanılırken, yüksek lisans düzeyinde hazırlanan tezlerde ise ağırlıklı olarak 3 veya 4 anahtar kelime kullanımı vardır. Ayrıca, anahtar kelimenin kullanılmadığı tezler de

bulunmaktadır. Tezler incelendiğinde, anahtar kelime kullanılmayan tezlerin genel olarak 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında hazırlanan tezler olduğu görülmüştür. Bu durumun nedeninin, o yıllardaki tez yazım kurallarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Hazırlanan lisansüstü tezlerin yarısından fazlasında nicel araştırma yönteminin tercih edildiği görülmektedir. Yarıya yakınında ise nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu durum, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tezlerde de aynıdır. Araştırmacılar tarafından nicel araştırma yönteminin veri toplama süreci nitel araştırma yöntemine göre daha kolay görüldüğü için böyle bir sonucun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu alandaki çalışmalar incelendiğinde nicel, nitel ve karma araştırma yöntemlerinin de kullanılabilirdiği görülmüştür (Toplu Yaşlıoğlu, İnan ve Sözüer, 2018).

Lisansüstü tezlerde en çok yöneticilerin örneklem grubu olarak tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. Örneklem grubu olarak bir diğer tercih ise doküman incelemesidir. Tezlerde, araştırmacıların stratejik yönetim konusunda bir işletmenin veya bir kurumun sahip olduğu dokümanları inceleyerek bir çıkarım yaptığı görülmektedir. Ayrıca, iş görenler, işverenler, kamu çalışanları, akademisyenler, öğrenciler ve tüketiciler gibi farklı örneklem grupları ile çalışıldığı görülmektedir. Buna göre, stratejik yönetim konusunun farklı kitlelere veya gruplara hitap ettiği ve etkilediği yorumu yapılabilir. Tercih edilen örneklem gruplarının genel olarak yöneticiler, işverenler ve kamu çalışanları olduğu göz önüne alındığında bu sonucun normal olduğu söylenebilir. Çünkü tez için veri toplamanın zaman ve maliyeti yüksektir. Bu nedenle gerek ilgili kişilere ulaşmak gerekse de yeterli sayıda ilgili kişi bulmak zahmetli olduğundan dolayı böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir.

Hazırlanan lisansüstü tezlerin yarısından fazlasının 101-200 sayfa aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum yüksek lisans düzeyindeki tezlerde de bu şekildeyken doktora düzeyindeki tezlerde ise ağırlıklı olarak 201-300 sayfa aralığındadır. Doktora düzeyindeki tezlerin daha kapsamlı olduğu düşünüldüğünden böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir.

Tezlerde kullanılan kaynakça sayılarında bakıldığında ise yarıya yakınında 100 ve altı kaynakça kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum yüksek lisans düzeyindeki tezlerde daha fazladır. Ancak doktora düzeyindeki tezlerde ağırlıklı olarak 101-200 arasında ve üzerinde kaynakça kullanılmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin daha kaliteli olması için araştırmacılara daha fazla kaynak kullanılması hatırlatılmalı ve teşvik edilmelidir.

Tezlerde kullanılan kaynakçaların yarısından fazlasında yerli kaynakların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Yarıya yakınında ise yabancı kaynakların ağırlıkta olduğu görülmüştür. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerde yerli kaynak kullanımı daha fazlayken doktora düzeyindeki tezlerde ise yabancı kaynak kullanımı daha fazladır. Yabancı kaynak kullanımının fazla olması yapılan çalışmanın daha nitelikli olduğunu ve daha fazla araştırıldığını gösteren bir unsurdur. Bu nedenle, yüksek lisans düzeyindeki tezlerin de daha nitelikli olması için yabancı kaynak kullanımının teşvik edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, stratejik yönetim konusu her alanda olduğu gibi işletme alanında da çalışılan bir konudur. Bu nedenle, 2010 yılından sonra araştırmacılar tarafından daha fazla çalışılmaya başlandığı görülmüştür. Stratejik yönetim konusunda bibliyometrik olarak çalışacak olan araştırmacılara bu konuda yazılmış olan makaleleri ve bildirimleri analiz etmeleri önerilebilir. Ayrıca, bu çalışma işletme alanıyla sınırlandırıldığından dolayı daha geniş kapsamlı bir çalışma yapılması ve bu çalışmaya tüm alanların dahil edilmesi stratejik yönetim konusuyla ilgili farklı bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Buna ek olarak, stratejik yönetim konusunda yazılan tezlerin doküman incelemesi yapılarak konunun alt boyutları daha ayrıntılı araştırılması önerilebilir. Böylelikle, stratejik yönetim konusunun eksik yönleri giderilebilir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (1999). 2000'li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri 2- Stratejik Yönetim, Türkiye Genç İş Adamları Derneği Yayınları, İstanbul.
- Aktan, C. C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, Çimento İşveren Dergisi, 4 (22), 4-21.
- Anthony, R. N. (1994). Planning and Control System: A Fromwork for Analysis, Division of Research, Harvard Business School, Boston.
- Ansoff, H. I., Kipley, D., Lewis, A. O., Helm-Stevens, R., ve Ansoff, R. (2018). Implanting strategic management. Cham: Palgrave Macmillan.
- Apak, S., Erol, M. ve Öztürk, S. (2016). Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisinde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (11), 111-124.
- Ayhan, E., Çolak, A. ve Önder, M. (2022). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Çalışmalarının Eğilimi:1990-2019 Yıllarında AİD'de Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, Esk. Osmangazi Ü. İİBF Dergisi,17(1), 1-28.

- Barry, B. W. (1986). Strategic Planning Workbook for Public and Nonprofit Organizations, Amherst Wilder Foundation, St. Pauli.
- Baskıcı, Ç. (2019). Stratejik Yönetim Alanındaki Atıf İlişkilerinin Ağ Analizi ile Değerlendirilmesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (1), 51-68.
- Bayrakçıoğlu, S. (2021). Türkiye’de Ön Lisans Muhasebe Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi (2004-2020), The Journal of Accounting and Finance, (91), 103-118.
- Bellek, M., Koparan, E. ve Aykan, E. (2019). Stratejik Yönetim Alanında Türkiye’nin Genel Durumu: 1975-2019 Yılları Arası Bibliyografik Bir Değerlendirme, Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 58-90.
- Beşel, F. (2017). Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2003-2017), International Journal of Public Finance, 2 (1), 27-62.
- Bişkin, F. ve Pektaş, Ç. (2021). Turizm Pazarlaması Alanında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (4), 2075-2095.
- Borgman, C. L. ve Jonathan F. (2005). Scholarly communication and bibliometrics, Annual Review of Information Science and Technology, (36), 2-72.
- Çarıkçı, O. ve Yaman, B. (2019). Muhasebe-Finans Öğrenciler Üzerine Yapılan Araştır. Bibliyometrik Analizi, Kafkas Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 10 (19), 359-381.
- Darıcı, M. (2021). Kamu Yönetimi Alanında Stratejik Yönetim Temalı Tezlerin Bibliyometrik Analizi: Ulusal Tez Merkezi Örneği, Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 21-39.
- Dess, G. G., Lumpkin, G. T., Eisner, A. B. ve McNamara, G. (2014). Strategic Management: Text and Cases 7. Baskı, McGraw-Hill Education, New York.
- Dilek, S., Kesgingöz, H. ve Güney, O. (2020). Türkiye’de Rekabet Gücü ve Rekabet Avantajı Konularındaki Lisansüstü Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2000-2018), International Academic Journal, 4 (1), 6-25.
- Diñer, Ö. (1996). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım, İstanbul.
- Durgut, S., Küçükşille, E, U. (2021) Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmaların Büyük Veri Araçları ile Bibliyometrik Analizi, Bilge International Journal of Science and Technology Research, 5 (1), 1-12.
- Eren, Erol (1999), Stratejik Yönetim, A.Ü.A.Ö.F. Yay.No:539, 5. Baskı, Eskişehir.

- Genco, A. (2021). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Stratejik Yönetimin Hukuki Gelişimi, Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 4 (2), 279-292.
- Gönen, B. (2013). Stratejik Yönetim Dersinin Öğrencilere İş Dünyasında Gerekli Nitelikleri Kazandırma Düzeyi: Ankara Üniversitelerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Grant, R. M. ve Jordan, J. (2014). Stratejinin Temelleri, Nobel Yayın, Ankara.
- Gül, N. (2017). Stratejik Yönetim ve Kamu Çalışanları Açısından Stratejik Yönetim, Yük. Lis. Tezi, Beykent Üniv. Sos. Bil. Ens., İşletme Yönetimi A.B. D. İst.
- Gürbüz, C., Kıymık, H. ve Bitlisli, F. (2021). Türkiye’de Muhasebe Eğitimi Konusunda Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 24 (1), 173-186.
- Hancıoğlu, Y. ve Tekin, E. (2017). Ulusal İşletmecilik ile Ulusal Yönetim ve Org. Kong. Yayımlanan Araş. Bibliyometrik Profili: Stratejik Yönetim Yazını Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası İ.İ.B.D, (16. UİK Özel Sayısı), 87-100.
- Kandemir, A. ve Uğurluoğlu, Ö. (2017). Sağlık Kurumları Yönetimi Literatüründe Stratejik Yönetim Üzerine Yürütülen Çalışmaların İçerik Analizi ile İncelenmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 20 (1), 23-36.
- Kaplan, M. (2020). Lisansüstü İşletme Öğrencilerinin Stratejik Yönetim Çalışmaları: Yazınölçüm ve Değerleme Analizi, Stratejik Yönetim Araş. Der., 3 (1), 50-68.
- Karataş Çetin, Ç. ve Özer Çaylan, D. (2015). Stratejik Yönetim Yazınının Entelektüel Yapısında Değişim: 2001-2013 Yılları Arası Bibliyometrik Bir Değerlendirme, Atatürk Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi, 29 (1), 101-120.
- Kotter, J.P.ve Heskett, J. L. (1992). Corporate Culture and Performance. New York:
- Mert, G. (2020). Kurumların Stratejik Yönetim Süreçlerinde Dijitalleşmenin Rolü, Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6 (22), 41-58.
- Mirze, S. K. ve Ülgen, H. (2004). İşletmelerde Stratejik Yönetim, Beta Yayın: İst.
- Oral, T. (2021). Türkiye’de Muhasebe Eğitimi Alanında Yayımlanmış Tezlerin Bibliyometrik Analizi, Van Yüzüncü Yıl Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi, 6 (11), 34-45.
- Özer Çaylan, D. (2014). Stratejik Girişimcilik Alanına İlişkin Bibliyometrik Bir Değerlendirme, Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi, 3 (2), 61-80.
- Palmer, A. L., Albert S. ve Juan J. M. (2005). Tourism and Statistics: Bibliometric Study 1998-2002, Annals of Tourism Research, 32 (1), 167-178.

- Parlak, B. (2013). Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri, Beta Yay., İstanbul.
- Pektaş, Ç. ve Aydın, S. (2021). Kongre Turizmi ile İlgili Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, Turizm Ekonomi ve İşl. Araş. Der. 3 (1), 72-83.
- Pektaş, Ç. ve Aydın, S. (2022). Sanal Kayıtarma Konusunda Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili, Pamukkale Üniv. Sos.Bil.Ens.Der.(48),89-108.
- Pirhan, Ş. ve Demirtaş, Ö. (2021). Türkiye’de Yayınlanan Stratejik Yönetim Konulu Makale ve Tezlerin Bibliyometrik İncelemesi: 2000-2020 Dönemi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5 (2), 207-227.
- Polatoğlu, A. (1984). Kamu Yönetimine Giriş, TODAİE, yayınları, Ankara.
- Stettinius W., Wood, D. R. ve Doyle, J. L. (2005). How to Plan and Execute Strategy, Mc Graw-Hill Companies, New York, USA.
- Toplu Yaşlıoğlu, D., İnan, A. ve Sözüer, A. (2018). Stratejik Yönetim Araştırmaları Türkiye Kapsamı:2000-2015 Döneminde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik İncelemesi, İst. Management Journal, 29 (84),79-92.
- Tunç, A. (2015). Türkiye’de Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Değişimin Bir Simgesi Olarak Stratejik Planlama ve Yönetimi, ASSAM Dergisi, 3, 69-86.
- Webster, J. ve Watson, R. T. (2002). Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing A Literature Review, MIS Quarterly, 26 (2), 13-23.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda Bahşiş ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2), 65-79.

YÖNETİM YAPISI, HÜKÜMET SİSTEMİ VE EKONOMİK GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Muhammed Ramazan DEMİRCİ

The Relationship Between Governing Structure, Governmental System And Economic Development

Yazar(lar) | Author(s)

Muhammed Ramazan DEMİRCİ²

Mehmet DURKAYA³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 27/03/2023
Makale Kabul Tarihi : 22/05/2023

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Gelişme, Demokrasi, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi, Yarı Başkanlık Sistemi

ÖZ

Kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması açısından etkin role sahip olan yönetim yapısı genellikle, monarşi, aristokrasi, cumhuriyet, tirani, oligarşi ve demokrasi olarak biçimlenmektedir. Devlet organının kuruluşu, işleyişi ve koordinasyonu ise hükümet sistemleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter hükümet sistemleri öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, yönetim yapısı kapsamında hükümet sistemleri ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Öncelikle çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişime sahip ülkeler yönünden demokrasi ve özgürlük ile ekonomik gelişme ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca aynı gruptaki ülkelerin hükümet sistemleri ile ekonomik gelişme ilişkisi de araştırılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, ülkelerin ekonomik gelişme düzeyindeki ilerlemeler, siyasi haklar ve bireysel özgürlükler açısından demokrasi derecelerini arttırmaktadır. Bununla birlikte gelişme düzeyinin düşük olduğu ülkelerde demokratik değerlerden uzaklaşmalar görülmektedir. Hükümet sistemleri açısından değerlendirildiğinde ise sonuçlar, parlamenter sistemin uygulandığı ülkelerde başkanlık ve yarı başkanlık modellerine göre gelişmişlik düzeyinin de yüksek olduğu yönündedir. Ayrıca, parlamenter sistemle yönetilen ülkelerin başkanlık ve yarı başkanlık hükümet sistemleri ile yönetilen ülkelere göre demokrasi düzeylerinde de artış görülmektedir.

¹Bu çalışma, Muhammed Ramazan DEMİRCİ tarafından Prof. Dr. Mehmet DURKAYA danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir. Çalışmada veriler güncellenerek analiz edilmiştir.

² Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi Keşap Meslek Yüksekokulu, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, ORCID: 0000-0002-6726-7370, e-posta: muhammed.demirci@giresun.edu.tr

³ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-4931-1470, e-posta: mehmet.durkaya@giresun.edu.tr

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 27/03/2023
Accepted Date : 22/05/2023

Keywords:

Economic Development,
Democracy, Parliamentary System,
Presidential System, Semi-
Presidential System

ABSTRACT

The governing structure, which has an effective role in the determination and implementation of public policies, is usually formed as monarchy, aristocracy, republic, tyranny, oligarchy and democracy. Establishment, functioning and coordination of the state bodies are evaluated within the framework of system of government. In this context, presidential, semi-presidential and parliamentary systems of government stand out. In this study, the relationships between government systems and economic development within the scope of governing structure were investigated. First of all, the relationship between democracy and freedom and economic development in terms of countries with very high, high, medium and low human development was examined. In addition, the relationship between government systems and economic development of the countries of the same group was investigated.

According to the results of the study, the progress in the level of economic development of the countries increases the degree of democracy in terms of political rights and individual freedoms. However, in countries with a low level of development, there are divergences from democratic values. Evaluated in terms of government systems, the results show that the level of development is higher in countries where the parliamentary system is implemented compared to presidential and semi-presidential models. In addition, there is an increase in the level of democracy in countries governed by a parliamentary system compared to countries governed by presidential and semi-presidential government systems.

Giriş

İnsanın ve insan ilişkilerinin var olduğu her yerde yönetim olagelmıştır. Birey ve toplum arasında sosyal, siyasal ve iktisadi hayatın düzenlenmesi ve organize edilmesi yönündeki gereklilikler, yönetim olgusunun ortaya çıkmasında en önemli nedenler olarak görülmektedir. Önceleri küçük topluluklar halinde bir araya gelen devletler, karmaşık olmayan yapılarından dolayı yönetim olgusunu günümüzün modern yönetim anlayışından uzak bir şekilde uygulamaya çalışmışlardır. Ancak zamanla bu küçük devletler belli nedenlerle birleşerek bugünkü ulus devletleri oluşturmuş ve böylece kamu yönetimi anlayışı doğmuştur. Devletlerin yürütme gücünü oluşturan kamu yönetimi de artık daha karmaşık bir yapıya dönüşen sosyal, siyasal ve ekonomik yapıyı kararları ile etkilemekte ve yön vermektedir.

Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber ülkelerin yönetim yapısında da değişikliklere gidilmiştir. Bu süreçte devletlerin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere

üç temel erkinin birbirinden ayrıldığı “kuvvetler ayrılığı” denilen sisteme dönüşüm yaşanmıştır. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında geçmişten günümüze farklı yönetim biçimlerinin benimsendiği görülmektedir. Bunlar; egemenliğin kaynağını aileden alan tek kişinin yönetimi monarşi, seçkinlerin yönetimi eline aldığı aristokrasi, devletin gücünü halktan aldığı ve halkın iradesinden daha güçlü bir iradenin olmadığı temeli üzerine kurulu cumhuriyet, tek kişinin zorba yönetimini içeren tirani, bir grubun-zümrenin yönetimi oligarşi ve halkın halk tarafından halk için yönetildiği demokrasidir. Modern ulus devletlerin oluşumuna kadar uygulanan bu yönetim şekillerinin zaman içinde anti demokratik özelliklerden demokratik yapıya doğru dönüştüğü görülmektedir.

Devletin temel organları olan yasama, yürütme ve yargının siyasi sistem içinde nasıl bir role sahip olacağı, bu organların işleyişini, hangisinin siyasal mekanizma içinde başat konumda olacağı hatta ülkelerin demokratik veya anti demokratik bir yapıya sahip olup olmaması hükümet sistemlerinden hangisini tercih ettiğine göre farklılık göstermektedir. Ülkeler tarihsel süreç içinde monarşi ve meclis hükümetleri gibi güçler birliğine dayalı hükümet modellerini kullandığı gibi parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık gibi kuvvetlerin birbirinden ayrıldığı modelleri de kullanmaktadır.

Değişen ve küreselleşen dünyada, birçok ülkenin en önemli problemi gelişmişlik düzeyine ulaşamama veya az gelişmişliktir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ana hedefi ekonomik gelişmeyi sağlamak ve kalıcı kılmaktır. Ancak, her ülkenin de farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni ekonomik gelişmişlik düzeyinin birçok faktörle ilişkili olmasıdır. Bunlar; kişi başına düşen gelir, ekonomik büyüme, gelir dağılımı, fiyat istikrarı, ödemeler bilançosu, eğitim, sağlık, istihdam ve işsizlik gibi hem ekonomik hem de sosyal faktörlerdir. Ekonomik gelişmeyi başarmış ülkeler rekabet açısından güçlü konuma gelmekte, dünya siyasi ve ekonomik sisteminde öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın inceleme konusuna dahil edilmiş ülkeler genellikle parlamenter, yarı başkanlık ve başkanlık hükümet sistemlerinden herhangi birini benimseyip uygulamaktadır. Bununla beraber ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirinden farklı olması ülkeleri bu tür bir ayrıma tabi tutma nedenlerinin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı, gelişmiş ekonomilere ve demokrasi düzeylerine sahip ülkelerin hangi hükümet sistemini benimsediklerinin analizi, ekonomik gelişmenin dar ve kısıtlı olduğu ülkelerle karşılaştırılması yönünden önem arz etmektedir. Bu çerçevede hükümet sistemleri ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler belirleyici olmaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri analiz edildiğinde genellikle ekonomik faktörler ele alınmaktadır. Ancak, gelişme sadece ekonomik faktörlerle ilişkili değil, sosyal, siyasal ve kurumsal olmak üzere birçok faktörle ilişkilidir. Bu faktörlerin en önemlilerinden biri ülkelerin demokrasi düzeyleridir. Demokrasinin ekonomik gelişmeye

etki ettiğini savunanların yanında ekonomik gelişmenin de demokrasi düzeyine olumlu katkısı olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin demokrasi düzeylerinde görülen gerilemenin ekonomik gelişmeyi de olumsuz yönde etkilediği yönünde güçlü destekler bulunmaktadır (Rigobon ve Rodrik, 2005; Benyishay ve Betancourt, 2010; Apergis, 2017; Baum ve Lake, 2003; Bhalla, 1997).

Dünya ülkeleri değişik hükümet modellerini uygularken, farklı demokrasi ve gelişmişlik düzeylerine de sahiptir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyine etki eden faktörler çeşitlilik gösterse de gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde ülkelerin yönetim yapıları ile ekonomik, sosyal ve siyasal yönden alınan kararlar ana konumda yer almaktadır. Ayrıca, ülkelerin demokratik ve anti demokratik olması da bu kararların uygulanması yönünde gelişmişlik düzeylerine etki etmektedir. Demokrasiyi hedef olarak belirlemiş hükümetlere sahip ülkelerde, ekonomik gelişmişlik düzeyinde de önemli derecede ilerlemeler görülmektedir. Bu durum ekonomik ve bireysel özgürlüklere ve siyasi haklara sahip olan bireylerin daha etkin ve verimli çalışması, istediği şekilde ekonomik hayata girebilmesi ve sosyal hayat içinde aktif rol üstlenebilmesi ile açıklanabilir.

Yönetim yapısı ve hükümet sistemi ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi araştıran bu çalışmada öncelikle hükümet sistemleri, ekonomik gelişme ve demokrasi bağlamında kavramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Sonrasında teorik tartışmalara ve literatüre bağlı olarak hükümet sistemleri, demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler ülkeler ve ülke grupları yönünden karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca hükümet sistemleri ve demokrasi ilişkisinin de araştırıldığı çalışmanın bulguları ve önerileri sonuç ve değerlendirme bölümünde yer almaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1.Hükümet Sistemleri

Eber'e göre devlet en öz biçimde toplum üzerinde hâkimiyet kurma gücüne sahip siyasal bir örgütlenmedir (Vergin, 2015: 32). Bu bağlamda devlet, üstün nitelikli ve geniş kapsamlı bir tüzel kişiliktir. Anayasalarda yer alan devletin organlarının kuruluşu, işleyişi ve karşılıklı ilişkilerinin düzenlenme şekli, hükümet sistemlerinin hukuki dayanağını oluşturmaktadır. Devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç fonksiyonu ve bu üç fonksiyonu yerine getirmek için de üç temel organı olduğu kabul edilmektedir (Karatepe, 2013: 223). Hükümet sistemleri, yasama ve yürütme erklerinin aynı ya da ayrı organlar elinde bulunmasına göre kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Kuvvetler birliği sistemlerinde kuvvetin yürütmede ya da yasamada birleşmesine göre ikili bir ayırım öngörülmektedir. Kuvvetin yürütmede birleşmesine örnek olarak mutlak monarşiler ve diktatörlükler, yasamada birleşmesine örnek olarak da meclis hükümet sistemleri verilmektedir (Gözler, 2011: 554). Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında ise kuvvetler ayrılığı ilkesi dikkate alınmaktadır. Kuvvetler

ayrılığının niteliğine göre de başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem olmak üzere üç türe ayrılmaktadır (Kahraman, 2012: 433). Kuvvetler ayrılığı doktrininin doğuşu, yasa koyucunun aynı zamanda yasayı yorumlayıp uyguladığında devlet gücünün kötüye kullanılmaya elverişli bir ortam yaratacağını savunan John Locke ve Baron de Montesquieu'ya atfedilir (Dube, 2021: 295-296).

Başkanlık sistemi kuvvetlerin sert olarak ayrılmasını içermektedir. Bu sistemde özellikle yasama ve yürütme erkleri mutlak bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Yasama ve yürütme organları ayrı ayrı seçilmekte ve bu organlar birbirlerinin varlıklarını sona erdirememektedir. Ayrıca, yasama ve yürütme organlarının güçleri birbirine eşit ve dengelidir (Yaman, 2014: 85). Bu sistem temelde Montesquieu ile ilişkilendirilen güçler ayrılığı düşüncesinin katı bir şekilde uygulanmasına dayanmaktadır (Heywood, 2018: 462). Başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı ve başbakan yerine sadece başkanlık makamı bulunmaktadır. Başkan meclis tarafından değil doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Başkanlık sisteminde meclis ve başkan halk tarafından seçildiğinden dolayı birbirlerinden üstün konumda değildir. Bakanların göreve gelmesinde ve görevden alınmasında tek yetkili başkandır (Becerren ve Kalağan, 2007: 166).

Popüler anlamda yarı-başkanlık sistemi terimi ilk olarak 1959'da Le Monde gazetesi kurucusu ve gazetecisi olan Hubert Beuve-Mery tarafından kullanılmıştır (Uluşahin, 2003: 201). Ancak, terimin anlamı tam olarak net ve belirli değildi. Akademik anlamda, yarı-başkanlık konseptini ilk hazırlayan Fransız siyaset bilimcisi Maurice Duverger olmuştur. Ancak, yarı-başkanlık sistemi, ilk çıktığı yıllardan beri eleştiri konusu olmuş, bu eleştiriler çerçevesinde gelişerek günümüze kadar gelmiştir (Elgie, 1999: 1-2). Yarı-başkanlık sistemi üç unsurun birlikteliği ile oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, cumhurbaşkanının genel oyla seçimi, ikincisi, cumhurbaşkanının önemli güçlere sahip olması, üçüncüsü ise cumhurbaşkanının yanında hükümet ve iktidara sahip, yasama organına karşı sorumlu olan başbakan ve bakanların bulunmasıdır (Duverger, 1980: 166). Yarı-başkanlık sistemi, aslında başkanlık ve parlamenter sistemi içinde barındıran melez bir yapıya sahiptir (Shugart, 2005: 324).

Parlamenter sistem 13. ve 18. Yüzyıllar arasında İngiltere'de doğmuş ve sonraki yüzyıllarda da diğer batılı ülkeler tarafından benimsenerek kullanılmıştır. Parlamenter sistemin ortaya çıkması krala ait yasama yetkisinin sınırlandırılması amacına dayanmaktadır. Krala ait yasama yetkisi seçimle gelen bir parlamentoya devredilerek, yasama ve yürütme güçlerinin ayrılması şeklinde oluşturulmuştur. Ancak parlamenter sistemde ortaya çıkan bu ayrılık, başkanlık sisteminde görüldüğünden farklıdır. Yasama ve yürütme parlamenter sistemde kesin ve net bir şekilde değil, karşılıklı etkileşime dayanan, hukuki eşitliği ve karşılıklı iş birliğini öngören yumuşak bir ayrılıktır. Bu özelliğinden dolayı parlamenter hükümet sistemine "kuvvetlerin iş birliği sistemi" de

denilmektedir (Yıldız, 2013: 220). Bu çerçevede parlamenter sistemin liberal ve demokratik bir yönetim sistemi olduğu düşünülmektedir (Arslan, 2009: 4). Bundan dolayı liberal demokrasiler genellikle belirli bir parlamenter yönetim anlayışını benimsemişlerdir (Heywood, 2018: 460).

Parlamenter sistemde yasama ve yürütme yetkisi iki farklı organa verilmiş gibi gözükse de bu sistemin en belirleyici özelliği yasama ve yürütmenin birbirlerine karşı sorumlu olmalarıdır. Ayrıca, yürütme organı parlamentodan çıkmakta ve parlamentonun güvenine dayanmak zorundadır (Keser, 2011: 28-29). Parlamenter hükümet sisteminde her ne kadar başbakanı seçme görevi devlet başkanına verilse de başbakanın kuracağı hükümet yasama organının güvenoyuna ihtiyaç duymaktadır. Yürütme içinde en güçlü yetkilerle donatılmış kişi ise başbakan olarak öne çıkmaktadır (Yavuz, 2007: 1220-1222). Parlamenter sistemi benimseyen ve cumhurbaşkanının seçimle iş başına geldiği Avrupa'da cumhurbaşkanlığı makamı sembolik bir değer taşımakta, siyasi sorumluluk ve yetkinin başbakan ve bakanlar kurulunda olduğu savunulmaktadır (Bağce, 2016: 16).

1.2. Ekonomik Gelişme

Ekonomik gelişme ve ekonomik kalkınma kavramları genellikle aynı anlamda kullanılır. Özellikle kalkınma aşamasını tamamlamamış ve yapısal değişim sürecine girmiş ekonomilerin özelliklerini anlatan gelişme veya kalkınma kavramı ekonomik büyüme kavramından farklıdır. Büyüme kavramı, mal ve hizmet üretim kapasitesindeki artışı açıklamaktadır (Parasız, 2008: 10). Bu çerçevede büyüme, bir ekonomide bir dönemden diğer döneme reel gayrisafi yurt içi hasılda (GSYH) meydana gelen artış oranı ile ölçülmektedir. Reel GSYH ise bir ülkede belirli bir dönemde ülke sınırları içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin temel bir yılın (baz yılın) fiyatları üzerinden değerini ifade etmektedir. Ekonomik büyüme kişi başına düşen gelirdeki artışı başka bir ifade ile milli gelirin zaman içindeki artışını da göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise ülkenin ekonomik yapısındaki değişiklikler yanında o ülkedeki siyasal ve toplumsal yapıdaki değişimleri de açıklamaktadır. Bu bakımdan kalkınma, büyümeden daha geniş bir anlama sahip olup büyümeyi de kapsamaktadır (Sivrekli Demircan, 2003: 98-99). Ayrıca büyüme kavramı daha çok gelişmiş ülkeler için söz konusudur. İktisadi kalkınma ise sadece gelir artışını temel almamakta, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yapının değiştirilerek iyileştirilmesini ve yenilenmesini ortaya koymaktadır. Bu yüzden iktisadi kalkınma, az gelişmiş bir ülkenin gelişmiş bir ülkeye dönüşümü ile ilgilidir (Ersungur, 2005: 19).

1.3 Demokrasi

Demokrasi, iki eski Yunanca kelime olan demos (halk ya da tam vatandaş) ve kratos (güç, yönetmek) kelimelerinden türemiştir (Robertson, 2002: 136). Bu bağlamda düşünüldüğünde demokrasi halk egemenliğini temel almış yönetim şeklidir. Başka bir

ifade ile özgür bir seçim ortamında halkın kendi temsilcilerini seçebilmesine olanak tanıyan halk yönetimidir (Doğan, 2007: 147). Demokrasi kavramının sözlük anlamı ve en sık kullanılan tanımı aslında halkın halk tarafından yönetilmesidir. Özellikle nüfus artışı sebebiyle modern devletlerde, devlet yönetimi doğrudan halk tarafından değil, halkın eşit ve serbest seçimler vasıtasıyla seçtiği temsilciler aracılığı ile kullanılmaktadır (Soysal, 2002: 332). Bundan dolayı demokrasinin farklı uygulama yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Halk eğer egemenliğini aracısız, bizzat kullanıyorsa doğrudan demokrasi, halk egemenliğini seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanıyorsa temsili demokrasi, eğer egemenlik halk ile temsilciler arasında paylaştırılıyorsa yarı doğrudan demokrasiden söz edilmektedir (Tunç, 2008: 1117).

Demokrasi tanımının en yaygın ve en bilinenlerinden birini ABD başkanlarından Abraham Lincoln yapmıştır. Lincoln'e göre, demokrasi "halkın, halk için, halk tarafından yönetimidir" (Çam, 2011: 387). Bu tanım günümüzde en yalın ve klasik haliyle "halkın kendi kendini yönetmesi" biçiminde kullanılmaktadır (Çukurçayır, 2012: 23). Bu bağlamda değerlendirildiğinde hür bir birey açısından siyasi özgürlüğü sunan sistemin demokrasi olduğu söylenebilir (Piatek vd., 2013, 268). Bunun temel nedeni ideal bir demokrasinin, genel ve eşit oy hakkı; yinelenen, özgür, rekabetçi ve adil seçimler; birden fazla siyasi parti ve birden fazla bilgi kaynağı gibi asgari ölçütleri içinde barındırmasıdır (Morlino, 2004: 10). Bunun yanında siyasi bir sistem olan demokrasi, her siyasi sistemde olduğu gibi kendisine uymasını beklediği bir kurama, uygulayacağı ilkelere ve normatif bir yapıya dayanmaktadır (Caniklioğlu, 2010: 108).

2. Teorik Yaklaşımlar

Kurumsal İktisat: Kurumlar, bir toplumdaki oyunun kurallarıdır (North, 1990: 3-6). Bir başka ifade ile kurumlar, politik, ekonomik ve sosyal etkileşimi yapılandıran, insan tarafından tasarlanmış kısıtlamalardır. Hem tabular, gelenekler ve görenekler gibi gayriresmî, hem de anayasalar, yasalar ve mülkiyet hakları gibi resmî kısıtlamalardan oluşurlar (North, 1991: 97). Kurumlar, ortak hedeflerle bir araya getirilen gruplardan oluşmaktadır. Firmalar kârlarını maksimize etmek, siyasi partiler ise yeniden seçilme umutlarını iyileştirmek gibi farklı amaçlarda görünse de nihai hedef hayatta kalmaktır. Çünkü tüm organizasyonlar kıtlık ve rekabet ortamında yaşamaktadır (North, 2008: 22).

Gelişme ve büyüme ile ilgilenen iktisatçılar, ülkelerarası görülen kişi başına düşen gelir farklılıklarının açıklanmasında kurumsal yapının etkisini kabul etmekte ve geliştirdikleri modellerde de kullanılmaktadırlar (Kama, 2016: 20). Bu modellerden biri olan kurumsal iktisadın ortaya çıkmasında Thorstein Veblen, Wesley Mitchell ve John R. Commons öncülük etmiştir. Özellikle Veblen'in fikirleri bu modelin gelişiminde daha fazla öne çıkmaktadır (Rutherford, 2001: 174). Kurumsal ekonomi, bireylerin mükemmel bilgiye ve sınırsız rasyonaliteye sahip oldukları ve işlemlerin masrafsız ve anlık olduğu

standart neoklasik varsayımlardan vazgeçmektedir. Yeni kurumsal ekonomi ise bireylerin eksik bilgi ve sınırlı zihinsel kapasiteye sahip olduklarını, bundan dolayı öngörülemeyen olay ve sonuçlarla ilgili belirsizliklerle yüz yüze olduklarını ve bilgi edinmek için işlem maliyetlerine maruz kaldıklarını varsaymaktadır. Bu çerçevede insanlar, riskleri ve işlem maliyetlerini azaltmak için kurumlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda anayasalar, yasalar, yönetmelikler ve sözleşmeler yapar ve uygularlar. Hatta insanlar davranış ve inançları yerleştirme amacıyla gayriresmî kurumlar oluşturmaktadır. Piyasa ekonomisinin performansı bu resmi ve gayriresmî kurumlara ve örgütlenme biçimlerine bağlıdır (Menard ve Shirley, 2008: 1).

Kamu Tercih Teorisi: Kamu Tercih, modern ekonominin tekniklerini ve analitik aygıtını siyasi süreçlerin incelenmesine uygulayan bir araştırma alanıdır (Engelen, 2007: 165). Yöntemine ise kolektif davranışı değil bireysel davranışı almıştır. Böylece bir yapının bütünü değil, bu yapılar içinde karar alan ve karar verenlerin davranışlarını inceleme konusu yapmıştır. Böylece bireylerin hem ekonomik hem de siyasal faaliyetlerde sadece kendi çıkarları doğrultusunda karar verdiklerini ortaya koymuşlardır (Akcagündüz, 2010: 30-31). Örneğin seçmen davranışları incelendiğinde seçmenler genellikle basit ve sebep-sonuç içerisinde hızlı sonuçlar beklemektedir. Vatandaşlar ayrıntılardan çok, genel problemlerle ilgilidir. Demokratik sistemlerde halkın bu isteklerini hemen yerine getirme konusunda faydacı bir davranış sergilediği görülmektedir. Çünkü demokratik modellerde en uzun zaman aralığı gelecek seçimlerdir (Bayraktaroğlu ve Kutanis, 2002: 57). Kamu tercihi teorisinde siyasal karar alma sürecinde yer alan seçmenler, politikacılar ve bürokratlar gibi kişilerin davranışları öne çıkarılmakta ve bireysel çıkar maksimizasyonu ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre seçmenler fayda maksimizasyonu, siyasi partiler oy maksimizasyonu, çıkar ve baskı grupları rant maksimizasyonu, bürokrasi ise bütçe maksimizasyonuna yönelmektedir (Ulusoy, 2013: 71-72).

Anayasal İktisat Yaklaşımı: Bu kuram bireylerin hak ve özgürlüklerinin tesis edilmesi karşısında güçlü konumda olan siyasetçilerin yetkilerinin sınırlandırılmasını ve bu sınırlamaların neler olması gerektiğini tartışmaktadır (Sakal ve Kitapçı, 2009: 38). Çünkü devlet ekonomide ne kadar etkin olursa özel hak ve özgürlükler kısıtlanacak ve ekonomik başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Bundan dolayı, devletin kurumsal, yasal ve anayasal çerçevede sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır (Altunöz, 2013: 34). Bu sınırlamalar hem ekonomik hem de politik hak ve yetkilerin sınırlandırılmasını kapsamaktadır. Özellikle, devletin vergi koyma, borçlanma, para basma gibi yetkilerinin anayasalarda belirtilerek sınırlandırılması gerekliliği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 118).

İçsel Büyüme Teorisi: İçsel büyüme teorilerinde büyümenin temel belirleyicileri ve itici gücü olarak teknolojik gelişmenin ve beşerî sermayenin öne çıkarılması yanında Ar-Ge'nin önemine de vurgu yapılmaktadır (Altın ve Kaya, 2009: 252). İçsel büyüme, ekonomik büyümenin dışarıdan gelen güçlerle değil, ekonomik sistemin içsel bir sonucu olduğunu vurgulayarak neoklasik büyümeden ayrılmaktadır (Romer, 1994: 3). Buna göre, teknolojik gelişme ekonomik sistemin içinde oluşmakta ve ekonomik kararlardan da etkilenmektedir. Ayrıca eğitim düzeyi, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, yönetim şekli, kamu politikaları ve hizmetleri gibi faktörler uzun dönem büyümeyi etkilemektedir. Neo klasik büyüme modellerinde dışlanan devlet, içsel büyüme teorilerinde yeniden işlevsellik kazanmaktadır. Devletin görevi ise üretim yapmak değil koordinasyonu sağlamak, teşvik etmek ve denetlemek yönündedir (Berber, 2011: 147-158).

Radikal Demokrasi: Radikal demokrasi çok boyutlu bir kavramdır (Hamilton, 2018: 478). En geniş anlamıyla, demokratik süreçlerin ve faaliyetlerin hayatın daha fazla alanına yayılmasını savunan ve aynı zamanda resmî siyasi kurumlara daha doğrudan katılım biçimleri için baskı yapan demokratik bir teoridir. Çünkü bu teori, modern demokrasilerin en büyük eksikliklerinden birinin tam olarak yeterli demokrasiye sahip olmadıklarını ileri sürmektedir (Vick, 2015: 206). Radikal demokratik teorisyenler, liberal demokrasinin sıradan vatandaşların siyasi öznelliğini gasp etmesini, siyasi partilerin oligarşik doğasını ve demokratik devletin bürokratik ve teknokratik yönetim eğilimini eleştirmektedirler (Muldoon, 2021: 196). Radikal demokrasi, farklılıklardan fikir birliği üretmek yerine, sosyal çeşitliliğin kıyaslanamaz değer çoğulculuğuna yol açarak çatışma ve muhalefet yaratabileceğini savunur. Buna göre toplum içindeki çok sayıda kimlikle mücadele etmenin bir aracı olarak siyasi tartışmanın genişlemesini ima eder (Litte, 2002: 369). Çünkü birey açısından kamusal mevcudiyet, ortak toplumsal kararların evrensel alanına dâhil olunması ile açıklanabilir (Parchev, 2008: 839). Kısaca radikal demokrasi halkın, kararların alınmasında daha etkin bir katılımını ister ve demokratik kurumların bu hedef doğrultusunda oluşturulmasını savunur (Bulut, 2003: 53).

Katılımcı Demokrasi: Demokratik olduğunu iddia eden herhangi bir siyasi sistemin özünde vatandaşların tam katılımına yönelik bir yönelime sahip olması beklenmektedir. Daha açık bir ifade ile bir ülkedeki demokratik kurumlar, tüm vatandaşların yapısal olarak siyasal ve toplumsal karar alma süreçlerine katılmasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (Dacombe ve Parvin, 2021: 145). Çünkü demokrasi, sivil toplumu resmî karar alma süreçlerine dâhil etmek için önemli görülmektedir (Leonard, 2014: 311).

Katılımcı demokrasinin temel önermesi, Batı demokrasisinin belirleyici ilkesinin, yani seçilmiş temsilciler tarafından karar almanın, bireysel vatandaşları siyasi faillikten

mahrum bıraktığı inancıdır (Parker, 2017: 290). Yurttaş katılımını artırma gereğini savunan katılımcı demokrasi, genel olarak, demokratik katılım için daha geniş toplumsal katılıma ve tüm yurttaşların demokratik kapasiteyi inşa etmek için ihtiyaç duydukları kaynaklara eşit erişimlerinin sağlanmasının önemine dikkat eder. Gerçekten de katılımcı demokrasi, siyasi karar alma konusunda olduğu kadar içinde özgür ve eşit bireylerin ortak sorunlara çözüm aramak için diğerleriyle birlikte hareket ettiği bir toplum vizyonudur (Parvin, 2021: 272).

Bu bağlamda, dünyanın dört bir yanındaki bilim insanları, halkın katılımını ve sorumluluğunu arttırmak için yeni fırsatlar sunan yenilikçi vatandaş katılımı biçimlerinin tasarımının nasıl olması gerektiği üzerine çalışmalar yapmaktadır. Böylece siyaseti canlandırmak için halkın üyelerini yeniden olayın asil öznesi yapacak alternatifler üzerinde çalışılmaktadır (Flinders ve Dommett, 2013: 488). Bunun en önemli nedeni, katılımcı bir demokraside vatandaşların, yaşamlarını doğrudan etkileyen sosyal, politik ve ekonomik kurumlar üzerinde daimî olarak yüksek düzeyde kontrol uygulayacaklarından, bu vatandaşların giderek daha fazla eğitilmiş, etkili ve güçlü bir hale geleceklerine olan inançtır (Hilmer, 2010: 56).

3. Literatür

Yönetim yapısı ve hükümet sistemleri üzerinden yapılan ekonomik gelişme analizleri genellikle demokrasi ve ekonomik gelişme ilişkilerine odaklanmaktadır. Demokrasi ve ekonomik gelişme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunan görüşlerin yanında demokrasi ve ekonomik gelişme arasında birbirini etkileyen bir ilişkinin olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Demokrasi ve ekonomik gelişme arasında ilişkinin varlığını ilk tespit edenlerden biri Lipset'tir. Lipset (1959), demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkileri inceleyerek gelişmiş ekonomilerin daha demokratik bir yapıda olduğunu öne sürmüştür. Lipset'e göre ülkelerin demokrasi seviyeleri ekonomik gelişmişlik düzeyleriyle ilgilidir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arttıkça demokratik yapısında da artışın gerçekleşeceğini savunmaktadır. Rodrik (2000), bir ülkede iyi kurumlar inşa etmek için demokrasinin gerekliliğini belirterek katılımcı demokrasilerin daha kaliteli bir büyüme sağladığını ifade etmiştir. Huber, Rueschemeyer ve Stephens (1993), kalkınma ile demokrasi arasında sağlam ancak mükemmel olmayan bir ilişkinin olduğu tezini ortaya koymuşlardır. Yaptıkları çalışmada karşılaştırmalı tarihsel analiz doğrultusunda ekonomik gelişme düzeyinin politik demokrasi düzeyinin gelişmesiyle ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Burkhart ve Lewis –Beck (1994), çalışmalarında 131 ülkeden aldıkları verilerle ekonomik gelişmenin demokratik performansı teşvik edip etmediği konusunu ele almışlardır. Ekonomi ve demokrasi arasındaki nedensel ilişkinin ortaya konulduğu çalışmada ekonomik gelişmenin demokrasi düzeyine etki ettiği ancak demokrasi düzeyinin ekonomik gelişmeye etki

etmediği sonucuna varılmıştır. Clark (2003), modern dünyada politik kurumlar ile ekonomik performans arasında açık bir ilişkinin olduğunu, yüksek gelirli ekonomilerin iyi işleyen demokrasilere düşük gelirli toplumların ise kötü işleyen demokrasilere veya otokrasilere eğilimli olduğunu öne sürmektedir. Baum ve Lake de (2003), 30 yıllık bir süreyi ve 128 ülkeyi kapsayan çalışmalarında demokrasinin büyüme üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Demokrasinin halk sağlığı ve eğitimi yolu ile büyümeye önemli dolaylı etkilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Kamu hizmetlerinin ve politikalarının eğitim ve sağlık alanlarında yaygınlaşmasını beşerî sermaye donanımını belirleyici gücü ile ilişkilendirilmektedir. Siyasi rejim türünün kamu hizmetlerinin yürütülmesinde etkileyici olduğunu öne çıkaran çalışma, daha demokratik devletlerin daha az demokratik olanlara göre eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerini daha yüksek düzeyde sağladığını vurgulamaktadır. Pinho ve Madaleno (2009), yapmış oldukları çalışmalarında politik rejimlerin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Buna göre siyasi kurumlar ekonomik kalkınma sürecinin önemli belirleyicisi konumundadır. Pinho ve Madaleno, daha demokratik yapıları olan ülkelerin daha iyi geliştiğini ancak demokrasi kültürünün ekonomik büyümeyi etkilemesinin ve aynı zamanda siyasi kurumların buna adaptasyonunun uzun zaman alacağını ifade etmişlerdir. Demokrasi ve ekonomik gelişme ilişkisinin varlığı, özellikle demokrasinin özel mülkiyeti koruyup kurumsallaştırarak, gelişmeyi olumlu yönde etkileyeceğini savunan görüşlerle de açıklanmaktadır (Sharma, 2007, Leblang, 1996, Knutsen, 2011). Bu çerçevede ülkelerin sahip olduğu demokrasi düzeyi ekonomik büyümeyi etkilemekte, özellikle de sivil özgürlüklerin zayıf bir şekilde korunması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmaması, ülkelerin ihtiyaç duyduğu verimli yatırımlardan mahrum kalmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte Barro (1996), çalışmasında demokrasinin büyüme üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, daha fazla demokrasinin, düşük politik özgürlük seviyelerinde büyümeye neden olduğu ancak orta düzey bir özgürlük seviyesine ulaşıldığında ise büyümeyi baskıladığını ifade etmektedir. GSYH, sağlık ve eğitim ile ölçülen yaşam standartlarındaki iyileşmelerin, politik özgürlükleri de beraberinde getireceğini öne sürmektedir. Demokrasi ile ekonomik gelişme arasında dolaylı bir ilişkinin olduğunu savunanlardan Doucouliagos ve Ulubaşoğlu (2008), demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte, demokrasinin daha yüksek insan sermayesi, daha düşük enflasyon, daha düşük politik istikrarsızlık ve daha yüksek ekonomik özgürlük seviyeleri ile pozitif dolaylı etkilere sahip olduğunu ayrıca, ülke ve bölgelere göre değişmekle beraber demokrasi-büyüme etkileşiminin görüldüğünü belirtmektedir. Rao (1984), çalışmasında demokrasinin gelişmekte olan bir ekonominin zorluklarını karşılamaya

uygun olmadığını ve demokratik kurumların genel olarak toplumun yaşam seviyesini yükseltecek acil taleplerine cevap veremediğini belirtmektedir.

Linz (1990), Linz ve Valenzuela (1994), dünyadaki istikrarlı demokrasilerin önemli çoğunluğunun, yürütme gücünün yasama çoğunluğu tarafından oluşturulan parlamenter sistemler olduğunu savunmaktadır. Parlamenter sistemin başkanlık sistemine göre istikrarlı demokrasiye daha elverişli olduğunu vurgulamaktadır. Abdullayev (2009) ise, yaptığı çalışmada başkanlık modelini uygulayan ülkelerde demokrasinin yerleşmesi bakımından önemli sorunların olduğunu kabul etmekle birlikte yapmış olduğu ülke analizleri çerçevesinde bütün başkanlık sistemlerinin kırılgan ve istikrarsız demokrasilere sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. Gerring, Thacker ve Moreno (2009), parlamenter sistemlerin daha iyi olup olmadığını sorguladığı çalışmalarında, siyasi gelişme, ekonomik kalkınma ve insani gelişme olmak üzere üç politika alanı arasında küresel 14 göstere üzerinden analizler yapmaktadır. Çalışmanın sonuçları, özellikle ekonomik kalkınma ve insani gelişme alanında parlamenter yapı ve iyi yönetim arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. McManus ve Özkan (2017), yapmış oldukları çalışmada başkanlık ve parlamenter sistem özelinde hükümet biçimleri ve makroekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Özellikle enflasyon, çıktı miktarı ve gelir eşitsizliğinin düzeyi ve oynaklığı yönlerinden hükümet sistemleri incelenmiştir. Buna göre; başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında belirgin farklılıkların olduğu sonucuna varılmıştır. Başkanlık sistemini benimseyen ülkelerde çıktı düzeylerinin daha düşük, enflasyon oranının ve gelir eşitsizliğinin nispi olarak yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bunun sebepleri ise başkanlık sistemlerinde sınırlı katılımın, hükümet kontrollü medyaya sahip daha az yerleşik demokrasinin varlığı yanında başkanın geniş yetkilere sahip olması ve yargısal denetimin zayıflığı olarak sıralanmıştır. Özkan (2017), başkanlık rejimlerinin siyasi, ekonomik ve insani gelişme göstergelerinde daha düşük sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Parlamenter sistemlerin daha iyi bir yatırım ortamı, daha yüksek dış ticaret, daha yüksek büyüme, daha yüksek kişi başına gelir, daha düşük enflasyon, daha yüksek refah ve daha düşük gelir eşitsizliği sağladığını belirtmektedir. Kurt Topuz (2016), hükümet sistemleri içinde parlamenter sisteme sahip ülkelerin, hükümetin işleyişi, siyasal kültür, siyasal katılım, seçim süreci, çoğulculuk ve temel haklar kategorileri bağlamında diğer hükümet sistemlerini benimseyen ülkelere göre daha yüksek puana sahip olduğunu belirtmiştir. Gül ve Karagöz (2007), çalışmalarında parlamenter sistem ve başkanlık sisteminden hangisinin daha etkin, istikrarlı ve demokratik yönetimi gerçekleştirmeye elverişli olduğunu açıklamaktadır. Çalışma ile parlamenter sistemin esnek yapısı, çoğunluğu elinde bulunduran partinin hem yasama hem de yürütmede etkin olması gibi sebeplere dayalı olarak parlamenter sistemin etkin ve demokratik bir yönetimi gerçekleştirmeye daha elverişli olduğu sonucuna varılmıştır. Radu (2015), Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde

politik belirleyicilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışma, bir ülke ekonomisini sadece piyasa faktörlerini dikkate alarak analiz etmenin olanaksız olduğunu belirtmektedir. Buna göre her ekonomik sistemin devam eden gelişmesinin, teknoloji ve yenilikleri içeren bir eğilime sahip olması yanında çeşitli görüş ve kurumlarla temsil edilen politik farklılıklarla birleştirilmesi ve uyumlu olması gerektiği belirtilmektedir. Kılınç (2016) ise hükümet sistemleri ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını, hükümet sistemlerinin devlet organlarının organizasyonu ve işleyişini konu edinirken, demokrasinin yönetilenlerin yönetime katılmasını konu edindiğini belirtmektedir. Bu nedenle hangi hükümet modeli kullanılırsa kullanılsın demokratik özellik gösterebileceği gibi anti demokratik özelliğe de sahip olabilmektedir.

Ayan Musil (2013), hükümet sistemlerinin ekonomik gelişmeye etkisini inceleyen araştırmaların genelde başkanlık ve parlamenter sistemi karşılaştırdığını ifade etmiştir. Bu çalışmaların önemli bir bölümünde parlamenter sistemle yönetilen ülkelerin, başkanlık sistemi ile yönetilenlere göre ekonomik ve insani gelişim seviyesinin yüksek olduğu yönünde sonuçlara varıldığını belirtmiştir. Ancak; bu araştırmaların zayıf yönlerinin olduğunu ifade eden Ayan Musil, her bir ülke hangi sistemi benimserse benimsenin tarihi, ekonomik ve sosyal süreçler bakımından farklılıklara sahip olduğunu ve istatistiksel verilerin bu süreçleri açıklamada yetersiz kalacağını belirtmektedir. Aktaş (2016), ülkelerin geçirdiği tarihi süreçlerin, siyasal geleneklerin, sosyal ve kültürel yapıların birbirinden farklı olduğunu belirterek, aynı hükümet sistemlerinin farklı ülkelere aynen uygulamanın yanlış olacağını ifade etmiştir. Aktaş'a göre ülkeler, aynı demokrasi hedefini benimsemiş olsalar da uyguladıkları hükümet sistemini kendi siyasal ve kültürel yapılarına uyumlaştırdıkları oranda hedeflerini gerçekleştirecektir. Akıncı da (2017), Türkiye'deki sistem değişikliğinde sistemin Türkiye'nin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısı göz önüne alınarak uyumlaştırılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Bu çalışmada ise, ülkelerin yönetim yapısı çerçevesinde hükümet sistemleri ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler sadece ülke veya ülke grupları açısından değil bütüncül bir yaklaşımla tüm ülkeleri kapsayacak şekilde incelenmektedir.

4. Hükümet Sistemleri, Demokrasi ve Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişkiler

Ülkelerin yönetim şekilleri, hükümet sistemleri ve izledikleri ekonomik ve siyasal politikalar birbirinden farklıdır. Ayrıca uygulanan sistemleri aynı olsa dahi her ülke aynı gelişmişlik düzeyine sahip değildir. Toplumsal gelişim süreci incelendiğinde sadece ülkelerin ekonomik göstergelerine bakılarak bir hüküm çıkarmak doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Ülkelerin ekonomik yönden sağladığı başarı bireylerin yaşam kalitesine ve refahına yansımadağı sürece gelişmişlik düzeyinin yüksekliği önemini yitirebilmektedir. Ekonomik gelişmeyi reel GSYH, kişi başına gelir ve ihracat gibi

ekonomik veriler yanında insani yaşam düzeyini etkileyen okuma yazma oranı, beşerî sermaye ve ortalama yaşam süresi gibi yönlerden de tamamlamak önemli görülmektedir (Gürses, 2009: 349).

Demokrasi de bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul görmektedir. Genellikle bir ülkede demokrasinin varlığından söz edebilmek için üç önemli kıstas sorgulanmaktadır. Bunlardan birincisi o ülkede açık ve rekabetçi seçimlerin var olup olmadığıdır. Seçim tek başına yeterli değildir. Seçim sonuçları zorlama ve yönlendirme ile gerçekleşmiş ise o ülkede demokrasinin varlığından söz edilememektedir. İkinci kıstas evrensel oy hakkıdır. Yetişkin nüfusun önemli bir bölümünün seçimlerden dışlanmamasıdır. Üçüncü kıstas ise konuşma ve örgütlenme özgürlüğü gibi sivil hakların güvence altına alınmasını sağlayan özgürlüklere sahiplikle ilgilidir (Mainwaring, 1993: 201). Günümüzde demokrasinin temin edilmesinde hükümet sistemlerinin rolü oldukça büyüktür. Bir devletin yönetim şekli olan hükümet sisteminin en temel görevi, toplumu oluşturan bireylerin özgürlüklerini korumaktır (Ateş ve Akpınar, 2017: 2). Ancak, hangi hükümet sisteminin özgürlükleri temin konusunda daha faydalı olduğu tartışma konusudur. Bu tartışmalar parlamenter hükümet ile başkanlık hükümeti özelinde gerçekleşmektedir (Abdullayev, 2009: 252).

Bu çalışmada ülkelerin demokrasi düzeylerinin ekonomik gelişmelerine katkı yapıp yapmadığı konusu çeşitli endekslerden yararlanılarak ortaya konulmaktadır. Buna göre; ülkelerin demokrasi düzeylerinin belirlenmesinde 1972 yılından bu yana ülkelerin demokrasi seviyelerini araştırarak Özgürlük Endeksi çerçevesinde sunan Freedom House verileri kullanılmıştır. Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişim Raporu'nda yer alan insani gelişim endekslerinden yararlanılmıştır. Ülkeler, bu raporun sınıflandırmasına uygun olarak çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişime sahip olmak üzere 4'lü bir ayrıma tabi tutulmuştur.

Tablo 1: İnsani Gelişim Düzeyleri Bakımından Hükümet Sistemlerinin Toplu Gösterimi (2021)

ÜLKE GRUPLARI	ÜLKE SAYILARI	BAŞKANLIK		YARI BAŞKANLIK		PARLAMENTER		DİĞER	
		Ülke Sayısı	Oran (%)	Ülke Sayısı	Oran (%)	Ülke Sayısı	Oran (%)	Ülke Sayısı	Oran (%)
Çok Yüksek İnsani Gelişim	66	11	16.7	4	6.1	42	63.6	9	13.6
Yüksek İnsani Gelişim	49	16	32.7	8	16.3	19	38.8	6	12.2
Orta İnsani Gelişim	44	19	43.2	8	18.2	15	34.1	2	4.5

Düşük İnsani Gelişim	32	19	59.4	9	28.1	3	9.4	1	3.1
----------------------------	----	----	------	---	------	---	-----	---	-----

Kaynak: Human Development Report 2022 (hdr.undp.org), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.gov.tr), www.worldpopulationreview.com verileri vasıtasıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de insani gelişim düzeylerine göre tüm ülkelerin hükümet sistemleri toplu olarak sunulmaktadır. Her bir insani gelişim grubuna dâhil ülkelerin kaçının başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemle yönetildiği, ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte her bir hükümet sistemi içinde yer alan ülkelerin ilgili bulunduğu gelişmişlik düzeyindeki ülkeler içindeki nispi payları da belirtilmektedir. Buna göre;

Çok yüksek insani gelişime sahip 66 ülke içinde sadece 11 ülke başkanlık modelini uygularken, 4 ülke yarı başkanlık, 42 ülke ise parlamenter modeli benimsemiştir. Çok yüksek insani gelişime sahip ülkeler grubunda başkanlık sistemi ile yönetilenler %16,7, yarı başkanlık sistemi ile yönetilenler % 6.1 ve parlamenter hükümet sistemiyle yönetilenler ise % 63.6 paya sahiptir. Bu üç hükümet modelini benimsememiş ülke sayısı 9 olup 66 ülke içindeki payı %13,6’dır. Bu sonuçlar, çok yüksek insani gelişime sahip ülkelerin büyük ölçüde parlamenter sistemle yönetildiğini göstermektedir.

Yüksek insani gelişime sahip 49 ülke içinde 16 ülke başkanlık modelini, 8 ülke yarı başkanlık modelini ve 19 ülke parlamenter modeli tercih etmiştir. Bu sınıfta yer alan ülkeler içinde başkanlıkla yönetilenlerin payı %32,7, yarı başkanlıkla yönetilen ülkelerin payı %16,3 ve parlamenter hükümet sistemiyle yönetilen ülkelerin payı ise %38,8’dir. Bu üç hükümet modelini de benimsememiş ülkeler %12,2 paya sahiptir. Bu sonuçlara göre çok yüksek insani gelişimden uzaklaşılarak daha altta yer alan bir gelişmişlik düzeyinde başkanlık ve yarı başkanlık sistemi öne çıkmakta, parlamenter sistemin nispi ağırlığı azalmaktadır.

Orta insani gelişime sahip 44 ülke içinde 19 ülke başkanlık, 8 ülke yarı başkanlık, 15 ülke ise parlamenter modelle yönetilmektedir. Başkanlıkla yönetilen ülkelerin orta insani gelişime sahip ülkeler içindeki payı %43,2, yarı başkanlıkla yönetilen ülkelerin payı %18,2 ve parlamenter hükümet sistemiyle yönetilen ülkelerin payı ise %34,1’dir. Ülkeler arasında 2’si üç hükümet modelinden hiçbirine dâhil değildir ve %4,5 orana sahiptir. Buna göre orta derecede gelişmişlik düzeyinde başkanlık ve yarı başkanlıkla yönetilen ülkelerin payı %61,4’e yükselmiş, parlamenter sistemle yönetilenlerin oranı ise çok yüksek ve yüksek insani gelişim seviyelerinde bulunan ülkelerin oranının oldukça altına gerilemiş ve %34,1 olarak gerçekleşmiştir.

Düşük insani gelişime sahip 32 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerden 19’u başkanlık, 9’u yarı başkanlık modelini uygularken sadece 3 ülke parlamenter sistemle yönetilmektedir. Düşük insani gelişim sınıflandırmasında yer alan ülkelerden başkanlıkla

yönetilenlerin payı %59,4 ve yarı başkanlıkla yönetilen ülkelerin payı %28,1'dir. Parlamenter hükümet sistemiyle yönetilen ülkelerin payı ise sadece %9,4'tür. Bu üç hükümet modeli ile yönetilmeyen ülke sayısı 1'dir ve bu grup içindeki payı % 3.1'dir. Bu sonuçlar, az gelişmiş ülkelerde parlamenter sistemden uzaklaşmanın en yüksek boyutta gerçekleştiğini göstermektedir. Bir başka ifade ile düşük insani gelişime sahip ülkeler içinde başkanlık ve yarı başkanlık sistemini uygulayanların oranı %87,5'tir.

Çok yüksek ve yüksek insani gelişim düzeyine sahip 115 ülkeden 61'i (% 53.0'ı) parlamenter sistemle yönetilirken, orta ve düşük insani gelişime sahip 76 ülkeden ise sadece 18'i (% 23.7'si) parlamenter modeli tercih etmiştir.

Çok yüksek ve yüksek insani gelişim seviyesindeki ülkelerin %33,9'u başkanlık ve yarı başkanlık modelini benimsemiştir. Orta ve düşük insani gelişime sahip ülkeler içinde ise başkanlık ve yarı başkanlık sistemini tercih edenlerin oranı %72,4 olup oldukça yüksektir.

Buna göre ülkelerin insani gelişim düzeyi düştükçe bir başka ifade ile gelişmişlikten az gelişmişliğe doğru gidildikçe parlamenter sistemden uzaklaşıldığı, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerine ise yönelimin arttığı görülmektedir. İnsani gelişim düzeyinin yükselmesi ise parlamenter sistemin benimsenmesi ve uygulanması yönünde tercihler ortaya çıkarmaktadır.

5. Ülkelere Göre Hükümet Sistemleri ve Demokrasi İlişkisi

Hükümet sistemlerinin demokrasiyi tesis etme konusundaki düzeylerini görmek açısından parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık modellerini benimseyen ülkelerin özgür, kısmen özgür ve özgür değil statüsünde nerede bulunduğu bilinmesi oldukça önemlidir. Bundan dolayı ülkelerin hükümet sistemleri ve özgürlük statüleri tablo 2 vasıtasıyla toplu olarak karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2: Hükümet Sistemleri ve Özgürlük Statülerinin Toplu Gösterimi (2021) *

HÜKÜMET SİSTEMLERİ	TOPLAM ÜLKE SAYISI	ÖZGÜR		KISMEN ÖZGÜR		ÖZGÜR DEĞİL	
		Ülke Sayısı	Oran (%)	Ülke Sayısı	Oran (%)	Ülke Sayısı	Oran (%)
Başkanlık	65	17	26.2	24	36.9	24	36.9
Yarı Başkanlık	28**	8	28.6	12	42.8	8	28.6
Parlamenter	79	56	70.9	18	22.8	5	6.3
Diğer	18	1	5.6	4	22.2	13	72.2

Kaynak: Human Development Report 2022 (hdr.undp.org), Freedom House in the World 2022 (freedomhouse.org), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.gov.tr), www.worldpopulationreview.com verileri vasıtasıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

*Bu çalışmada incelenen ülkelerden bazıları 2022 yılına ait Freedom House Endeksine dahil edilmediğinden son beş yıldaki verilerinden 2022 yılına en yakın yıl baz alınarak tabloya dahil edilmiştir.

**Freedom House yayınladığı endekslere Filistin'i dahil etmediğinden bu ülkeye ait değerlere tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 2’de ülkelerin toplu olarak hangi hükümet sistemini benimsedikleri ve hükümet modelleri çerçevesinde sahip olunan demokrasi dereceleri ortaya konulmuştur. Buna göre aşağıdaki çıkarımlara ulaşılabilir.

Yapılan analiz sonucunda, 65 ülke başkanlık hükümet sistemini benimserken bu ülkelerden 17’si siyasi haklar ve bireysel özgürlükler anlamında özgür statüsünde yer almaktadır. Başkanlık modelini benimseyen ülkeler içinde 24’ü kısmen özgür, 24’ü de özgür değil statüsünde bulunmaktadır. Bu gruptaki 65 ülke içinde özgür olan ülkeler %26,2, kısmen özgür olanlar % 36.9, özgür olmayan ülkeler ise % 36.9 paya sahiptir.

Hükümet sistemleri yönünden 29 ülke yarı başkanlık modelini benimsemiştir. Ancak bu ülkelerden biri Freedom House endeksine dahil edilmediğinden 28 ülke bu kısımda değerlendirmeye alınmıştır. Bu ülkelerin 8’i özgür, 12’si kısmen özgür ve 8’i de özgür değil statüsündedir. Bu ülkeler içinde özgür olanların payı %28,6 iken, kısmen özgür olanlar %42,8 ve özgür olmayanların payı ise %28,6’dır. Yarı başkanlık modelini benimseyen ülkelerde başkanlık modeli ile karşılaştırıldığında özgürlük oranı daha yüksek ve özgür değil derecesi daha düşüktür.

Parlamber hükümet modelini benimseyen 79 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerden 56’sı özgür, 18’i kısmen özgür ve 5’i de özgür değil statüsüne sahiptir. Oransal olarak değerlendirildiğinde 79 ülke içinde özgür statüde yer alan ülkelerin payı %70,9, kısmen özgür statüsünde yer alan ülkelerin payı %22,8 ve özgür olmayan ülkelerin payı da % 6.3’tür.

Ülkeler hükümet sistemleri ve özgürlük statüsü yönünden bir bütün olarak değerlendirildiğinde, parlamenter sistemin geçerli olması durumunda özgürlük derecesinin arttığı, özgür değil derecesinin ise azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, parlamenter sistemden uzaklaşıp başkanlık ve yarı başkanlık sistemine yönelme durumunda özgür değil derecesinin yükseldiği, özgür statüsünün ise azaldığı yönünde bulgular ortaya çıkmaktadır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bir ülke hangi yönetim modelini benimserse benimsesin temelde o yönetim modelinin demokrasiyi uygulaması ve kurumlarını demokratik çerçevede düzenlemesi gerektiği yönünde güçlü beklentiler bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, bireysel hak ve özgürlüklerin ekonomik ve sosyal hayat başta olmak üzere geniş bir alana yayılmasıdır. Demokrasi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine etki etmekte, demokratik yapı ve kurumlara sahip olan ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinde de artış görülmektedir. Demokrasinin temin edilmesinde hükümet sistemlerinin de belirgin rolü bulunmaktadır. Vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini korumak ve kurumsal yapısını buna göre düzenlemek devletin en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Ancak, hangi hükümet

sisteminin demokrasinin isleyişinde faydalı olduğu konusu tartışmalıdır. Bundan dolayı ülkelerin hükümet sistemleri özelinde ayrıştırılarak özgürlük seviyelerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kuvvetler ayrılığını benimsemiş üç hükümet modeli dünya devletlerince en çok tercih edilen hükümet modelleridir. Parlamenter hükümet modelini benimseyen ülkelerin diğer sistemlere göre hem ekonomik yönden hem de demokrasi uygulamaları bakımından önemli derecede gelişmişlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında, her hükümet sistemi her ülkede aynı başarıyla uygulanmamaktadır. Bir sistemin bir ülkede başarılı bir şekilde uygulanarak ekonomik gelişmeyi sağlaması, bu sistemi uygulayan her ülkede de ekonomik gelişmeyi sağlayacağı anlamına gelmemektedir. Özellikle ülkelerin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve tarihsel özellikleri yanında demokrasi düzeyi bu ayrımın en önemli nedenidir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, gelişmiş ülkeler büyük ölçüde parlamenter, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise başkanlık sistemi ile yarı başkanlık sistemini uygulamaktadır. Ayrıca parlamenter sistemde özgürlük düzeyinin, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde ise özgür olmama derecesinin arttığı görülmektedir.

Bu çerçevede, dünyada ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin önemli bir bölümü parlamenter sistemle yönetilmektedir. Bu ülkelerde siyasi haklar, bireysel ve ekonomik özgürlükler diğer hükümet sistemlerini benimseyen ülkelere göre daha fazladır. Bunun en önemli nedeni, parlamenter sistemde denetleme mekanizmasının olması ve alınan kararların meclis tarafından denetlenebilir olmasıdır. Bu çerçevede hangi hükümet sistemi benimsenirse benimsensin, önemli toplumsal ve ekonomik konularda karar vericilerin denetlenmesine olanak sağlayan, çoğulcu ve katılımcı bir sistemin oluşturulması gerekli görülmektedir.

Kaynakça

- Abdullayev, N. (2009), “Demokrasi ve İstikrar Açısından Parlamenter ve Başkanlık Hükümet Şekli Karşılaştırması”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 251-268.
- Akcağündüz, E. (2010), “Kamu Tercih Teorisi ve Türkiye Üzerine Olan Etkisi Üzerine Bir İnceleme”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 29-35.
- Akıncı, B. (2017), “Hükümet Sistemleri ve Ülkemizde Olası Hükümet Sistemi Değişikliğinin Etkileri”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4 (1), 1-21.
- Aktaş, H. E. (2016), “Hükümet Sistemlerinin Tıkanma Noktaları ve Alternatif Çözüm Yolları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 209-227.
- Altın, O., Kaya, A. A. (2009), “Türkiye’de AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, 9 (1), 251-259.

- Altunöz, U. (2013), “Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 25-53.
- Apergis, N. (2017), “Democracy and Market Crashes: Evidence from a Worldwide Panel of Countries”, *Finance Research Letters*, 22, 244-248
- Arslan, R. (2009), “Parlamentar Yönetim Sisteminde Gölge Kabine’li Muhalefet”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (2), 1-16.
- Ateş, H., Akpınar, A. (2017), “Hükümet Sistemleri ve Özgürlük: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Strategic Public Management Journal*, 3 (6), 1-22.
- Ayan Musil, P. (2013), *Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamentar Sistem, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Edt. Sayarı, S. ve Dikici Bilgin, H., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 189-208.
- Bağce, H. E. (2016), *Parlamentar Sistem mi, Başkanlık mı? Yoksulluktan Hukukun Üstünlüğüne Ülkelerin Dünyadaki Yeri*, Gonca Yayınevi, İstanbul.
- Baum, M. A., Lake, D. A. (2003), “The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital”, *American Journal of Political Science*, 47 (2), 333-347.
- Bayraktaroğlu, S., Kutanis, R. Ö. (2002), “Öğrenen Kamu Örgütlerine Doğru”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 51-65.
- Barro, R. J. (1996), “Democracy and Growth”, *Journal of Economic Growth*, 1 (1), 1-27.
- Beceren, E, Kalağan, G. (2007), “Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 163-181.
- Benyishay, A., Betancourt, R. R. (2010), “Civil Liberties and Economic Development”, *Journal of Institutional Economics*, 6 (3), 281-304
- Berber, M. (2011), *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 4. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Bhalla, S. S. (1997), “Freedom and Economic Growth: A Virtuous Cycle? (Edt. A. Hadenius), *Democracy’s Victory and Crisis: Nobel Symposium No. 93*, Cambridge University Press, 195-241
- Bulut, N. (2003), “Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi”, *AÜEHFD*, 7 (1-2), 41-68.
- Burkhart, R. E., Lewis-Beck, M. S. (1994), “Comparative Democracy: The Economic Development Thesis”, *American Political Science Review*, 88 (4), 903-910.
- Caniklioğlu, M. D. (2010), *Anayasal Devlette Meşruiyet*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Clark, G. (2003), “Political Institutions and Economic Development in England, 1600–1860”, <http://faculty.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/ecnl10a/readings/Chapter10.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.02. 2022).
- Çam, E. (2011), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul
- Çukurçayır, M. A. (2012), *Siyasal katılma ve Yerel Demokrasi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Dacombe, R., Parvin, P. (2021), “Participatory Democracy in an Age of Inequality”, *Representation Journal of Representative Democracy*, 57 (2), 145-157.

- Doğan, İ. (2007), *Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Doucouliağos, H., Ulubaşoğlu, M. A. (2008), “Democracy and Economic Growth: A Meta-Analysis”, *American Journal of Political Science*, 52 (1), 61-83.
- Dube, F. (2021), “Separation of Powers and the Institutional Supremacy of the Constitutional Court Over Parliament and the Executive”, *South African Journal on Human Rights*, 36 (4), 293-318.
- Duverger, M. (1980), “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research*, (8), 165-187.
- Elgie, R. (1999), “The Politics of Semi-Presidentialism, Semi-Presidentialism in Europe”, *Oxford University Press*, 1-21.
- Engelen, B. (2007), “Thinking Things Through: The Value and Limitations of James Buchanan’s Public Choice Theory”, *Review of Political Economy*, 19 (2), 165-179.
- Ersungur, Ş. M. (2005), *Bölgesel İktisat*, Atatürk Üniversitesi İİBF Yayınları, Erzurum.
- Flinders, M., Dommett, K. (2013), “Gap Analysis: Participatory Democracy, Public Expectations and Community Assemblies in Sheffield”, *Local Government Studies*, 39 (4), 488-513.
- Freedom House Demokrasi Endeksi <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> (Erişim Tarihi: 28.02.2023).
- Gerring, J., Thacker, S. C., Moreno, C. (2009), “Are Parliamentary Systems Better?”, *Comparative Political Studies*, 42 (3), 327-359.
- Gözler, K. (2011), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt-1*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gül, C., Karagöz, K. (2007), “Çağdaş Siyasal Rejimlerde Etkin Yürütme Olgusu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1-2), 711-752.
- Gürses, D. (2009), “İnsani Gelişme ve Türkiye”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 339-350.
- Hamilton, L. (2018), “Resistance and Radical Democracy: Freedom, Power and Institutions”, *History of European Ideas*, 44 (4), 477-491.
- Heywood, A. (2018), *Siyaset*, Genişletilmiş 4. Edisyondan Çeviri, Çeviren; Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, 19. Basım, Ankara.
- Hilmer, J. D. (2010), “The State of Participatory Democratic Theory”, *New Political Science*, 32 (1), 43-63.
- Huber, E, Rueschemeyer, D., Stephens, J. D. (1993), “The Impact of Economic Development on Democracy”, *Journal of Economic Perspectives*, 7 (3), 71-86.
- Human Development Report: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf (Erişim Tarihi: 28.02.2023).
- Kahraman, M. (2012), “Hükümet Sistemi Tartışmaları Bağlamında Başkanlık ya da Yarı-Başkanlık Sistemlerinin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 431-457.

- Kama, Ö. (2016), “Kurumlar, Kurallar ve Büyüme İlişkisi Üzerine”, *İktisat ve Toplum*, 64, 20-27.
- Karatepe, Ş. (2013), “Hükümet Sistemleri ve Türkiye”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 51, 223-225.
- Keser, H. (2011), “Türkiye ve Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 23-57.
- Kılınç, D. (2016), “Türkiye’de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 447-510.
- Knutsen, C. H. (2011), “Democracy, Dictatorship and Protection of Property Rights”, *The Journal of Development Studies*, 47 (1), 164-182.
- Kurt Topuz, S. (2016), “Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yarattığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma”, *Ege Akademik Bakış*, 16 (3), 461-476.
- Leblang, D. A. (1996), “Property Rights, Democracy and Economic Growth”, *Political Research Quarterly*, 49 (1), 5-26.
- Leonard, L. (2014), “Participatory Democracy Against Industrial Risks: Environmental Justice in Durban, South Africa”, *Politikon South African Journal of Political Studies*, 41 (2), 311-329.
- Linz, J. J. (1990), “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1 (1), 51-69.
- Linz, J. J., Valenzuela, A. (1994), “The Failure of Presidential Democracy”, *The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London*.
- Lipset, S. M. (1959), “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, *American Political Science Review*, 53 (1), 69-105.
- Litte, A. (2002), “Community and Radical Democracy”, *Journal of Political Ideologies*, 7 (3), 369-382.
- Mainwaring, S. (1993), “Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination”, *Comparative Political Studies*, 26 (2), 198-228.
- McManus, R., Özkan, F. G. (2017), “Who Does Better for the Economy? Presidents Versus Parliamentary Democracies”, *Discussion Papers in Economics, Department of Economics and Related Studies, University of York, Heslington*, 17 (3), 1-30.
- Menard, C., Sirley, M. M. (2008), “What is New Institutional Economics?”, *Handbook of New Institutional Economics*, 1-18.
- Morlino, L. (2004), “What is a “Good” Democracy?”, *Democratization*, 11 (5), 10-32.
- Muldoon, J. (2021), “Institutionalizing Radical Democracy: Socialist Republicanism and Democratizing the Economy”, *New Political Science*, 43 (2), 189-207.
- North, D. C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D. C. (1991), “Institutions”, *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.

- North, D. C. (2008), "Institutions and the Performance of Economies over Time", *Handbook of New Institutional Economics*, Edited by Claude Menard and Mary M. Shirley, 21-30.
- Özkan, F. G. (2017), "Presidential Regimes and the Economy", http://ceftus.org/wp-content/uploads/2017/02/Presidents-and-the-Economy-CEFTUS_GD.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2022.
- Parasız, İ. (2008), *Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parchev, O. (2008), "The Political Agent and Radical Democracy", *The European Legacy*, 13 (7), 837-850.
- Parker, S. D. (2017), "The Truth is Revolutionary: Mills and Turner as Theoreticians of Participatory Democracy", *South African Historical Journal*, 69 (2), 288-303.
- Parvin, P. (2021), "The Participatory Paradox: An Egalitarian Critique of Participatory Democracy", *Representation Journal of Representative Democracy*, 57 (2), 263-285.
- Piatek, D., Szarzec, K., Pilc, M. (2013), "Economic Freedom, Democracy and Economic Growth: A Causal Investigation in Transition Countries", *Post-Communist Economies*, 267-288.
- Pinho, C., Madaleno, M. (2009), "Political Regimes and Economic Growth", *Revista Enfoques*, 7 (11), 473-492.
- Radu, M. (2015), "The Impact of Political Determinants on Economic Growth in CEE Countries", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197, 1990-1996.
- Rao, V. (1984), "Democracy and Economic Development", *Studies in Comparative International Development*, 19 (4), 67-81.
- Rigobon, R., Rodrik, D. (2005), "Rule of Law, Democracy, Openness, and Income Estimating the Interrelationships", *Economics of Transition*, 13 (3), 533-564.
- Robertson, D. (2002), *A Dictionary of Modern Politics*, Europa Publications, United Kingdom.
- Rodrik, D. (2000), "Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them", *Studies in Comparative International Development*, 35 (3), 3-31.
- Romer, P. M. (1994), "The Origins of Endogenous Growth", *Journal of Economic Perspectives*, 8 (1), 3-22.
- Rutherford, M. (2001), "Institutional Economics: Then and Now", *Journal of Economic Perspectives*, 15 (3), 173-194.
- Sakal, M., Kitapçı, İ. (2009), "Siyasal Ahlak Dışı Davranışlara Farklı Bir Çözüm: Anayasal İktisat ve Ahlak Anlayışı", *Sosyoekonomi*, 2, 31-48.
- Sharma, S. D. (2007), "Democracy, Good Governance and Economic Development", *Taiwan Journal of Democracy*, 3 (1), 29-62.
- Shugart, M. S. (2005), "Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns", *French Politics*, (3), 323-351.

- Siverekli Demircan, E. (2003), “Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 97-116.
- Soysal, T. (2002), “Demokrasi İdesi Üzerine Bir Retorik”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 331-341.
- Tayyar, A., Çetin, B. (2013), “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 107-120.
- Tunç, H. (2008), “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2), 1113-1132.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 16.02.2022).
- Ulusoy, A. (2013), *Maliye Politikası*, 7. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Uluşahin, N. (2003), “Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: “Yarı-Başkanlık”tan “İki Başlı Yürütme Yapılanması”na”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 199-233.
- Vergin, N. (2015), *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Vick, J. (2015), “Participatory Versus Radical Democracy in the 21st Century: Carole Pateman, Jacques Rancière, and Sheldon Wolin”, *New Political Science*, 37 (2), 204-223.
- worldpopulationreview.com: <https://worldpopulationreview.com/countries> (Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- Yaman, A. (2014), “Başkanlık Sistemi, Uygulamaları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 83-98.
- Yavuz, B. (2007), “Çeşitli Parlamenter Hükümet Sistemi Uygulamalarında ve Türkiye’de Başbakanın Göreve Gelmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1-2), 1219-1243.
- Yıldız, Z. (2013), *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

UKRAYNA-AB-NATO İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA RUSYA'NIN KIRIM MÜDAHALESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Aslı Büşra Kurakçı**
Crimea Intervention of Russia in the Context of Ukraine-EU-NATO
Relationship

Yazar (lar) | Author(s)
Aslı Büşra Kurakçı¹
Hatice Rümeyşa Dursun²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 14/12/2022
Makale Kabul Tarihi : 07/04/2023

Anahtar Kelimeler:
Müdahale, AB-NATO,
Rusya, Ukrayna, Kırım

Müdahalenin tanımı veya meşru müdahalenin kapsamıyla ilgili uluslararası hukukta görüş birliği mevcut değildir. Müdahale tanımı oldukça geniştir ve Birleşmiş Milletler (BM) uluslararası hukukla ilgili bilimsel çalışmalarda kapsamlı tartışmaların konusu olmuştur. Ukrayna, Avrupa Birliği (AB), Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi arasında stratejik açıdan oldukça önemli bir alanda yer almaktadır. AB ve NATO'nun doğruya doğru genişleme stratejisi sonucu Ukrayna'nın AB ve NATO'ya katılma arzusu Rusya için gerilime yol açan bir unsur olmuştur. Ukrayna devlet başkanı Yanukoviç'in 2013 yılında AB ile ortaklık görüşmelerine katılmayacağını bildirmesi üzerine Kiev'de Bağımsızlık Meydanında başlayan gösteriler iç krize yol açmıştır. Rusya'nın Kırım'a müdahale etmesiyle bu iç kriz uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. Bu bağlamda Ukrayna krizi, Rusya'nın uluslararası topluma ve uluslararası hukuka Soğuk Savaş sonrası çevresinde meydana gelebilecek değişikliklere yeniden meydan okuyacağını göstermiştir. Buradan hareketle çalışmada amaçlanan Rusya'nın Kırım'a müdahalesinin gerçekleşmesine yol açan unsurları incelemektir. Ayrıca, müdahalelerin etkinliğini, uluslararası hukuka uygunluğunu AB-NATO etkisini de göz önünde bulundurarak araştırmaktır. Rusya, Kırım'a müdahale etmesiyle Kırım'ın bağımsızlık referandumu sonrası Rusya'ya bağlanma gerekçelerini uluslararası toplum karşısında haklı çıkarmak için argümanlar sağlasa da mevcut uluslararası hukuk sistemi içerisinde etkin bir çözüm bulunmaması Rusya'nın müdahalesine zemin hazırlamıştır.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 14/12/2022
Accepted Date : 07/04/2023

Keywords:
Intervention, EU-NATO,
Russia, Ukraine, Crimea

There is no consensus in international law regarding the definition of the interference or the scope of the legitimate interference. The definition of intervention is quite broad and has been the subject of extensive debate in scientific studies in terms of the United Nations (UN) international law. Ukraine is located in a strategically important area between the European Union (EU), Russia and Turkey's Black Sea Region. As a result of the eastward expansion strategy of the EU and NATO, Ukraine's desire to join the EU and NATO has been a factor causing tension for Russia. After the President of Ukraine Yanukovich announced that he would not participate in the Association negotiations

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID No: [0000-0003-1838-2580](https://orcid.org/0000-0003-1838-2580), e-posta: asli.bayraktar1@ogr.sakarya.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: [0000-0003-2759-4550](https://orcid.org/0000-0003-2759-4550), e-posta: rumeysadursun@sakarya.edu.tr

with the EU in 2013, the demonstrations that started in the Independence Square in Kiev led to an internal crisis. With the intervention of Russia in Crimea, this internal crisis has reached an international dimension. In this context, the Ukraine crisis has shown that Russia will once again challenge the international community and international law as to the changes that may occur in its post-Cold War environment. From this point of view, the aim of this study is to examine the factors that generated Russia's intervention in Crimea. In addition, it is to investigate the effectiveness of the interventions and their compliance with international law, taking into account the EU-NATO effect. Although Russia, with its intervention in Crimea, provided arguments to justify the reasons for the annexation of Crimea to Russia after the independence referendum, the absence of an effective solution in the current international legal system paved the way for Russia's intervention.

1. Giriş

Tarih boyunca Ukrayna, Litvanya Büyük Dükalığı, Osmanlı İmparatorluğu, Polonya-Litvanya Topluluğu, Kırım Tatar Hanlığı ve Moskova gibi bölgedeki büyük güçlerin üzerinde savaştığı bir “savaş alanı” olmuştur. Kırım Hanlığı, 15. yüzyılda Altın Orda'dan çıkmış ve daha sonra Osmanlı Devletinin vasal devleti olmuştur. Rus-Türk savaşları sonucunda Kırım 1783 yılında Rus İmparatorluğu'nun eline geçmiş ve Kırım Tatar nüfusunun önemli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğuna yerleşmiş veya göç etmek zorunda kalmıştır. 1853-1856'daki Kırım Savaşı, Rusya'nın Büyük Britanya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilen bir ittifaktan askeri yenilgiye uğramasına neden olsa da yarımada Rus İmparatorluğuna kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Ukrayna bir yanda AB, diğer yanda Rusya arasında bölünmüş bir durumda kalmış ve jeostratejik çıkarların odak noktası haline gelmiştir.

Ukrayna'nın 1991'de bağımsızlığını kazandığı dönemden bu yana AB ile yakın ilişkiler içinde olduğu söylenebilir. Ukrayna, Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı oluşumları içerisinde yer almaktadır. 2013 yılı sonlarında Yanukoviç'in AB ile imzalaması beklenen Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçmesi üzerine, ülkede AB yanlısı sokak hareketleri hızlanmıştır. Ülkede AB ile Ortaklık Anlaşmasının imzalanmaması ile başlayan protestolar hükümet karşıtı bir hal alarak Ukrayna krizi başlamıştır. AB, Moskova'nın doğrudan ve dolaylı baskıları nedeniyle imzalanamayan AB ile Ukrayna arasındaki Ortaklık Anlaşması'na tepkisini, Kiev'deki “Euro Meydan” protestolarını her açıdan destekleyerek ortaya koymuştur.

Çalışmada sorunun ortaya çıkışında etkili olan tarihsel sürecin ele alınmasının ardından iç politikada kırılğan bir yapıya sahip olması nedeniyle istikrarsızlıklar yaşanan Ukrayna'da batı ile yakın ilişkiler kurmak konusunda özellikle Rusya ile yaşanan sorunların derin kriz meydana getirmesi araştırılacak olup bunun da etnik sorunlarla Kırım'ın ilhakına yol açması süreci uluslararası hukuka uygunluğu açısından ortaya konmaktadır. Kırım'daki referandumda kullanılan self determinasyon hakkının uluslararası hukuka aykırı olduğu karşımıza çıkan en önemli konudur. Çalışmanın amacı, eski Sovyet coğrafyasında Rus etkisinden bağımsız olarak meydana gelebilecek değişikliklere karşı Rusya'nın nasıl tepki vereceğini ortaya koymaktır.

AB'nin Ukrayna'yı üyeliğe kabul etme girişimi, aslında ABD'nin bu ülkeyi Bulgaristan ve Romanya örneğinde olduğu gibi, Batı dünyasına dâhil etmesinin bir çabası

olarak görülebilir. Bulgaristan ve Romanya AB'ye üye yapıldıktan sonra NATO üyeliğine kabul edilerek ABD'nin askeri olarak bu bölgeye yerleşmesinin önü açılmıştır. Dolayısıyla Ukrayna'nın AB üyeliği Rusya için Karadeniz'deki askeri üslerinin tehlikeye girmesine neden olacaktı. Rusya bu jeopolitik rekabette Kırım başta olmak üzere Doğu Ukrayna'da etnik Rusların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde etkinliğini sürdürmek için devreye girmiştir. Rus yanlısı Devlet Başkanı Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesinin ardından muhalefet tarafından geçici bir hükümet kurulması sonucu Rus azınlığa yönelik kısıtlamalar getirilmiştir. Bu süreçte yaşanan kriz Kırım'ın Rusya tarafından işgalineneden olmuş ve Rusya'ya bağlanması sonucunu doğurmuştur. 1992'de Ukrayna içinde özerk bir cumhuriyet olan Kırım'da işgalden önceki nüfusun %60'ını Ruslar, %25'ini Ukraynalılar, %15'lik kısmını ise Kırım tatarları oluşturmaktadır (Güneş, 2014: 16). Bu oranlar Kırım'ın Rusya'ya bağlanma isteğinin anlaşılması açısından bir göstergedir. Bu bağlamda çalışmanın temel iddiası NATO'nun eski SSCB topraklarında yayılma çabasının Rusya'nın endişelenmesine neden olması sonucunda, Rus kökenlilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan krizlere sert müdahalede bulunabildiği ve bu bölgelerin Rusya'nın daha önce yaptığı ihlallerde olduğu gibi dondurulmuş bir sorun olarak dünya siyasetinde karşımıza çıktığıdır.

2. İçişlerine Karışmama İlkesi ve Müdahale Yasağının Anlamı

Devletlerin egemen ve eşit olmalarının uluslararası hukukta en önemli sonuçlarından biri içişlerine karışmama ilkesidir. İçişlerine karışmama, uluslararası toplumun, bir devletin siyasi rejimi ve genel olarak ulusal yetki alanına giren konularla ilgilenmemesi anlamına gelir. İçişlerine karışmama ilkesinin spesifik bir yönü ise müdahale yasağıdır. Buna göre, başka bir devletin ülkesinde, onun rızası olmadan herhangi bir eylemde bulunulmayacaktır (Sur, 2019: 127). BM Genel Kurulunun 1965 tarihli "Devletlerin İçişlerine Müdahalenin Kabul Edilmezliği ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunması Hakkında Bildirisi" hiçbir devletin hangi nedenle olursa olsun başka bir devletin iç ya da dış işlerine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etme hakkı olmadığını hükme bağlamaktadır. Silahlı müdahalenin yanında başka müdahale biçimlerini de kınayan bildiriye göre, hiçbir devlet başka bir devletten yarar sağlamak veya o devleti, egemenlik haklarının kullanımının devri konusunda zorlama amacıyla ekonomik, siyasi veya başka bir önlem uygulayamaz (Hancılar, 2011: 105).

Anılan bu karar ile Devletlerin İçişlerine Karışılmasının Reddi ve Bağımsızlıklarının ve Egemenliklerinin Korunması Konusundaki Bildiri kabul edilmiştir. Bunu, BM Genel Kurulunun 24.10.1970 tarih ve 2625 sayılı kararı ile kabul ettiği Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisinde içişlerinekarışmama ilkesinin tekrarlanması izlemiştir (Pazarcı, 2004: 24). Öte yandan, Amerikan Devletleri Örgütü kurucu antlaşması 18. mad. Helsinki Bildirisi mad. 1,a,VI ve Dünya Bankası kurucu antlaşması 4/10 maddesi gibi bölgesel nitelikli kimi antlaşmaların, uluslararası belgelerin ve uluslararası ekonomik örgütlerin de bu ilkeyi kabul ettikleri görülmektedir (Pazarcı, 2004: 24). Konuya ilişkin Uluslararası Adalet Divanında ilkenin yer aldığı bazı örneklerden biri 1949 Korfu Boğazı kararı ile ilgilidir. Kararda İngiltere'nin Arnavutluk karasularında mayın temizleme faaliyeti girişimi hakkında, böyle bir "sözde karışma hakkının" geçmişte en ağır suistimallere yol açan bir kuvvet politikasından başka bir şey olmadığı ve uluslararası hukukta kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır (Sur, 2019: 127).

İçişlerine karışmama ilkesine ilişkin ana sorun bu ilkenin uluslararası hukuktaki kapsamının ve sınırlarının açıklıkla saptanması olmaktadır. Özellikle bir devletin siyasal ve ekonomik düzeni, kimi toplumsal ve kültürel işler gibi konuların devletlerin ulusal yetkilerine giren işler olduğu ve başka devletlerce karışılmasının yasaklandığı üzerinde görüş birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte bir devlet ulusal yetkisine giren ya da girmeyen herhangi bir konuda bir antlaşma aracılığıyla soruna uluslararası bir nitelik kazandırmış ve başka devletlere ya da uluslararası örgütlere bu konuda bir takım yenilikler tanıyorsa içişlerine karışmama ilkesi ancak öngörülen sınırların aşılması durumunda söz konusu olabilecektir.

3. Soğuk Savaş Sonrası Kırım'ın Statüsü

SSCB'nin dağılması, sınıfsız toplumun tüm üyeleri arasındaki sosyalist kardeşliğin üstesinden geldiğini varsaydığı etnik milliyetçiliği yeniden harekete geçirmiştir. SSCB topraklarının her yerinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri bir yanda özerklik talepleriyle, diğer yanda daha geniş kapsamlı kendi kaderini tayin etme talebiyle bağlantılı olduğundan farklı yoğunluk ve amaçlara sahip olmuştur (Hilpold, 2015: 242).

Mikail Gorbaçov'un liberalleştirilmiş glastnost (açıklık) ve prestroyka (yeniden yapılanma) politikaları altında azaltılmış sansür, Ukrayna'nın yurtdışındaki Ukrayna diasporasıyla yeniden bağlantı kurabilmesi ve muhalif siyasi materyallerin yayınlanabilmesi anlamını taşımaktaydı. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da Sovyet sisteminin çökmesinden kısa bir süre sonra, Ukrayna, 16 Temmuz 1990'da SSCB'den bağımsızlığını ilan etmiş ve bir yıl sonra da 24 Ağustos 1991'de tam bağımsızlık ilan etmiştir (Cosgrove, 2020: 3).

1991'e kadar Rus topluluğu, Kırım'da sadece Tatarlar açısından değil, Ukraynalılar açısından da hâkim bir konuma sahipken, SSCB'nin bölünmesi onları Ukrayna'da azınlık durumuna düşme riskiyle karşı karşıya bırakmış ve güçlü bir özerklik için savaşmak için motive etmiştir (Hilpold, 2015: 243). Şubat 1991'de tüm Ukrayna'da yapılan referandumun ardından Kırım oblasti, bu kez Ukrayna içinde olmak üzere tekrar özerk bir cumhuriyet statüsüne yükseltilmiştir (Bebler, 2015: 38).

1991 yılında kurulan Kırım Cumhuriyeti Hareketi (RDK) başından beri Ukrayna'nın bağımsızlığına ve Ukrayna'nın Sovyetler Birliği ile olan bağlarının kesilmesine karşı olmuştur. Liderleri Meshkov, özerk bir Kırım Cumhuriyeti restorasyonunu destekleyen Ocak 1991 referandumunun, yarımadayı Ukrayna'ya devreden 1954 Yasası'nın iptal olmadan etkili olamayacağını savunmuştur. Böylece, SSCB'nin varlığında bile, RDK, hem kanunun iptali, hem de Gorbaçov rejimi tarafından hazırlanmakta olan yeni Birlik Anlaşmasının katılımcısı ve SSCB'ye bağlı olarak yarımadada referanduma yönelik dilekçe vermek için bir girişim grubu kurmuştur. RDK lideri Meshkov, 1 Aralık 1991'de bağımsızlık yanlılarının kayda değer zaferinden sonra bile bunu gerçekleştirmeye yönelik adımlar atmıştır (Marples ve Duke, 1995: 274).

1989 yılında yayınlanan Yüksek Sovyet Deklarasyonu sonucunda yasal olarak vatana dönme hakkı elde eden Tatarların Kırım'a dönmeleri hızla gerçekleştirilmiştir. 1989 yılında Kırım Tatarlarının yarımadadaki nüfusu 38 bin iken, 1994 yılında bu sayı 260 bine yükselmiştir (Wydra, 2004: 120-121). Resmi Ukrayna politikası her zaman Tatarların geri dönmesinden yana olmuş, ancak Kırım tatarlarının Kırım toplumuna uyum

sağlamada zorluk yaşamaları ve yerleşik nüfusla çatışmalar yaşanması nedeniyle sorunlar ortaya çıkmıştır. Tatarlar, 1991 referandumunu boykot etmişler ve Kırım'ın özerk statüsünü, Rus özerkliği altında gördükleri için kabul etmemişlerdir. Tatarlar için en büyük sorun, Ukrayna'nın çifte vatandaşlığa izin vermemesi nedeniyle Özbekistan'dan dönen kişilerin yabancı vatandaşlıktan çıktıklarını kanıtlamak zorunda olmaları olmuştur. Her ne kadar Tatarlar ayrılıkçı hareketlere karşı çıkan müttefikler olarak görüldüğü için Kiev ile iyi ilişki içinde olsalar da radikal saldırılara ve silahlı saldırılara maruz kalarak kötü ekonomik koşullarda yaşamış ve Özbek vatandaşlığından vazgeçmek zor ve maliyetli bir süreç olduğundan, birçok kişi Ukrayna vatandaşlığından ve buna bağlı haklardan dışlanmışlardır (Wydra, 2004: 120-121).

Eylül 1992'de ise Kırım Parlamentosu'na kabul edilen anayasa ile Kırım bayrağının renkleri Rus bayrağının renkleriyle eşleşmiş ve yarımada çifte vatandaşlık tartışmaları başlamıştır. Kırım Parlamentosu, Ukrayna vatandaşlığının Kırım vatandaşları için zorunlu olmaması gerektiği ve Rus dilinin Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin devlet dili haline gelmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Temmuz 1993 yılında ise Rusya Parlamentosu Sivastopol'un her zaman Rusya topraklarının bir parçası olacağını belirtmiştir. Ukrayna bu açıklamayı devlete yönelik bir saldırı olarak değerlendirirken, Kırım ise memnuniyetle karşılamıştır (Wydra, 2004: 117).

1994 yılında Kırım, Kırım Devlet Başkanlığı kurulduğunda, Kiev ve Simferopol arasındaki ihtilaf doruk noktasına ulaşmıştır. 1994 yılında, RDK lideri Rus yanlısı Yuriy Meshkov'un Ocak seçimlerinde Kırım cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından yarımada daha fazla gerilime sahne olmuştur. Seçimden sonra Ukrayna seçimlerinin yapılacağı 27 Mart'ta yarımada'nın bağımsızlık referandumu yapacağını ve Kırım'ın, Ukrayna ile Rusya arasında bir köprü görevi göreceğini duyurmuştur. Referandum 10 Martta Meshkov tarafından tekrar duyurulmasına rağmen hiç yapılmamıştır. Ukrayna Başkanı Kravchuk resmi olarak referandumu iptal ederken, Ukrayna Dışişleri Bakanlığı yerel televizyonda Kırım halkına referanduma katılarak iç çatışmaya yol açmama çağrısında bulunmuştur. Meshkov ve destekçileri, Ukrayna'nın yarımada'ya karşı güç kullanmakla tehdit ettiğini iddia etmiştir. Rusya ile herhangi bir müdahale anlaşması olmadığından ve Tatarların devam eden muhalefeti nedeniyle (hatta Ukrayna'nın toprak bütünlüğü adına ABD'den gelen baskıyla) Meshkov rejimi kararından geri adım atmıştır (Marple ve Duke, 1995: 284).

1996 yılı sonrası ise gerilimler azalmış ve Haziran 1996'daki Ukrayna Anayasası yasal durumun netleşmesine katkıda bulunmuştur. Yeni Ukrayna Anayasası, Kiev ve Sivastopol arasındaki ilişkiler için büyük önem taşımaktaydı. Bu Anayasa, Ukrayna'nın toprak yapısına ve Ukrayna'daki Kırım makamlarının yetkilerine ilişkin hükümler içermekteydi ve 1998'de Ukrayna Yüksek Şurası (Rada) tarafından kabul edilen Kırım Anayasası için de önemli bir temel olmuştur. Ukrayna Anayasasının 9. Bölümünde Ukrayna'nın toprak yapısı ayrıntılı olarak ele alınırken 132. maddede toprak bütünlüğü vurgulanmıştır. 10'nuncu bölüm ise Kırım ve Ukrayna arasındaki ilişkileri kapsamaktaydı. Kırım, Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanırken, yetkisine atfedilen konularda Ukrayna Anayasası ile belirlenen yetki sınırları içinde karar vereceği, Kırım Özerk Cumhuriyetinin, Kırım Parlamentosu tarafından kabul edilen ve Ukrayna Parlamentosu tarafından onaylanması gereken kendi anayasasına sahip olacağı, Kırım'ın normatif eylemleri ve Bakanlar Kurulu kararlarının, Ukrayna yasalarına aykırı olamayacağı hükümlerini içermekteydi (Wydra, 2004: 124). Kırım Özerk Cumhuriyeti,

Ukrayna'nın her normatif eyleminin bu Anayasanın üzerinde yer aldığını belirten kendi anayasasına sahiptir. Pratikte, Kırım'ın özerkliği, yarımadaya Ukrayna'nın diğer herhangi bir bölgesinden daha fazla hak sağlamamaktadır. Uygulamada, her bir normatif eylem Ukrayna makamları tarafından iptal edilebilir ve Kırım'ın Ukrayna Anayasa Mahkemesi'ne itiraz etme hakkı bulunmamaktadır (Wydra, 2004: 129).

Kırım'ın siyasi manzarası, her partinin tüm Ukrayna partisi olarak kaydedilmesi gerektiğini belirterek bölgeci parti gelişimi kısıtlamak için tasarlanan 1996 Ukrayna Anayasası tarafından yeniden şekillendirilmiştir. 1998 Kırım seçimleri, ayrılıkçılığın başarısızlığının nihai teyidi olmuştur. Ukrayna Komünist Partisinin Kırım şubesi, Kırım Yüksek Sovyet'inin dizginlerini devralmış ve Kırım'daki iki ana iktidar koltuğunu ayrılıkçı partilerin ulaşamayacağı bir yere getirmiştir. Son olarak 21 Ekim 1998'de Kırım Yüksek Sovyeti, yüksek bir farkla 1991'den bu yana beşinci Kırım anayasasını kabul etmiştir. Bu anayasanın önceki taslaklardan farkı ise Kırım "eyaletliği" veya vatandaşlık haklarından söz edilmemesi olmuştur. Ayrıca bu yeni taslakta Ukraynaca, Kırım'ın devlet dili olarak kabul edilmiştir. Ancak 1990'lı yılların kurumsal çatışmasının çözülmesine rağmen Moskova'nın Rus pasaportlarını Kırım'daki Ukrayna vatandaşlarına dağıtarak gerilimi arttırmaya devam etmesi nedeniyle Kırım, ayrılıkçı potansiyel bir tehdit olmaya devam etmiştir (Mizrokhi, 2009: 11).

3.1. Turuncu Devrim ve Ukrayna

Ukrayna'nın SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmasından sonra 1991-1994 yılları arasında ilk cumhurbaşkanı Leonid Kravchuk ve ardından 1994-2004 yılları arasında cumhurbaşkanlığına seçilen Leonid Kuçma Rusya'ya yakın bir politika izlemiştir. Rusya'nın Soğuk Savaşın ardından 1991-2001 yılları arasında güçlü bir durumda olmaması, Ukrayna ile ilişkilerinde ciddi krizlere neden olmamıştır. Ancak, Batı'nın Kuçma'nın cumhurbaşkanlığının son dönemlerinde Ukrayna ile yakınlaşmaya başlaması, Rusya'nın Ukrayna'daki seçim sonuçlarını etkileyeceğini düşünmesinden dolayı bu yakınlaşmadan tedirgin olmasına neden olmuştur (Gafarlı, 2015: 144).

Kasım 2000'de Kuçma'nın ofisinde gizlice kaydedilen ve gazeteci Gongadze'nin öldürülmesiyle başlayan ve ayrıca büyük çaplı yolsuzluk, yasadışı silah anlaşmaları ve diğer suçlarla başkanın bağlantılı olduğu kasetlerin yayınlanmasının ardından Ukrayna'da yaşanan kriz derinleşmiştir (Zon, 2005: 377). "Kuçma'sız Ukrayna" sloganıyla ülke genelinde patlak veren kitlesel protestoların 30.000-50.000'den fazla göstericiyi harekete geçirmeyi başaramadığı söylenmiştir. Kuçma'nın Batı'daki prestiji, Makedonya ile bir silah ambargosunu ihlal ederken aynı zamanda bunu inkâr etmesi ve iddiaya göre Kolçuga radar sistemlerini Saddam Hüseyin'e teslim etmesi üzerine daha da azalmıştır. Başkan Kuçma, ikinci döneminde uluslararası alanda giderek daha fazla izole olarak kendi ülkesinde sevilmeyen biri haline gelse de bu durum, siyasi istikrarsızlığa dönüşmemiştir. Kuçma, ABD'yi desteklemek için Irak'a asker göndermeye karar verdiğinde uluslararası izolasyon nispeten kırılmıştır (Zon, 2005: 377).

Ukrayna'da meydana gelen "Turuncu Devrim" sonucunda, yeni yüzyılın ilk yıllarında eski komünist dünyada meydana gelen tek düzensiz yönetici değişikliği olmasa da en önemlilerinden biri olmuştur. Devrimin eski bir Sovyet cumhuriyeti olan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılan AB'ye ve hatta belki de NATO'ya üyelik yolunda ilerleyecek gibi görünen Ukrayna'da gerçekleşmesi sonucu jeopolitik öneme sahip bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu devrim aynı zamanda komünist

yönetimin sona ermesinden sonra meydana gelen siyasi değişikliklerin en karmaşık olanı olmuştur. Bu süreç, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunun yapıldığı Ekim 2004'ün sonunda başlamış ve ikinci tur seçimlerinin Kremlin dostu aday Viktor Yanukoviç için zaferle sonuçlandığı 21 Kasım'a kadar devam etmiştir. Ancak, kısa bir süre sonra, sonuçların açıkça tahrif edilmesine karşı yaygın gösteriler başlamış ve 26 Aralık'ta ikinci tur oylamanın tekrarlanmasına karar verilmiştir. Ardından, Ocak ayı başlarında, Batı yönelimli rakibi Viktor Yuşçenko oyların yüzde 52'sini alarak galip ilan edilmiş ve 23 Ocak 2005'te Ukrayna'nın yeni cumhurbaşkanı olarak görevine başlamıştır (White ve McAllister, 2014: 227).

Batı ve Ukrayna medyası, 2004 cumhurbaşkanlığı seçimlerini, kitlesel protesto eylemlerini ve ilgili siyasi olayları ve değişiklikleri Viktor Yuşçenko ve destekçileri tarafından kullanılan turuncu rengin ardından "Turuncu Devrim" adını alan, demokratik, Batı yanlısı bir devrim olarak nitelendirmiştir. "Turuncu Devrim", Gürcistan'daki "Gül Devrimi" ve Kırgızistan'daki "Lale Devrimi" de dâhil olmak üzere bir demokratik devrim dalgasının devamı olarak görülmüştür (Katchanovski, 2008: 355). Bu devrimler bir dizi ortak özellik nedeniyle bağlantılı durumdadır ve her birinin arkasındaki itici güç, akılcı sloganlar, semboller veya logolar kullanan bir gençlik protesto hareketidir. Ukrayna'da hem hareket hem de slogan "Pora"ydı ("zamanı geldi") ve buna turuncu eşarp sembolü eşlik etmiştir (Herd, 2005: 16).

2010 yılında yapılan seçimlerde ise bu kez Yanukoviç, en yakın rakibi olan Timoşenkoyu mağlup ederek devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Ukrayna'nın Harkov kentinde dönemin Rusya Devlet Başkanı Medvedev ile görüşen Yanukoviç'in, Karadeniz Filosunun Kırım'da bulunma süresini 2042 yılına kadar uzatan bir antlaşma imzalaması, Ukrayna'da Rusya karşıtları ve milliyetçilerin sert tepkisine yol açmıştır (BBC, 2018).

Rusya'da ise bu devrimler, Rusya'nın Sovyet sonrası komşulukta zayıflayan etkisinin küçük düşürücü işaretleri olarak görülmüştür. Etkili bir siyasi teknoloji uzmanı, dış politika uzmanı ve Birleşik Rusya partisinden eski Devlet Duması milletvekili Sergei Markov'a göre, Turuncu Devrim, Ukrayna'da çalışan uluslararası sivil toplum kuruluşları ve Batı destekli Ukraynalı kuruluşlar tarafından kışkırtılmıştır (White ve McAllister, 2014: 228). Dolayısıyla bu devrimler, Rusya tarafından Avrupalıların Batı yanlısı liderleri Rusya'nın yasal etki alanına yerleştirmesi ve iktidarı yansıtma yeteneğine doğrudan bir tehdit olarak görülmüştür (Becker vd, 2016: 120).

3.2. Rusya ve Ukrayna İlişkilerine AB-NATO Etkisi

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin parçalanması, Rusya'ya ve Batı'ya aralarındaki tarihsel rekabeti sonlandırmaları ve yeni bir karşılıklı refah ve güvenlik çağı başlatmaları için bir fırsat sunmuştur. Komünizmin çöküşü, Soğuk Savaş'ı tanımlayan ideolojik bölünmenin artık son bulduğu anlamına geliyordu. Devlet güdümlü ekonomilerden liberal kapitalist ekonomilere geçilmiştir. Ayrıca NATO'nun hasmı olan Varşova Paktı lağvedilirken, Ukrayna ve Kazakistan gibi bağımsızlığına yeni kavuşmuş eski Sovyet cumhuriyetleri, topraklarında konuşlandırılmış ya da depolanmış olan Sovyet nükleer silahlarının barışçıl yollardan Rusya'ya geri aktarımı için müzakereler yürütülmüştür (Nye ve Welch, 2021: 319). Ancak, birkaç yıl içinde iki tarafta da iyi niyet aşınmaya başlamış, husumet ve kuşku yeniden boy göstermiştir. Rusya'nın Kırım'daki ve Ukrayna'daki eylemleri ve bu eylemlerin tetiklediği, Batı ülkelerinin ağır ekonomik

yaptırımları nedeniyle, Washington ile Moskova arasındaki ilişkiler neredeyse donmuş duruma gelmiştir (Nye ve Welch, 2021: 319).

Karadeniz'in doğu-batı enerji koridoru üzerinde yer alması, boru hatlarına sahip olması bölgede etkin olma gayretiyle bir takım çekişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Karadeniz Batı'ya özellikle ABD'ye Rusya'yı çevrelemek için birçok imkân sunmaktadır. Rusya'nın Karadeniz'de yeniden hâkimiyet kurma ihtimaline karşı bölgede sonradan kurulan devletler NATO ve AB üyeliklerini kendi gelecekleri ve ekonomik, siyasal ve askeri güvenlikleri için bir garanti olarak görmüştür. Rusya'nın enerjiyi dış politika hedeflerinde bir araç olarak kullanması ise ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi olan AB için tehlike oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve Rusya önemli askeri üslerinden Odesa ve Sivastopol üslerini kaybetmiştir. En önemli problemlerden biri ise Rusya ve Ukrayna arasında Karadeniz Filosunun bulunduğu Sivastopol'ün Ukrayna sınırlarında kalması sonucu Karadeniz donanmasının paylaşımı konusunda yaşanmıştır. Ukrayna kendi hâkimiyetinde bir donanma isterken, Rusya, donanması aracılığıyla bölgeyi kontrol ederek bölgedeki varlığını devam ettirmek için bölgede konuşlanmaya devam etmek istemiştir. Ukrayna ve Rusya arasındaki siyasi gerilimin sebebi Kırım'ın statüsü, Sovyet Karadeniz Filosunun iki devlet arasında bölüşülmesi, Rus Karadeniz Filosunun Sivastopol'deki üs hakları, Rusya'nın Kırım'daki askeri tesisleri kullanması ve Ukrayna topraklarındaki Rus askeri personelinin sayısı ve durumu gibi konulardır. 1991'den beri Moskova, Rus ayrılıkçıların Kırım'daki eylemlerini gizli olarak destekleyerek kontrol etmiş ve kendi sivil ve askeri istihbarat ajanlarından oluşan büyük bir birliği de elinde tutmuştur. Rusya'nın Kırım ilhakına yönelik acil durum planları, muhtemelen yirmi yıl öncesinden hazırlanmış ve düzenli olarak güncellenmiştir. 1996'da önde gelen bir Rus jeostratejist Sergei Karaganov, Ukrayna'nın olası bir bölünmesi ve Rusya tarafından alınması hakkında yazarken, Ukrayna eski başbakanı Yulia Timoşenko, 2007'de Batı'yı Rusya'nın, özellikle Kırım'da Ukrayna hükümetini istikrarsızlaştırma politikası konusunda açıkça uyarmıştır (Bebler, 2015: 40).

Soğuk Savaşın ardından Doğu Avrupa'da bağımsız olan devletler AB'ye üye olurken Rusya buradaki siyasi ve ekonomik nüfuzunu kaybetmeye başlamıştır. AB'nin Ukrayna ile olan ilişkileri bağımsızlıktan sonra hızla gelişirken, 1994 yılında Ukrayna hükümeti Avrupa kurumlarına entegrasyonu temel dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Bu hedefe bağlı olarak, Başkan Kuçma, Haziran ve Temmuz 2000 kararnamelerinde AB ile entegrasyon konusunda geniş kapsamlı programlar başlatmış, ancak bunlar iç politikalara yansımamıştır (Kuzio, 2012: 398). Ukrayna'nın üyelik istemesine rağmen AB, Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler sonucu birliğe yeni katılanların entegrasyonunu ve Ukrayna'nın siyasi ve ekonomik sorunlarını bahane ederek Ukrayna'nın AB üyeliği konusunda hızlı adım atmamış ve bu politikasıyla Türkiye'ye uyguladığı oyalama bahanelerini Ukrayna'ya da uyguladığı eleştirilerine sebep olmuştur (Bayraklı, 2014: 3).

2005 yılında AB, AB'nin güneyinde ve doğusunda yer alan ülkeleri kapsayan Avrupa Komşuluk Politikası başlatmıştır. Ukrayna, 2005-08'de Komşuluk Politikası kapsamında Eylem Planlarını uygularken, Kasım 2009'da AB-Ukrayna İşbirliği Konseyi, eski ENP Eylem Planının yerini alan AB-Ukrayna Ortaklık Gündemini kabul etmiştir.

2010 yılı için Ukrayna ve AB tarafından bir eylem öncelikleri listesi kararlaştırılmış, ancak bunların çok azı uygulanmıştır. Ancak, Ukrayna'nın AB ile yaptığı Ortaklık Anlaşması üyelik perspektifi sunmamıştır. Her Ukrayna cumhurbaşkanı, kendi ülkelerinde Avrupa değerlerini desteklemeyen Kuçma ve Yanukoviç gibi başkanlar da dâhil, AB'den gelecekteki üyelik perspektifini özetleyen bir beyan elde etmeye çalışmıştır (Kuzio, 2012: 399).

AB'nin Doğu ucundaki komşularla ilişkilerini derinleştirmek için tasarlanmış bir program olan "Doğu Ortaklığı" kısmen 2008'de Rusya'nın Gürcistan'ı işgaline bir yanıt olarak oluşturulmuş ve Ukrayna'ya yönelik politika bu çerçevede belirlenmiştir (Macfarlane ve Menon, 2014). Ancak 20 yıldan fazla bir süredir Moskova, çevresi olarak gördüğü bölgede ayrıcalıklı konum iddiasını açıkça ortaya koyarken, AB'nin Rusya'nın komşularına ilişkin bakış açısını dikkate almadan ilerlemek aceleci olarak görülmüştür. Bölgeyi kontrol etme politikası, Putin'in 2011'de Gümrük Birliği³ inşa projesini canlandırma kararıyla ek bir ağırlık kazanmıştır. Büyüklüğü ve ekonomik ağırlığı göz önüne alındığında, Ukrayna'nın üyeliği proje için çok önemli olarak kabul edilmiştir (Macfarlane ve Menon, 2014).

AB-Rusya ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrasındaki gelişimi kabaca üç aşamaya ayrılabilir. İlk biçimlendirici aşama, görece iyimserlik ve işbirliği yapılarının kurulması ile karakterize edilen 1992-1994 yıllarını kapsamaktadır. Ardından 1994-2000 arasındaki ilişkilerde gergin bir dönem başlamıştır. 2000'den sonraki üçüncü dönem ise iyimserlikle başlamış, ancak özellikle 2014 yılında ortaya çıkan Ukrayna'daki çatışmalar nedeniyle hayal kırıklığına dönüşmüştür (Haukkala, 2015: 2).

AB'ye üye devletler arasındaki Rusya ile ilgili anlaşmazlıkların neden olduğu gerilim, 2004-2007 Doğu genişlemesi ile daha keskin hale gelmiştir. Sonrasında, yeni Orta ve Doğu Avrupa üye ülkelerinden bazıları Rusya hakkında derinden eleştirel görüşler dile getirmişler; ancak Doğu Ortaklığına verdikleri desteğin Sovyet sonrası alanda Moskova ile gerilim oluşturabileceğini öngörememişlerdir. Polonya veya Romanya gibi ülkelerin Doğu Ortaklığı aktivizminin, bölge ülkeleriyle olan yoğun kültürel, tarihi veya ekonomik bağlardan kaynaklandığı bilinmektedir. Bununla birlikte, bu ülkelerin görüşleri, Moskova'ya yönelik söylemlerini yumuşatmaları için Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde az ya da çok resmi baskı uygulayan Almanya ve Fransa'nın görüşleri ile sıklıkla çatışmıştır. Literatürde, Orta ve Doğu Avrupa üye devletlerinin Rusya'ya yönelik eleştirel duruşu bazı bilim adamları tarafından olgunlaşmamışlığın bir işareti ve Avrupa normlarını ve değerlerini tam olarak içselleştiremediklerinin kanıtı olarak görülmüştür (Nitoiu, 2016: 3).

2010'daki Ukrayna Eylem Planı'nın AB Denetimi, Ukrayna'nın AB'nin "derin ve sürdürülebilir bir demokrasi" için çok önemli olduğuna inandığı beş alanın (özgür ve adil seçimler dâhil olmak üzere; örgütlenme, ifade ve toplanma özgürlüğü ve özgür basın ve medya; bağımsız yargı tarafından yönetilen hukukun üstünlüğü ve adil yargılanma hakkı; yolsuzlukla mücadele; güvenlik ve kolluk sektörü reformu (polis dâhil) ve silahlı ve güvenlik güçleri üzerinde demokratik kontrolün kurulması (Kuzio, 2012: 408) hepsinde gerilediğini ortaya koymuştur. Yanukoviç'in 2010'da Batı ile balayına çıkması, Brüksel ve Washington'u görevdeki ilk yıllarında demokratik gerileme eleştirilerini susturmaya

³ Özellikle, eski Sovyet cumhuriyetlerinin üyeliğinin amaçlandığı 2010 yılının Temmuz ayında faaliyete başlanan ekonomik nitelikteki birlik üyeleri; Rusya, Belarus, Kazakistan, Ermenistan ve Kırgızistan'dır.

teşvik etmiştir. ABD, Arap Baharı ve diğer çatışmalarla meşgulken, Timoşenko hapis cezasına çarptırıldıktan sonra, AB, Yanukoviç yönetiminde Avrupa değerlerine destek verilmediğini fark etmiştir. 2010'da Yanukoviç'in, parlamenter koalisyondan anayasaya aykırı oluşumu, Yargıtay'ı devre dışı bırakan yargı reformu, 2006 yılında yürürlüğe giren parlamenter anayasanın devrilmesi ve parlamentonun zayıflatılması, 2007-2010 Timoşenko hükümeti üyelerinin ve muhalefet liderlerinin tutuklanması, Ekim 2010'da yerel seçimlerde dolandırıcılık ve Ukrayna medyasında sansürün yeniden başlatılması gibi güdümlü demokrasi inşa etme niyetinin birçok örneği vardı. AB ve Ukrayna, Ukrayna demokrasisine yönelik saldırılar boyunca Ortaklık Anlaşmasını müzakere etmeye devam etmiş ve sadece Timoşenko'nun mahkum edilmesinin ardından müzakereleri raydan çıkarmakla tehdit etmiştir. 2011 yılında ise Ukrayna'nın AB ile ilişkileri kötüleşmiştir (Kuzio, 2012: 406).

AB ile Ukrayna arasında (içinde DCFTA'nın-Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanlarının da yer aldığı) bir Ortaklık Anlaşması müzakereleri, Timoşenko'nun yedi yıl hapis cezasına çarptırılmasıyla aynı anda, Ekim 2011'de tamamlanmıştır. AB, protesto amacıyla Yanukoviç'in 20 Ekim'de Brüksel'e yapacağı ziyareti iptal etmiştir. Mart 2012'de, AB ve Ukrayna arasında dört yıl süren müzakerelerin ardından Ortaklık Anlaşması paraflanmıştır. Ancak Avrupa Konseyi tarafından imzalanması ve onaylanması önerisi, Avrupa Parlamentosu ve üye devletlerin parlamentoları tarafından dondurulmuştur. Muhalefet liderlerinin hapsedilmesi ve adaletin seçici kullanımı, Yanukoviç'in cumhurbaşkanlığı süresince Ukrayna ile AB arasındaki ilişkileri gölgede bırakmıştır (Kuzio, 2016: 3).

AB üyeliği yolu kapatıldığında ise Rusya, Ukrayna'nın tek entegrasyon seçeneğinin BDT içinde olmasını sağlama hedefine ulaşmış olacaktır. Rusya "Kharkiv Anlaşmaları" 1997 Sivastopol Anlaşmasını Karadeniz Filosu için bir üs olarak 2042-47'ye kadar uzattığında, Ukrayna'daki iki büyük stratejik hedeften birini elde etmiştir. Rusya'nın ikinci stratejik hedefi ise, Moskova tarafından kontrol edilecek bir konsorsiyum aracılığıyla Ukrayna'nın gaz boru hatları üzerinde kontrol elde etmektir (Kuzio, 2012: 410).

Sovyet sonrası dönemde AB'nin genişlemesinin yol açtığı gerilim, Avrupalı politika yapımcılar için Ukrayna krizine kadar hiçbir zaman tam olarak netlik kazanmamıştır. Örneğin, renkli devrimler sırasında Moskova'nın, AB'nin doğu komşularına 'müdahalesine' karşı kararlı adımlar atacak kadar güçlü olmaması, AB'nin bölgedeki yaklaşımının Rusya tarafından bir güvenlik tehdidi olarak görmediğini düşündürmüştür (Nitoiu, 2016: 6). Aslında Rusya, renkli devrimleri Batı ile stratejik rekabetinde bir savaş olarak algılamış ve Batı'nın müdahaleciliğini eleştirmiştir. Avrupalı politika yapımcıların, Rusya'nın yalnızca Sovyet sonrası alanın güvenliğiyle ilgilendiği ve bölgenin ekonomik düzenini hayati güvenlik çıkarları için bir tehdit olarak görmediği; ancak Kremlin'in durumu tamamen tersi şeklinde anladığı sonucuna vardıkları 2008 Gürcü-Rus savaşının ardından gerilim daha da keskinleşmiştir (Nitoiu, 2016: 6).

Ukrayna'nın bağımsızlığından bu yana, bir dizi faktör Rusya-Ukrayna ilişkilerini zorlamıştır. Sovyet İmparatorluğunun mirası, çağdaş Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiyi etkilemiş ve Ukrayna'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, Kiev'i Moskova'nın kozuna karşı savunmasız bırakmaya devam etmiştir. Ukrayna'da ikamet eden etnik Rusların (Ukrayna nüfusunun %17'si) ve Kırım'daki Rus nüfusunun çoğunluğunun

haklarının korunması, Kiev ve Moskova arasında önemli bir sorun olmuştur. Renkli devrimler sırasında Batı'nın Ukrayna ve Gürcistan'a müdahil olduğu iddiası ve Moskova'nın bu komşu ülkelerin NATO ve AB'ye yaklaşmasıyla ilgili endişeleri, gerilimin ana kaynakları olmuştur (Cross, 2015: 13).

Yeltsin yönetiminde Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikası aslında dikkate değer ölçüde tereddütlü ve temkinli olmuştur. Ancak bu, Rusların Ukrayna'nın Batı'nın etki alanına girmemesi ve Rusya'nın gelecek seçeneklerinin açık kalması konusunda kararlı olduğu anlamına gelmekteydi. Ukrayna'nın NATO üyeliği, Ruslar tarafından çığır açıcı boyutlarda bir felaket ve birçok alanda Rusya'nın hayati çıkarlarına karşı bir meydan okuma olarak görülmüştür. Bunlardan en belirgin olanı, Rusya'nın Sivastopol'deki Karadeniz Filosu üssü ile ilgilidir. Bir NATO üye devletinin topraklarında bir Rus askeri üssüne sahip olması neredeyse akıl almaz olduğundan, NATO muhtemelen filonun kaldırılması ve üssün Ukrayna'ya devredilmesi çağrısında bulunacaktı. Ancak Ruslar, Sivastopol'u Rusların yaşadığı, Rus kanıyla kutsallaştırılan Rus toprağı ve 1954'te Sovyet rejimi tarafından yasadışı bir transferin sonucu olarak Ukrayna'da kaldığı konusunda hemfikir olmuştur (Lieve, 1995: 198).

Rus yanlısı Leonid Kuçma'nın Temmuz 1994'te Ukrayna cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin, Ukrayna'nın güvenlik politikasının stratejik yönünü kökten değiştirmedeği iddia edilmiştir. Ukrayna-Rusya arasında devletlerarası antlaşmanın imzalandığı Mayıs 1997'den önce Rusya ile ilişkilerini normalleştiremeyen Ukrayna, güvenlik politikasında Avrupa ve Trans-Atlantik kurumlarına bakarak daha fazla batıya eğilim göstermiştir (Kuzio, 1998: 1). BDT ile işbirliği tıpkı Başkan Kuçma'nın selefi Leonid Kravchuk (1991-1994) döneminde olduğu gibi tamamen ekonomik meseleler alanında kalmıştır. Cumhurbaşkanı Kuçma, Ukrayna'nın NATO üyelik başvurusunu engelleyen üç faktörün olduğunu kabul etmiştir. Birincisi, NATO Ukrayna'yı üye yapmak istemiyordu, ikincisi, Ukrayna NATO üyesi olmaya hazır değildi ve üçüncüsü Rusya'nın tavrının dikkate alınması gerektiği ile ilgiliydi. Bu nedenle, selefi Kravchuk'tan farklı olarak, Başkan Kuçma, başlangıçta Ukrayna'nın NATO üyeliğini arama niyetini açıkça ilan etmemiştir (Kuzio, 1998: 2). 1995 baharından sonra Ukrayna'nın NATO ile işbirliği önemli ölçüde genişlemiştir. Mart 1996'da Kuçma, Ukrayna'nın geleceğinin "bağılantısız bir ülke olmak zorunda olmak zorunda olmadığını" söyleyerek bir adım daha ileri gitmiş ve bu nedenle Ukrayna'nın gelecekte NATO üyeliğini kabul etmiştir (Bukkvoll, 1997: 363-364).

Moskova'nın bakış açısından, 1990'lar ve 2000'lerin başlarındaki ilişkiler, NATO'nun veya önemli üye devletlerin Rusya'nın geçici zayıflığından yararlandığı bir dizi küçük düşürücü deneyim (1999'da ve yine 2004'te NATO'nun genişlemesi, Kosova'daki savaş, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın onaylanmaması, ABD'nin Anti-Balistik Füze Antlaşması'ndan çekilmesi, Gürcistan ve Ukrayna'daki "renkli devrimlere" Batı desteği, ABD'nin Avrupa'da füze savunması yerleştirme planı) içermekteydi (Antonenko ve Giegerich, 2009: 14).

Rusya-NATO ilişkileri sorunu, Soğuk Savaş'ın miraslarını, stratejik kültürdeki farklılıkları ve özden çok süreçle meşgul olmayı içermektedir. Soğuk Savaş mirasının hala karşılıklı algıları şekillendirdiği söylenebilir. Ruslar, NATO'nun, İttifak'ın savunma amaçlı olduğuna ve kimseye karşı yönlendirilmediğine dair açık beyanına rağmen, NATO'yu, güvenlikleri için açık bir tehdit olmaya devam eden Rusya karşıtı bir örgüt olarak görmektedirler. Rus politika yapımcılar da NATO'yu hem Avrupa hem de

Avrasya'daki ABD politikasının bir aracı olarak görmüş ve NATO genişlemesinin, Rusya pahasına NATO ülkelerine güvenlik sağlamaya yönelik sıfır toplamlı bir girişim olduğuna inanmıştır (Antonenko ve Giegerich, 2009: 14).

Nisan 2005'te, Yuşçenko'nun Washington'a yaptığı ziyaret sırasında Ukrayna hızla NATO üyeliğine doğru ilerlemeye hazır görünmüş ve NATO'nun Üyelik Konularında Yoğunlaştırılmış Diyaloguna davet edilmiştir. Bunu Kasım 2006 Riga NATO zirvesinde Üyelik Eylem Planı'na (MAP) davet edilmesi izlemiştir. Hızlı üyelik stratejisi Avrupa ve Kuzey Amerika'nın Yuşçenko ve Turuncu Devrime duyduğu sempatiden yararlanarak Ukrayna'yı 2010-2012'de NATO'ya dâhil edebilirdi. Mart 2006 seçimlerinin ardından Washington, bir NATO MAP desteğinin Batı yanlısı reformculara destek olarak sunulabilmesi için Yuşçenko'ya hızla bir "turuncu" koalisyon ve hükümet kurması için baskı yapmıştır. Başkan Yuşçenko, ülkenin ulusal çıkarlarını (Ukrayna güvenliği ve NATO üyeliği gibi), Timoşenko ile olan kişisel çatışmalarının önüne koyamamıştır (TarasKuzio, 2012: 397).

NATO üyeliğine giden hızlı stratejinin başarısız olmasının iki nedeni daha vardı ve Ukrayna'nın NATO üyeliği yeniden gündeme gelirse her ikisi de yeniden ortaya çıkabilirdi. Birincisi Bölgeler Partisi ve onun Rus milliyetçisi ve solcu müttefikleri tarafından Kırım'da düzenlenen ve 2006 ve 2009 yıllarında "SeaBreeze" manevralarının iptaline yol açan NATO ve Amerikan karşıtı mitingler düzenlemesi olmuştur. Mitingler, bazı Batı Avrupalı NATO üyelerinde Ukrayna'nın NATO'ya katılması halinde istikrarsızlaşabileceği endişesi uyandırmıştır. İkinci faktör ülkenin toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak Ukrayna'nın bölgesel bölünmelerine ilişkin abartılı bir korkunun sonucu olarak Rus liderler tarafından körüklenmiştir. Putin, Bükreş'teki NATO Zirvesinde NATO-Rusya Konseyine hitaben yaptığı konuşmada Ukrayna'nın NATO'ya katılması halinde dağılacak olan "yapay bir ülke" olduğunu söylemiştir. Uyarısı Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan çatışmalardan sadece beş ay önce olmuştur. Putin, Ukrayna'nın sözde "yapaylığı" sorusunu gündeme getirdiğinde, Ukrayna'nın NATO'ya katılmaya zorlanması durumunda, Ukrayna'nın doğusunda Russophone ve Kırım'da ayrılıkçılığın büyümesiyle dolaylı olarak tehdit ediyordu (TarasKuzio, 2012: 398).

NATO-Rusya ilişkilerindeki olumsuz eğilim Şubat 2007'de Münih Güvenlik Konferansında görünür hale gelmiştir. Putin 2007'deki dönüm noktası niteliğindeki konuşmasında ABD'yi küresel bir hegemon güç olmaya çalışmakla ve uluslararası hukuku ihmal etmekle eleştirmiştir. Küresel güvenliğin mimarisini ciddi olarak düşünmemiz gereken belirleyici ana ulaşıldığını savunan Putin, NATO'nun geçmişteki güvencelerinden caydığı için NATO genişlemesinin karşılıklı güven seviyesini azaltan ciddi bir provokasyonu temsil ettiğini savunmuştur (Forsberg ve Herd, 2015: 49).

2010 seçimlerinde Yanukoviç'in Ukrayna cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Ukrayna'nın Rus yanlısı bir dış politika izleyeceği yorumları yapılmıştır. Temmuz 2010'da NATO üyeliğini kabul etmeyen ama ilişkileri de koparmayan yeni bir dış politika kabul edilmiştir. Yanukoviç'in dış politikası hem "Rus yanlısı" Kuçma hem de "Batı yanlısı" Yuşçenko'nun izlediğinden farklı olmuştur. Başbakan Yanukoviç, NATO üyeliğini desteklese de Başkan olduktan sonra bunu hızla gündemden çıkarmak için harekete geçmiştir (TarasKuzio, 2012: 407). Nisan 2010'da yıllık Eylem Planlarının uygulanmasını değerlendiren Ulusal Avrupa Atlantik Entegrasyon Merkezi ve Bakanlar Kuruluna bağlı Avrupa Atlantik Koordinasyon Organı kaldırılmıştır. Aynı ay içinde

Yanukoviç'in ABD ziyareti sırasında ise Ukrayna ile NATO arasındaki ilişkilerin değişmeyeceğini ve aynı seviyede önceki dikkatle kalacağını söylemiştir. Ancak Temmuz 2010'da Ukrayna Parlamentosu NATO üyeliği hedefinden vazgeçen "İç ve Dış Politikanın Temelleri" yasasını oylamış ve meclisten geçmiştir. Ukrayna'nın "blok dışı" tarafsızlığı ise üç nedenle eleştirilmiştir. Birincisi kısılmış olan savunma bütçesi herhangi bir artışla desteklenmemiştir. Tarafsız İsveç ve Finlandiya savunma için vatandaş başına 608 ile 745 dolar arasında harcama yaparken Ukrayna'da vatandaş başına sadece 26 dolar harcamıştır. İkincisi tarafsız ülkeler yabancı askeri üslere ev sahipliği yapmazken Ukrayna uzun vadeli bir yabancı askeri üssü kabul etmiştir. Üçüncüsü Yanukoviç'in Ukrayna'nın aynı zamanda gelişen ve genişleyen bir Avrupa Güvenlik Savunma Politikasına sahip bir blok olan AB üyeliğini desteklediği iddia edilmiştir. Bu nedenle Yanukoviç'in blok dışı statüsü Avrupa'nın tarafsız statüsünü desteklemekten ziyade geleneksel Sovyet anti-NATO duygularının bir ürünü olmuştur (TarasKuzio, 2012: 407).

Moskova, Ukrayna'yı veya eski Sovyetler Birliği'nin diğer uluslarını yeniden fethetmeye çalışmamakla birlikte, bu toplumlarda Rusya'nın çıkarlarına zarar vermeyecek rejimlerin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlamak istemiştir. Moskova'nın Temmuz 2008'de yayınlanan Dış Politika Konsepti, Gürcistan'a ve daha sonra Ukrayna'ya müdahale için bir başlangıç sinyali veren hüküm, sınırları dışında yaşayan Rusları "korumaya" atıfta bulunarak, Rusya'nın Sovyet sonrası komşu ülkelere müdahalesinin bahanesini oluşturmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Ukrayna ihtilafı hakkında yorum yaparken, belki de Moskova'nın Ukrayna'dan sonra Baltık'ta özellikle önemli Rus nüfusa sahip (Estonya veya Letonya'da) veya başka bir yerde müdahalesinin göz ardı edilemeyeceğini öne sürerek, Rus vatandaşlarına yönelik bir saldırının Rusya'ya bir saldırı olduğunu belirterek bu taahhüdü teyit etmiştir (Cross, 2015: 8).

Rusya'nın davranışlarının ve politikalarının NATO için ne kadar askeri tehdit oluşturduğuna ilişkin bir takım yorumlar yapılmıştır. Birincisi, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı eylemleri, Ukrayna'nın AB ile yaptığı ortaklık müzakereleri bağlamında gelişmesi, Moskova tarafından Putin'in zaten zayıf olan "Avrasya Ekonomik Birliği" kavramını geçersiz kılmakla tehdit eden bir süreç olarak algılanmıştır. Bu anlamda Putin'in Kırım'ı ilhak etme kararı, Rus topraklarını genişletme arzusundan ziyade çaresizlik içinde verilmiş bir karardır. İkincisi, Rusya'nın kullandığı araçlar, yani ekonomik zorlama, propaganda, düzenli ve düzensiz kuvvetler ve ayrılıkçı gruplara destek sağlamak, Ukrayna'nın özel durumuna göre şekil almıştır. Bu "hibrit savaş" biçimi ise diğer devletlere karşı kullanılabilse de Avrupa bağlamında ancak hedeflenen devletin kendi içinde bölünmesiyle veya başka bir şekilde zayıf kalmasıyla işe yaraması mümkündür (Rühle, 2015: 81-82). Son olarak Rusya'nın askeri aktivizmi, Rusya güçlerinin Sovyet sonrası krizden hala kurtulmakta olduğu gerçeğini gizleyememektedir. Rusya, kuvvet modernizasyonu açısından iddialı hedefler belirtirken ve pek çok uzman, Rus kuvvetlerinin Gürcistan ile 2008 savaşında olduğundan çok daha iyi durumda olduğu sonucuna varırken, daha zorlu bir ortamda performansları ve derinlemesine güçleri hakkında şüpheler mevcuttur (Rühle, 2015: 81-82).

Ayrıca 2014 yılında gerçekleşen Kırım'ın ilhakı sonucu Batı'nın Rusya'ya yeterli tepkiyi verememiş olması 24 Şubat 2022 tarihinde Rus askeri birliklerinin Ukrayna'ya harekât başlatmıştır. Rusya'nın savaştaki amacı; Ukrayna'da 2014 yılında başlayan Batılılaşma ve AB ile ortak bir sayfa ama hamlesine son vermek, Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği yönündeki istediğini sonlandırmak, böylece Ukrayna'nın tarafsız bir ülke olarak

kalmasını sağlaması sonucu Rusya'nın gücü karşısında NATO ve ABD'nin etkisizliğini göstermektedir (Karasoy, 2022: 46). Halen devam etmekte olan bu savaşta Rusya, NATO, Batı, ABD veya Ukrayna tarafından provokasyonlar hazırlandığını, Batı'nın Rusya'yı sulayarak savaşa çekmek istediğini belirtmiş ve daha önce olduğu gibi bu savaşta da Rusya'nın haksızlığa uğradığı, Ukrayna'ya müdahale etmesinin zorunlu olduğu söylemi üzerinden Rus saldırganlığı meşrulaştırmak istenmiştir (Gölcü vd., 2022: 232).

3.3.Rusya'nın Kırım Müdahalesi ve Uluslararası Hukuk

Euro Maidan protestoları, Kasım'da Rada'nın Yulia Timoşenko'nun yurtdışında tıbbi tedavi görmesine izin veren bir kararı (AB'nin önemli bir talebi) kabul etmemesi üzerine ve Başkan Yanukoviç, Mart 2012'den bu yana başlatılan AB Ortaklık Anlaşması'na katılım hazırlıklarını askıya almasıyla başlamıştır (Gardner, 2014: 8). 2014'ün başlarında, Ukrayna'nın Moskova yanlısı Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in Kiev'deki şiddetli protestolar nedeniyle iktidardan uzaklaştırılmasının ardından Kırım, Soğuk Savaş'tan bu yana en kötü Doğu-Batı krizinin odak noktası haline gelmiştir. Yanukoviç'in Ukrayna-AB Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasını ertelemesinin ardından yüz binlerce Ukraynalının öfkesini dile getirdiği Kiev'in Maidan meydanında protestolar düzenlenmiştir (Barry, 2014: 105). Yanukoviç bu anlaşmayı temel politika hedeflerinden biri olarak görmüş olsa da, Ukrayna hükümetinin Rusya'nın şiddetli ekonomik baskısı altında olması nedeniyle Yanukoviç, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile bir anlaşma yapmıştır. Bu alternatif anlaşma, diğer şeylerin yanı sıra, Rusya'nın 15 milyar dolarlık Ukrayna tahvili alması ve Ukrayna'ya satılan gaz fiyatlarının üçte bir oranında düşmesi anlamına gelmekteydi (Aljazeera, 2013). Ocak 2014'ün sonunda, büyük ölçüde Yanukoviç hükümetinin yolsuzluk yapması nedeniyle EuroMaidan protestolarının yoğunluğunun artmasıyla birlikte, Cumhurbaşkanı Yanukoviç, başbakanı Mykola Azarov'u görevden almış ve muhalefet isimlerini yeni bir başbakan da dâhil olmak üzere yeni bir hükümete dâhil etmeye çalışmıştır. Ancak bu teklifler muhalefet tarafından reddedilmiştir (Gardner, 2014: 9). 18 Şubat ile 20 Şubat tarihleri arasında protestocularla polis arasındaki çatışmalarda 103 kişinin öldüğü ve 1419 kişinin yaralandığı bildirilmiştir. Daha sonra Yanukoviç ülkeyi terk etmiş ve 25 Mayıs 2014'te yapılması planlanan yeni seçimlerin hazırlıklarında yeni geçici hükümet kurulmuştur (Barry, 2014: 106).

Rusya Kırım'daki askeri müdahaleyi haklı çıkarmak için çeşitli yasal argümanlara başvurmuştur. Rus askerinin Kırım'a müdahalesi de bilimsel literatürde bir saldırganlık eylemi olarak tanımlanmıştır. Rusya, Kırım'daki zorlayıcı eylemlerini haklı çıkarmak için bir dizi yasal ve normatif argüman sunsa da bu zayıf iddialar çoğu devleti Rus eylemlerinin yasallığı konusunda ikna edecekleri beklentisiyle yapılmamıştır. Ancak uluslararası toplumda, özellikle AB ülkeleri arasında, cezalandırıcı batı tepkilerini sınırlamak ve belki de geleneksel olarak dost bazı BDT ülkeleri arasında destek toplamak için genel olarak belirsizlik meydana getirmek için yapılmıştır. Bunlardan ilki kendini savunma hakkı ile ilgilidir. Bireysel ya da toplu biçimde kendini savunma, güç kullanımının yasaklanmasına ilişkin genel olarak kabul edilen iki istisnadan biridir. Putin, Kırım ve Karadeniz Filosu merkezli Rus kuvvetlerinin güvenliklerine yönelik doğrudan bir tehditle karşı karşıya olduğunu savunmuştur. Putin, Federasyon Konseyi'ne Rus silahlı kuvvetlerinin Ukrayna'da kullanılmasına izin vermesi için başvurduğunda, Kırım'da konuşlanmış askeri birliğinin personeline yönelik tehdide atıfta bulunmuştur. Bir devletin topraklarına veya yurtdışındaki askeri noktalara veya askeri birimlere yapılan silahlı

saldırıları meşru müdafaa hakkını sağlarken, bir devletin diğer bir devletin topraklarında ikamet eden vatandaşlarına yönelik silahlı saldırıların da böyle olup olmadığı çok tartışmalı bir durumdur (Bilkova, 2015: 48). Rusya'nın Kırım'da güç kullanması yasal çerçeveye pek bağdaştırılmamıştır. Birincisi, Kırım'daki vatandaşları korumak için bir müdahaleye duyulan ihtiyaç sorgulanmaya açıktır. Bölgede yaşayan veya kalan Rus vatandaşlarının hayatlarının, özellikle Ukrayna silahlı kuvvetleri tarafından ciddi bir tehlikeye atılacağına dair herhangi bir rapor bulunamamıştır. İkincisi askeri müdahale, silahlı çatışmalar ve mağdur sayısı açısından sınırlı olmakla birlikte, Karadeniz Filosunun üyeleri veya Kırım'da bulunan Rus sivilleri olsun, Rus vatandaşlarını kurtarmayı ve tahliye etmeyi (veya en azından yerinde korumayı) amaçlayan cerrahi bir operasyon şeklini almamıştır. Müdahale savunmadan ziyade saldırgandı ve bölgedeki düzen ve güvenliği yeniden sağlamaktan ziyade Kırım'ı Ukrayna'dan ayırmayı amaçlıyordu (Bilkova, 2015: 48).

Rusya tarafından Kırım'da (potansiyel) güç kullanımını haklı çıkarmak için bu kez açıkça öne sürülen diğer bir argüman, vatandaşların korunması/insani müdahale ile ilgilidir. Moskova, Kırım ve Ukrayna'da yaşayan büyük Rus azınlığın insan haklarının, geçici hükümet tarafından geliştirilen aşırı milliyetçi bir program tarafından tehdit edildiğini iddia etmiştir. 1-3 Mart 2014'teki BM Güvenlik Konseyi toplantılarında ABD, Rusya'nın Ukrayna'daki azınlık gruplarına veya daha özel olarak etnik Ruslara veya Rusya'ya yönelik eylem ve tehditlere ilişkin iddialarını destekleyecek hiçbir kanıt bulunmadığı konusunda ısrar etmiştir. Birleşik Krallık, Moskova'nın Rus kuvvetlerinin Ortodoks Kilisesi'ni müdahaleye karşı korumak ve yüz binlerce mülteciyi korumak için Kırım'da bulunduğu yönündeki iddiasını "uydurma bir bahane" olarak nitelendirmiştir (Allison, 2014: 1262). Putin, milyonlarca Rus ve Rusça konuşanların Ukrayna'da yaşaması nedeniyle bu insanların çıkarlarını siyasi, diplomatik ve yasal yollardan savunacağını belirtmiş ve yurtdışındaki vatandaşlarını korumak için askeri müdahalenin olumlu bir hak olduğunu iddia etmiştir. Rus mevzuatı ve yargı yorumları Moskova'nın meşru müdafaa hakkının yurt dışındaki vatandaşlarının korunmasını içerdiği görüşünü doğrulamaktadır (Burke-White, 2014: 69). Burada iki gerekçe öne çıkıyor, çünkü Rusya yaptığı açıklamada genellikle net bir ayırım yapmadan bunlara atıfta bulunuyor (Burke-White, 2014: 69). Bu nedenle, Putin, Ukrayna'da kuvvet kullanma yetkisi talep eden mektubunda, Kırım'daki Rus kökenli vatandaşların ve Rus Silahlı Kuvvetleri personelinin yaşamlarına yönelik oluşan tehdit hakkında konuşmuştur.

Yanukoviç rejiminin bitmesiyle Ukrayna'da büyüyen devrimci kaos koşullarında Rusya, sınırında potansiyel bir insani mülteci kriziyle karşı karşıya olduğunu savunmuştur. Kremlin, yaklaşan bir "insani felaketin" Ocak ve Şubat 2014'te 675.000 Rusça konuşanın Rusya'ya kaçmasına neden olduğunu iddia etmiştir (The Times, 2014). Diğer vakaların yanı sıra Kosova (1999) ve Libya'daki (2012) müdahaleler için Batı'nın haklı çıkarıcı dilini tekrarlamaya yönelik bu çaba, bu türden bariz bir nüfus göçünün yokluğunda sürdürülmesi o kadar zor olmuş ki, Ukrayna'nın doğu Ukrayna'daki eylemlerine yönelik Rus eleştirisinin temel unsuru haline gelmesine rağmen, kısa sürede Rus retoriğinde yumuşatılmıştır (Allison, 2014: 1264).

Bununla birlikte insani mülahazalar, daha ziyade, başka bir haklı çıkarıcı argüman için, yani sözde bir müdahale daveti için açıklayıcı bir arka plan oluşturmuştur. Rusya'nın lehindeki en güçlü argüman ve en önemli hukuki mesele, davet üzerine müdahale kavramı ile gündeme gelmektedir. Ukraynalı yetkililerin neden Rusya'ya Ukrayna'ya müdahale

etmesi için başvurduklarını ve Rusya'nın bu tür çağrılara neden gerçekten yanıt verdiğini açıklamak için insani kaygılara başvurulmuştur. Bu ikinci meşrulaştırma stratejisinin arka planı şudur: Kırım'ın yerel yönetimi, zamanın yeni Başbakanı Aksyonov, Maidan protestocularının Kırım'ın kontrolünü ele geçirmesini önlemek için Rusya'ya dönmüş ve destek istemiştir. Ancak Rusya sadece yerel yönetimin davetine güvenmemiş, bunun yerine, devrik Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in davetine de atıfta bulunmuştur. 22 Şubat 2014'te yönetimine karşı birkaç hafta süren gösterilerin ardından, Ukrayna Parlamentosu tarafından görevden alınmıştır. Rusya, Yanukoviç'in görevden alınmasının anayasaya aykırı olduğu konusunda ısrar etmiştir. Bu nedenle, kendisinin Ukrayna'nın meşru temsilcisi olarak kaldığı sonucuna varmıştır (Marxsen, 2015: 4). Rus liderler ve medya genellikle Yanukoviç'in devrilmesini faşist bir darbe olarak nitelendirmiş ve etnik Rusları Ukraynalı faşistlerden koruyarak ve Karadeniz ana deniz üssünün kontrolünü kaybetmesini ve NATO'nun kontrolüne girmesini önlemek için Rus ulusal çıkarlarıyla ayrılıkçılığa ve Kırım'ın ilhakına verilen desteği haklı çıkarmaya çalışmıştır (Katchanovski, 2015: 85). Rusya, Yanukoviç'i görevden alındıktan ve Rusya topraklarında sürgüne kaçtıktan sonra bile Ukrayna'nın meşru Cumhurbaşkanı olarak tanıyan birkaç ülkeden biri olmuştur.

Çok sayıda yazar ise Rusya'nın müdahalesinin yasal dayanağı olarak bu daveti reddetmiştir. Temelde üç argüman gündeme getirilmiştir. İlk olarak, bazıları Rusya'nın "yasa ve düzeni yeniden sağlama" niyetinde olmadığını, bunun yerine Kırım'ın Ukrayna'dan hızlandırılmış bir şekilde ayrılmasını teşvik etmeye, dolayısıyla davetin kapsamını aşmaya ve esasen onu kötüye kullanmaya odaklandığına dikkat çekmiştir. Diğerleri, Yanukoviç'in bir müdahale için yasal bir temel olarak davetini reddetmiş, çünkü hükümeti artık uluslararası olarak tanınmazken, geçici yönetim daha fazla uluslararası destek almıştır. Son olarak, bazı akademisyenler, Yanukoviç'in geleneksel olarak dış müdahale daveti için bir ön koşul olarak kabul edilen (ülkeyi terk ederek) Ukrayna toprakları üzerindeki etkin kontrolünü kaybettiği için davetin geçersiz olduğunu iddia etmiştir (Marxsen, 2015: 5).

Putin, Kırım krizinde, kendi kaderini tayin ve toprak bütünlüğü arasındaki gerilimi kullanan revizyonist de olsa ustaca hazırlanmış bir yasal argüman dile getirmiştir. Putin, toprak bütünlüğü ve kendi kaderini tayin hakkı arasındaki dengeyi ikincisine doğru kaydırarak, uluslararası sınırları daha geçirgen ve uluslararası sistemin kendisini çok daha az güvenilir hale getirmiştir. Birinci ilkeye, toprak elde etmek için güç kullanma yasağına ilişkin olarak Putin, Rus Silahlı Kuvvetlerinin Kırım'a asla girmediğini ve uluslararası anlaşma uyarınca orada olduklarını iddia ederek stratejik inkârı benimsemiştir. Kırım'daki kimliği belirsiz güçlerin eylemlerinin, dünya çapında yayınlanan resimlerinde Rusya'nın eylemleri olduğu çok belirgin olsa da Putin bunu reddetmiştir (Burke-White, 2014: 67-68).

Kendi kaderini tayin hakkı, bir devletin, doğrudan veya özel aktörler aracılığıyla, başka bir devletin topraklarına müdahale etmesi için yasal bir hak doğurmaz (Kirchner, 2014: 49). Uluslararası hukukta kendi kaderini tayin hakkı, genelleştirildiğinde sahip olabileceği istikrarsızlaştırıcı etkilerinden dolayı sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, BM Genel Kuruluna göre kendi kaderini tayin hakkı, halkların eşit haklar ve kendi kaderini tayin hakkı ilkesine uygun olarak hareket eden bağımsız devletlerin toprak bütünlüğünü veya siyasi bağımsızlığını tamamen veya kısmen parçalayacak ya da bozacak herhangi bir eylemin yasaklanması ile dengelenmelidir (Burke-White, 2014: 70).

Referandumla ilişkin dikkat çeken noktalardan biri ise referandumda sorulan sorulardan kaynaklanmıştır. Sorular, Kırım'ın ya Rusya'ya katılmasını ya da 1992 Anayasası hükümlerine dönüşü sağlayacak şekilde sorulmuştur. Buna göre mevcut statükonun devamı yok sayılmış ve Kırım'ın Ukrayna ile olan bağlarının koparılması hedeflenmiştir (Taşdemir ve Özer, 2015: 55). Referandumda sorulan sorular şu şekilde kararlaştırılmıştır:

1. Rusya'ya bağlanmaya razı mısınız?
2. 1992 yılı Kırım Anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi ve Kırım'ın Ukrayna'nın bir parçası olmasına razı mısınız?

Seçmenlerin yüzde 96'sından fazlası Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına ve Rusya'ya katılmasına destek vermiştir. Bu referandumun Kırım'da binlerce Rus askerinin gözetimi altında gerçekleştiği göz önüne alındığında, sonuç pek çokları için sürpriz olmamıştır. 17 Mart'ta Putin, Kırım'ı "Kırım halkının ifade ettiği iradeyi dikkate alarak egemen ve bağımsız bir devlet" (The Moscow Times, 2014) olarak tanıyan bir kararnameyi imzalamıştır. İki gün sonra Rus birlikleri, Sivastopol'daki bir üste Ukrayna donanma karargâhının kontrolünü ele geçirerek Rus bayrağını dalgalandırmıştır. 20 Mart'ta Rus Duması (alt meclis), Kırım'ı Rusya'ya dâhil eden bir anlaşmayı onaylamak için 1'e karşı 455 oy kullanmıştır. 21 Mart'ta Rus Federasyon Konseyi (üst meclis) anlaşmayı 155'e karşı 0 oyla onaylamıştır. O günün ilerleyen saatlerinde Putin, anlaşmayı kanun haline getirerek, Kırım'ı Rusya açısından resmi olarak Rusya'nın bir parçası haline getirmiştir (Gardiner vd., 2014).

Kırım'ın Rusya'ya katılımı için referandum düzenlemek Ukrayna Anayasasına göre yasa dışıydı. Anayasanın 2. maddesi, "Ukrayna üniter bir devlet olacaktır" ve "Ukrayna topraklarının mevcut sınırları içinde bölünmez ve dokunulmaz" olduğunu belirtmektedir (Marxsen, 2014: 380). Ukrayna Anayasası'nın 134. Maddesinde ise : "Kırım Otonom bir Cumhuriyettir, Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Yetki sınırlarında olan konular üzerinde Ukrayna Anayasası'nın belirlediği sınırlar içerisinde kararlar alabilir." (Constitutional Court of Ukraine, 53) denilmiştir. Anayasa, Ukrayna topraklarında yapılacak değişikliklerin tüm Ukrayna'da bir referandum gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İlhakın ardından Putin, 18 Mart 2014'te Rus parlamentosunun ortak oturumu öncesinde yaptığı zafer konuşmasında, cumhurbaşkanı veya başbakan olarak on dört yıllık görev süresi boyunca ilk kez, Kırım'ı "ilkel Rus toprakları" olarak adlandırarak ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Rus ulusunun, dünyanın sınırlarla bölünen en büyük etnik grubu olmasa da en büyüklerinden biri haline gelmesinden şikâyet ederek dış politika hamlelerini açıklamak ve haklı çıkarmak için etnik milliyetçi terimler kullanmıştır (Marten, 2015: 190). Ardından, gayri resmi olarak Donbas veya Donetsk Havzası olarak bilinen Doğu Ukrayna eyaletleri Donetsk ve Lugansk'taki ayrılıkçılara Rus askeri desteği gelmiştir. Bunlar, Kırım'ın aksine, (en az 2001'de, son nüfus sayımı yapıldığında) anadili Rusça olan kişiler çoğunlukta olsa da etnik Rusların nüfusun çoğunluğunu değil, yalnızca baskın bir azınlığın oluşturdu bölgelerdi. Putin, Donbas'ta Kiev'den daha fazla özerklik isteyen Rusça konuşanların siyasi haklarının korunmasından bahsederken, uzmanlar Putin'in gerçek amacının başka bir donmuş çatışma oluşturmak olduğunu (Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester ve Dağlık Karabağ'dakiler gibi) ve muhtemelen NATO'nun Ukrayna'yı içine çekmeyi asla kabul

etmeyeceğini garanti altına almak olduğu konusunda spekülasyon yapmaya başlamıştır. Ancak Putin daha sonra söylemini değiştirmiş ve doğudaki savaşın, yerel özerklik ve Donbas'ta Rusça konuşanlar için güvenlik sağlanması gibi Minsk anlaşmalarında belirtilen türden sorunları çözmeyi amaçlayan bir Ukrayna iç savaşı olmadığını savunmuştur. Putin, çatışmayı dondurmak yerine, 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından Ukrayna ile olan tek kara sınırı kesildiğinden beri, ekonomik olarak harap olan Kırım yarımadasına bir kara köprüsü oluşturmak için bir Rus tırmanışı için zemin hazırlıyordu (Marten, 2015: 191).

Rusya, geleneksel olarak ayrılma hakkına karşı çıksa da, yine de ayrılma argümanını Kosova davasına dayandırmış ve bunu ilgili bir emsal olarak oluşturmaya çalışmıştır. Putin, Kırım referandumunun ardından halka hitaben yaptığı konuşmada; “ABD ve Batı Avrupa'dan Kosova'nın özel bir durum olduğunu duymaya devam ediyoruz. Meslektaşlarımızın gözünde onu bu kadar özel yapan nedir? Kosova'daki çatışmanın bu kadar çok insan zayıyatı ile sonuçlandığı gerçeği ortaya çıktı. Bu yasal bir argüman mı? Uluslararası Mahkemenin kararı bu konuda hiçbir şey söylemiyor. Bu çifte standart bile değil; bu şaşırtıcı, ilkel, kör bir sinizmdir. Aynı şeyi bugün beyaz, yarın siyah olarak adlandırarak, her şeyi kendi çıkarlarına uygun hale getirmeye bu kadar kabaca çalışmamalıdır. Bu mantığa göre her çatışmanın insan kayıplarına yol açtığından emin olmalıyız.” (President of Russia, 2014) demiştir. Bunun üzerine, Batılı devletlerin Kosova ile ilgili olarak kendi kaderini tayin etme kavramını genişletme stratejisinin tehlikeli olacağı, çünkü uluslararası hukukun yapısı diğer devletler tarafından daha fazla genişlemeye karşı hiçbir koruma sağlamadığı, aksine yalnızca kendi kaderini tayin etme arzusunu tetikleyeceği yorumları yapılmıştır.

Öte yandan, Rusya ve Ukrayna arasındaki toprak bütünlüğü ve kuvvet kullanımının yasaklanması ile ilgili yükümlülükler, bir dizi ikili ve çok taraflı anlaşmada yer almaktadır. 1 Mart 2014 tarihinde, Rusya Federal Meclisi Federasyon Konseyi, Başkan Vladimir Putin'in Rus Silahlı Kuvvetlerinin Ukrayna topraklarında “sınırlı bir askeri birliğe” izin verme talebini oybirliğiyle onayladı. Bu eylem, “tüm üyeler, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne karşı tehdit veya kuvvet kullanmaktan kaçınmalıdır” diyen BM Şartı'nın 2(4).maddesinin açık bir ihlali olarak gerçekleştirilmiştir (Bebler, 2015: 44). Ayrıca, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve bir tehdit veya güç kullanımından kaynaklanan herhangi bir toprak kazanımını yasadışı ilan eden “Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi”ni (1970) de ihlal etmiştir. Buna ek olarak, bir dizi ikili anlaşma aynı nitelikte hükümler içermektedir. Aynı durum, Ukrayna'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü onaylayan ve garanti eden bir dizi diğer ikili ve çok taraflı devletlerarası anlaşma ve anlaşmaların yanı sıra AGİK Helsinki Nihai Senedinin (1975), “Rusya ile Ukrayna Arasındaki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması”na (1997) ilişkin 1-5. ilkeleri için de geçerlidir (Bebler, 2015: 44). 1994 Budapeşte Muhtırası, Ukrayna'nın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na nükleer silahsız bir devlet olarak katılması için güvenlik güvencesi sağlamak için imzalanmıştır. ABD, Birleşik Krallık ve Rusya, Sovyet nükleer silahlarından vazgeçtikleri için “Ukrayna'nın Bağımsızlığına ve Egemenliğine ve mevcut sınırlarına saygı göstermeyi” taahhüt etmiş ve her iki devlet arasındaki sınırların dokunulmazlığını yeniden teyit etmiştir. Anlaşmayı imzalayan üç nükleer silah ülkesi, Ukrayna'ya karşı bir saldırganlık olması durumunda Ukrayna'ya yardım sağlamak için derhal Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmeyi taahhüt etmiştir (Marxsen, 2014: 368). Rusya ve Ukrayna arasındaki yasal yükümlülükler için bir diğer

ilgili anlaşma, her iki devletin de 1997'de üzerinde anlaşmaya vardığı Karadeniz Filo Kuvvetleri Statüsü Anlaşması'dır (SOFA). 1994 yılında Karadeniz filosunu (gemilerin %80'ini Rusya, kalan %20'sini Ukrayna alıyor) bölmeyi kabul ettikten sonra, Ukrayna, Kırım deniz tesislerini Rusya'ya yirmi yıllığına kiralamayı kabul etmiştir. Bu anlaşma, Rusya'nın Ukrayna'ya indirimli doğal gaz tedarik etmeyi taahhüt ettiği sözde Kharkiv Anlaşmaları ile 2010 yılında 2042'ye kadar uzatılmıştır. Ancak, anlaşma, Rusya'nın yalnızca eski donanma gemilerini benzerleriyle değiştirmesine izin vererek Karadeniz Filosunun herhangi bir şekilde genişlemesini engelleyen 1997 yılında varılan anlaşmanın kısıtlamalarını kaldırmadığı için, Moskova yenilemeden gerçekten memnun kalmamıştır (Allison, 2014: 1278). Dolayısıyla Rusya anlaşmaya, yeni tür gemiler veya deniz havacılığı (askeri havacılık gücünün deniz kuvvetleri tarafından uygulanması) ekleyemedi. Bu kısıtlamalar Mart 2014'te ortadan kaldırılmıştır. Karadeniz Filosu SOFA, Rus ordusunun Kırım'da bulunmasına izin vermiş, ancak operasyonları üzerinde anlaşmaya varılan sınırlı bir ölçekte kısıtlamış ve Rus birliklerinin Kırım'da genel olarak bulunmasına izin vermemiştir (Marxsen, 2014: 369). Daha sonra Putin, bu ikili anlaşmaların artık bağlayıcı olmadığını öne sürmüştür.

Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesinin arkasındaki motivasyonları anlamak için, öncelikle Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki rolünü incelemek önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takip eden on yılda Rusya, ekonomisinin ciddi şekilde zayıfladığını ve büyük bir güç olarak statüsünün önemli ölçüde azaldığını görmüştür. Sovyet sisteminden piyasaya dayalı bir ekonomiye erken geçiş, ekonomik kaos zamanıydı ve bu dönemde Rus ekonomisi GSYH'sinin neredeyse %30'unu kaybetmiş, yüksek enflasyon oranları rublenin çökmesine neden olmuş ve vatandaşların çoğunluğu tasarruflarının yok olduğunu görmüştür (Becker vd., 2016: 119). Bu olay, Rus dış politikasında kalıcı bir iz bırakmıştır. Başkan Putin, SSCB'nin 1991'deki çöküşünü yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olarak nitelendirecek kadar ileri gitmiştir. Dolayısıyla, mevcut liderliğin üyeleri de dâhil olmak üzere Rusya'daki birçok kişi, bu dönemde Rusya'nın büyük güç statüsünden düşüşünün merkezi olarak Batılı ulusları algılamıştır. Ruslar, küresel ekonomik ve siyasi güllerinin zayıflamasından Batılı uzmanlar ve IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından önerilen hızlı liberalleşme ve özelleştirme politikalarını sorumlu tutmuştur. Sonuç olarak, Rus siyasetinde bir mağduriyet algısı ve Batıya karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Bu şüphe, NATO, Dünya Bankası, IMF gibi ABD ve Avrupalı müttefikleri tarafından kurulmuş ve onların çıkarlarından yana görülen uluslararası kuruluşlara kadar uzanmıştır (Becker vd., 2016: 119).

2000'li yıllara gelindiğinde Rusya, büyük ölçüde karlı petrol ve doğalgaz ihracatı sayesinde ekonomik istikrarı yeniden kazanmıştı. Ekonomik büyüme ve güçlenen siyasi liderlik ile Rus dış politikası, realist teorinin öngördüğü gibi Rusya'nın kendisini büyük bir uluslararası güç olarak yeniden öne sürmeye çalışmasıyla daha çatışmacı hale gelmiştir. Bu daha kendinden emin ve mücadelecî dış politikanın amacı üç yönlüdür. Birincisi, Rusya, on yıllarca uluslararası alanda etkisini ve statüsünü azalttıktan sonra kendisini büyük bir güç olarak yansıtmaya çalışmıştır. İkincisi, Rusya, eski Sovyet devletleri üzerinde bölgesel egemenliğini artırmaya ve BDT üzerindeki Batı etkisini sınırlamak için çabalamıştır. Rusya'nın bir Avrasya Birliği geliştirme planları, net bir bölgesel etki alanı oluşturma ve AB'ye karşı bir denge sağlama yönündeki böyle bir girişimi temsil ediyor. Son olarak, Rus dış politikası, uluslararası sistemin dezavantajlı

olduğunu düşündüğü yönlerine açıkça itiraz etmeye çalışmıştır. Rusya değişen derecelerde, uygun gördüğü şekilde uluslararası kuralları ve yasaları görmezden gelmiş, kabul etmemiş veya baltalamıştır. Rusya'nın uluslararası yasalara ve normlara bağlılığı, herhangi bir uluslararası konsensüse uyma arzusundan ziyade stratejik olarak devlet çıkarlarını ilerletmek için kullanılmıştır. Bu dış politika hedeflerinin her biri, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerde Rusya'nın son zamanlarda yaptığı eylemlerle örneklenmektedir (Becker vd., 2016: 119).

4.Sonuç

Rusya ve Ukrayna ilişkilerinde potansiyel birçok çatışma kaynağı bulunmaktadır. Özellikle 2004 yılında yapılan Ukrayna seçimlerindeki anlaşmazlıkla başlayan süreçte 2014'teki Kırım krizi, Kırım'ın siyasi statüsü ve Sivastopol'da konuşlu Karadeniz Filosunun kontrolü üzerindeki Sovyet sonrası gerilimlerin aralıklı tırmanışıyla en sonuncusuydu. Bu yasa dışı güç kullanımının, Kırım'ın sözde statü değişikliğiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Klasik uluslararası hukukta fetih ve ilhak hala toprak ediniminin geçerli türev başlıkları olarak kabul edilirken, modern uluslararası hukukta toprakların zorla satın alınmasının ya da ilhak edilmesinin yasak olduğu şüphesizdir. Güvenlik Konseyi defalarca "savaş yoluyla toprak edinmenin kabul edilemezliğini" vurgulamıştır.

Rusya, eski Sovyet devletlerinde yaşanan demokratikleşme hareketlerine derin şüpheyile bakmaktadır. Kremlin'e göre, Gürcistan'daki 2003 Gül Devrimi, Ukrayna'daki 2004 Turuncu Devrimi ve Kırgızistan'daki 2005 Lale Devrimi, ABD ve Avrupalı müttefikleri tarafından Batı yanlısı liderleri Rusya'nın etki alanına yerleştirmek için düzenlenmiştir. NATO'nun eski SSCB topraklarında yayılma çabası 3. Dünya savaşı havası vermiş ve Rusya'nın endişelenmesine neden olmuştur. NATO'ya karşı denge oluşturmak amacıyla kurulan Varşova Paktı'nın Rusya dışındaki tüm üyeleri 1999 ve 2009 yılları arasında NATO'ya üye olmuştur. Bu yüzden Rusya bu topraklarda meydana gelebilecek Batı etkisine karşı sert güç kullanmamaktan çekinmemiş ve Gürcistan'da olduğu gibi Ukrayna'da da uluslararası alanda krize yol açan değişiklikler meydana getirmiştir.

Her ne kadar Rusya bu müdahalesini uluslararası hukuka dayandırma amacıyla bir takım gerekçeler öne sunsa da bu müdahale BM Anlaşması hükümlerine aykırı olarak gerçekleştiği için hukuk dışı sayılmıştır. Ancak Rusya'ya yönelik BM'de kınama kararı kabul edilmiş ve özellikle AB tarafından ekonomik ambargo uygulansa da uluslararası toplum bu müdahalenin önüne geçmek için yetersiz kalmış ve Kırım'da referandum yapılmasının ardından Rusya'nın Kırım'ı topraklarına katmasına engel olunamamıştır. Rusya'nın Ukrayna'daki son eylemleri, Batı'nın yaptırımlarıyla, ABD ile NATO güçlerinin ve Avrupa'daki kaynaklarının müttefiklere güven verme amaçlı yeniden konumlandırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası ilk dönemde Rusya kendi içerisinde yaşadığı sorunlar (Çeçenistan ve Tataristan gibi) nedeniyle ülkelerin toprak bütünlüğüne önem verirken 2000 sonrası ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri alanda dengelenmesi zor görünen gücüne karşı çıkmaya başlamış ve özellikle kendi çevresinde AB ve NATO dolayısıyla da Batı eksenli gelişebilecek değişikliklere gerektiğinde sert güç kullanacağını göstermiştir. BM onayı olmadan gerçekleşen örneğin ABD'nin Irak'a yönelik müdahalesinde caydırıcı bir yaptırımın uygulanamaması, saldırının tanımı ya da ülkelerin

toprak bütünlüğü vurgulanırken, bir yandan da self determinasyon hakkının anayasal bir hak olarak sunulması bu alanlarda muğlâklığa sebep olmakta ve uluslararası alanda kriz boyutuna ulaşan birçok hadise meydana getirmektedir. Dolayısıyla mevcut uluslararası hukuk sistemi içerisinde etkin bir çözüm bulunması gerekmektedir.

Batı ve Rusya'nın uluslararası hukuk ihlallerine yaklaşımlarında önemli bir fark vardır. Batılı devletler, özellikle de ABD, hukukun belirli bir yorumunu onaylayacak ve ona uluslararası hukuk söylemi içinde bir miktar yetki verecek kadar güçlü ve geniş ittifaklar yaratma yeteneğine sahip olduklarını kanıtlamıştır. Buna karşılık Rusya, yalnızca bir avuç devlet tarafından açık destek görmektedir. Sonuç olarak, Rusya'nın Batılı Devletlerin sahip olduklarına benzer bir güç konumu oluşturması ve hukuki söylemi etkin bir şekilde şekillendirmesi çok daha zordur.

Kaynakça

- Allison, R. (2014). Russian 'deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules. *International Affairs*, 90/6, 1255-1297.
- Antonenko, O. & Giegerich, B. (2009). Rebooting NATO-Russia Relations. *Survival*, 51(2), 13-21.
- Bayraklı, E. (2014). Avrupa Birliği'nin Ukrayna Kriziyle İmtihani. *Seta Perspektif*.
- Barry, M. P. (2014). The Loss of Crimea How Much Does Ukraine Lose, and How Much Does Russia Gain, a Computable General Equilibrium Model. *Journal of Global Peace and Conflict*, (21), 103-119.
- Bebler, A. (2015). Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict. *Romanian Journal of European Affairs*, 15(1), 35-54.
- Becker, M. Cohen, M. S., Kushi, S., & McManus I. (2016). Reviving the Russian Empire: The Crime an Intervention through a Neoclassical Realist Lens. *European Security*, 25(1), 112-133.
- Bilkova, V. (2015). The Use of Force by the Russian Federation in Crimea. *ZaöRV* 75, 27-50.
- Bukkvoll, T. (1997). Ukraine and NATO: The Politics of Soft Cooperation. *Security Dialogue*, 28(3), 363-374.
- Burke-White, W. (2014). Crimea and the International Legal Order. *Survival: Global Politics and Strategy*, 56(4), 65-80.
- Cosgrove, J. (2020). The Russian Invasion of the Crimean Peninsula, 2014-2015. *National Security Report*.
- Constitutional Court of Ukraine. <https://www.refworld.org/pdffid/44a280124.pdf>
- Cross, S. (2015). NATO-Russia security challenges in the aftermath of Ukraine conflict: managing Black Sea security and beyond. *South east European and Black Sea Studies*, 15(2), 151-177.

- Hoyle, B. (2014). Exodus begins for the families fearing future under Russian yoke. The Sunday Times, Monday March 17, <https://www.thetimes.co.uk/article/exodus-begins-for-the-families-fearing-future-under-russian-yoke-8fctzr5wxz3>
- Forsberg, T. (2015). Graeme Herd, Russia and NATO: From Windows of Opportunities to Closed Doors. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 41-57.
- Gafarlı, O. (2015). *Avrasya Çıkılmazı-Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak*. Ankara: Nobel Akademik.
- Gardiner, N., Spencer, J., Coffey, L., Loris, N. (2014). *Beyond the Crimea Crisis: Comprehensive Next Steps in U.S.-Russian Relations*. <https://www.heritage.org/europe/report/beyond-the-crimea-crisis-comprehensive-next-steps-us-russian-relations>
- Gölcü, A. & Nurlanova, A. (2022). Savaşın Söylemi, Söylemin Savaşı: Sputnik Haber Ajansının Rusya-Ukrayna Çatışması Haberlerinin Söylemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 231-250.
- Güneş, H. (2014). Ukrayna Krizi: Euromeydan, Kırım Referandumunu ve Doğu Ukrayna. *Emek ve Toplum Araştırmaları Merkezi*, 15-32.
- Graeme P. H. (2005). Russia and the “Orange Revolution”: Response, Rhetoric, Reality? *Connections*, 4(2), 15-28.
- Hancılar, Ö. (2011). Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale. *Çankaya University Journal of Law*, 7(2), 97-124.
- Haukkala, H. (2015). From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU-Russia Relations. *Journal of Contemporary European Studies*, 25-40.
- Hilpold, P. (2015). Ukraine, Crimea and New International Law, Balancing International Law, with Arguments Drawn from History. *Chinese Journal of International Law*, 14(2), 237-270.
- Karasoy, H. A. (2022). Hibrit, Asimetrik ve Vekâlet Savaşları: 2022 Rusya Ukrayna Savaşını Üçlü Sacayağı Üzerinde Bir İnceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 44-56.
- Katchanovski, I. (2015). Crimea: People and Territory Before and After Annexation. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska, Richard Skwa (Ed.) *E-International Relations*, (8)1, 80-89.
- Katchanovski, I. (2008). The Orange Evolution? The “Orange Revolution” and Political Changes in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 24(4), 351-382.
- Kerem, S. (2018). Rusya-Ukrayna: İki Dost Nasıl Düşman Oldu. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46391387>
- Kirchner, S. (2014). Crimea’s Declaration of Independence and The Subsequent Annexation by Russia Under International Law. *18 Gonzaga Journal of International Law*, (49), 41-65.

- Kuzio, T. (1998). Ukraine and NATO: The Evolving Strategic Partnership. *Journal of Strategic Studies*, 21(2), 1-30.
- Kuzio, T. (2012). Ukraine's Relations with the West since the Orange Revolution. *European Security*, 21(3), 395-413.
- Kuzio, T. (2016). Ukraine between a Constrained EU and Assertive Russia. *Journal of Common Market Studies*, (3), 1-18.
- Lieven, A. (1995). Russian Opposition to NATO Expansion. *The World Today*, 51(10), 196-199.
- Marten, K. (2015). Putin's Choices: Explaining Russian Foreign Policy and Intervention in Ukraine. *The Washington Quarterly*, 38(2), 189-204.
- Marples, D. & Duke, D. (1995). Ukraine, Russia And The Question of Crimea. *Nationalities Papers*, 23(2), 261-289.
- Marxsen, C. (2014). The Crimea Crisis An International Law Perspective. *ZaöRV*, 74(2), 367-391.
- Marxsen, C. (2015). International Law in Crisis: Russia's Struggle for Recognition. German Year book of International Law Vol. 58, Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2016-05.
- Mizrokhi, E. (2009). Russian "Separatism" in Crimea and NATO: Ukraine's Big Hope, Russia's Grand Gamble. *Chaire de recherche du Canada sur les conflits identitaires et le terrorisme au sein du Programme Paix et sécurité internationales, Institut québécois des hautes études internationales at Laval University, Quebec.*
- Macfarlane N. & Menon A. (2014). The EU and Ukraine's Survival: *Global Politics and Strategy*, 56(3), 95-101.
- Nitoiu, C. (2016). Towards conflict or cooperation? The Ukraine crisis and EU-Russia relations. *South east Europe and Black Sea Studies*, 1-17.
- Nye, J. S. & Welch, D. A. (2021). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev. R. Akman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Pazarcı, H. (2004). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. 2(8), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aljazeera (2013). Putin'den Yanukoviç'e yardım eli. 18 Nisan 2022 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putinden-yanukovice-yardim-eli>
- The Moscow Times (2014). Putin Recognizes Crimea as a Sovereign and Independent State. <https://www.themoscowtimes.com/2014/03/18/putin-recognizes-crimea-as-a-sovereign-and-independent-state-a33064>
- President of Russia (2014). Putin Address by the President of the Russian Federation. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
- Rühle, M. (2015). NATO and the Ukraine Crisis. *American Foreign Policy Interests*, 37(2), 80-86.
- Sur, M. (2019). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta.

- Taşdemir, F. & Özer, A. (2015). Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu: Kosova'nın Rövanşı mı?. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 43-61.
- Wrdra, D. (2004). The Crimea Conundrum: The Tug of War Between Russia and Ukraine on the Questions of Autonomy and Self-Determination. *International Journal on Minority and Group Rights*, (10), 111-130.
- White, S. & McAllister, I. (2009). Rethinkingthe 'Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(2), 227-254.
- Zon, H. (2005). Why Orange Revolution succeeded. *Perspectives on European Politics and Society*, 6(3), 373-402.

ULUSLARARASI BANKACILIK VE DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Salih MEMİŞ

An Application for Measuring the Quality of Service in
International Banking and Foreign Trade Transactions

Yazar(lar) | Author(s)

Selçuk AKÇAY²

Salih MEMİŞ³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 12/01/2023
Makale Kabul Tarihi : 25/04/2023

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Bankacılık, Banka
Hizmet kalitesi, ÇKKV, DEMATEL
Yöntemi

ÖZ

Uluslararası arenada rekabetin artması ile yaşanan küreselleşme hareketleri, ulaşım, imalat ve iletişim gibi çok sayıda sektörü etkisi altına almakla beraber finansal sektörde de önemli gelişmelere neden olmuştur. Finans piyasası her geçen gün giderek derinleşerek gelişmiş, uluslararası kredi pazarlarında yoğunluk yaşanmaya başlamıştır. Meydana gelen bu rekabet sebebiyle, uluslararası bankacılık hizmeti veren kuruluşlar, sürdürülebilir bir şekilde karlılıklarını yükseltebilmek adına müşteri odaklı pazarlama stratejilerini daha fazla geliştirmeye çabalamaktadırlar. Hizmet sektöründe bulunan bankaların hizmet kalitesini etkileyen hususları tespit ederek bu doğrultuda stratejiler oluşturmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı uluslararası banka tercihini etkileyen hizmet kalitesi kriterlerin saptanması ve saptanan kriterlerin önem derecelerinin ağırlıklandırılmasını kapsamaktadır. Saptanan kriterlerin ağırlıklandırılmasında DEMATEL yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre uluslararası bankacılık hizmet kalitesini etkileyen kriterler arasında önem düzeyi en yüksek kriterler "Bankanın Fizik ve Teknik Yapısı" ve Şube ve Şube Dışı Kanallar" olarak belirlenmiştir. Diğer kriterlerin önem düzeyleri ise sırasıyla "Personel Özellikleri" ve "İşlem Kolaylığı ve Maliyet" olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan banka hizmet kalitesi kriterleri için en az ağırlığa sahip olan unsur ise "Ürün ve Hizmet Çeşitliliği" olduğu belirlenmiştir. Diğer en az ağırlığa sahip kriterler ise sırası ile "Hız" ile "Banka Güvenilirliği" olduğu saptanmıştır.

¹ Bu çalışma Selçuk AKÇAY tarafından Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalında Hazırlanan "Uluslararası Bankacılık ve Dış Ticaret İşlemlerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi A.B.D., Orcid No: [0000-0002-4478-552X](https://orcid.org/0000-0002-4478-552X), e-posta: seakcay@ziraatbank.com.tr

³ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü, Orcid No: [0000-0003-1345-3618](https://orcid.org/0000-0003-1345-3618), e-posta: salih.memis@giresun.edu.tr

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 12/01/2023
Accepted Date : 25/04/2023

Keywords: International Banking, Bank Service Quality, MCDM, DEMATEL Method

The globalization movements experienced with the increase of competition in the international arena have caused significant developments in the financial sector as well as affecting a large number of sectors such as transportation, manufacturing and communication. The financial market has developed with increasing depth every day, and international credit market have started to experience intensity. Due to this competition, international banking services strive to develop their customer-oriented marketing strategies in order to increase their profitability sustainably. Banks in the service sector should determine the issues affecting the quality of service and create strategies in this direction. Regardingly, the aim of this study is to determine the service quality criteria that affect the choice of international banks and to scale the importance of the criteria determined. The DEMATEL method was used to scale the criteria determined. According to the findings, among the criteria affecting the quality of international banking services, the most important ones are "The Physical and Technical Structure of the Bank" and Branch and Non-Branch Channels". Other criteria which are also of particular importance were determined as "Personnel Characteristics" and "Ease of Operation and Cost". On the other hand, it has been determined that the elements that have the least weight for the bank's service quality criteria are "Product and Service Diversity" together with "Speed" and "Bank Reliability".

1. Giriş

Dünya üzerinde yaşanan küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması neticesinde ürün ve hizmet sektörlerinde sınırlar olmadan yapılan ticarete bankacılık işlemlerinin de değişmesi ve gelişmesine neden olmuştur. Tüm bunlar da müşterilerin talepleri doğrultusunda kendilerini uluslararası hizmet sektöründe bulan uluslararası bankaların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Finansal piyasalar, fon arz eden ile talep eden kesimin uzman kuruluşlar aracılığıyla birbirlerine yönelik olan ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla karşılaştığı yerlerdir. Bu finansal sistem içerisinde yer alan bankacılık sektörü finansal piyasaların ana sektörlerinden biridir. Sektör özellikle fon akışının sağlanmasında yurt içi ve yurt dışında vazgeçilmez bir özellik kazanmıştır (Takan, 2001: 2).

Ülkeler yurt içi bankaların yurt dışında uluslararası bankacılık faaliyetlerinde bulunmasından ve yurt dışındaki bankaların kendi ülkelerinde uluslararası bankacılık faaliyetlerinde bulunmasından faydalar sağlamaktadır. Ülkesinde uluslararası bankacılık faaliyetlerine izin vermeyen ülkeler uluslararası bankacılığın getireceği, kredi kaynakları, ekonomiye taze para sağlama gibi etkilerden faydalanamazlar ve paranın dolaşımı ile piyasalarda oluşabilecek hareketlenmenin de önüne geçmiş olurlar.

Uluslararası bankaların ülke ekonomilerindeki katkıları, fon ihtiyacı içindekiler için kredi kaynaklarını artırması, finansal piyasada derinliği ve likiditeyi artırması, ticaret ve yatırım konusunda bazı kolaylıkları getirmesi ve büyümeye katkıda bulunması olarak sıralanabilir (Sözer, 1997: 22). Bu katkıların sunumunda özellikle küreselleşmeyle birlikte bankacılık sistemini de etkilemesi ile beraber, gerek ulusal gerekse de uluslararası platformda bankalar arasında git gide artan bir rekabet meydana gelmektedir. Bankalar

arasında yoğunlaşan bu rekabet ortamı bankacılık sektöründe pazarlama stratejilerinin geliştirmesinde izlenen metotları farklılaştırmaktadır.

Banka seçimi esnasında pek çok farklı hizmet kalitesi kriteri finansal müşteriler tarafından göz önüne alınmaktadır. Bankaların pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında bu hizmet kalitesi kriterleri belirleyici olmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda banka müşterilerinin hizmet kalitesi bağlamında önem verdikleri ve banka seçimi yaparken dikkat ettikleri kriterler; ATM (Automatic Teller Machine)'lerin yaygın bir lokasyon ağında olması, banka çalışanına duyulan güven, banka çalışanın bilgi düzeyi, banka çalışanın nazik ve güler yüzlü olması, bankanın vermiş olduğu hizmete ulaşılabilirlik, sorunların hızlı bir biçimde çözülmesi, ürün çeşitliliği, işlem maliyet ve kolaylığı, bankada aşırı fazla insan yoğunluğunun olmayışı, bankanın fiziki ve teknik alt yapısı olarak bulunmuştur (Karamustafa ve Yıldırım, 2007; Okpara ve Onuoha, 2013; Tehulu ve Wondmagegn, 2014; Yıldız vd., 2014; Cebeci ve Çabuk, 2016).

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) teknikleri, 1960'lerde karar verme işlemlerine destek olacak birtakım araçların gereksinimi görülmesi ile geliştirilmeye başlanılmıştır. Seçimle ulaşılması istenilen hedefi pek çok parametrenin saptadığı ve seçim için değerlendirilecek alternatiflerin her birinin kendine özgü üstünlüklerinin olduğu hallerde karar verme işlemi zor olması muhtemeldir. Böyle hallerde kararı verecek birey ya bütün bu kararsızlık sıkıntısından kurtulabilmek adına, sağlıklı olup olmadığına dikkat etmeden, bir karar verecek ya da uzun ve gerçekçi olmayan analizler sonucunda kuşku içerisinde bir karara varacaktır. ÇKKV tekniklerini kullanmaktaki temel hedef alternatif ve parametre (kriter) sayılarının fazla olduğu hallerde karar verme mekanizmasını kontrol altına almak ve karar neticesini imkân olduğu ölçüde daha kolay ve hızlı elde edebilmektir (Herişçakar, 1999: 246). ÇKKV tekniklerinden biri olan DEMATEL yöntemi; karışık problem kümesindeki unsurların birbirleri arasındaki karşılıklı ilişkilerini tespit etmek ve tespit edilen bu ilişkiler kapsamında birbirleri üzerindeki etkiyi önceliklendirmek için yapısal bir model geliştirmeye yönelik çalışmalar olarak ifade edilmektedir (Wu ve Tsai, 2011). Dolayısıyla bu çalışmada banka hizmet kalitesinin kriter ağırlıklandırılmasında DEMATEL yönteminden faydalanılmıştır. Özellikle yapılan literatür taraması sonucunda banka hizmet kalitesinin ağırlıklandırılması ile ilgili yapılan önceki çalışmalarda DEMATEL yönteminin kullanılmaması bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Çalışmada birinci bölümde hizmet kalitesi ve bankacılık kavramı hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde uluslararası bankacılık ve dış ticaret işlemleri hizmetleri konuları incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde DEMATEL yöntemi hakkında bilgiler sunulmuştur. Daha sonra çalışmanın uygulama bölümüne değinilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç ve uluslararası bankacılığın mevcut durumu bulgular ışığında incelenerek sektörde yaşanan sorunlar ve muhtemel çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Bankacılık Hizmetlerinin Özellikleri

Hizmet, bir ürün veya hizmetin satışına bağlı olmadan, nihai tüketici veya işletmelere pazarlandığı zaman gereksinim ve arzu doygunluğu veren aktivite ya da işlemler olarak tanımlanabilir (Zeithaml vd., 2017: 4-6). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi hizmet, insanların gereksinim ve isteklerini tatmin etmeyi hedefleyen aktivitelerdir.

Literatürde hizmetin niteliklerinin en sık kullanılan sınıflandırılması “soyut, heterojen, dayanıksız ve doğrudan satışı kapsamı” biçimindedir. Hizmetin diğer bir niteliği de imalat ve tüketimin ayrılmaz parçası oluşudur.

Bir banka şubesinde sunulan sıradan hizmetler arasında yer alan para yatırma ve çekme ile para transfer faaliyetleri artık şubeler haricinde verilen bilgisayar teknolojisinin ürünü makineler yardımı ile sunulmaktadır. Bu hal şubelerde müşteri yoğunluğunu azaltır iken mevcut çalışanın daha etkin kullanımını da sağlamaktadır. Bununla beraber elektronik banka işletmeciliğiyle sıradan bankacılık faaliyetlerine ayrılan sürenin kısalmasını da sağlamaktadır (Chaimaa vd., 2021: 1060).

Günümüzde gelişen bilişim teknolojilerinin iş dünyasında kullanılması ile beraber farklılıklar hızlı biçimde azalırken, müşterilere verilen hizmet giderek birbirine benzeşmektedir. Bu sebeple işletme farklılık oluşturmak adına yeni arayışlarda bulunmaktadır (Altunışık vd., 2002: 56).

Farklılık oluşturabilmek için ise tüketicileri dinlemek, arzularını ve beklentilerini tahmin ederek rakiplerden önce hareket etmek gerekmektedir. Zira banka tüketicilerinin her birinin isteği birbirinden farklı olmakta: bazıları yıllık ücret ödemediği havayoluyla bedava seyahat olanağı bekler iken, bazıları da limiti yüksek bir kredi kartı arzulamaktadır. Müşterilerin bir bölümü iyi bir hizmet almayı önemser iken bir bölümü de düşük faiz oranları, nakit ödeme indirimleri, bedava alışverişe olanak veren kart getirilerinin, yaşamı kolaylaştıran ve zaman kazandıran otomatik ödeme talimatları istemektedir (Hill ve Rifkin, 2001: 98-117).

Banka, müşterinin ihtiyaç ve arzularını gerçekleştirmenin yanında şikâyetlerini dinleyerek problemlerini de çözmek zorundadır. Müşteri şubeden hizmet alır iken aşırı zaman kaybetmesi bankacılık hizmetine dair şikâyetlerin en başında gelmektedir. Şubeye gitmek yerine telefon bankacılığını seçen müşteriye ifadelerin anlaşılabilmesi sebebiyle arzuladığı işlemi gerçekleştirmediği, ilgili çalışana ulaşmaya kadar uzun bir süre beklediği ama güçlüklerle ulaştığı bilinmektedir. Bu halde tüketicinin beklentilerinden kaynaklanan vakit kaybının müşteri tatmini, bankaya olan bağlılık, işletme imaj ve maliyetleri üzerindeki etkisi söz konusu olmaktadır (Kırım, 2003: 55-56).

Hizmet veren ve alan müşterilerin kaliteyi neyin meydana getirdiği konusundaki görüşleri oldukça farklı olabilmektedir. Müşteriler çoğunlukla bir hizmet deneyimine girer iken önceden beyinlerinde oluşturdukları beklentileri vardır. Müşterilerinin mevcut deneyimi onun beklentilerini aşarsa, karşılırsa ya da altında kalırsa, bu durum hizmet alıcısı ve üreticisi arasındaki ilişkiye uzun dönemde büyük etkide bulunacaktır. Hizmet kalitesinin iyileştirilmesi için bankalar kendi davranışlarını müşterinin beklentileri ve algıları ile ahenkli hale getirmelidir (İçöz, 2005: 131).

2.2. Banka İşletmelerinde Kalite

Hizmet alanı içerisinde önemli bir yeri bulunan banka işletmeleri, her gün sayılarını yükseltmektedir. Gerek bu yükselişin etkileri gerekse de uluslararası pazarların bütünleşmesiyle banka şirketleri arasındaki rekabet mühim durumlara gelmiştir. Artık bankalar müşterilerin, yalnızca para yatırıp ya da fon kullanan müşteri görüntüsünde olmadığı, beklenti ve gereksinimlerinin oldukça değiştiği gözlemlenmektedir. Bu sebep ile bankalar verdiği hizmetlerde fiyat ögesinden daha çok, müşteri tatmini önemli

olmaktadır. Değişen ve yoğunlaşan rekabet şartları göz önüne alındığı zaman bankalar için başarı elde etmenin yolu, kaliteli hizmet vermektir.

Müşterilerin sürekli artan ve değişime uğrayan ihtiyaçlarını giderebilmek için bankalar hizmette buldukları alanları arttırma, portföy bünyelerini çeşitlendirme ve daha da rekabetçi hizmet sunma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bulunulan coğrafya içerisinde hizmet veren finansal işletmeler yeniden düzenlenerek yapılandırılıp sınır ötesi değişiklik ve gelişen rekabetçiler ile mücadele vermeye çalışmaktadır (Yavaş vd., 1997: 217-223).

Günümüzde globalleşmenin etkisiyle birlikte yaşanan yoğun rekabet ortamında bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin yükseltilmesi verilmesi çok önemli bir duruma dönüşmüştür (Wang vd., 2003: 72-83). Artan müşteri beklentisi, müşterinin aldığı hizmette daha da seçici ve talepkâr olmasına neden olmuştur. Rekabet koşullarının artması ve sınırların kalkması aldığı hizmette memnuniyetsiz olan müşterinin yeni hizmet veren bankalara kaymasına sebebiyet vermiştir. Bu hal müşteri bağlılığının kalıcılığının sağlanmasının zorlaşmasına neden olmuştur. Verilen hizmetin geliştirilerek düzenlenmesi müşteri beklentilerini daha da iyi karşılamak için zorunlu duruma gelmiştir. Bütün bu gelişmeler müşteri odaklı pazarlama ve hizmet sunmanın önemini arttırmıştır. Bankacılık alanının bünyesi itibariyle bu gelişmelerden etkilenmiş ve daha da iyi hizmette bulunulmasının yöntemleri araştırılmıştır (Seymen, 2009: 39).

Çalışan eğitimi, bankalarda hizmet kalitesinin geliştirilebilmesinde çok önemli bir öğedir. İşletmenin gelişmesi, kabiliyetli ve kendini işletmeye adanmış sabit çalışanlar ile daha fazla basitleşmektedir. Bununla birlikte etkin teknolojilerin kullanılması katma değer oluşturarak mukayeseli rekabet avantajı elde etmeyi sağlayarak verilen hizmetin kalitesini yükseltmektedir. Kuyruk oluşumunun azalarak bekleme süresinin gözle görünür bir şekilde azalması, müşterinin bankaya daha yoğun gitmesini sağlamakta ve sonuç olarak bankaya yatırılan paranın artışını artırıcı bir avantaj sunmaktadır. Bu iyileştirmeyi elde edebilmek adına kullanılan yerel şebekeler, yeni program ve yöntemler teknoloji etkinliğin aracı olarak ifade edilir (O'Keefe vd., 1994: 241-242).

2.3. Uluslararası Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Önemi

Günümüz şartlarında işletmeler, meydana getirdiği değer ürün ya da hizmet oluşu fark etmeksizin, artan rekabet ortamında sürdürülebilirliği korumak amacıyla ürün ve hizmet kalitesinde sürekli iyileştirme yapmak zorundadırlar. Doğaldır ki bu eğilim, uluslararası bankacılık alanında da gözlemlenmektedir. Ama kalite kavramının soyutluğu ve değişken oluşu, işletmeleri bu faaliyeti yürütürken zorlamaktadır. Ürün ve hizmetlerin kalite kavramlarının farklılaştığı gibi, hizmet kalitesi konsepti de farklı hizmet alanlarına göre değişebilmektedir.

Hizmetin en belli olan niteliklerinden birisi, müşterilerin hizmet üretimi sürecinin bir parçası olmasıdır. Bu işlemde üretim ve tüketim aynı zamanda gerçekleşir. Uluslararası bankacılık hizmetleri, bu katılımın en üst seviyede olduğu hizmet alanlarından birisidir. Bu manada uluslararası bankacılık hizmetinin kalitesi denildiği zaman, üretim sonucu ortaya çıkan çıktı ile birlikte üretim sürecinin kendisi de büyük önem taşımaktadır (Takan, 2000: 35).

Hizmet, bir diğer özelliği olarak tekrar edilemezdir. Hizmetin bu özelliği, yanlış ifa edilen hizmetin düzeltilerek müşteriye sunulmasını olanaksız kılar. Bu alanda yapılmış olan birçok araştırmanın sonucuna göre, hizmet kalitesi müşteri seçimlerini büyük oranda etkilemektedir. Kötü kalite müşteri tercihlerini olumsuz tarafa çekmektedir ve bu durum da müşteri kaybı ile neticelenmektedir (Ramachandran ve Chidambaram, 2012: 75- 76).

3. Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi İle İlgili Literatür Taraması

Bankalardaki müşterinin banka seçiminde hangi hizmet kalitesi kriterlerini esas aldığı araştırmacılar bakımından ilgi duyulan bir alan olmaktadır (Rao ve Sharma, 2010: 56). Uluslararası bankacılık faaliyetlerine dair hizmet kalitesine yönelik az sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu manada banka sektöründe hizmet kalitesini belirleyen kriterlere dair yapılmış olan araştırmalardan bir kısmı aşağıda sunulmuştur.

Holstius ve Kaynak (1995), çalışmalarında Finlandiya’da müşterinin banka tercihi yapar iken tercihte buldukları kriterleri araştırmış ve araştırmanın sonucunda 258 katılımcının banka tercihi yapar iken “etkin ve hızlı hizmet alınmasına”, “bankadaki karşılıma”, “fiyat ve alınan komisyonun düşük olmasına”, “bankanın güvenliğine” ve “çalışanın içten davranmasına” önem verdikleri ortaya koyulmuştur.

Angur vd. (1999) yaptıkları araştırmada bankacılık sektöründeki hizmet kalitesini ölçmeyi hedefleyen çeşitli tekniklerin uygulanabilirliğini ölçümlemişlerdir. Araştırma Hindistan’da bankacılık alanına odaklanmıştır. Bu ülkede faaliyette bulunan iki büyük bankanın müşterileri ile gerçekleştirilen anketten edinilen veriler karşılaştırma amacı ile kullanılmıştır.

Jamal ve Naser (2002) çalışmalarında bankacılık sektöründeki müşteri memnuniyetinin hizmet kalitesiyle ilişkisi araştırılmıştır. 167 katılımcıdan oluşan örneklem üzerinde yapılan araştırma SERVQUAL yöntemi kullanılmıştır. Cevaplayıcıların bireysel bankacılık hizmetlerinden yararlanan müşteriler olmakla birlikte gerçekleştirilen anketle hizmet kalitesiyle müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgular kaliteyle müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir bağı desteklemektedir. Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuçta, tecrübeli müşterilerin memnuniyetinin daha düşük olduğudur.

Sureshchandar vd. (2003) çalışmalarında Angur vd. (1999) tarafından yapılan araştırmada olduğu gibi Hindistan’da bankacılık alanını araştırmışlardır. Araştırmacılar bankacılık alanındaki algılanan hizmet kalitesini oluşturan kritik etmenleri bulmayı amaçlamışlardır. Üç büyük banka grubu hizmet kalitesi bakımından mukayese edilmiştir. Bu gruplar ile algılanan hizmet kalitesi arasında büyük oranda farklar tespit edilmiştir. Araştırmada bulunan diğer bir sonuç da müşteriler tarafından teknolojik unsurların insan unsurlarından daha da önemli olduğudur.

Karatepe vd. (2005) yaptıkları çalışmada çok aşama ve örneklemli bir yaklaşım ile oluşturulan hizmet kalitesi ölçümüne odaklanmaktadır. Önerilen teknikte ilk bölümde niteleyici araştırma tekniği kullanılarak müşteriler ile ön mülakatlar yapılmış, ikinci ve üçüncü bölümlerdeyse niceleyici teknikler kullanılarak anketlerden yararlanılmıştır. Çalışma Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde bankacılık alanında gerçekleştirilmiştir. Edinilen bulgulara göre hizmet ortamı, etkileşim kalitesi, güvenilirlik ve empati olarak

dört ana unsur ve bunların altında 20 madde ve 4 boyuttan meydana gelen ölçeğin hizmet kalitesi ölçümünde başarılı olduğu belirlenmiştir.

Devlin ve Gerrard (2005), çalışmalarında banka tercih kriterlerinde çoklu bankacılık sistemini analiz ederek, “kaliteli hizmet sunumunun” ve “kredi faizlerinin düşük olmasının” banka tercihinde önemli kriterler olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte temel bankanın dışında ikincil banka tercihinde “başkalarının tavsiyesinin” daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Matzler vd. (2006) çalışmalarında, bireysel bankacılık alanındaki fiyat memnuniyetinin türlü unsurlarını araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırma bankacılık alanındaki fiyat memnuniyetinin fiyat şeffaflığı, fiyat-kalite oranı vb. çeşitli unsurlardan meydana geldiğini öne sürmektedir. Bankacılık hizmetlerinden yararlanan 160 kişiye uygulanan anket sonucundan edinilen bulgulara göre fiyat uygunluğu, fiyat- kalite oranı, görelî fiyat, fiyat güvenilirliği ve fiyat şeffaflığı unsurların algılanan fiyat düzeyi ile anlamlı bir bağının olduğu tespit edilmiştir.

Jones ve Farquhar (2007) İngiltere’de bankacılık alanındaki müşteri bağlılığı üzerine bir araştırma yapmışlardır. Hizmet sunumunda meydana gelen aksaklıkların müşteri bağlılığını ne düzeyde etkilediğinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, bir diğer analiz ise, bu aksaklıkların giderilmesi ve aksaklıkların sebep olduğu etkiyi gidermekte ne düzeyde başarılı olunabildiğidir. Araştırmada internet ortamında yaklaşık 2000 katılımcıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Edinilen bulgulara göre, hizmetin fiyatlandırılması esnasında yapılan hataların düzeltilmesinin zor olduğu ve müşteri memnuniyetini belirgin şekilde düşürdüğü görülmüştür. Bunun ile beraber, müşteriye herhangi bir nakdi maliyet yüklemeyen hata ise çok zaman geçmeden telafi edildiği zaman, müşteri memnuniyeti etkilenmemektedir.

Karamustafa ve Yıldırım (2007) çalışmalarında Kayseri’deki müşterilerin banka tercihi araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre, bireysel müşterilerin banka tercihinde en çok önem verdikleri kriterlerin “hızlı hizmet ve bekleme süresinin kısalığı”, “hukuki bakımdan güvenilirlik”, “ATM sayısı ve buradan gerçekleştirilecek finansal işlem sayısının fazlalığı” olarak tespit edilmiştir.

Mokhlis vd. (2009), tarafından Malezya ülkesinde genç yetişkinlere yönelik yapılan çalışmada bir banka müşterisinin ve çok fazla sayıda banka müşterilerinin banka tercih kriterlerini araştırılmış, gerek tek gerekse de çoklu banka müşterilerinin banka tercih kriterlerinin “şube ve ATM hizmeti”, “bankanın çekiciliği”, “güvenlik duygusu” ve “finansal faydalar” olduğu saptanmıştır.

Wu vd. (2009) bankacılık performans değerlendirmesi için seçilen değerlendirme indekslerin ağırlıklandırılmasında Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci yönetimini kullanmışlardır. Bankacılık performansının sıralanmasında ise SAW, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır.

Taşkın vd. (2010) çalışmalarında Bursa’da banka şirketleri için müşterilerin banka seçimlerini etkileyen unsurların tespit edilmesi ve banka pazarlama stratejileri meydana getirmede destek olunacak bilgileri araştırmış, araştırmanın neticesinde tutundurma stratejileri bakımından “bankanın reklamı”, “güvenilir olma”, “teknik ve sosyal yeterlilik”, “ulaşılabilirlik” “fiziksel görünüm” kriterlerinin banka tercihinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Aregbeyen (2011) tarafından Nijerya ülkesinde ticari tüketiciler açısından banka tercih kriterleri araştırılmış, “fonların güvenliği” ve “teknoloji altyapılı hizmetlerin kullanılabilirliği” tüketicilerin banka tercihinde son derece önemli etkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Chigamba ve Fatoki (2011) yaptıkları çalışmada banka tercihinin belirleyicilerini kolayda örneklem yöntemiyle anket yaparak Güney Afrika ülkesinde üniversite öğrencileri üzerinde araştırmışlar ve “yakınlık”, “hizmet”, “öneriler”, “çekicilik”, “fiyat” ve “pazarlama” unsurlarını banka tercihinin belirleyicileri olarak saptamışlardır.

Narteh ve Owusu-Frimpong (2011) araştırmalarında banka seçim kriterlerini faktör analizi ile gruplandırarak dört grup elde etmişlerdir. Bu gruplar; “Çalışmanın imajıyla tutum ve davranışı”, “teknolojik açılım” ve “banka hesabının korunması” banka seçimini etkileyen ana unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Adamu ve Adeola (2012) Nijerya ülkesinde gerçekleştirdikleri araştırmada kişilerin belli bir bankada hesap açmasını etkileyen unsurları araştırılmış, “mevduatın güvenliği” en fazla göz önünde tutulan unsur olduğu, bunu “müşteri ilişkilerinin izlediği” ve en az göz önünde tutulmuşsa “faiz oranları” unsuru olduğu tespit edilmiştir.

Subhani vd. (2012), Pakistan ülkesinde gerçekleştirdikleri araştırmada İslami banka tercihi kriterlerini araştırmışlar ve “yüksek karlılık” ve “düşük hizmet maliyetlerinin” en önemli seçim nedeni olduğu belirlenmiştir. Bununla beraber İslami bankacılığın müşteriler açısından tercih edilmesinde “dini güdülerinde” etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Junior vd. (2013) Gana’da müşterilerin bireysel bankacılık seçimini saptamak ve Berekum’da 5 bankanın müşterisinden veri almak adına anket yapılmış, anket neticesinde “mevduat güvenliği” ve “müşterilerin bankaya kolay ulaşım sağlaması” kriterlerinin banka seçiminde önemli unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Okpara ve Onuoha (2013), Nijerya’daki 250 üniversite öğrencisinin ticari banka tercihinin tespit etmek adına anket düzenlemiş, frekans ve faktör analizi tekniklerini kullanarak, araştırmanın neticesinde ticari bankaların seçiminde altı belirleyici faktörün en etkilisinin hizmet olduğunu göstermektedir. Yakınlık, çekicilik, yönlendirmeler, pazarlama ve fiyat, ortalama puanlarına göre birbirini izlemiştir.

Özsoy vd. (2013) Bolu’da katılım bankalarının seçilmesinin nedenlerini araştırmışlar, üç farklı katılım bankasının müşterilerine yönelik 217 katılımcıdan elde edilen anket verileriyle faktör analizi yapılmıştır. Araştırmanın neticesinde katılım bankacılığının seçilmesinin en önemli kriterlerinin sırası ile “hizmet/ürün kalitesi”, “imaj ve güven”, “personel kalitesi” ve “dini/çevresel motivasyon” olduğu sonucuna varılmıştır.

Tehulu ve Wondmagegn (2014) Etiyopya’daki banka tercihi kararını tespit etmek adına 5 ticari bankada toplam 204 katılımcıya anket uygulamışlardır. Bulgulara göre banka tercihinde “personelin kibar ve güler yüzlü olması”, “ATM hizmetleri”, “hizmet kalitesi”, “bankanın fiziksel görünümü” ve “güvenlik duygusunun” önemli unsurlar olduğu belirlenmiştir.

Cebeci ve Çabuk (2016) Giresun’daki müşterilerin banka seçimini etkileyen faktörlerin tespit edilmesine dair yapılan araştırmada faktör analizi sonucu 7 faktör

saptanmıştır. “Personel özellikleri”, “işlem kolaylığı ve maliyet”, “şube ve şube dışı kanallar”, “ürün ve hizmet çeşitliliği”, “bankanın fiziksel ve teknik yapısı”, “hız” ve “bankanın güvenilirliği” kriterlerinin banka seçiminde etkili olan kriterler olduğu belirlenmiştir.

Çöllü ve Sevim (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye’deki banka tercihini etkileyen faktörleri Giresun ili örneğinden analiz etmişlerdir. Araştırmada frekans ve faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır. Frekans analizine göre “bekleme sürelerinin kısalığı” müşterilerin en önem verdiği unsurdur. Faktör analizine göre ise müşteriler banka tercihinde “fiziksel imkanlara” daha da çok önem vermektedir.

Tepeli ve Daşkırıan (2019) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’ndeki müşterilerin banka tercihini saptamak amacı ile gerçekleştirdikleri araştırmada İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde bulunan 22 akademik çalışana anket gerçekleştirilmiş ve Konjont Analizi uygulanmıştır. Analiz neticesinde mali müşterilerin banka tercihinde en çok önem verdikleri faktör “şube ve şube dışı kanallar”, “bankacılık işlemleri” ve “çalışan özellikleri” olarak tespit edilmiştir.

Ibrahim vd. (2020) Gana’daki üniversitede 1. sınıf öğrencilerinde banka seçimini tespit etmek amacı ile yaptıkları araştırmada 320 katılımcılı bir anket düzenlenmiş, çalışma neticesinde sırası ile “hizmet kalitesi”, “bankanın imajı”, “çalışanın tutumu ve tavsiyeleri”, “iletişim ve müşteri hizmetlerinin” banka tercihini etkileyen unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Agrawal vd. (2022) Hindistan’da bankacılık sektöründe e-hizmet kalitesinin başarı faktörlerini değerlendirmek için bütünlük olarak AHP, TOPSİS ve DEMATEL yöntemlerini kullanmışlardır.

Roy ve Shaw (2022) mobil bankacılık tercihini etkileyen kriterlerin ağırlıklarını hesaplayabilmek için Bulanık En İyi- En Kötü (BWM) ve mobil bankacılıkta tercih sırasını belirleyebilmek adına da Bulanık TOPSİS yöntemlerini kullanmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda “Performans Kalitesi” en önemli faktör olarak tespit edilmiştir.

Yapılan bütün bu çalışmalar neticesinde banka hizmet kalitesinin önemi vurgulanarak müşteri bağlılığının kalıcılığının sağlanabilmesi adına sunulan hizmetin beklentilerin de önüne geçerek iyileştirilmesi gerekliliği anlatılmıştır. Literatür araştırmasında banka seçimini belirleyen hizmet kalitesi kriterlerinin önceliklendirilmesinin sunulması amacı ile az sayıda araştırmayla karşılaşılmış olması bu çalışmayı daha da önemli yapmaktadır.

4. Yöntem

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan DEMATEL yöntemine bağlı olarak anket (yüz yüze) yöntemi kullanılmıştır. Örneklem seçimi ve modeli olarak kasti örneklem modelinden faydalanılmıştır. Çalışmanın örnekleme Giresun’da uluslararası bankacılık alanında faaliyette bulunan işletme yöneticilerinden, çalışanlardan ve konu ile ilgisi olan akademisyenlerden oluşmaktadır.

DEMATEL yöntemi; karmaşık problem kümesindeki öğelerin birbiri arasındaki karşılıklı ilişkilerini belirlemek ve belirlenen bu ilişkiler bakımından birbiri üzerindeki

etkiyi önceliklendirmek amacıyla yapısal bir model geliştirmeye dair çalışmalar olarak ifade edilmektedir (Wu ve Tsai, 2011; Li ve Tzeng, 2009; Dey vd. 2012). Karmaşık karar problemleri incelendiği zaman, bu problemleri etkilemekte olan birçok çeşit kriter ve bu kriterlerden etkilenen yine birçok kriter olduğu görülmüştür. Bu kriterlerden hangileri etkileyen ya da etkilenen olduğunu belirlemek, ele alınan karmaşık problemlerin çözümünde önemli bir adımdır. DEMATEL yöntemi karışık karar problemlerinde, etkilenen ve etkileyen karar kriterlerinin tespit edilmesi ve kriterler ağırlıklarının saptanması adına kullanılan bir tekniktir (Memiş ve Korucuk 2019).

4.1. DEMATEL Yöntemi

DEMATEL yönteminde k adet karar verici (ya da uzman) tarafından grup karar verme yöntemine uygun bir biçimde değerlendirmeye alınan ve birbirleriyle etkileşimde bulunan n adet kriter olmaktadır. Karar verici ve kriterleri tespit edildikten sonra yöntemin hesaplama adımları uygulanarak değerlendirmeler yapılır. DEMATEL yönteminin hesaplama adımları aşağıda verilmiştir (Wu ve Tsai, 2011, Li ve Tzeng, 2009, Memiş ve Korucuk 2019, AYTEKİN ve DURUCASU, 2020).

Adım 1. Direkt İlişki Matrisinin Meydana Getirilmesi ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi: Kriterlerin birbirlerinin üzerindeki etkilerini belirlemek adına karar verici ya da uzman kişiye başvurulmaktadır. Bu çalışmada literatürde yaygınlıkla kullanılan Lin ve Tzeng (2009)'in karşılaştırma skalasında yararlanıldığından Lin ve Tzeng (2009)'in skalası Tablo 1.'de verilmiştir (Lin ve Tzeng (2009)).

Tablo 1. DEMATEL Yöntemi İçin Karşılaştırma Skalası

Sayısal Değer	Sözel İfade
0	Etkisiz
1	Düşük Etkili
2	Orta Etkili
3	Yüksek Etkili
4	Çok Yüksek Etkili

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Meydana Getirilmesi: Denklem (2) ve (3) kullanılarak normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (C) meydana getirilir. (X) matrisin satır ve sütun toplamları içerisinde en büyüğü tespit edilerek ortalama direkt ilişki matrisi bu değere bölünür.

$$\left(s = \min \left[\frac{1}{\max_g \sum_{g=1}^n a_{gj}}, \frac{1}{\max_j \sum_{j=1}^n a_{gj}} \right] \right) \quad (2)$$

$$Z = s \times A \quad (3)$$

Adım 3. Toplam İlişki Matrisinin Meydana Getirilmesi: Normalize matris Z ve birim matris I 'dan faydalanılarak eşitlik (4) ile toplam ilişki matrisi T elde edilir.

$$T = Z(I - Z)^{-1} \quad (4)$$

Adım 4. Etkilenen ve Etkileyen Kriter Gruplarının Tespit Edilmesi: T matrisinin elemanları t_{gj} ile temsil edilmesi üzerine, eşitlik (5) ile D vektörünün elemanları d_g , eşitlik (6) ile R vektörlerinin elemanları r_j elde edilir (Gündoğdu ve Aytekin, 2022).

$$d_g = \sum_{j=1}^n t_{gj} \quad (5)$$

$$r_j = \sum_{g=1}^n t_{gj} \quad (6)$$

Eşitlikler (5-6)'dan anlaşılacağı üzere, T matrisinin satır toplamları D matrisinin elemanlarını, sütun toplamlarıysa R matrisinin elemanlarını vermektedir. Etkileyen ve etkilenen kriterlerin tespit edilmesinde ise aşağıdaki hallerin varlığı incelenir (Gündoğdu ve Aytekin, 2022: 40);

- ✓ “ d_g değeri, g kriterinin diğer kriterleri doğrudan ya da dolaylı etkileme seviyesini gösterir.
- ✓ r_j değeri, j kriterinin diğer kriterlerden doğrudan veya dolaylı etkilenme seviyesini gösterir.
- ✓ İlgili kriter ($j = g$) için $d_g + r_j$ değeri, toplam etki değerini gösterir. $d_g + r_j$ değerindeki artış ilgili kriterin diğer kriterler ile etkileşiminin de arttığını ifade eder.
- ✓ İlgili kriter ($j = g$) için $d_g - r_j$ değeri, sisteme yapılan toplam etkiyi temsil eder. $d_g - r_j$ değeri pozitif olan kriterin diğer kriterleri yüksek seviyede etkilediği kabul edilir ve etkileyen kriter grubuna atanır. $d_g - r_j$ değeri negatif olan kriterin diğer kriterlerden yüksek seviyede etkilendiği varsayılır ve etkilenen kriter grubuna atanır”.

Adım 5: Eşik Değerin Hesaplanması ve Etki Diyagramının Çizilmesi: “Eşik değer elde edilmesi amacıyla bu çalışmada durulaştırılmış toplam ilişki matrisinin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Tespit edilen eşik değeri elde edilmiş olan diyagramın karışıklığını engellemek için gerekmektedir. Kullanılacak eşik değerinin küçük ya da büyüklüğü kriterlerin birbiri üzerindeki etkileşiminin boyutuna tesir edebilmekte ve çözümün karmaşık ve basitliğini sağlayabilmektedir. Etki yönlü dağılım grafiği, yatay eksen $d_g + r_j$, dikey eksen $d_g - r_j$ olan bir koordinat düzlemi kullanılarak meydana getirilir. T matrisi değerleri bağlamında, t_{gj} değeri eşik değerden büyük ise g kriterinden j kriterine doğru yönlü ok çizilir. Kriterin kendisiyle karşılık gelen hücredeki ($g = j$) değer eşik değerden büyük olması kriterin kendisini etkilediğini göstermekte ve bu durum grafikte kendine yönlü okla temsil etmektedir” (Gündoğdu ve Aytekin, 2022: 40-41).

Adım 6: Kriter Ağırlıklarının Tespit Edilmesi: Eşitlik (7) ve (8) kullanılarak kriter ağırlıkları tespit edilir.

$$q_j = \sqrt{(d_g + r_j)^2 + (d_g - r_j)^2} \quad (7)$$

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{j=1}^n q_j} \quad (8)$$

5. Uygulama

Hizmet sektöründe bulunan bankaların hizmet kalitesini etkileyen hususları tespit ederek bu doğrultuda stratejiler oluşturmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı uluslararası banka tercihini etkileyen hizmet kalitesi kriterlerin saptanması ve saptanan kriterlerin önem derecelerinin ağırlıklandırılmasını kapsamaktadır. Bu bölümde belirtilen amaç doğrultusunda banka hizmet kalitesine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

5.1. Çalışmada Kullanılan Faktörler

Banka hizmet kalitesine yönelik çalışmada kullanılacak olan kriterler belirlenmiştir. Bu noktada ayrıntılı literatür taraması ile 7 kriter tespit edilmiştir. Belirlenen kriterler aşağıdaki tablolarda açıklanmıştır.

Tablo 2. Karar Kriterleri Tablosu

	Kriterler	Açıklama	Kaynak
K1	Şube ve Şube Dışı Kanallar	ATM'lerin yaygın ve hizmet türünün fazla olması, bankanın yaygın şube ağının bulunması, Telefon Bankacılığı, internet bankacılığı, mobil bankacılık hizmetleri, Banka şubesinin bulunduğu yer.	Okpara ve Onuoha (2013); Cebeci ve Çabuk (2016); Tepeli ve Daşkiran (2019)
K2	Personel Özellikleri	Personelin işleri hızlı ve doğru yapması, dürüst ve güvenilir olması, Personelin bilgi seviye ve becerisi.	Holstius ve Kaynak (1995); Narteh ve Owusu-Frimpong (2011); Özsoy vd. (2013); Tehulu ve Wondmagegn (2014); Yıldız ve Karadirek (2014); Cebeci ve Çabuk (2016); Tepeli ve Daşkiran (2019); İbrahim vd. (2020)
K3	İşlem Kolaylığı ve Maliyet	Elektronik ortamda sunulan hizmetlerin anlaşılır olması, Elektronik ortamda sunulan hizmetlerin kolay olması, Yapılan işlemlerden düşük masraf alınması	Cebeci ve Çabuk (2016)
K4	Bankanın Fiziki ve Teknik Yapısı	Banka binasının dış görünümü, Bankanın teknik donanımı, Bankanın iç görünümü	Tehulu ve Wondmagegn (2014)

K5	Ürün ve Hizmet Çeşitliliği	Kredi vadelerinin uygun olması, Banka kredi kartlarının çok yönlü yarar sağlaması, Bankanın geniş bir hizmet/ürün yelpazesi sunması.	Cebeci ve Çabuk (2016)
K6	Bankanın Güvenilirliği	Bankanın güvenilir olması, Kaynakların tam ve hatasız tutulması.	Karamustafa ve Yıldırım (2007); Taşkın vd. (2010); Cebeci ve Çabuk (2016)
K7	Hız	Bankada uzun kuyrukların oluşmuyor olması, Sorunların en kısa surede çözülmesi	Holstius ve Kaynak (1995); Karamustafa ve Yıldırım (2007); Okpara ve Onuoha (2013); Tehulu ve Wondmagegn (2014); Yıldız vd. (2014); Cebeci ve Çabuk (2016)

5.2. Kriterlerin DEMATEL Yöntemi ile Önem Sıralamalarının Tespit Edilmesi

DEMATEL yönteminden yararlanılan bu aşamada kriterlerin değerlendirilmesi amacıyla anket oluşturulmuştur. Konunun paydaşları olan uluslararası bankacılık hizmeti veren banka yöneticilerine (12), banka çalışanlarına (9) ve Akademisyenlere (4) yani toplam 25 uzmana anket sunulmuştur. Ancak anket formu eksik doldurulan 3 anket nedeniyle geçerli anket sayısı 22 olmuştur. Bu kapsamda DEMATEL yöntemi uygulama adımları aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Tablo 2. de çalışmanın Karar Matrisi tablosu sunulmuştur.

1.Adım; Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması ve Ortalama Direkt İlişki Matrisinin Elde Edilmesi; Uzmanların değerlendirmesi sonucunda elde edilen 22 adet karar matrisinin aritmetik ortalaması alınmıştır. Elde edilen birleştirilmiş karar matrisi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Direkt İlişki Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
K₁	0	3,05	2,95	2,52	2,45	2,14	2,91
K₂	2,5	0	2,27	3,5	1,55	2,4	3,04
K₃	2,14	1,95	0	2,45	1,68	2,35	2,75
K₄	2,59	2,23	2,57	0	2,4	2,17	1,5
K₅	3,41	2,39	2,19	3,07	0	2,21	1,44
K₆	3,07	3,36	2,32	3,19	1,75	0	1,37
K₇	2,86	2,55	2,21	3,01	2,35	2,25	0

2. Adım: Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisinin Oluşturulması:

Denklem (2) ve (3) numaralı formül kullanılarak normalleştirilmiş direkt ilişki matrisinin oluşturulması aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
K ₁	0	0,172	0,166	0,142	0,138	0,121	0,164
K ₂	0,141	0	0,128	0,197	0,087	0,135	0,171
K ₃	0,121	0,110	0	0,138	0,095	0,133	0,155
K ₄	0,146	0,126	0,145	0	0,135	0,122	0,085
K ₅	0,192	0,135	0,124	0,173	0	0,125	0,081
K ₆	0,173	0,189	0,131	0,180	0,099	0	0,077
K ₇	0,161	0,144	0,125	0,170	0,133	0,127	0

3.Adım: Toplam İlişki Matrisinin Oluşturulması: Denklem (4) kullanılarak Toplam ilişki matrisi oluşturulmuştur. Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Toplam İlişki Matrisi Tablosu

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
K ₁	0,699	0,812	0,776	0,870	0,661	0,698	0,719
K ₂	0,792	0,637	0,720	0,880	0,600	0,683	0,698
K ₃	0,702	0,665	0,538	0,755	0,547	0,618	0,623
K ₄	0,727	0,682	0,670	0,639	0,582	0,615	0,573
K ₅	0,812	0,738	0,700	0,840	0,503	0,659	0,612
K ₆	0,809	0,792	0,717	0,860	0,602	0,559	0,621
K ₇	0,809	0,763	0,718	0,859	0,635	0,677	0,551

4.Adım: Etkileyen ve Etkilenen Kriter Gruplarının Belirlenmesi: Denklem (5) ve (6) yardımıyla hesaplanmış olup Tablo 5 aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 6. Etkileyen ve Etkilenen Kriter Gruplar Tablosu

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	D Değeri
K ₁	0,699	0,812	0,776	0,871	0,661	0,698	0,719	5,236
K ₂	0,792	0,637	0,720	0,880	0,600	0,683	0,698	5,011

K₃	0,70 2	0,665	0,538	0,755	0,547	0,618	0,623	4,449
K₄	0,72 7	0,682	0,670	0,639	0,582	0,615	0,573	4,487
K₅	0,81 2	0,738	0,700	0,840	0,503	0,659	0,612	4,862
K₆	0,80 9	0,792	0,717	0,860	0,602	0,559	0,621	4,961
K₇	0,80 9	0,763	0,718	0,859	0,635	0,677	0,551	5,013
R Değeri	5,35 1	5,090	4,837	5,704	4,129	4,510	4,398	

5. Adım Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi: Denklem (7) ve (8) aracılığıyla Kriter önem sıralamaları tespit edilmiş olup Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 7. DEMATEL Yöntemi Önem Sırası Tablosu

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇
W_j	0,150	0,146	0,143	0,155	0,132	0,138	0,136
Sıralama	2	3	4	1	7	5	6

Tablo 7’den faydalanarak DEMATEL yöntemine göre Giresun ilinde uluslararası bankacılık hizmet kalitesi faktörlerinde en yüksek ağırlığa sahip kriter “Bankanın Fizik ve Teknik Yapısı” ve “Şube ve Şube Dışı Kanallar” olmuştur. Diğer önemli kriterlerin ise sırasıyla “Personel Özellikleri” ve “İşlem Kolaylığı ve Maliyet” olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan banka hizmet kalitesi kriterleri için en az ağırlığa sahip olan unsur ise “Ürün ve Hizmet Çeşitliliği” olduğu belirlenmiştir. Diğer en az ağırlığa sahip kriterlerin ise sırasıyla “Hız” ile “Banka Güvenilirliği” olduğu görülmüştür.

6. Sonuç ve Öneriler

Bankalar yüzyıllardır uluslararası alanda işlemler yapmaktadır. Fakat küreselleşme süreci II. Dünya savaşından sonra hız kazanmıştır. Şirketlerin faaliyetlerini uluslararası alanlara taşıması ve bankaların da müşterilerinin ihtiyacı olan hizmetlere yönelmesiyle 1960’lı yıllarda bankalar uluslararası alanda hızla yol almaya başlamıştır. Bankalar ilk olarak müşterilerine kısa ve uzun vadeli kredi kaynakları ve döviz ticareti gibi uluslararası bankacılık hizmetleri sunmuşlardır. 1970’li yıllarla birlikte yaşanan petrol şoku ve fiyatların hızlı bir biçimde artması bankalara olan uluslararası fon ve kredi talebini artırmış, döviz rezervlerinin artmasına sebep olmuştur.

Günümüz işletmeleri dış pazarlara açılmada güçlü finansal bir altyapı tesis etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda başta bankalarca sunulan kaynaklar olmakla birlikte türlü finansal desteklere gereksinim duyulmaktadır. Fakat finansal gereksinimler için alınan yanlış bir hareket ve işletmelerin kendi bünyesine uymayan banka tercihi, işletmeleri finansal bir açmazda itebilmektedir. Bu noktada müşterilere arz edilebilecek ürün ve hizmetlerin de değişip gelişmesi ile bankacılıkta hizmet kalitesi açısından bakış açısı, hedef kitle ve pazarlama stratejilerinde de değişimler olmaktadır.

Çalışma kapsamında uluslararası bankacılık alanında hizmet kalitesini etkileyen faktörlerle ilgili literatür taraması ve uzman görüşlerinden yararlanarak 7 kriter belirlenerek çalışma uygulanmıştır. Kriterler: şube ve şube dışı kanallar, personel

özellikleri, işlem kolaylığı ve maliyet, bankanın fiziki ve teknik yapısı, ürün ve hizmet çeşitliliği, bankanın güvenilirliği ve hız olarak tespit edilmiştir.

Çalışma sonucunda Giresun ilinde uluslararası bankacılık hizmet kalitesi faktörlerinde en yüksek ağırlığa sahip kriter Bankanın Fizik ve Teknik Yapısı (0,155) ve Şube ve Şube Dışı Kanallar (0,150) olmuştur. Diğer önemli kriterlerin ise sırasıyla Personel Özellikleri (0,146) ve İşlem Kolaylığı ve Maliyet (0,143) olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan banka hizmet kalitesi kriterleri için en az ağırlığa sahip olan unsurun ise Ürün ve Hizmet Çeşitliliği (0,132) olduğu saptanmıştır. Diğer en düşük ağırlığa sahip kriterlerin ise sırasıyla Hız (0,136) ile Banka Güvenilirliği (0,138) olduğu görülmüştür.

Bu kapsamda “Bankanın Fizik ve Teknik Yapısı” kriterinin Tehulu ve Wondmagegn (2014) çalışmaları ile birbirine örtüştüğü tespit edilmiştir. Öte yandan en az derecede öneme sahip olan öteki kıstaslarında “Ürün ve Hizmet Çeşitliliği” faktörünün Cebeci ve Çabuk (2016) alışmalarıyla örtüşmediği saptanmıştır.

Bu çalışmada uluslararası bankacılıkta hizmet kalitesi faktörleri ile ilgili kriterlerin önem düzeylerini belirlemek için DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda uluslararası bankacılıkta hizmet kalitesi faktörlerinde en önemli görülen kriter bankanın fiziki ve teknik alt yapısıdır. Yani uluslararası bankacılıkta müşterinin en çok ihtiyacı olan unsur bankanın fiziki ve teknik alt yapı yeterliliğidir. Zira fiziki ve teknik altyapı bankacılık sektöründe bütün hizmet boyutunu etkilemektedir. Bankacılık sektöründeki aksaklıklar hem ulusal hem de uluslararası bankacılık faaliyetlerini olumsuz etkileyecektir. Bankacılık sektöründe fiziki ve teknik alt yapının hizmet kalitesinin yüksek olması şirketlerin tercih edilebilirliğini artırarak uluslararası platformda üst seviyelere taşıyarak cazip hale getirecektir.

Kaynakça

- Adamu, M. O. & Adeola, B. S. (2012). A Statistical Evaluation of Factors that Attract Customers to Banks in Lagos. *Nigeria, Global Journal of Management and Business Research*, 12 (3), 82-88.
- Agrawal, V., Seth, N. & Dixit, J. K. (2022). A Combined AHP–TOPSIS–DEMATEL Approach for Evaluating Success Factors of E-Service Quality: An Experience from Indian Banking Industry. *Electronic Commerce Research*, 22, 715-747
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. & Torlak, Ö. (2002), *Modern Pazarlama, Değişim Yayınları*, 2. Baskı, İstanbul.
- Angur, M., Natarajan, R. & Jahere, J. (1999). Service Quality in the Banking Industry: An Assessment of Developing Economy. *International Journal of Bank Marketing* . 17 (3), 116-125.
- Aregbeyen, O. (2011). The Determinants of Bank Selection Choices by Customers: Recent and Extensive Evidence from Nigeria. *International Journal of Business and Social Science*, 2 (22), 276-288.
- Aytekin, A & Durucasu, H, (2020), *Çok Kriterli Karar Problemlerine Yönelik Yeni Bir Ölçek: Aralıklı ve Aşamalı Tercih-Önem Ölçeği*, Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar, der., Erdem Sarıkaya, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 453-474.

- Cebeci, İ. ve Çabuk, Z. (2016). Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Giresun’da Bir Araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8 (14), 57-66.
- Chigamba, C. & Fatoki, O. (2011). Factors Influencing the Choice of Commercial Banks by University Students in South Africa. *International Journal of Business and Management*, 6 (6), 66-76.
- Chaimaa, B., Najib, E. & Rachid, H. (2021), E-Banking Overview: Concepts, Challenges and Solutions. *Wireless Pers Commun*, 117, 1059–1078, <https://doi.org/10.1007/s11277-020-07911-0>
- Çöllü, D. A. & Sevim, U. (2017), “Müşterilerin Banka Seçimini Etkileyen Kriterlerin Belirlenmesi: Giresun Örneği”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 201-220.
- Devlin, J. & Gerrard, P. (2005). A Study of Customer Choice Criteria for Multiple Bank Users. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12 (4), 297-306.
- Dey, S., Kumar, A., Ray, A. & Pradhan, B. B. (2012). Supplier Selection: Integrated Theory using DEMATEL and Quality Function Deployment Methodology. *Procedia Engineering*, 38, 3560-3565.
- Gündoğdu, H. G. & Aytekin, A. (2022). İklim Değişikliği, Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Bağlamında Çok Kriterli Bir Değerlendirme. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 9 (33) , 33-52.
- Herişçakar, E, (1999). Gemi Ana Makine Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP ve SMART Uygulaması. Gemi İnşaatı ve Teknolojisi Teknik Kongresi, İstanbul, 240-256.
- Hill, S.& Rifkin, G. (2001), *Radikal Marketing*, Çev. Kıvanç Kutmandu, Mediacat Yayınları, Ankara.
- Holstius, K. & Kaynak, E. (1995). Retail Banking in Nordic Countries: The Case of Finland. *International Journal of Bank Marketing*, 13 (8), 10-20.
- Ibrahim, H., Abdul-Hamid, I. K. & Abdulai, M. (2020). Revisiting Young Customers’ Bank Selection and Loyalty Decisions in Ghana. *Athens Journal of Business and Economics*, (6), 1-23.
- İçöz, O. (2005), *Hizmet Pazarlaması*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Jamal, A. & Naser, K. (2002). Customer Satisfaction and Retail Banking: An Assessment of Some of the Key Antecedents of Customer Satisfaction in Retail Banking. *International Journal of Bank Marketing*, 20 (4), 146-160,
- Jones, H. & Farquhar, J.D. (2007). Putting it Right: Service Failure and Customer Loyalty in UK Banks. *International Journal of Bank Marketing*, 25 (3), 161-172.
- Junior, D. A., Osei, B. A. & Petershie, B. (2013). Factors Affecting Customer’s Choice of Retail Banking in Ghana. *International Journal of Research in Social Sciences*, 3 (1), 37-44.

- Karamustafa, K. & Yıldırım, M. (2007). Tüketicilerin Bireysel Banka Tercihine İlişkin Kayseri İlinde Yapılan Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (3), 56-92.
- Karatepe, O.M., Yavaş, U. & Babakuş, E. (2005). Measuring Service Quality of Banks: Scale Development and Validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12 (5), 373-383.
- Kırım A. (2003), *Strateji ve Birebir Pazarlama Yönetimi ve Stratejileri*, İşletme Fakültesi, Yayın No: 198, İstanbul.
- Li, W-C & Tzeng, H-G. (2009). Identification of a Threshold Value for the DEMATEL Method Using the Maximum Mean De-Entropy Algorithm to Find Critical Services Provided by a Semiconductor Intellectual Property Mall. *Expert Systems with Applications*, 36 (6), 9891-9898.
- Matzler, K., Würtele, A. & Renzl, B. (2006). Dimensions of Price Satisfaction: A Study in the Retail Banking Industry. *International Journal of Bank Marketing*, 24 (4), 216-231.
- Memiş, S. & Korucuk, S. (2019). Dematel ve Vikor Bütünleşik Yaklaşımı ile Gıda İşletmelerinde İnovasyon Çeşitlerinin Önceliklendirilmesi ve En İdeal Firma Seçimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1): 1070-1084.
- Mokhlis, S., Salleh, H. S. & Mat, N. H. N. (2009). Commercial Bank Selection: Comparison between Single and Multiple Bank Users in Malaysia. *International Journal of Economics and Finance*, 1 (2), 263-273.
- Narteh, B. & Owusu-Frimpong, N. (2011). An Analysis of Students' Knowledge and Choice Criteria in Retail Bank Selection in Sub-Saharan Africa. *International Journal of Bank Marketing*, 29 (5), 373-397.
- O'Keefe, T. B., Simunic, D. A. & Stein, M. T. (1994). The Production of Audit Services: Evidence from a Major Public Accounting Firm. *Journal of accounting research*, 32 (2), 241-261.
- Okpara, G. S. & Onuoha, O. A. (2013). Bank Selection and Patronage By University Students: A Survey of Students in Umudike. *Nigeria, Asian Business Review*, 2 (2), 70-76.
- Özsoy, İ., Görmez, B. & Mekik, S. (2013). Türkiye'de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 187-206.
- Ramachandran, A. & Chidambaram, V. (2012). A Review of Customer Satisfaction towards Service Quality of Banking Sector. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 20 (2), 71-79.
- Rao, S. & Sharma, D. R. (2010). Bank Selection Criteria Employed by MBA Students in Delhi: An Empirical Analysis. *Journal of Business Studies Quarterly*, 1 (2), 56-69.
- Roy, P. & Shaw, K. (2022). A Fuzzy MCDM Decision-Making Model for M-Banking Evaluations: Comparing Several M-Banking Applications. *Journal of Ambient*

Intelligence and Humanized Computing, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s12652-022-03743-x>

- Seymen, K. O. (2009), “*Kurumsal Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçümü*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Subhani, M. I., Hasan, S. A., Rafiq, M. F. ve Nayaz, M. (2012). Consumer Criteria for the Selection of an Islamic Bank: Evidence from Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, 94, 114-122.
- Sureschandar, G., Rajendran, C. & Anantharaman, R.N. (2003). Customer Perceptions of Service Quality in the Banking Sector of A Developing Economy; A Critical Analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 21 (5), 233-245.
- Takan, M. (2001), *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yönetim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Taşkın, C., Akat, O. & Erol, Z. (2010). Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktorlerin Belirlenmesi: Bursa’da Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (3), 11-22.
- Tehulu, T. A. & Wondmagegn, G. A. (2014). Factors Influencing Customers’ Bank Selection Decision in Ethiopia: The Case of Bahir Dar City. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5 (21), 57-67.
- Tepeli, Y. & Daşkiran, F. (2019). Finansal Tüketicilerin Banka Tercihlerinin Konjoint Model ile Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği. *Mugla Sıtkı Koçman University Journal of Social Sciences*, 20 (45), 63-78.
- Wang, Y., Lo, H.P. & Hui, Y.V. (2003). The Antecedents of Service Quality and Product Quality and Their Influences on Bank Reputation: Evidence from the Banking Industry in China. *Managing Service Quality: An International Journal*, 13 (1), 72-83.
- Wu, H. Y., Tzeng, G. H. & Chen, Y. H. (2009). A Fuzzy MCDM Approach for Evaluating Banking Performance based on Balanced Scorecard. *Expert systems with applications*, 36 (6), 10135-10147.
- Wu, H. H. & Tsai Y. N. (2011). An Integrated Approach of AHP and DEMATEL Methods in Evaluating the Criteria of Auto Spare Parts Industry. *International Journal of Systems Science*, 1-11.
- Yavaş, U., Wührer, Z.B. & Shemwell, D.J. (1997). Service Quality in the Banking Sector in an Emerging Economy: A Consumer Survey. *International Journal of Bank Marketing*, 15 (6), 217-223.
- Yeter, B. (1999). *Bankacılıkta Pazarlama*, Proje 1, Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Endüstri Mühendisliği.
- Yıldız, S. & Karadirek, G. (2014). Elektronik Hizmet Kalitesi Algılamaları: Bireysel İnternet Bankacılığı Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 5 (10), 303- 329.

AN APPLICATION TO DETERMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN ACCOUNTING AND FINANCE EDUCATION AND TAX ETHICS AND AWARENESS¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Menduh Hayta

Muhasebe ve Finans Eğitimi ile Vergi Ahlakı ve Bilinci Arasındaki İlişkinin Tespitine Yönelik Bir Uygulama

Yazar(lar) | Author(s)
Menduh Hayta²
Murat Özdemir³

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 03/02/2023
Accepted Date : 06/05/2023

Keywords: Accounting Education, Financial Education, TaxMorale, Tax Awareness, Tax Compliance

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the differences in the perceptions of tax morale and awareness of the students who have and have not got accounting and financial education in their schools at various levels and to determine the relationship between accounting and financial education with tax morale and tax awareness. For this purpose, a faceto-face survey method was used to acquire data in the study and a survey was conducted with senior high school, associate, undergraduate and postgraduate students studying at schools in the city center and districts of Giresun Province. Statistical analyzes were applied to the data acquired through the survey and it was tried to determine the differences between the perceptions of tax morale and awareness of the students. According to the results of the study, significant differences were found between the students who got accounting and financial education and those who did not in terms of tax morale and awareness in variables such as getting accounting and financial education, age, type of school, undergraduate and postgraduate education. Taking into consideration the results of the study, it can be stated that there is a close relationship between accounting and financial education with tax morale and awareness

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 03/02/2023
Makale Kabul Tarihi : 16/05/2023

Anahtar Kelimeler:
Muhasebe Eğitimi, Finans Eğitimi, Vergi Ahlakı, Vergi Bilinci, Vergi Uyumu

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, okullarında çeşitli düzeylerde muhasebe ve finans eğitimi alan ve almayan öğrencilerin vergi ahlakı ve bilinci algılarındaki farklılıkların belirlenmesi, muhasebe ve finans eğitiminin vergi ahlakı ve bilinciyle ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu amaçla çalışmada, verilerin elde edilmesi için yüz yüze anket yöntemi kullanılmış, Giresun İli merkez ve ilçelerinde bulunan okullarda öğrenim gören lise son sınıf, ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrencilere anket çalışması yapılmıştır. Anket yoluyla elde edilen verilere istatistikî analizler uygulanmış, öğrencilerin vergi ahlakı ve bilinci algıları arasındaki farklılıkların belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, muhasebe ve finans eğitimi alan ve almayan

¹ This article has been created from the master thesis named “The Realitionship Between Accounting and Finance Education and Tax Ethics and Consciousness: A Comparative Analysis at Different Educational Levels

² Giresun University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, menduhhayta@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0494-2412

³ Faculty Member, Giresun University, FEAS, Department of Accounting and Finance, Department of Business Administration, murat.ozdemir@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6608-6511

öğrenciler arasında vergi ahlakı ve bilinci algısı açısından muhasebe ve finans eğitimi almak, yaş, öğrenim gördüğü okul türü, lisans ve lisansüstü eğitim almak gibi değişkenlerde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çalışmanın sonuçları dikkate alındığında, muhasebe ve finans eğitimi ile vergi ahlakı ve bilinci arasında yakın ilişki olduğu ifade edilebilir

1. Introduction

The state invests a variety of resources in the public services offered to its people. The government utilizes a variety of mechanisms to pay for these expenses. Taxes are recognized to be the most often employed of these instruments. In other words, taxes are used to pay for the majority of governmental services. The financing of public service expenditures will become challenging and public services may even be disrupted, if the state is unable to collect taxes on time, or if people fail to pay their taxes on time. Taxpayers (citizens) must be willing to pay as much in taxes as the state is able to collect in order for taxes to be collected to fund public expenses. Tax collection will be facilitated by citizens who see taxes favorably, are aware of their tax-related obligations and are prepared to uphold those commitments.

Professional accountants handle a large number of tax-related tasks and transactions, including documenting taxable events and calculating and paying taxes. Professional accountants also serve as a conduit between the taxpayer and the tax office, aiding in regular tax collection. In this regard, the tax will be in some ways secured by the public's favorable impression of taxes as well as the professionalism, awareness and morale of those working in the field.

At the secondary, associate, undergraduate and postgraduate education levels, professional accountants begin their first education in the field. Each student majoring in accounting and finance therefore has the potential to represent certified public accountants in the future. Giving these youngsters the knowledge they need to see taxes favorably and to be aware of them will help ensure that taxes, which are the nation's main source of income, are regularly collected in the future.

Numerous researches have been done and published in order to ascertain the tax knowledge and morale of pupils. However, no study has been located that assesses and contrasts the perspectives of students enrolled in various levels of schooling (high school senior year, associate degree, undergraduate and postgraduate). This study distinguishes itself from similar studies by having this attribute. The study's general goal is to ascertain the connection between tax morale and consciousness and accounting and finance education. Determining the disparities between the views of tax morale and awareness of the students who got accounting and finance instruction from the educational process and those who did not, comes to the fore relying on this major goal.

2. Accounting and Finance Education

Education has evolved into one of the topics that countries focus on a lot, due to its increasing importance as a result of changes in social, cultural, economic and political spheres brought about by technological growth (Çalık, 1988: 25). Education is the process of helping a person purposefully and through his/her own life to improve his/her behavior in the way that is wanted (Başaran, 1984: 17). Since the beginning of time, humans have continued the most fundamental process education and they will

continue to understand this even if their shape, time, location and techniques change or do not change. Education is the process of directly or indirectly assisting children and young people in acquiring the information, skills and understanding they need in order to participate in society as well as developing their personalities (TDK, 2021).

One of the most crucial factors in the creation and growth of a person's personality is education. The educational process, which begins with a foundational education, advances to more specialized areas and offers knowledge in a certain profession. One of these specialties is education in accounting and finance. Accounting and finance education involves using new information technologies to identify, gather, process, verify the correctness of summarize in reports and tell the student about how this information will be utilized and applied in decision-making (Gökçen, 1998: 43). The information, abilities and attitudes necessary for the accounting and finance professions may be acquired through accounting and finance education, to put it briefly (Çil Koçyiğit et al., 2016: 540).

Students who obtain accounting and finance education are taught the fundamental principles of accounting and finance. The goal of this training is to teach to the students the laws that apply to business life within the confines of those laws. By providing students with enough knowledge of financial topics, accounting and finance education, which combines theory and practice, aids in the development of abilities such as problem-solving, research and problem-identification.

Theory and practice are interwoven in the teaching of accounting and finance. It should be assured that the fundamental knowledge imparted earlier is understood together with fresh material and integrated with it at each step of schooling. With the applications to be made, this information has to be strengthened (Demirkan, 2001: 52). Foreign language and technology should be added to these factors in order to strengthen and improve the harmony of theory and practice, which are two components that are integral to accounting and finance education (Pehlivan, 2008: 18).

Accounting and finance education should be continuously evaluated and updated in terms of legal, social, technical and political elements because the field is one that is continually renewing itself. Wrong and erroneous transactions may occur if the accounting and finance education cannot keep up with the latest advancements, which might cause the accounting professionals to lag behind in their work (Tokay and others, 2011: 9-10). In other words, organizations that offer accounting and finance education should raise the standard of instruction make sure it is relevant to the market and on the other hand, apply effective teaching methods that take into consideration what employers want from their workers. Additionally, because accounting and finance education is a vocational program, graduates should possess all the skills necessary for the job. To achieve this, all schools that offer accounting and finance education at any level should continually update their curricula, teaching methods and instructors to reflect changes in the field and student demands (Kurnaz, 2019: 240).

3. Tax Ethics and Awareness

Morality is the set of behaviors and rules that people have to obey in a society (TDK, 2021). In other words, it can be expressed as the behavior and rules accepted by the society. Tax morale, on the other hand, is defined as the timely and complete fulfillment of tax-related duties and responsibilities. Tax morale is the attitude taken

against tax evasion and tax penalties. Song and Yarbrough define tax morality as “the norms of behavior that determine the relationship between taxpayer citizens and the state” (Tosuner and Demir, 2008: 356).

In a sense, tax morale is what makes people want to pay their taxes. Taxpayers with high tax morale care about paying taxes, even if there is little fear of getting found. When he/she pays his/her taxes on time and in full, he/she appreciates it and feels uncomfortable when he/she doesn't. Contrarily, for taxpayers with poor tax morale, any method of dodging taxes is seen as natural and acceptable. Tax morale levels should be raised to prevent situations like the individual or even society coming to accept crime as routine. Therefore, maintaining a high moral standard in society is crucial. Social morality exerts positive pressure on an individual (Dibek, 2016: 58-59).

The rationale behind taxation is one of the crucial topics that have received attention in recent years. Taxpayers' attitudes and behaviors are not entirely explained by the notion that taxes are only paid in accordance with the law. Because many people routinely pay their taxes, even if tax audits are insufficient to satisfy this need. In addition to legal penalties, there are other things that force people to pay taxes. The most crucial factor that explains why individuals willingly pay their taxes, that is, their voluntary compliance (tax compliance), even while there is no fear of being detected or a very minimal risk of being caught is the idea of tax morale. Another way to portray tax morale is as an innate incentive to avoid paying taxes. In certain ways, the degree of general culture affects tax morale. The cultural level and the economic level move in lockstep. In this regard, tax morale is better evolved in economically developed nations than in less developed nations.

Since tax morale is an abstract concept, there are several challenges in researching and measuring it. Determining the fundamental motives of the taxpayers with regard to taxation is a highly delicate subject. This is because logical taxpayers won't want to admit that they have immoral views on taxes. Therefore, careful consideration should be given to how consistently the study is conducted (Tosuner and Demir, 2008: 356-357).

Tax awareness is one of the factors that guarantee the regular and complete collection of taxes. In a nutshell, tax awareness may be defined as the conscious conduct of individuals and groups that interact with transactions including taxes. Some more definitions established in the literature that are relevant to this situation are provided below.

Tax awareness is the state of being aware of the tax. Tax awareness is a term used to describe the degree to which taxpayers are motivated to pay their taxes while being aware of the role that taxes play in the provision of public services. In other words, tax awareness refers to a person's readiness to carry out their social obligations linked to paying taxes (Akdoğan, 2005: 180).

Tax awareness is the degree to which societies are prepared to carry out their tax obligations in light of the significance of providing public services. The effectiveness of taxing increases with the degree of demand in issue. In other words, those who have a high level of tax awareness are aware of how their taxes will be returned to them and therefore, what services their taxes are used to fund. As a result, people voluntarily and intentionally meet their tax obligations (Organ and Yegen, 2013: 243).

Due to their sovereignty, states have the power to collect both required and voluntary taxes. Additionally, people are inherently resistant to taxes. The taxpayers' assent in this instance is an irrefutable reality because tax is a resource that may be gained as a consequence of an agreement between the state and the taxpayer according to the present view of the state of law. If a compromise cannot be struck, the taxpayer begins to object to the tax and looks for ways to evade or reduce it (Kaya, 2017: 90).

Tax sensitivity is not just paying taxes but also looking into how they are being spent. Taxpayers who are aware of their obligations to pay taxes not only do so, but they also exert pressure on other taxpayers (Aşkın, 2019: 5).

Individuals' feelings of loyalty have a significant effect in the development of tax awareness. In its broadest sense, loyalty refers to commitment, real and strong friendship, stability of sentiments and emotions, the absence of treachery and conformance to the truth. According to the loyalty system created by French philosopher Gabriel Marcel and American philosopher Josiah Royce, who both advanced theories in this area, what matters is that this commitment is made deliberately and consciously and that it makes the person feel satisfied after being linked. One may not always be dedicated to the cause, to which he/she will always remain loyal and deserve respect. In this case, he/she must constantly evaluate the components of the event. People may acquire attitudes toward delivering numerous public services, including life and property protection, as a result of their dependency on their state. These viewpoints emphasize the responsibility component of taxes rather than the obligation component (Aşkın, 2019: 6).

Tax compliance, tax morale and therefore state tax revenues are all impacted by the phenomena of tax awareness. Due to this, several nations including Turkey are working to raise tax sensitivity by including the ideas of tax sensitivity and awareness into their educational frameworks (Gergerlioğlu and Mcgee, 2017: 383). Tax morale and awareness are significant psychological variables that influence how taxpayers behave.

4. Literature Review

In order to ascertain whether the ethical intervention curriculum, which aims to teach students ethical behavior in the workplace, has an impact on undergraduate accounting students' ethical awareness, Okougbo, Okike and Alao (2021) conducted an experiment on senior students enrolled in five private universities in Nigeria. The experimental group of students received the ethics-integrated curriculum, whereas the control group received the conventional curriculum. The study's findings showed that the experimental group's students had much higher levels of ethical awareness than the control group's students.

Gür (2019) conducted a survey to ascertain the tax morale and knowledge levels of secondary school (high school) students enrolled in Bingöl's city center between the ages of 14 and 19. According to the study, students' tax morale and awareness levels varied depending on their age, social class and gender, but not depending on their parents' jobs, levels of education, or monthly income.

Başdağ's (2017) aim was to evaluate the voluntary tax compliance levels of Faculty of Economics and Administrative Sciences students at Kilis 7 Aralık

University according to their tax awareness and perspective. In this regard, a survey was carried out with the 1st graders who began their study of tax concerns and the 4th graders who reached the end of the study. At the conclusion of the study, it was shown that tax education improves people's views of taxes and that monthly spending amounts are a crucial factor in the development of tax awareness. Additionally, it has been found that voluntary tax compliance, the dependent variable, has a favorable impact when tax knowledge and tax perspective are viewed as independent factors.

Kumbaşlı (2016) sought to ascertain the impact of financial education on tax knowledge and morale, which influences tax behavior and behavior related to saving for taxes. First and fourth grade students in the financial departments at Bolu Abant İzzet Baysal University, Zonguldak Bülent Ecevit University and Eskişehir Osmangazi University were given a questionnaire in this direction. As a result of the study, it has been shown that the fourth-year finance department students have greater levels of tax morale and awareness than the first-year finance students do when both tax awareness and awareness of taxes are examined together. In other words, it may be said that the finance department's instruction is effective in fostering tax sensitivity and tax morale.

In order to ascertain the influence of schooling in the establishment of tax awareness, Demir and Cığerci (2016) performed an empirical study on elementary school children. In the study, the target students' tax awareness levels were first established and then those same students' tax awareness levels were updated by providing trainings. Following the course, it was seen that the pupils' levels of tax awareness had significantly improved. At the conclusion of the study, it was noted that elementary school education is crucial for positively forming social tax awareness and that these educations also contribute to the financial aspects.

The goal of Sağlam's (2013) study was to gauge how Hitit University Faculty of Economics and Administrative Sciences students felt about taxes. Data from a poll of 330 students indicate that when tax perception and tax awareness are analyzed combined, it is clear that the students who took part in the study had favorable tax perceptions and a high level of tax awareness. One cannot deny that their education, which included courses in economics and finance, had a part in this outcome. Of course, what matters is that attitudes and actions linked to taxes are represented in the same manner as this perception and awareness level. In order to distinguish between students' perspectives on tax perception and tax awareness, demographic factors including age, gender, place of residence of the family, income level of the family, department of education and average success factors were also determined.

In order to establish what primary school pupils between the ages of 09 and 15 understand about the notion of tax and to test their tax awareness, Zorlu (2012) administered a questionnaire to 500 students. The study's findings show that there are significant differences in primary school students' tax awareness depending on their age, mother's profession and the classes they are enrolled in, but not depending on their gender, mother's or father's educational level, father's occupation, or the average monthly income of their families. Furthermore, the results of this study demonstrated that primary school pupils exhibit a high degree of positive behaviors in terms of tax awareness, tax recognition, definition, perspective of taxpayers and non-tax payers, evaluation of tax compliance and approach to tax evasion acts.

The purpose of the study by Ömürbek and others (2007) was to gauge and assess the degree of tax literacy among fourth-year students at Faculty of Economics and Administrative Sciences Süleyman Demirel University. Frequency analysis, a t-test and a Chi-square analysis of the data were run on the study's survey method data. As a consequence, according to future taxpayer university students in Turkey, understanding how taxes are spent, having a transparent and responsible government and having an equitable distribution of the tax burden are considered to be the most crucial elements.

Sağbaş and Başoğlu (2005) conducted their study to learn how primary school pupils view taxes and what influences this attitude. The study found that there were numerous misunderstandings regarding taxes and that the pupils were unable to make a connection between taxes and public services. It has been shown that the parents' education level, family income and age of the students all have a role in how the tax should be understood.

In Malaysian undergraduate students, Kasipillai, Aripin and Amran (2003) looked at the effect of education on tax compliance. In order to ascertain if schooling has an impact on participants' adaption behaviors, a survey application that takes into consideration the body of research in the field of education was done as part of the study. The study supports the hypothesis that there is a connection between tax compliance and education. The study's findings also suggest that institutions that provide social sciences, business, management and accounting courses should require all of their students to take a fundamental taxation course.

In their research, McNair and Milam (1993) aimed to investigate perceptions of the ethical framework's scope in undergraduate accounting courses, the teaching strategies employed to include ethics in these courses, the perceived efficacy of these strategies and the time allotted to it, as well as any challenges that might arise. They administered a questionnaire to the department's students. The study's findings were that the notion of ethics was not given enough time and that the classroom setting and equipment were not appropriate for teaching ethics.

In his paper, Armstrong (1993) explored how ethics education could be integrated into the accounting curriculum and how a sample course on accounting ethics and professionalism should be designed. The study then looked at the pre-test and post-test outcomes that showed up after this example lesson was taught to an experimental group. The paper makes the case that ethics ought to be covered in existing accounting courses as well as in a stand-alone course on accounting ethics and professionalism. It is mentioned in the research that students should initially work independently, then share what they have done with their peers and collaborate to make a tangible result using the "sandwich technique" as an example lesson. The study's findings showed that, in comparison to the control group, the experimental group's ethical perspective had greatly grown.

5. Implementation

An application for students studying at various educational levels is presented in this section of the study. In this way, the introduction to the study was discussed first, followed by the analysis and conclusions.

5.1. Introduction of the Study

The title of the study provides details about its goal and significance, its research question, its scope and restrictions, its methodology, its model and its assumptions.

5.1.1. Purpose and Importance of the Study

The major goal of this study is to identify the connection between tax morale and awareness and accounting and finance education. In order to ascertain whether there are differences in terms of school types, the sub-objectives are to ascertain the perceptions of tax morale and awareness of students at the high school senior, associate degree, undergraduate and graduate education levels who have or have not received accounting and finance education.

Although there are other studies that examine students' perceptions of tax awareness and morale, the fact that this is the first study of its kind in the province of Giresun and it includes students majoring in accounting and finance at various levels of education that sets it apart from others and emphasizes how important it is.

5.1.2. Scope of the Study

The population of this study includes senior high school students who attend secondary educational institutions connected to the Ministry of National Education in the province's center and districts, as well as associate, undergraduate and postgraduate students from Giresun University. 850 students were contacted in the study using the questionnaire approach and 813 valid questionnaires were assessed.

5.1.3. Method of Study

The survey forms created by Karacan (2019), Kumbaşlı (2016), Yüksel and Özgün (2018), Karaca (2015) were utilized to prepare the survey form. Face-to-face surveys were performed to gather the study's data. The research's final version of the questionnaire, which serves as its foundation, was developed after administrators and instructors from the educational institutions that offer accounting and finance education provided input on the assertions in the aforementioned studies. There are two primary sections to the constructed questionnaire. Demographic data on the participant students, including their gender, age and school type, are provided in the first section. In the second section, statements are provided to gauge the kids' tax awareness and morale.

To verify the working assumptions and gauge the students' tax knowledge and morale, a five-point Likert scale with 28 items was employed. Participants' responses to the questionnaire's assertions on a five-point Likert scale were as follows: "1- I strongly disagree", "2- I do not agree", "3- I am unsure", "4- I agree" and "5- I firmly agree".

According to their educational levels, the research stratified the educational institutions in the city's core and surrounding areas (high school, associate degree, undergraduate, postgraduate). These strata were reclassified as having accounting and finance education or not and a suitable number of students were chosen at random from each stratum.

With the help of the SPSS package tool, the study's data were examined. First, tests for normalcy and reliability were conducted on the data and as a consequence of these tests, the techniques to be utilized for analysis were chosen. In order to arrive at

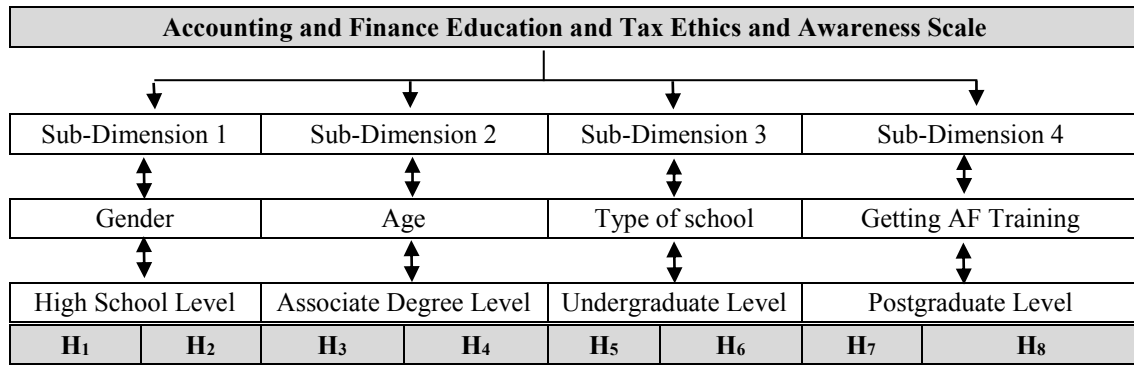
the results, the t-test was used for statements with two options and an Anova analysis was used for statements with more than two options.

With the ethical committee decision dated 01 December 2021 and numbered 17/20 of Giresun University Social Sciences, Science and Engineering Research Ethics Committee, the research done in this study received permission from the ethics committee.

5.1.4. Model and Hypotheses of the Study

The model and hypotheses created for the study are given below, respectively.

Figure 1. Model of the Study

The major and secondary hypotheses derived from the study's aims are listed below, respectively;

H₁: *There is a significant difference between gender variable and tax morale and awareness dimensions.*

H₂: *There is a significant difference between the age variable and the tax morale and awareness dimensions.*

H₃: *There is a significant difference between the type of school he attended and the dimensions of tax morale and awareness.*

H₄: *There is a significant difference between the type of school attended and the dimensions of tax morale and awareness.*

H₅: *There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the high school level and the dimensions of tax morale and awareness.*

H₆: *There is a significant difference between the variable of having an associate degree in accounting and finance education and the dimensions of tax morale and awareness.*

H₇: *There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the undergraduate level and the dimensions of tax morale and awareness.*

H₈: *There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the postgraduate level and the dimensions of tax morale and awareness.*

5.2. Findings and Analysis of the Study

Frequency distributions and interpretations of the study data, tests for the validity of the study and analyzes applied to the hypotheses are given under this title.

5.2.1. Frequency Distributions of Study Data

Frequency distributions regarding the characteristics of the students who constitute the main body of the study are presented in Table 1.

Table 1: Frequency Distributions of Demographic Characteristics

Frequency Distributions		N	%
Gender	Female	415	51
	Male	398	49
	Total	813	100
Age	18 and under	265	32,6
	19-24	439	54
	25 and above	109	13,4
	Total	813	100
Studied School	Secondary Education (High School)	257	31,6
	Vocational school	118	14,5
	Faculty	384	47,2
	Institute	54	6,6
	Total	813	100
Have you taken Accounting and Finance Education classes?	Yes	331	40,7
	No	482	59,3
	Total	813	100
Accounting and Finance Education Level	High School	124	32,0
	Associate Degree	49	12,6
	Undergraduate	192	49,5
	Postgraduate	23	5,9
	Total	388	100

813 students were given a questionnaire, as may be seen in Table 1. There are 51 percent female pupils and 49 percent male students. When participants are broken down by age, those between the ages of 19 and 24 have the greatest participation percentage (54%). The 18 and under age group comes next. The age range with the lowest involvement is between 13.4 percent and 24. 31.6 percent of the respondents (high school seniors) are secondary school students, 14.5 percent are Vocational School students, 47.2 percent are faculty and 6.6 percent are Institute students, according to the variable of the type of school they are attending. Among the participants, 40.7 percent had obtained accounting and finance training, but 59.3 percent had not. 32 percent of individuals enrolled in accounting and finance courses are in their last year of high school, followed by 12.6 percent associate degree students, 49.5 percent undergraduate students and 5.9 percent graduate students.

5.2.2. Tests for the Validity of the Study

To test the validity of the study, reliability analysis, factor analysis and normality test were applied. These are given below in order.

5.2.2.1. Reliability Analysis

The most commonly used method for measuring reliability is the alpha (α) coefficient model. Depending on the alpha (α) coefficient, the reliability of the scales is interpreted according to the following values (İslamoğlu, 2009: 135).

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ The scale is not reliable.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ The reliability of the scale is low.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ scale is reliable.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ scale is highly reliable.

In this context, the alpha (α) coefficients of the study are shown in Table 2.

Table 2: Tax Ethics and Awareness Scale Reliability Analysis

Scale	Number of articles	Reliability (Cronbach Alpha) Coefficient
Tax morale and awareness	28	0,898
<i>Consciousness</i>	7	0,821
<i>Responsibility</i>	8	0,860
<i>Sensitivity</i>	7	0,625
<i>Awareness</i>	6	0,656

The "tax morale and awareness" scale's alpha coefficient (α), which can be seen in Table 2, is 0.898 and it is thought to be quite trustworthy. The four variables identified by factor analysis have highly trustworthy Alpha Coefficient (α) values in the consciousness sub-dimension of 0.821 and the responsibility sub-dimension of 0.860. Alpha coefficient (α) values of 0.625 and 0.656 for the sensitivity and awareness sub-dimensions, respectively, were also found to be trustworthy.

5.2.2.2. Factor Analysis

The study's sample adequacy (Kaiser-Meyer-Olkin-KMO) test findings are shown in Table 3.

Table 3: Sample Adequacy Test Results

KMO and Bartlett Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Sample Adequacy Test		0,922
Bartlett Test of Sphericity	Approximate Chi-Square	7832,882
	Df	378
	Sig.	0,000

Table 3 demonstrates that the study's KMO, which is 0.922, has a very high value. Additionally, the Bartlett test signature's value is p: 0.000. This number being less than 0.05 suggests that there is a strong enough correlation between the variables.

Table 4 presents the factors and factor loads as a consequence of the factor analysis used in the investigation.

Table 4. Factor Distributions and Factor Loads

Factor 1: Consciousness	Factor Load
Q5- My awareness of taxes improves when public services are supplied in greater number and quality.	0,770
Q7- The amount of tax awareness in society rises as education, culture and income levels rise.	0,698
Q6- The impact of economic and financial policies on the populace is reflected in increased tax knowledge.	0,681
Q4- Knowing exactly where the taxes paid are used increases my willingness to pay taxes.	0,586
Q13- Tax evasion impedes the provision of public services.	0,570
Q8- Tax awareness is increased through highlighting the civic obligation of paying taxes in the media, in symposiums and at congresses.	0,541
Q24- Tax awareness is the realization that one must pay taxes.	0,537
Factor 2: Responsibility	Factor Load
Q27- Under no circumstances can tax evasion be justified.	0,753
Q23- No attempt at tax avoidance, no matter how minor, should be justified.	0,725
Q21- I do not dodge taxes even if there is an opportunity.	0,644
Q26- When I don't pay my taxes, I think I'm violating the rights of other citizens.	0,624
Q22- Paying taxes is an important civic duty.	0,578
Q3- Tax is an obligation to be fulfilled.	0,562
Q2- Taxation is a moral duty that the entire society must fulfill.	0,534
Q1- Tax is the compensation for the goods and services provided by the government.	0,431
Factor 3: Sensitivity	Factor Load
Q19- The inclusion of VAT in the prices does not make me feel as though I am paying tax.	0,708
Q18- I don't feel like paying taxes when making a spending	0,684
Q20- I believe that the tax that is included in my prices is not a significant portion of my income.	0,646
Q12- I think that the taxes paid are returned as a service to the society.	0,594
Q17: I feel as though I pay taxes daily.	0,517
Q28- Our education system encourages voluntary payment of our taxes.	0,484
Q16- The taxes I pay do not cause me any psychological pressure or depression.	0,483
Factor 4: Awareness	Factor Load
Q9- As a taxpayer, I am aware of all the taxes I pay.	0,615
Q11- I have information about tax procedures, principles and rates in our tax legislation.	0,585
Q15- Penalties should be increased even more in order to prevent tax loss and evasion.	0,523
Q25- I warn the seller who does not give a receipt/invoice while shopping.	0,439
Q10- Heavy penal sanctions should be imposed on those who do not pay their taxes.	0,420
Q14- I think that the tax and debt burden of future generations will increase due to unpaid taxes today.	0,417

As seen in Table 4, four factors were determined as a result of the factor analysis applied to the scale consisting of 28 items. Then, appropriate names were given to each of the determined factors.

5.2.2.3. Normality Analysis

The kurtosis and skewness coefficients for the study as a whole and for the individual factors are presented in Table 5.

Table 5: Normality Test Results

Scale	Skewness	Kurtosis
Tax morale and awareness	-0,372	0,113
<i>Consciousness</i>	-0,557	0,444
<i>Responsibility</i>	-0,532	-0,093
<i>Sensitivity</i>	-0,126	-0,765
<i>Awareness</i>	-0,168	-0,104

The Kurtosis and Skewness coefficients of the overall scale and each of the variables vary from -1.96 to 1.96, as shown in Table 5. This means that the study's data fall within the "normal distribution" range.

5.2.3. Statistical Methods Applied to Hypotheses

T-test (independent samples t test) and Anova analysis (One Way Anova) were used as statistical methods in the study. More precisely, the t-test was applied to the statements with two-choice answers and Anova analysis was applied to the statements with more than two-choice answers.

5.2.3.1. Gender Variable T-Test

The results of the T-test performed to determine whether there is a significant difference between the gender variable and tax morale and awareness are presented in Table 6.

Table 6: Comparison of Gender Variable with Tax Ethics and Awareness Dimensions

Tax Ethics and Awareness Scale						
Dimension	Gender Variable		T-test			
	Gender	N	\bar{X}	SS	T	P
<i>Consciousness</i>	Female	415	3,650	0,760	-0,229	0,820
	Male	398	3,663	0,825		
<i>Responsibility</i>	Female	415	3,541	0,908	-1,091	0,276
	Male	398	3,608			
<i>Sensitivity</i>	Female	415	2,502	0,828	-2,553	0,011
	Male	398	2,647	0,793		
<i>Awareness</i>	Female	415	3,310	0,775	-2,161	0,031
	Male	398	3,425	0,729		

There is no statistically significant difference ($p>0.05$) between the sub-dimensions of awareness and responsibility with relation to gender groupings, tax morale, and consciousness perceptions, as can be observed when Table 6 is studied. Between gender groups, there is a significant difference ($p>0.05$) in the sub-dimensions of sensitivity and awareness. It may be said that males perceive tax morale and

consciousness to be greater than women do for these two sub-dimensions. Given that there was no significant difference in any of the sub-dimensions, the hypothesis " H_1 : There is a significant difference between gender variable and tax morale and awareness dimensions" was rejected in this situation.

5.2.3.2. Age Variable Anova Analysis

Anova analysis (One-Way Anova) was conducted to determine whether there is a significant difference between the age variable and tax morale and awareness. The results of the Anova analysis are presented in Table 7.

Table 7: Comparison of Age Variable with Tax Ethics and Awareness Dimensions

Tax Ethics and Awareness Scale							
Dimension	Age Variable			One-Way Analysis of Variance (Anova)			
	Age	N	\bar{X}	SS	F	P	Difference Tukey
Consciousness	18 and under	265	3,422	0,768	32,898	0,000	1-2
	under 19 and 24	439	3,683	0,723			1-3
	19 and 24	109	4,120	0,792			2-3
Responsibility	18 and under	265	3,347	0,779	32,036	0,000	1-2
	under 19 and 24	439	3,575	0,901			1-3
	19 and 24	109	4,117	0,752			2-3
Sensitivity	18 and under	265	2,683	0,747	8,160	0,000	1-2
	under 19 and 24	439	2,468	0,856			1-3
	19 and 24	109	2,727	0,732			2-3
Awareness	18 and under	265	3,323	0,692	24,221	0,000	1-2
	under 19 and 24	439	3,280	0,756			1-3
	19 and 24	109	3,819	0,740			2-3

There is a significant difference ($p>0.05$) in all of the sub-dimensions of age groups and perceptions of tax morale and consciousness when Table 7 is evaluated. To ascertain between which groups this difference existed, the Tukey test was used. The age group with the highest impression of tax morale and awareness in all sub-dimensions is 25 and over, given the findings of the Tukey test. Additionally, the age group of 18 and younger has the lowest perception in the sub-dimensions of consciousness and responsibility, while the age groups of 19 and 24 have the lowest perception in the sub-dimensions of sensitivity and awareness. The hypothesis " H_2 : There is a substantial difference between the age variable and the tax morale and awareness dimensions" was accepted in this situation since the significance was assessed in each sub-dimension.

5.2.3.3. Anova Analysis of the Variable of School Type

To ascertain if there is a statistically significant difference between the variables of school type and tax morale and awareness, an Anova Analysis (One-Way Anova) was performed. Table 8 lists the findings of the Anova study.

Table 8: Comparison of Tax Ethics and Awareness and the Variable of School Type

Tax Ethics and Awareness Scale							
Dimensions	School Tyoe		One Way Analysis of Variance (Anova)				
	School	N	\bar{X}	SS	F	P	Difference Tukey
Consciousness	Secondary	257	3,428	0,773	14,417	0,000	1-3
	Vocational	118	3,575	0,714			1-4
	Faculty	384	3,794	0,802			2-3
	Institute	54	3,941	0,678			2-4
Responsibility	Secondary	257	3,335	0,771	19,813	0,000	1-3
	Vocational	118	3,312	0,880			1-4
	Faculty	384	3,770	0,897			2-3
	Institute	54	3,881	0,747			2-4
Sensitivity	Secondary	257	2,712	0,742	7,564	0,000	1-2
	Vocational	118	2,348	0,819			1-3
	Faculty	384	2,518	0,859			2-4
	Institute	54	2,793	0,616			
Awareness	Secondary	257	3,323	0,695	3,766	0,011	1-4
	Vocational	118	3,237	0,862			2-4
	Faculty	384	3,400	0,756			
	Institute	54	3,620	0,702			

When Table 8 is examined, there is a significant difference ($p < 0.05$) in all sub-dimensions regarding the type of school and tax morale and awareness perceptions. Tukey test was used to determine this difference between groups. According to the Tukey test results, the type of school with the highest perception of tax morale and awareness in all sub-dimensions is "Institute". In addition, the lowest perception in the sub-dimension of consciousness is "Secondary Education (High School)" school type; the lowest perception in the sub-dimensions of responsibility, sensitivity and awareness is in the "Vocational School" type. In this context, since the significance was measured in all sub-dimensions of the scale, the hypothesis of " H_3 : There is a significant difference between the type of school and tax morale and awareness" was accepted.

5.2.3.4. Taking Accounting and Finance Education Variable T-Test

T-test was conducted to determine whether there is a significant difference between the accounting and finance education variable and the perception of tax morale and awareness. T-test results are presented in Table 9.

Table 9: Comparison of Tax Ethics and Consciousness and Accounting and Finance Education Variable

Tax Ethics and Awareness Scale					T-test	
Dimension	Accounting and Finance Education Variable			SS	T	P
	Taking Accounting and Finance	N	\bar{X}			
Consciousness	Yes	331	3,852	0,717	5,956	0,000
	No	482	3,522	0,813		
Responsibility	Yes	331	3,820	0,767	6,840	0,000
	No	482	3,404	0,906		
Sensitivity	Yes	331	2,771	0,809	5,876	0,000
	No	482	2,437	0,789		
Awareness	Yes	331	3,544	0,754	5,633	0,000
	No	482	3,244	0,731		

With regard to the variable of getting accounting and finance education and the perceptions of tax morale and consciousness, Table 9 reveals that there is a statistically significant difference ($p < 0.05$) in all sub-dimensions. It was found that people who had accounting and financial education had greater perceptions of tax morale and awareness than those who did not, across all sub-dimensions. In this instance, the hypothesis " H_4 : There is a substantial difference between the variable of having had accounting and finance education and the dimensions of tax morale and awareness" was accepted since a significant difference was shown in each sub-dimension.

5.2.3.5. T-Test for the Variable of Having High School Level of Accounting and Finance Education

T-test was conducted to determine whether there is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the high school level and the dimensions of tax morale and awareness. T-test results are presented in Table 10.

Table 10: Comparison of Tax Ethics and Consciousness and Accounting and Finance Education at High School Level

Tax Ethics and Awareness Scale						
Accounting and Finance Education Level Variable					T-test	
Dimension	High School Education	N	\bar{X}	SS	T	P
<i>Consciousness</i>	Yes	124	3,746	0,801	1,371	0,171
	No	689	3,640	0,789		
<i>Responsibility</i>	Yes	124	3,664	0,783	1,250	0,212
	No	689	3,557	0,891		
<i>Sensitivity</i>	Yes	124	2,820	0,728	3,698	0,000
	No	689	2,528	0,820		
<i>Awareness</i>	Yes	124	3,537	0,725	2,749	0,006
	No	689	3,336	0,756		

Table 10 shows that there is a statistically significant difference ($p > 0.05$) between individuals who have high school-level accounting and finance education and those who do not in the sub-dimensions of sensitivity and awareness relating the perceptions of tax morale and consciousness. The consciousness and responsibility sub-dimensions are not significantly different ($p > 0.05$). The views of tax morale and awareness of individuals who acquired accounting education at the high school level were identified at a higher level, which is a significant difference in the sub-dimensions of sensitivity and awareness. In this context, since no significant difference was found in all sub-dimensions, the hypothesis " H_5 : There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at high school level and the dimensions of tax morale and awareness" was rejected.

5.2.3.6. T-Test Variable of Having Obtained Accounting and Finance Education at Associate Degree Level

T-test was conducted to determine whether there is a significant difference between the variable of having an associate degree in accounting and finance education and the dimensions of tax morale and awareness. T-test results are presented in Table 11.

Table 11: The Variable Comparison of Tax Ethics and Consciousness and Accounting and Finance Education at Associate Degree Level

Tax Ethics and Awareness Scale						
Accounting and Finance Education Level Variable					T-test	
Dimension	Associate Degree	N	\bar{X}	SS	T	P
<i>Consciousness</i>	Yes	49	3,909	0,606	2,311	0,021
	No	764	3,640	0,800		
<i>Responsibility</i>	Yes	49	3,857	0,645	2,341	0,003
	No	764	3,555	0,886		
<i>Sensitivity</i>	Yes	49	2,621	0,824	0,422	0,673
	No	764	2,570	0,813		
<i>Awareness</i>	Yes	49	3,578	0,832	2,027	0,043
	No	764	3,353	0,748		

When Table 11 is examined, it is seen that there is a statistically significant difference ($p < 0.05$) in the sub-dimensions of consciousness, responsibility and awareness regarding the perceptions of tax morale and consciousness between those who have received accounting and finance education at associate degree level. In the sensitivity sub-dimension, there is no statistically significant difference ($p > 0.05$). In the sub-dimensions of consciousness, responsibility and awareness, which are significant differences, the perceptions of tax morale and consciousness of those who received accounting education at associate degree were determined at a higher level. Accordingly, since no significant difference was found in all sub-dimensions, the hypothesis " H_6 : There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the associate degree level and the dimensions of tax morale and awareness" was rejected.

5.2.3.7. Bachelor Level of Accounting and Finance Education Variable T-Test

T-test was conducted to determine whether there is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the undergraduate level and the dimensions of tax morale and awareness. T-test results are presented in Table 12.

Table 12: The Variable Comparison of Tax Ethics and Awareness and Bachelor's Degree in Accounting and Finance

Tax Ethics and Awareness Scale						
Accounting and Finance Education Level Variable					T-test	
Dimension	Undergraduate Education Level	N	\bar{X}	SS	T	P
<i>Consciousness</i>	Yes	192	3,984	0,664	6,732	0,000
	No	621	3,555	0,801		
<i>Responsibility</i>	Yes	192	3,971	0,748	7,428	0,000
	No	621	3,450	0,876		
<i>Sensitivity</i>	Yes	192	2,790	0,831	4,283	0,000
	No	621	2,506	0,796		
<i>Awareness</i>	Yes	192	3,572	0,751	4,378	0,000
	No	621	3,303	0,745		

Tax Ethics and Awareness Scale						
Accounting and Finance Education Level Variable					T-test	
Dimension	Undergraduate Education Level	N	\bar{X}	SS	T	P
Consciousness	Yes	192	3,984	0,664	6,732	0,000
	No	621	3,555	0,801		
Responsibility	Yes	192	3,971	0,748	7,428	0,000
	No	621	3,450	0,876		
Sensitivity	Yes	192	2,790	0,831	4,283	0,000
	No	621	2,506	0,796		
Awareness	Yes	192	3,572	0,751	4,378	0,000
	No	621	3,303	0,745		

Tax Ethics and Awareness Scale						
Accounting and Finance Education Level Variable					T-test	
Dimension	Graduate Education Level	N	\bar{X}	SS	T	P
Consciousness	Yes	23	4,161	0,632	3,116	0,002
	No	790	3,642	0,791		
Responsibility	Yes	23	4,152	0,615	3,229	0,001
	No	790	3,557	0,877		
Sensitivity	Yes	23	2,894	0,597	1,922	0,016
	No	790	2,564	0,817		
Awareness	Yes	23	3,804	0,722	2,832	0,005
	No	790	3,354	0,752		

When Table 13 is examined, it is seen that there is a statistically significant difference ($p < 0.05$) in all sub-dimensions regarding the perceptions of tax morale and consciousness with those who receive accounting education at the graduate level. In all sub-dimensions, those who received accounting education at the graduate level had higher tax morale and awareness perceptions than those who did not receive accounting education. In this case, since a significant difference was observed in all sub-dimensions, the hypothesis " H_8 : There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the graduate level and the dimensions of tax morale and awareness" was accepted.

As a result, 3 of the 8 hypotheses created for the study were rejected and 5 were accepted. The test results of the hypotheses are summarized in Table 14.

Table 14: Summary Results of Hypothesis Tests

No	Hypothesis	Result
H_1	There is a significant difference between the gender variable and the tax morale and awareness dimensions.	Rejected
H_2	There is a significant difference between the age variable and the tax morale and awareness dimensions.	Accepted
H_3	There is a significant difference between the type of school attended and the dimensions of tax morale and awareness.	Accepted

H₄	<i>There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education and the dimensions of tax morale and awareness.</i>	Rejected
H₅	<i>There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the high school level and the dimensions of tax morale and awareness.</i>	Rejected
H₆	<i>There is a significant difference between the variable of having taken accounting and finance education at the associate degree level and the dimensions of tax morale and awareness.</i>	Rejected
H₇	<i>There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the undergraduate level and the dimensions of tax morale and awareness.</i>	Accepted
H₈	<i>There is a significant difference between the variable of having received accounting and finance education at the graduate level and the dimensions of tax morale and awareness.</i>	Accepted

6. Conclusion

One of the most significant sources of revenue for the state is taxes. The state's ability to provide its residents with services may be constrained by potential problems in the collection of the money from this source. The government may experience difficulties with tax collection if citizens who have bad attitudes and actions about taxes or who lack appropriate tax morale and awareness refuse to pay taxes. The people's cooperation with taxes makes timely, thorough, accurate and successful taxation by the state at the lowest feasible cost possible. Tax morale and awareness are intimately tied to tax compliance.

Professional accountants serve as a conduit between the taxpayer and the tax authority, assisting in the timely collection of taxes. In this regard, the tax will be in some ways secured by the public's favorable impression of taxes as well as the professionalism, awareness and morale of those working in the field. At the secondary, associate, undergraduate and postgraduate education levels, professional accountants begin their first education in the field. Each student majoring in accounting and finance therefore has the potential to represent certified public accountants in the future. Providing the necessary education for these students to have a positive perception of tax and tax morale and awareness will pave the way for regular collection of taxes in the future, which is the most important source of income for the country. Giving these youngsters the knowledge they need to see taxes favorably and to be aware of them will help ensure that taxes, which are the nation's main source of income, are regularly collected in the future. In this regard, a study was conducted to ascertain the tax morale and awareness views of students enrolled in various educational levels. A questionnaire survey was carried out for senior high school, associate degree, undergraduate and postgraduate students attending institutions in the Giresun City Center and districts for this reason. Data from the questionnaire was subjected to statistical analysis and the disparities between those who had accounting and finance education and those who hadn't were contrasted. Below is a summary of the study's findings;

While the tax morale and awareness scale's sub-dimensions of responsibility and consciousness were found to be unaffected by the gender of the pupils, there were significant disparities discovered in the sub-dimensions of sensitivity and awareness.

Men perceive tax morale and consciousness to be greater than women do, given the disparity in these dimensions. Significant variations were discovered in all sub-dimensions when age groups, tax morale and tax knowledge were examined. The Tukey test findings show that the age group of 25 and above has the highest perception of tax morale and awareness, while the age group of 18 and below has the lowest impression. All of the sub-dimensions in the comparison within the context of the school type show a substantial difference. In this regard, secondary education (high school) is the type of school with the lowest perception in the sub-dimension of consciousness, while vocational schools have the lowest perception in the sub-dimensions of responsibility, sensitivity and awareness. The institution is the sort of school with the greatest sense of tax awareness and morale across all sub-dimensions.

Regarding the views of tax awareness and morale between individuals who obtained accounting and finance education and those who did not, statistically significant variations were discovered in each sub-dimension. In this regard, it can be said that people who obtain accounting and financial education are more conscious of taxes than others who do not.

With individuals who had high school-level accounting and finance education, statistically significant differences were discovered in the sub-dimensions of sensitivity and awareness for the perceptions of tax morale and consciousness. The sub-dimensions of responsibility and consciousness were discovered to be identical.

In the sub-dimensions of consciousness, accountability and awareness for the perceptions of tax morale and consciousness with those who had accounting and finance education at the associate degree level, statistically significant differences were discovered. The sensitivity sub-dimension revealed no statistically significant difference. It may be said that people who had associate degree-level accounting and finance education had a greater level of tax morale and awareness perceptions than those who did not—sub-dimensions of consciousness, responsibility and awareness that have notable distinctions.

Regarding the perceptions of tax morale and consciousness among people who acquired graduate-level accounting and finance education, statistically significant variations were discovered in each sub-dimension. It may be said that graduate-level accounting and finance students have a greater degree of tax morale and awareness views than undergraduate students.

As a result, significant differences were found in all sub-dimensions of variables such as taking accounting and finance education, age, type of school, undergraduate and graduate education in terms of tax morale and awareness perception between students who received and did not receive accounting and finance education. Considering the results of the study, it can be claimed that there is a tight association between accounting and finance education and tax morale and awareness.

When the research's findings are compared to those of various related studies, they are consistent with those discovered in the study by Kasipillai and others (2003). This study demonstrated that there is a strong correlation between education and tax compliance. In the research Kumbaşlı (2016) did in Turkey, the first- and fourth-year students in the finance department's tax morale and awareness levels were compared and it was found that the fourth-graders had greater levels of both. Another study by

Başdağ (2017) attempted to ascertain the students' voluntary compliance with tax in the context of tax knowledge and tax viewpoint. The students were enrolled in the first and fourth years of the Faculty of Economics and Administrative Sciences. The findings of the study indicated that tax education had a good impact on students' perceptions.

Authors' Declaration

This paper complies with research and publication ethics, has no conflict of interest to declare and has no financial support.

References

- Akdoğan, A. (2005). Kamu Maliyesi. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Armstrong, M. B. (1993). Ethics and Professionalism in Accounting Education: A Sample Course. *Journal of Accounting Education*, 11(1), 77-92.
- Aşkın, Y. E. (2019). *Mükelleflerin Vergiye Bakışının Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran, İ. E. (1984). *Örgütte İş Gören Hizmetlerinin Yönetimi*, (Yayın No:179). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Başdağ, G. C. (2017). Vergi Bilinci ve Vergiye Bakış Açısı Bağlamında Gönüllü Vergi Uyumu: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Çalık, T. (1988). *Türk Kamu Kesiminde Hizmet İçi Eğitimin Etkinliği*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çil Koçyiğit, S., Şenel, G. & Bostancı, H., (2016). Sağlık Sektörünün Muhasebe Eğitiminden Beklentileri ve Ankara Kamu Hastaneleri Uygulaması. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 537-554.
- Demir, İ. C. & Cıgırcı, İ. (2016). *Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Amprik Bir Çalışma*, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 127-143.
- Demirkan, Ş. (2001). *Muhasebe Eğitim Yöntemleri, XX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, Muhasebe Eğitiminde Yeni Ufuklar.
- Dibek, E. (2016). *Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet ile Vergi Tutum ve Davranışları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Gergerlioğlu, U. & Mcgee, R. W. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilincine Yönelik Tutumları: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Örneği. *Researcher: Social Science Studies*, 10(5), 383-407.
- Gökçen, G. (1998). Uygulamacıların Muhasebe Eğitiminden Beklentileri, *Marmara Üniversitesi, Muhasebe Araştırma ve Merkezi Muhasebe-Finansman Dergisi*,

Sayı 9, 43-50.

- Gür, E. (2019). *Ortaöğretim Öğrencilerinde Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı: Bingöl İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri (SPSS Uygulamalı)*, İzmit: Beta Basın Yayım.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS Uygulamaları Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Karaca, R. (2015). *Vergi Bilinci ve Vergi Algısı: Kütahya İlinde İlköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karacan, C. İ. (2019). *Ön Lisans Öğrencilerinin Vergiye Bakışı ve Vergi Bilinç Düzeyi: Sakarya İli Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasipillai, J., Aripin, N. & Amran, N. A. (2003). The Influence of Education on Tax Avoidance and Tax Evasion. *eJTR*, 1, 134.
- Kaya, P. B. (2017). *Zirai Kazançların Vergilendirilmesinde Çiftçilerin Vergi Algısı: Antalya İli Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Kaya, Y. (2019). Lisans Düzeyinde Verilen Muhasebe Eğitiminin Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartlarını Karşılama Düzeyine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası*, 21(2), 482-507.
- Kumbaşı, E. (2016). *Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, E. (2019). Muhasebe Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi* Temmuz; 12 (2), 237-254.
- McNair, F. and Milam, E. E. (1993). Ethics in Accounting Education: What is Really Being Done. *Journal of Business Ethics*, 12(10), 797-809.
- Okougbo, P. O., Okike, E. N. & Alao, A. (2021). Accounting Ethics Education and The Ethical Awareness of Undergraduates: An Experimental Study. *Accounting Education*, 30(3), 258-276.
- Organ, İ. & Yegen, B. (2013). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Mensuplarının Rolü: Adana Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı:4, Cilt:27, 241-271.
- Ömürbek, N., Çiçek, H. G. & Çiçek, S. (2007). Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları. *Maliye Dergisi*, (153), 102-122.
- Pehlivan, E. (2008). *Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sağbaşı, İ. & Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergileri Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 123-144.
- Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci, *Sosyo-Ekonomi*, 19(19), 315-334.
- Tokay, S. H., Deran, A. & Arslan, S., (2011), Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29,1-15.
- Tosuner, M. & Demir, İ.C. (2008). Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlak Düzeyi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 355-373.
- Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlükleri. (2021). Web: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=09.10.2021>'de alınmıştır.
- Yüksel, C. & Özgün Z. (2018). Mersin'de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 33-48.
- Zorlu, Ö. (2012). *İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergi Bilinci Düzeyi ve Vergi Bilinci Düzeyi ile İlgili Örnek Uygulama (Ankara İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

CEDAW'DAN İSTANBUL SÖZLEŞMESİNE KADIN HAKLARI VE TÜRK İÇ HUKUKUNA ETKİLERİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Emine Gülselcen
KAFKASYALI

Women's Rights from Cedaw to the Istanbul Convention and
Their Effect on Turkish Domestic Law

Yazar(lar) | Author(s)
Emine Gülselcen KAFKASYALI¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 07/06/2023
Makale Kabul Tarihi : 26/06/2023

Anahtar Kelimeler: Kadına Karşı Ayrımcılık, Kadına Şiddet, CEDAW, İstanbul Sözleşmesi, 6248 Sayılı Kanun

ÖZ

İnsan hakları konusunda dünya genelinde belirli bir uzlaşma sağlanırken insan kavramının içinde yer alan ancak tüm toplumlarda var olan kadının her alanda ve her bakımdan geri olması insan haklarının tam olarak gerçekleşmesini engellemektedir. Kadınlar sadece geri kalmış toplumlarda ayrımcılığa uğramamakta gelişmiş toplumlarda da kadınlara yönelik ayrımcılık söz konusudur. Batı'da ortaya çıkan kadın hareketleri ya da feminist hareketler bu ayrımcılığın ortadan kaldırılması amaçlıydı. Başlangıçta eğitim hakkı, oy hakkı gibi taleplerden yola çıkan kadın hakları savunucuları 1960'lı yıllardan itibaren toplumun her alanındaki ayrımcılığın ortadan kalkması ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si (İHEB)'ndeki ilkelerin tam anlamıyla hayata geçirilmesinin mücadelesini verdi.

Tek başına insan haklarıyla ilgili düzenlemelerin kadınların haklarını sağlamada yetersiz kalması spesifik düzenlemeler yoluyla kadın haklarının geliştirilmesi için çaba harcandı. Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), bu bakımdan önemli bir dönüm noktasıdır. İnsan haklarının tam anlamıyla uygulanması, dezavantajlı durumda olan kadınların haklarının daha fazla korunması ile mümkündür. Bu sebeple kadına karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan CEDAW, taraf devletlerin iç hukuklarının Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesinde denetim mekanizmaları yoluyla taraf devletler üzerinde zorlayıcı bir etkide bulundu.

CEDAW'la başlayan kadın hakları ile ilgili evrensel düzenlemelerin yanı sıra Avrupa Konseyi de Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçerisinde Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) ile özellikle şiddet odaklı hak ihlallerini ortadan kaldırmak amacıyla taraf devletlere yeni yükümlülükler getirdi.

CEDAW'a ve İstanbul Sözleşmesine taraf olan Türkiye kendi iç hukukunda Anayasa başta olmak üzere birçok kanunda köklü değişikliklere giderek taraf devlet olarak yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Sadece kamu kurum ve kuruluşlarının ve personellerinin değil toplumun tüm bireylerinin kadın hakları konusunda bilinçlenmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye, İstanbul Sözleşmesinden 20 Mart 2021 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle çekilmiş olsa dahi, uluslararası sözleşme olan CEDAW, Anayasa, Türk Medeni

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID No:0000-0001-8780-3903, e-posta-gulkafkasyali@yahoo.com.tr

Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve 6248 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, kadın haklarını korumaya her bakımdan devam etmektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 07/06/2023
Accepted Date : 26/06/2023

Keywords:

Discrimination against woman, violence against woman, CEDAW, Istanbul Convention, Law No. 6248

ABSTRACT

While a certain consensus has been reached worldwide on human rights, the fact that women who are included in the concept of human beings and exist in all societies, have been on the back burner in all areas and in all respects has prevented the full realization of human rights. Women have not only been discriminated against in underdeveloped societies but also in developed societies. The women's movements or feminist movements that emerged in the West were aimed at eliminating this discrimination. Women's rights advocates, who initially set out with demands such as the right to education and the right to vote, have fought for the elimination of discrimination in all areas of society and the full realization of the principles of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) since the 1960s.

Since human rights regulations alone were insufficient to ensure women's rights, efforts were made to promote women's rights through specific regulations. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) is an important milestone in this respect. The full realization of human rights is only possible with greater protection of the rights of disadvantaged women. Therefore, CEDAW, which prohibits all forms of discrimination against women, has had a coercive effect on State Parties through its supervisory mechanisms in harmonizing their domestic laws with the Convention.

In addition to the universal regulations on women's rights that started with CEDAW, the Council of Europe has also introduced new obligations for state parties with the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) to eliminate rights violations, especially those centered on violence.

As a party of CEDAW and the Istanbul Convention, Türkiye is trying to fulfill its obligations as a party state by making radical changes in many laws, especially the Constitution. Efforts are being made to raise awareness of women's rights not only among public institutions and organizations and their personnel, but also among all members of society.

Although Türkiye withdrew from the Istanbul Convention with a Presidential Decree published in the Official Gazette on March 20, 2021, the international convention CEDAW, the Constitution, the Turkish Civil Code, the Turkish Penal Code and Law No. 6248 on the Protection of the Family and Prevention of Violence against Women continue to protect women's rights in all respects.

1. Giriş

İnsan hakları, devletin mutlak otoritesine karşı onun etkilerinin sınırlanarak insanların belirli güvencelere kavuşturulması fikrini savunan Batılı düşünürler ve onları destekleyen burjuvazinin çabaları ile gelişim gösterdi. Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren önce çeşitli beyannameler sonrasında ise anayasalarla temel hak ve özgürlükler düzenlendi. 1689 Yurttaş Hakları Beyannamesi, 1776 ABD Bağımsızlık Bildirgesi, 1787 Amerikan Anayasası, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1791 Fransız Anayasası ile başlayan süreç insan haklarının Batılı devletlerdeki temel hak ve hürriyetlere dair düşüncelerin yazılı metinler hatta anayasalar yoluyla bağlayıcılık

kazanmasını sağladı. Bu tarihi birikim, Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması ve İHEB ile ana ilkelerin bir coğrafyayla sınırlı olmadan tüm devletlerin onayına sunulması ve birçok devletin de bu konudaki olumlu yaklaşımı insan haklarının somut olarak gelişmesi açısından kayda değer bir ilerlemeydi.

İnsan hakları, insanların insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklardır. İnsan hakları sadece belirli bir devletin, dinin, ırkın, cinsiyetin veya bir grubun üyelerine değil bütün insanlara ait olmaları bakımından evrensel niteliktedir (Heywood, 2007:434). Bu hakların vazgeçilmez, devredilemez olmaları, onların devlete, özel kişilere ve örgütlere karşı da ileri sürülebilmesine imkân tanır. İnsan hakları kavramı, insanların kendilerini yetiştirmeleri ve geliştirmeleri konusunda özgür oldukları bir dünya algısı üzerine kuruludur. Bu bakımdan, ideal olan bir dünyada insan haklarının yanı sıra kadın haklarından, çocuk haklarından ayrıca bahsedilmesine gerek olmayacaktı. Çünkü insan hakları ile kadının da çocuğun da hakları korunmuş olacaktı. Ancak insan haklarının gelişimiyle ilgili sürece bakıldığında insan kavramı dahi önceleri beyaz, erkek ve burjuva olanı ifade etmekteydi (Berktaş, 2004: 2-3; Uygun, 2015: 485). Batı’da başlayan insan haklarını geliştirmeye yönelik taleplerin ve bu talepleri karşılamaya yönelik adımların yanında kadınlar da insan haklarına yönelik bu gelişmelerden faydalanmak üzere çaba göstermekteydi.

19. yüzyıldan itibaren Batı’da feminizm hareketinin de öncüsü olarak kabul edilen bazı kadın yazarlar tarafından, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği, kadınların eğitilmiş olmaması sebebiyle geri kaldıkları ve bu durumun düzeltilmesi gerektiği üzerine yazılar yayımlandı (Heywood, 2007:87). Bu faaliyetler neticesinde başlangıçta eğitim hakkının, ilerleyen yıllarda da seçme ve seçilme hakkının tanınması ile birlikte kadın hakları konusu genel bir mesele olarak kabul görmeye başladı. Devletlerin öncülük ettiği kadın hakları konusundaki düzenlemeler zamanla uluslararası nitelik kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda insan haklarına dair yapılan düzenlemeler devletlerde ve toplumlarda insan hakları konusunda bir bilinç oluşturmaya başladı. Ancak insan hakları ile ilgili gelişmeler elbette çok kısa sürede sadece uluslararası düzenlemelerle istenilen duruma gelemeydi. İnsan hakları konusunda ilerlemenin yavaşlığı kadınlar bakımından çok daha fazla olumsuzluğa ve hak ihlaline yol açmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’daki kadın hareketleri kültürel ve politik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için sadece insan hakları ile ilgili düzenlemelerin yeterli görülmediği ayrıca özel olarak kadınlarla ilgili ayrımcılığa ve şiddete uğrama şeklinde ortaya çıkan ihlalleri önleme ve ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemelerin yapılması için de kamuoyu oluşturdu. Kadın hareketleri aşama aşama kadın hakları ile ilgili beyannamelerin, bildirilerin yayınlanmasına yol açtı. Nihayetinde çalışmanın da temel metinlerini oluşturan evrensel düzeyde BM tarafından yapılan “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)” ile bölgesel düzeyde Avrupa Konseyince yapılan “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)” kadın hareketlerince dile getirilen taleplerden de etkilenecek hazırlandı.

Bu makalede Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları Sözleşmelerinden özellikle doğrudan kadın haklarını konu edinen sözleşmelerin Türk iç hukukunda kadın hakları ile ilgili düzenlemelere etkisi incelenmektedir. Ayrıca, sözleşmelerin Türk iç hukukunda kadın hakları konusunda oluşturduğu olumlu gelişmelerin Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesine taraf olmaktan çekilmesi durumunda ne ölçüde sekteye uğrayacağı da değerlendirilmektedir.

Türkiye, İstanbul Sözleşmesine önce taraf olup sonrasında taraf olmaktan çekilmiş olsa da kadın hakları bakımından Türk iç hukukunda bu sözleşmenin referans alındığı iç hukuk düzenlemeleri halen yürürlüktedir. Nitekim yapılacak bilimsel çalışmaların, herhangi bir sözleşmenin tarafı olup olmamak konusunda siyasi ve spekülatif yorumlar yerine, kadın haklarını korumak adına yapılan hukuki düzenlemelere odaklanması elbette daha doğru olacaktır.

Çalışma iki bölümden oluşmakta olup birinci kısımda, uluslararası bir sözleşme ve kadın hakları konusunda temel metin olan CEDAW'a kadar uzanan tarihi süreç içerisinde kadın haklarıyla ilgili alınan kararlar ve CEDAW ile bölgesel planda yapılan İstanbul Sözleşmesi ele alınacaktır. İkinci kısımda ise bu sözleşmelerin Türk iç hukukunda anayasa başta olmak üzere diğer kanunlara etkisi ve Sözleşmelerin etkisiyle oluşturulan 4230 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve 6248 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ile getirilen yenilikler incelenmektedir.

2. Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

Yaşanan iki dünya savaşının yıkıcılığından edinilen tecrübeyle tüm dünyada insan haklarının geliştirilmesi için çalışmalar yapılması gerektiği düşüncesiyle faaliyetlerine başlayan BM, zaman içinde bir taraftan teorik çalışmalarla atılacak adımların yönünü tayin ederken diğer taraftan da teorik düzenlemelerin pratikte uygulanması için çeşitli yapılar ve mekanizmalar kurmuştur. İnsan hakları konularında yapılan yoğun teorik hukuki çalışmalar ve bu çalışmalar üzerinde yapılan tartışmalar doğrultusunda, devletlerin bu konuda sorumluluk kabul etmesi ya da hissetmesi büyük ölçüde sağlanmıştır. Her ne kadar elde edilen sonuçlar istenen ölçüde olamasa da insan hakları konusunda, uluslararası kamuoyunun devletler üzerinde baskı kurarak bazı adımlara zorlaması her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Genel olarak insan hakları konusu, hukuki değerlendirmelerden ziyade politik değerlendirmelerin yapıldığı ve devletler üzerinde oluşturulan baskıların vasıtası ve vesilesi gibi gösterilmekle beraber, bütün politik inkârların, direnişlerin ve itirazların yanında eski zamanlara göre ciddi ilerlemenin gerçekleştirildiği ve önemli hukuki düzenlemelerin yapıldığı bir alan olmuştur. İnsan haklarının içinde olmasına rağmen kadın hakları konusu ise politik açıdan daha az direnişle karşılaşan ve karşı çıkmanın çok daha zor olduğu bir alan olmuştur. Nitekim kadın hakları konusundaki gelişmelere ve gereken düzenlemelerin yapılmasına karşı çıkmak, hemen hemen bütün dünyada bağnazlığın ve geri kalmışlığın göstergesi sayılmaktadır. Hatta kadın haklarına itiraz etmek için sunulan inanç olsun, kültür olsun, ideoloji olsun bütün gerekçeler, bütün dünya kamuoyu tarafından eleştirilmekte ve kınanmaktadır. Bu durum elbette kadın hakları konusundaki hukuki çalışmaları olumlu yönde etkilemektedir.

2. 1. BM'nin Kuruluşundan CEDAW'a Kadarki Süreç

BM örgütünün kurulması ile birlikte, temel insan haklarına ilişkin düzenlemelerin ve mekanizmaların yanı sıra sadece kadının toplum içindeki statüsünü geliştirmek için de çeşitli düzenlemeler yapılmış ve Komisyonlar oluşturulmuştur. BM Antlaşmasının Amaç ve İlkeler başlıklı birinci bölümü m.1/3'te "...ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası iş birliğini sağlamak", Örgütün amacı olarak düzenlenerek kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapılamayacağı belirtilmiştir. Antlaşmaya göre, BM Genel Kurulu da herkesin hiçbir ayırma tabi tutulmadan insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamak konusunda bazı yetkilere sahiptir.²

Ayrıca 55. maddenin c fıkrasına göre; herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine hiçbir ayırım yapılmaksızın saygı gösterilmesini BM'nin kolaylaştıracağı³, 59. maddede ise 55. maddede düzenlenen hususlara ilişkin ihtisas kuruluşu oluşturmak üzere örgütün girişimde bulunması konusu düzenlenmiştir. BM Antlaşması 60. maddesinde, ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı yapılmaksızın herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesi konusunda Genel Kurulun ve Ekonomik ve Sosyal Konseyin yetkili olduğu belirtilmiştir. BM Antlaşmasında yer alan konuyla ilgili amaçların gerçekleştirilmesi için kadın erkek eşitliğini sağlamaya ve kadına yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

BM'nin ekonomik ve sosyal konularda çalışmalarını yürütmek üzere Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) kurulmuştur. Konsey, iktisadi ve sosyal konulara ek olarak insan haklarının geliştirilmesi amacıyla komisyon kurma yetkisine de sahiptir. Birleşmiş Milletler Anlaşmasına dayanan bu yetkiyle ECOSOC'a bağlı olmak üzere 1946 yılında İnsan Hakları Komisyonu ve Kadının Statüsüne Dair Komisyon olmak üzere iki komisyon kuruldu.

İHEB'i hazırlayan İnsan Hakları Komisyonu, ayrıca her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve insan haklarıyla ilgili çalışmalar yapmak konusunda yetkili olarak ECOSOC'a rapor sunma ve tavsiye verme yetkisine de sahiptir. 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesini de İnsan Hakları Komisyonu hazırladı. 2006'da İnsan Hakları Konseyi ismiyle anılmaya başlayan Komisyon ayrımcılık yasağıyla ilgili ilkeler barındıran Sözleşmeleri hazırlayarak insan haklarının gelişmesine katkıda bulundu (Çağiran, 2020: 226).

BM Antlaşmasını müteakip BM İnsan Hakları Komisyonunca hazırlanan ve Genel Kurul'da 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel

² BM Antlaşması 13/1- "Genel Kurul b. Ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda, eğitim ve sağlık alanlarında uluslararası iş birliğini geliştirmek ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ile temel özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak için araştırmalar yapılmasına önayak olur ve bu amaçla tavsiyelerde bulunur".

³ BM Antlaşması 55/c; "İrk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır".

Beyannamesinin 2. maddesinde cinsiyet ayrımı olmaksızın kadın erkek herkesin bu bildirgede düzenlenen haktan yararlanacağı vurgulanmıştır.⁴

Kadının Statüsüne Dair Komisyon (CSW) ise kadın haklarını çeşitli alanlarda geliştirmek amacıyla çalışmak, ECOSOC'a bu konuda tavsiye vermek ve rapor hazırlamak üzere kurulmuştur. İnsan Hakları Komisyonunun bir alt dalı olarak kurulan ancak ilerleyen dönemde ayrı bir komisyon statüsü elde eden CSW, kadınlarla ilgili yeterli düzenlemenin olmadığını düşündüğü konularda özel bazı düzenlemelerin yapılmasına yönelik faaliyet yürütmüştür. Genel Kurul tarafından 20 Aralık 1952'de kabul edilen Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme, Meclis tarafından 29 Ocak 1957'de kabul edilen Evli Kadınların Vatandaşlığına İlişkin Sözleşme, 7 Kasım 1962'de kabul edilen Evlenme ve Evlenmelerin Asgari Yaşı ve 1 Kasım 1965'te Evlenmeye Rıza, Evlenme İçin Asgari Yaş ve Evliliklerin Tescil Edilmesine İlişkin Tavsiye Kararı gibi.

Her iki komisyon da insan hakları konusunda bağlayıcı düzenlemelerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Komisyonların hazırladıkları çalışmalar, Genel Kurul Kararları olarak veya Sözleşme olarak kabul edilmiştir. Kadının Statüsüne Dair Komisyon, kadınlarla ilgili konuların genel düzenlemelerle yeterince garanti altına alınmadığı düşüncesiyle kadınları, genel insan hakları düzenlemelerinin dışında özel bir konu olarak ele alan düzenlemelerin yapılmasını sağladı (CEDAW Report A/CONF.177/7).

16 Aralık 1966 tarihinde BM Genel Kurul kararıyla kabul edilen ve 23 Mart 1976 yılında yürürlüğe giren Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 2. maddesinin 1. fıkrasında, Sözleşmeye üye devletlerin, kadın ve erkek açısından cinsiyet ayrımı yapılmaksızın Sözleşmede düzenlenen hakları sağlaması ve bu haklara saygı göstermesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı maddenin 2. fıkrasında, taraf devletlerin iç hukuklarında Sözleşmede belirtilen konularda düzenleme yapılması konusunda yükümlülüğü belirtilmiştir.⁵ Ayrımcılık yasağı devletin yükümlülüğü olarak düzenlenmiştir. Sözleşmenin 4. maddesinde, olağanüstü durumlarda dahi cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması şartıyla Sözleşmeden doğan yükümlülüklerden ayrı tedbirler alınabileceği belirtilerek kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrımcı uygulamaya hiçbir durumda imkân verilmemektedir.⁶ Sözleşmenin 26. Maddesinde

⁴ İHEB 2/1; “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayrım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir”.

⁵ MSHS 2/1; “Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayrım gözetmeksizin bu Sözleşmede tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür. 2. Mevcut mevzuatta ve diğer yasal tedbirlerde henüz düzenleme bulunmayan durumlarda, bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, kendi anayasal kurallarına ve bu Sözleşme'nin hükümlerine uygun olarak, bu Sözleşmede tanınan hakların uygulanmasını sağlamak bakımından gerekli olan yasama ve diğer tedbirleri almakla yükümlüdür”.

⁶ MSHS 4/1; “Ulusun hayatını tehdit eden ve varlığı resmen ilan edilmiş olan olağanüstü bir durumun ortaya çıkması halinde, bu Sözleşmeye Taraf Devletler, uluslararası hukuktan kaynaklanan diğer yükümlülüklerine aykırı olmamak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din ya da toplumsal kökene dayalı bir ayrımcılık içermemesi kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde olmak üzere, bu Sözleşmeden doğan yükümlülüklerinden ayrılan tedbirler alabilirler”.

herkesin hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalar önünde eşit olduğu belirtilmektedir.⁷ Sözleşmenin 26. Maddesi genel nitelikli bir içeriğe sahipken 2. ve 4. maddesinde daha özel nitelikli yasaklama söz konusudur.

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 2. maddesinde⁸, Sözleşmede yer alan hakların hiçbir ayırma tabi tutulmaksızın herkes için uygulanacağı düzenlenmiştir. Ayrıca 3. maddede⁹, kadın ve erkekler için Sözleşmede yer alan hakların kullanılmasında, taraf devletlerin eşit haklar sağlamayı taahhüt ettiklerini düzenlemektedir. 7. maddede¹⁰ ise kadınların erkeklerle aynı şartlarda çalışmalarını ve eşit işe eşit ücretin ödenmesi düzenlenmiştir.

İHEB şekli olarak bağlayıcı olmayan BM Genel Kurulu bildirelerinden biridir. İHEB'in bağlayıcı olmamasına karşın İHEB'de düzenlenen ilkeler, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde yer alarak bağlayıcılık kazanmıştır.

Kadın haklarına ilişkin bir diğer düzenleme ise Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Beynamedir. Kadın haklarını korumak ve geliştirmek düşüncesi ile Genel Kurul'un, Kadının Statüsü Komisyonu'ndan bir beyanname taslağı hazırlamasını talep etmesiyle oluşan Beyanname, 7 Kasım 1967 tarihinde Genel Kurul tarafından 2263 (XXII) sayılı karar ile kabul edildi. Beyannamenin 1. maddesi ile kadına karşı ayrımcılık, erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını inkâr etmek veya sınırlandırmak adaletsizlik ve insan onuruna karşı bir suç olarak nitelendirilmiştir.¹¹

Beyannamenin 2. maddesi ile, kadınlara karşı ayrımcılık içeren mevcut kanunların, geleneklerin, düzenlemelerin ve uygulamaların kaldırılması, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması için yeterli yasal korumanın sağlanması için tüm uygun önlemlerin alınacağı düzenlenmiştir.¹² 11 maddelik Beyanname ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuk alanlarında kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Beyannamenin, hukuken bir sözleşme gibi bağlayıcılığa sahip olmaması sebebiyle Komisyondan bağlayıcı bir anlaşma hazırlaması talep edilmiştir.

⁷ MSHS 26; "Herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Bu bakımdan, yasalar her türlü ayırımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir".

⁸ ETKHS 2/2; "Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi herhangi bir statüye göre ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler".

⁹ ETKHS 3; "Cinsiyet eşitliği Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşmede yer alan bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasında erkeklere ve kadınlara eşit haklar sağlamayı taahhüt eder".

¹⁰ ESKHS 7; "Adil ve uygun işte çalışma şartları i) Hiçbir ayırma tabi tutulmaksızın özellikle kadınların erkeklerin çalışma şartlarından daha alt düzeyde olmayan şartlarda çalışmalarını güvence altına alınarak, eşit işe eşit ve adil ücret;"

¹¹ Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Beyanname 1; "Kadınlara karşı ayrımcılık, erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını inkâr etmek veya sınırlamak temelde adaletsizdir ve insan onuruna karşı bir suç teşkil eder".

¹² Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Beyanname 2; "Kadınlara karşı ayrımcı olan mevcut kanunların, geleneklerin, düzenlemelerin ve uygulamaların kaldırılması ve kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olması için yeterli yasal korumanın sağlanması için tüm uygun önlemler alınacaktır".

Komisyonun kadına karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve uluslararası bağlayıcılığı olan daha kapsamlı bir sözleşme hazırlama çalışmaları neticesinde, BM Genel Kurulunda 1979 yılında, CEDAW kabul edildi.

Kadınlara yönelik insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmayı amaçlayan BM'nin kadınları korumaya ve onların karşılaştıkları şiddet başta olmak üzere, ayrımcılık içeren uygulamaları kaldırmaya yönelik yapmış olduğu çalışmaları arasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 20 Aralık 1993'te oylamadan kabul edilmiş olan ve hukuki bakımdan bağlayıcılığa sahip olmayan Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi, kadına yönelik şiddet konusunda ilk uluslararası belgedir (Moroglu, 2016: 296).

2. 2. CEDAW

Kadına Karşı Ayrımcılığı Önleme Beyannamesinde yer alan ilkeleri uygulamak ve kadınlara karşı ayrımcılığın her türlüşünün ortadan kaldırılmasını sağlamak üzere BM Genel Kurulu tarafından CEDAW, 18 Aralık 1979 tarihinde kabul edilerek taraf olmak isteyen devletlerin imzasına açıldı. Sözleşmenin 27. maddesindeki şartın sağlanması ile birlikte de 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girdi.¹³ Sözleşmenin başlangıcında, BM Antlaşmasının, İHEB'in, BM ve ona bağlı uzmanlık kuruluşlarının nezaretinde kabul edilmiş erkeklerle kadınların eşitliğini sağlamaya çalışan uluslararası sözleşmelere, kararlara, beyanlara ve tavsiyelere rağmen kadınlara karşı ayrımcılığın devam etmesinden duyulan endişe ile kadınlara karşı ayrımcılığın, hak eşitliği ve insan şeref ve haysiyetine saygı ilkelerini ihlal ettiğini vurgulanmaktadır.

Sözleşmede her toplumda kadına karşı var olan ayrımcılığın tanımı yapılmaktadır. 'Kadına karşı ayırım', her durumda kadın ile erkeğin eşit olduğu düşüncesine bağlı olarak siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanmayı engelleyen, ortadan kaldıran veya ortadan kaldırmayı amaçlayan ve cinsiyete dayalı yapılan her türlü ayırım, mahrumiyet ve kısıtlama olarak tanımlanmaktadır.

CEDAW'ın üç temel prensibi bulunmaktadır: a) Ayrımcılık yapmama, b) Gerçek eşitlik ve c) Devletin yükümlülükleri.

a) Ayrımcılık yapmama: İnsan hakları ile ilgili yapılan bütün düzenlemelerin esas noktasıdır. CEDAW gibi bazı sözleşmelerin esas konusunu oluşturan bir insan hakları normudur. Kanun önünde eşitlik ve hiçbir ayırım yapılmaksızın kanunlar tarafından eşit oranda koruma, insan haklarının korunmasıyla ilgili esas ve genel ilkelerdir. Sözleşme'nin 1. maddesinde belirtilen ayrımcılık, Sözleşmenin konusu itibariyle kadınlara karşı uygulanan ayrımcılığı düzenlemektedir (CCPR General Comment, No. 18).

b) Gerçek eşitlik: Kadın erkek eşitliğinin sadece kamuya ait olan alanla sınırlı olmaksızın özel alanda da yani aile ve evlilik ilişkilerinde de sağlanması önemlidir (Acar, 2010: 17).

c) Devletin Yükümlülükleri: Uluslararası insan hakları hukukunda yükümlülüklerin muhatabı prensip olarak devletlerdir. Devletlerin yükümlülüğü, insan haklarının

¹³ CEDAW 27, "İşbu Sözleşme 20. onaylama veya katılma belgesinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine tevdi edilmesini takiben 30. gün yürürlüğe girecektir."

konusuna ve niteliğine bağlı olarak devlet organlarının ve yetkililerinin kendilerinin herhangi bir ihlalde bulunmamasını gerekli kılan haklara “saygı gösterme yükümlülüğü”, devletin hak sahiplerini üçüncü kişi ya da kurumların müdahalesine karşı korumasını ve faileri cezalandırmasını gerektiren yani hakların çiğnenmesine engel olma amaçlı “koruma yükümlülüğü” ve haklardan yararlanılması için devletlerin uygun yasal, idari, mali ve yargısal ve diğer pozitif önlemlerin alınmasını gerektiren “uygulama/gereğini yerine getirme yükümlülüğü” olarak tasnif edilebilir (Akandji-Kombe, 2008: 5; Çağırın, 2020: 37). Bu tasnif genel olarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yerine getirilmesi amaçlı belgelerin uygulanmasını denetlemekle sorumlu organlarca tercih edilmektedir.

CEDAW, kadın haklarının dünya genelinde olduğunu ve bu hakların her kadına birey olarak tanınması gerektiğini temel ilke olarak düzenler. Kadınların insan haklarının, dünyanın her tarafında her kadın için aynı olduğunu ve kadının toplum içindeki her türlü konumundan bağımsız bir şekilde her kadın için aynı şekilde tanınması gerektiğini belirtir (Acar, 2010:17).

Dünyanın genelinde kadınlara karşı ayrımcılığın olduğu gerçeğinden yola çıkan CEDAW, ayrımcı uygulamaların tamamıyla ortadan kaldırılması gereğinin bir şarta bağlanmaksızın kabul edilmesini düzenler. Sözleşmeye taraf olan devletler, kadınların insan haklarının hayata geçirilmesine engel olan veya yavaşlatan toplumsal, ekonomik veya kültürel olumsuzlukların giderilmesini kabul ederek bu durumu düzeltmekle yükümlüdür (Acar, 2010:17). Devletin yükümlülüklerini yerine getirmesi, Sözleşmenin amacına ulaşması bakımından önemlidir. Bu sebeple devletlerin söz konusu yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetlemek üzere denetim mekanizması oluşturulmuştur.

Kadına karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve taraf olan devletlerin Sözleşmeyi gerektiği gibi uygulamaları bakımından denetim organı olarak CEDAW Komitesi¹⁴ oluşturulmuştur. Komite a) Rapor Yükümlülüğü, b) Şikâyet prosedürü ve c) Soruşturma prosedürü yoluyla bu denetimi sağlar.

a) Rapor Yükümlülüğü: Taraf devletler, Sözleşme hükümlerinin ülkelerinde etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere yapılan hukuki, adli, idari ve diğer önlemleri içeren bir raporu, taraf devlet Sözleşmenin kendisi bakımından yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde daha sonra ise en az dört yıllık dönemde bir ve ayrıca Komite ne zaman talep ederse, Komite tarafından incelenmek maksadıyla BM Genel Sekreterine sunmalıdır. Komite, taraf devletlerden gelen bilgileri ve raporları incelemesi sonucu tekliflerde ve genel tavsiyelerde bulunabilmektedir. Komitenin nihai gözlemleri ve kararları/görüşleri yasal olarak bağlayıcı değildir. Sözleşme ile uyumlu olmadığı

¹⁴ CEDAW 17/ 1; “İşbu Sözleşmenin uygulanmasındaki gelişmeleri gözden geçirmek amacıyla, Sözleşme yürürlüğe girdiği zaman 18, Sözleşmeye taraf 35 devletin onayı veya katılmasını müteakip, işbu Sözleşmenin kapsadığı konularda yüksek itibar ve ehliyete sahip 23 uzmandan oluşan, Kadınlara Karşı Ayrımcının Ortadan Kaldırılması Komitesi (bundan böyle komite diye anılacaktır) kurulacaktır. Uzmanlar, Taraf Devletlerce kendi vatandaşları arasından seçilecek ve kendi şahısları namına hareket edecekler, seçimlerde dengeli coğrafi dağılım ve belli başlı hukuki sistemlerle birlikte farklı uygarlıkların temsili de göz önüne alınacaktır”.

düşünülen kamu politikası ve uygulamalarının belirli yönlerini vurgulayarak taraf devletler üzerinde baskı oluşturmayı amaçlamaktadırlar.

b) Şikâyet Prosedürü: CEDAW Ek İhtiyari Protokolünü kabul etmiş taraf devletin, yargılama yetkisi altında olan bireyler veya bireylerden oluşan gruplar tarafından (Doğan, 2015: 227) Sözleşmede yer alan haklardan herhangi birinin ihlali sonucunda mağdur olduğu iddiası ile şikâyet prosedürü işletilebilir.

Komitenin başvuru değerlendirmesi için iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Şayet iç hukuk yollarının işlenmesi aşırı uzuyorsa veya etkili bir sonuç alınma ihtimali zayıfsa bu şart göz önünde bulundurulmayacaktır. Komite şu durumlarda başvurunun kabul edilemez olduğuna karar verecektir.

- “Aynı başvurunun, daha önce Komite tarafından veya başka bir uluslararası soruşturma veya çözüm çerçevesinde incelenmiş veya incelenmekte olması;
- Başvurunun Sözleşme hükümlerine aykırı olması;
- Başvurunun açıkça temelsiz veya yeterli dayanaktan yoksun olması;
- Başvuruda bulunma hakkının kötüye kullanılması;
- Bu Protokol’ün ilgili taraf devlet açısından ‘yürürlüğe giriş tarihinden sonra da devam eden olgular hariç, başvuru konusu olan olguların Protokol’ün ilgili taraf devlet açısından yürürlüğe girmesinden önce gerçekleştirilmiş olması”¹⁵.

Komite başvuruyu incelenmesinden sonra, başvuruya ilgili görüşlerini ve varsa tavsiyelerini, ilgili taraflara iletacaktır. Taraf Devlet, Komite'nin görüşlerini ve varsa tavsiyelerini değerlendirerek Komite'nin görüş ve tavsiyeleri neticesinde yapmış olduğu işlemlerle ilgili bilgileri de ekleyip Komiteye altı ay içerisinde yazılı bir cevap sunacaktır.¹⁶

c) Soruşturma Prosedürü: Komite, taraf devletin Sözleşmede düzenlenen hakları ciddi ve sistematik şekilde ihlal ettiği yönünde güvenilir bir bilgi alması halinde, taraf devletin bu bilgiye dair incelemede gözlemlerini sunmasına imkân tanıyarak iş birliği yapmaya davet eder. Komite araştırma neticesinde bulguları görüş ve tavsiyeleri ile birlikte taraf devlete iletir. Taraf devlet, kendisine sunulan bulgulara, yorumlara ve tavsiyelere yönelik kendi gözlemlerini Komiteye altı ay içinde sunacaktır. Bu araştırma gizlilik içinde ve taraf devletin iş birliğiyle gerçekleşecektir.¹⁷

Komiteye, Türkiye de düzenli rapor sunmaktadır. Bu raporlarda mevzuatta yapılan değişiklikler tek tek belirtilirken ayrıca tasarı halindeki hukuki düzenlemeler de yer almaktadır. Sözleşmenin devlete yüklediği yükümlülükleri yerine getirmek üzere yapılan düzenlemeler yanında, Sözleşmenin öngördüğü konularda gelişme kaydedebilmek amacıyla kamu çalışanlarına yönelik eğitimler ve oluşturulan/oluşturulacak kurumlar konusunda da raporlarda Komiteye bilgi verilmektedir.

Bugüne kadar Türkiye sekiz rapor sunmuştur. Komite, Türkiye'nin 1987 yılında sunmuş olduğu ilk raporu değerlendirirken kadınların çalışma hayatında yeterince yer

¹⁵ CEDAW Ek İhtiyari Protokolü 4/2.

¹⁶ CEDAW Ek İhtiyari Protokolü 7/3-4.

¹⁷ CEDAW Ek İhtiyari Protokol madde 8.

bulmadığını, kadınların eğitimlerinin yetersiz olduğunu belirterek özellikle Medeni Kanun'daki ayrımcılık içeren hükümlerin Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi talep edildi. Kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığın kültürel anlayıştan gelmesi sebebiyle bu durumun değiştirilmesi için hangi adımların atılacağına Türkiye tarafından açıklanması da istenildi. Üst düzey kamu görevlerinde neden kadınların yer almadığı, kız çocuklarının eğitimlerine devam etmemeleri durumunda ebeveynlerin cezayla karşılaşp karşılaşmadıkları, kadın işsizliğini azaltmak için özel önlemlerin alınıp alınmadığı da Komitenin soruları arasındaydı (Report of CEDAW, 1990:52-59).

Türkiye 1993 tarihli 2. ve 3. birleştirilmiş periyodik raporunda CEDAW'a koyulan çekincelerin kaldırılması ile Türk Medeni Kanunu'nun aile hukukuna ilişkin maddelerinde değişiklik öngören tasarının hazırlandığı belirtilerek değişiklik için çalışmak üzere bir komisyonun oluşturulduğunu ifade etmiştir. Kadın istihdamının artırılmasına yönelik projelerin hazırlandığı, şiddetin önemli bir sorun olduğu ve henüz yeterli sığınma evlerinin bulunmadığı belirtilen raporda genel olarak henüz CEDAW ile uyumlu düzenlemelerin uygulamaya geçirilemediği ancak bir kısmının tasarı düzeyinde tartışıldığı belirtilmiştir. Türk Medeni Kanunu'nun 159. maddesinde yer alan ve kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan hükmün Anayasa Mahkemesi tarafından iptal kararı verilirken Sözleşmenin hükümlerine dayanılmıştır. Bu durum da Sözleşmenin uygulanmasına örnek olarak sunulmuştur. Raporunda Türk Ceza Kanunu'nun 438. Maddesinde mağdurun fuhşu meslek haline getiren kadınlardan olması halinde failin cezasına indirim öngörülmekteydi. Sözleşmeye aykırı bu madde kanundan çıkarılmıştır. Raporunda Türkiye yaptığı ya da yapmayı planladığı hususları Sözleşme maddeleri çerçevesinde açıklamıştır (KSGM, 1993)

2003 yılında Komiteye sunduğu 4. ve 5 birleştirilmiş periyodik raporda Türkiye, Sözleşmeyi uygulamaya yönelik daha somut gelişmeleri ortaya koymuştur. 1997 yılında zorunlu temel eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarıldığı, 1998 yılında kabul edilen 4230 sayılı yasanın kabul edildiği, 1999'da CEDAW'a getirilen çekincelerin kaldırıldığı, 2002'de yeni Medeni Kanun'un kabul edildiği yine aynı tarihte Meclis'in CEDAW Ek ihtiyari Protokolünü onayladığı ve kadın istihdamını artırmaya yönelik çalışmalar da raporda yer almaktadır (KSGM, 2003).

Türkiye'nin 2008 yılında Komiteye sunmuş olduğu 6. periyodik rapor, sadece ilgili hükümet kuruluşlarının yanı sıra akademisyenler ve sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla hazırlanmıştır. Sözleşmenin 9. Maddesine yönelik beyanın 2008 yılında kaldırıldığı, kadın erkek eşitliğini de etkileyecek Anayasa çalışmalarının devam ettiği, 2004 yılında Anayasanın 10. Maddesinde yapılan "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" hükmünün eklendiği raporda yer almaktadır. Önceki raporlara da atıflar yapılarak o raporlardaki çalışmaların sonuçlanmış olanları ifade edilmiştir. 2005 yılında yeni Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girdiği ve Sözleşmeyle uyumlu olduğu belirtilmiştir. Kadının gelişmesi için yapılacaklar yer alırken eğitim yoluyla kadın-erkek eşitliğinin yaygınlaşmasına yönelik çalışmalar aktarılmaktadır (KSGM, 2008).

Türkiye'nin 2014 yılında Komiteye sunmuş olduğu 7. dönemsel raporunda yine akademik çevreler ve sivil toplum örgütleri katkıda bulunmuştur. 2012 yılında onaylanan İstanbul Sözleşmesi ve 6248 sayılı yasayla kadın haklarının korunması, 2010 yılında Anayasa'da kadınlar lehine yapılacak düzenlemelerin eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı düzenlemesi, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının tanınması,

kadın istihdamının artırılması, 2012’de yapılan değişiklikle temel eğitimin 12 yıl olarak düzenlenmesi, kadının kendi soyadını kullanabilmesi gibi getirilen yeni haklar yer almaktadır (KSGM, 2014).

Komiteye 2020’de sunulan 8. dönemsel raporda, Türkiye’nin kadın- erkek eşitliğini sağlama konusunda ve kadına karşı ayrımcılığı yasaklayan kapsamlı bir mevzuatının olduğu, Türk Ceza Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, İş Kanunu, Siyasi Partiler Kanununda Anayasaya ek olarak ayrımcılığın yasaklandığı ve eşitliğin esas alındığı vurgulanmaktadır. Komite’nin tavsiyeleri doğrultusunda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna ayrımcılık yasağının ihlal edilmesinden dolayı herkesin başvurusunun kabul edildiği, Komitenin önerileri doğrultusunda kadına karşı şiddetin önlenmesi için idari bakımdan yapılan çalışmalar, şiddet görme ihtimali olan ya da korunmak zorunda kalan kadın ve çocuklara yönelik sunulan hizmetler de raporda yer almaktadır (GDSW, 2020).

Genel olarak raporlar incelendiğinde Türkiye’nin Sözleşmeyle üstlendiği yükümlülüğü yerine getirdiği, Komite tarafından esaslı unsurlara ilişkin tavsiyelerinin giderek azaldığı, uygulamanın eksiksiz bir şekilde sağlanmasına yönelik tavsiyeler sunduğu fark edilmektedir.

Komite, sadece ülke raporlarını değerlendirmekle kalmayıp bireysel şikayetleri de incelemektedir. Sözleşmeye ek İhtiyari Protokol’ün kabulüyle Türkiye’ye yönelik üç tane bireysel başvuru yapılmıştır. Rahime Kayhan tarafından 2005 yılında Türkiye’ye karşı yapılan başvuruda, başörtüsü takması sebebiyle 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 125. maddesinin E fıkrası (a) bendi uyarınca, siyasi amaçlarla kurumun “huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozma” eylemine atıfla görevine son verilmesi üzerine, iç hukuk yollarını tükettikten sonra Komiteye karşı yapmış olduğu başvuruda Komite, başvuru yapılırken cinsiyet ayrımcılığına yönelik herhangi bir tez ileri sürülmediği için başvurunun iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması sebebiyle İhtiyari Protokol’ün 4. maddesi 1. fıkrası kapsamında kabul edilemez nitelikte olduğuna karar vermiştir (CEDAW/C/34/D/8/2005:11). R.K.B.’nin Türkiye’ye karşı Komiteye yaptığı başvuruda iş akdinin feshine gerekçe gösterilen gayri ahlaki davranışların birlikte işlendiği erkek çalışanın iş akdinin feshedilmemesine rağmen başvuruçunun iş akdinin feshinin cinsiyete dayalı ayrımcılık olduğu iddiasının ulusal yargı makamları tarafından yeterince dikkate alınmayıp sadece tazminat haklarının iadesinin eksik olduğu iddiasıyla yapmış olduğu başvuru neticesinde Komite, Sözleşmenin madde 11/1 (a) ve (d) çerçevesinde cinsiyet temelinde ayrımcılık oluştuğu ve bu maddelere göre ihlal oluştuğuna karar vermiştir (CEDAW, 28/10: 13). 2015 yılında yapılan diğer bir başvuruda ise Singapur vatandaşı olan ve bir Türk vatandaşıyla evli olan N.M.’nin ortak çocuklarının rızası olmaksızın Malezya’dan Türkiye’ye kaçırılışı ve çocuklarını almak için verdiği hukuki mücadelede kadın olduğu için ayrımcılığa uğradığını iddia etmiştir. Komite, başvuranın iddiasını yeterli argümanlarla ispatlayamadığı gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur (CEDAW/C/70/D/92/2015:7).

2.3. Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi: “İstanbul Sözleşmesi”

BM, evrensel bir örgütlenme olarak BM’ye üye olan her devletin taraf olabileceği insan hakları konusunda belgeler düzenlerken bölgesel nitelikli örgütlenmeler de daha sınırlı sayıdaki üyelerinin taraf olmasıyla çeşitli sözleşmeler yapabilmektedir. Bölgesel örgütlenmeler kendi bölgelerinin ekonomik, sosyal, kültürel

ve tarihi durumunu oluşturacakları metinlere daha fazla yansıtılabilme ve devletler bakımından da daha fazla sahiplenme (uygulama açısından) imkânı sunmaktadır. Evrensel nitelikli insan haklarına ve daha özel olarak kadın haklarına yönelik BM düzenlemelerinin yanında Avrupa Konseyi çerçevesinde hem insan hakları konusunda hem de kadın hakları konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Avrupa Konseyince yapılan insan hakları ve kadın haklarına dair düzenlemeler, Türkiye'nin de bu örgütün üyesi olması bakımından önemlidir.

Avrupa Konseyi tarafından kadına yönelik şiddet konusunda düzenlenen kapsamlı bir sözleşmedir. Sözleşme, 11 Mayıs 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin İstanbul'da yapmış olduğu toplantıda imzaya açılmıştır. Bu sebeple kamuoyunca "İstanbul Sözleşmesi" olarak da anılmaktadır. Türkiye, Sözleşmeyi 11 Mayıs 2011 tarihinde imzalayan ve 24 Kasım 2011 tarihinde Parlamentosunda onaylayan ilk ülke oldu. Sözleşme, 1 Ağustos 2012 tarihi itibarıyla de yürürlüğe girdi. 2023 yılı itibarıyla 34 ülke Sözleşmeyi onaylamış durumdadır.

Sözleşme'nin amaçları ilk maddede ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Kadınları her türlü şiddete karşı korumak, aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve kadın erkek eşitliğini yaygınlaştırmak, kadına karşı şiddetin ve aile içi şiddetin ortadan kaldırılması amacıyla konunun bütüncül ele alınması için kurumların ve kolluk kuvvetlerinin etkili bir iş birliği yapmalarına destek sağlamak olarak vurgulanabilir.

Sözleşmenin 3. maddesi, kadına karşı şiddet, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet, kadınlara karşı toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, mağdur ve kadın kavramının neye karşılık geldiğini düzenlemektedir. Sırasıyla Sözleşmenin 3/a maddesinde 'kadına karşı şiddet', kadınlara yönelik bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık olarak, kamu ya da özel yaşamda nerede gerçekleştiği fark etmeksizin söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuran toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri olarak tanımlanmaktadır.

Sözleşmenin 3/b maddesinde 'aile içi şiddet' ise, şiddet eylemini gerçekleştiren, mağdurla aynı ikametgâhı paylaşsın veya paylaşmasın veya daha önce paylaşmış olsun veya olmasın, aile içinde veya aile biriminde mevcut veya daha önceki eşler veya birlikte yaşayanlar arasında meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet eylemleri olarak açıklanmaktadır.

Sözleşmenin 3/c maddesinde 'toplumsal cinsiyet', bir toplumda kadınlar ve erkekler için uygun olduğu düşünülen sosyal anlamda oluşturulmuş roller, davranışlar, faaliyetler ve özellikler olarak açıklanırken 3/d maddesinde 'kadınlara karşı toplumsal cinsiyete dayalı şiddet', bir kadına sadece kadın olmasından dolayı yöneltilen veya kadınları orantısız olarak etkileyen şiddet şeklinde tanımlanmıştır. 'Mağdur', Sözleşmenin 3. maddesinin a ve b fıkralarında yer alan davranışlara maruz kalanları ifade etmektedir. 'Kadın' terimi ise 18 yaşından küçükleri de kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılmıştır.

Sözleşme dört temel ilke üzerine oluşturulmuştur.

a) Kadınları her türlü şiddete karşı korumak: Korumanın nasıl sağlanacağı ile ilgili olarak Avrupa Konseyince bazı öneriler sunulmuştur. Mağdurların güvenliği ve ihtiyaçlarının alınacak tüm koruyucu önlemlerin merkezinde olması gereklidir.

Mağdurlar hakları konusunda, nereden ve nasıl yardım alacakları ile ilgili bilgilendirilmelidir. Ayrıca hukuki tavsiye/yardım, psikolojik danışmanlık, mali yardım, barınma, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve iş bulma gibi genel hizmetlere ulaşabilmelidir. Mağdurların sığınma evlerine erişimleri kolay olmalıdır. Mağdurların tacize uğramaları durumunda buna yönelik tıbbi hizmet veren merkezlere erişebilmelidir (Council of Europe, 4). Sözleşmenin 4/1. maddesinde kadınların kamusal ve özel alanda şiddete maruz kalmaksızın yaşam hakkını ve korumak için devletlerin yasal ve diğer tedbirleri alması gerektiği belirtilmektedir.

b) Kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek: Kadına karşı şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek amacıyla örgün eğitimin her aşamasında kadın erkek eşitliğini, şiddetin her türünün kadınlar ve çocuklar üzerinde olumsuz etkileri anlatılarak bilinç düzeyi yükseltilmelidir. Sözleşmenin 12. ve 13. maddesine göre Taraf devlet kadınların ve erkeklerin rollerine ilişkin önyargı ve geleneksel bakış açısının ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak tedbirleri almalıdır. Herhangi bir kişi ya da kurumun Sözleşme kapsamında yer alan her türlü şiddet eylemini önleyecek yasal ve gerekli diğer tedbirleri almalıdır. Ayrıca Taraf devlet, şiddetin farklı şekilleri ve şiddet eylemlerinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini ve bu şiddet eylemlerinin önlenerek ortadan kaldırılması konusunda toplum nezdinde farkındalığın artırılması amacıyla çeşitli sivil toplum örgütlerinin de desteğiyle programlar ve faaliyetler düzenlemelidir.

c) Suçluların Soruşturulması ve Cezalandırılması: Sözleşmenin 5/2 maddesine göre, devlet bu sözleşme kapsamındaki şiddet eylemlerinin önlenmesi, cezalandırılması, mağdurun tazminat alabilmesi hususunda dikkat ve özenin gösterilmesi için yasal düzenlemelerin yanında diğer tedbirleri de almalıdır. Kadına şiddetin faileri için suç teşkil eden eylemlerin ve koruma tedbirlerinin ihlali halinde hapis, denetleme ve ebeveynlik haklarının geri alınması gibi caydırıcı yaptırımlar uygulanmalı, mağdurun bildirimine veya şikayetine bağlı olmaksızın kadına yönelik şiddet suçlarının soruşturulması mümkün olmalı. Kadına yönelik fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddeti suç sayan yasalar düzenlenmeli, soruşturma ve adli takibat sürecinde mağdurların her şekilde korunması sağlanacak, mağdurlara saygı gösterilerek, mağdurları suçlayacak davranışlardan kaçınılacaktır.

d) Kadına karşı şiddetin ve aile içi şiddetin ortadan kaldırılması amacıyla koordineli, bütüncül ve etkili politikaların uygulanması: Sözleşmenin 7. maddesinde devletin bu Sözleşme kapsamındaki her türlü şiddet eylemiyle mücadelesini etkili, kapsamlı ve birbiriyle bağlantılı politika oluşturmaya imkan sağlayan yasal ve diğer tedbirleri alması gerektiği, alınacak tedbirlere duruma göre yerel yönetimler, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin de katılacağı düzenlenmiştir.

Taraf olarak devletler Sözleşme hükümlerini etkili biçimde uygulamakla yükümlüdürler. Avrupa Konseyinin bir düzenlemesi olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin denetimi ile görevli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise medeni ve siyasal haklarla ilgili devletin yükümlülüklerini negatif ve pozitif yükümlülük şeklinde tasnif etmektedir (Akandji-Kombe, 2008: 5). Negatif yükümlülük, Devletin müdahale etmemesinin yanında hak ve özgürlüklere saygı göstermesini gerektirir. Devlet gerek klasik haklar gerekse iktisadi ve sosyal haklar konusunda sadece negatif yükümlülüklerin muhatabı olmayıp ayrıca yerine getirmesi gereken pozitif yükümlülüklerle de sahiptir. Pozitif yükümlülük, ulusal yetkililerin bireyin haklarını

korumak amacıyla makul ve uygun tedbirler almasıdır (Çağırın, 2020: 53). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre, “Sözleşme kapsamındaki bir yükümlülüğün yerine getirilmesi, bazı durumlarda devletin pozitif eylemlerde bulunmasını gerekli kılar ki bu gibi durumlarda devlet pasif kalmaz.” (ECHR, Airey v. Ireland, para. 25)

İstanbul Sözleşmesinin 5. maddesi kapsamında, devletin hem negatif hem de pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır. Taraf devlet kadınlara karşı herhangi bir şiddet eyleminden kaçınacak ayrıca devlet adına hareket eden yetkililerin, kurumların, organların, görevlilerin de bu yükümlülüğe uygun davranmasını sağlamalıdır. Bu düzenleme devletin negatif yükümlülüğünü oluşturmaktadır. Sözleşmenin 5/2 maddesinde ise devlet dışı kişi ya da kurum tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin soruşturulması, cezalandırılması, tazminat ödetilmesi konusunda devlete getirilen yasal ve diğer tedbirleri alma yükümlülüğü ise devletin pozitif yükümlülüğüdür. Devletin pozitif yükümlülüğü sadece bu madde ile sınırlı olmayıp Sözleşmenin diğer maddelerinde de devletin pozitif yükümlülükleri vurgulanmaktadır.¹⁸

Taraf devletlerin yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirip getirmediğini takip etmek amacıyla izleme mekanizması oluşturulmuştur. Kadınlara yönelik şiddetle ve aile içi şiddetle mücadele konusunda uzmanlardan oluşan GREVIO (Kadına Yönelik Şiddet ve Aile içi Şiddete Karşı Uzmanlar Grubu) olarak anılan bir grup kurularak Sözleşmenin taraflarca uygulanması izlenecektir.¹⁹ Şu an itibariyle 15 üyeden oluşan GREVIO üyeleri Sözleşmenin 68/9,14. maddesinde belirtildiği gibi ülke ziyaretleri yapabilecektir. GREVIO’nun çalışma usulüne göre; taraf devletler, GREVIO’nun hazırladığı bir soru formunu esas alarak Sözleşme hükümlerinin uygulanmasını sağlayacak yasama düzenlemelerini ve diğer düzenlemeleri içeren bir raporu GREVIO tarafından değerlendirilmesi için Avrupa Konseyi Genel Sekreterine sunacaktır.²⁰ GREVIO sunulan bu raporu taraf devletin temsilcisiyle değerlendirecektir. Daha sonraki değerlendirme faaliyetlerinin dönemlerini GREVIO belirleyecektir. GREVIO her değerlendirme dönemi için, taraf devletlerin uygulamalarını, bir soru formu oluşturarak o formu da değerlendirmeye esas almak üzere kullanabilir. GREVIO, Sözleşmenin uygulanması ile ilgili bilgileri, resmî kurumların yanında sivil toplum kuruluşların aracılığıyla da elde edebilir.²¹

GREVIO ayrıca Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserinden, Parlamenter Asamblesinden ve Avrupa Konseyinin bu konu ile ilgili çalışan birimlerinden bu Sözleşmenin uygulamalarına yönelik bilgi alabilir. Adı geçen kuruluşlara gelen şikayetler ve bu şikayetlerin sonuçları GREVIO’ya bildirilecektir.²² Elde edilen bilgilerin yeterli olmaması durumunda GREVIO ulusal makamların iş birliği ve bağımsız ulusal uzmanların desteğiyle ülke ziyaretleri düzenleyebilirler.

GREVIO, değerlendirmeye esas alınacak sözleşme hükümlerinin uygulamalarına ilişkin incelemelerin yer alacağı bir taslak rapor hazırlar, bu taslak rapor tespit edilen sorunlara taraf devletin ne şekilde yaklaşması gerektiği konusunda öneriler

¹⁸ İstanbul Sözleşmesi 7., 12., 14., 15., 16.

¹⁹ İstanbul Sözleşmesi 66.

²⁰ İstanbul Sözleşmesi 68.

²¹ İstanbul Sözleşmesi 68/4,5.

²² İstanbul Sözleşmesi 68/8.

İçermektedir. Bu taslak rapor, taraf devletin yorumlarını GREVIO'ya iletmesi amacıyla verilmektedir.²³

GREVIO topladığı bilgiler ve taraf devletlerin yorumlarını esas alarak raporu ve Sözleşme hükümlerinin uygulanması amacıyla taraf devletin aldığı tedbirlere ilişkin ulaştığı sonuçları kabul eder. Bu rapor ve ulaşılan sonuçlar taraf devlete ve Taraflar Komitesine gönderilir. GREVIO'nun raporu ve varılan sonuçlar, varsa taraf devletin yorumuyla birlikte kabul edildikten sonra kamuya açılacaktır.²⁴

Taraflar Komitesi, rapora ve GREVIO'nun ulaştığı sonucu baz alarak taraf devletlere, a) GREVIO'nun vardığı sonuçların uygulanması için alınması gereken tedbirlere dair tavsiyeler, (gerekmesi durumunda bu tavsiyelerin uygulanması ile ilgili bilgilerin verilmesi için bir tarih de saptanabilir) ve b) Bu Sözleşmenin tam anlamıyla uygulanması için taraf devletle iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan tavsiyeler sunabilmektedir.

GREVIO, Kadınlara yönelik ciddi ve sürekli şiddet uygulamaları sebebiyle Sözleşmenin sıklıkla veya geniş ölçekli ihlal edildiği bilgisine ulaşırsa, taraf devletin almış olduğu tedbirlere ilişkin özel bir raporun sunulmasını talep edebilir. GREVIO Taraf devletin verdiği bilgileri ve kendisine ulaşan bilgileri değerlendirerek soruşturma yaparak GREVIO'ya rapor sunmak üzere bir veya daha fazla üyesini görevlendirebilir. Gerekli takdirde, taraf devletin de rızasıyla bu soruşturma çerçevesinde ülkeye ziyaret de düzenlenebilir.²⁵

Bu soruşturmanın bulgularını inceleyen GREVIO, bu bulgularla birlikte kendi yorum ve tavsiyelerini, söz konusu taraf devlete, durum gerektiriyorsa Taraflar Komitesine ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine de iletir.²⁶ Bunlara ek olarak ulusal meclislerden Sözleşmenin uygulanması amacıyla alınan tedbirlerin izlenmesi istenmektedir. Taraf devletler GREVIO raporlarını kendi ulusal meclislerine sunacaklardır.²⁷

GREVIO'nun Türkiye'ye yönelik ilk raporunda Türkiye'nin Anayasada, Medeni Kanun'da, Türk Ceza Kanunu'nda kadın erkek eşitliğini sağlamaya, ayrımcılık yapmamaya yönelik yapmış olduğu değişiklikleri takdir etmekle birlikte genel olarak eleştirdiği hususlar farklı etnik kökenden kadınlar, kırsaldaki kadınların, engelli kadınların, göçmen ve mülteci kadınların, cinsel yönelimleri farklı kadınların haklarının korunması konusundaki eksikliklerdir. (GREVIO, 2018: 9-10)

3. CEDAW ve İstanbul Sözleşmesinin Türk İç Hukukuna Etkisi

CEDAW, Türkiye açısından 1985 yılında Sözleşmenin imzalanıp 19 Ocak 1986 tarihinde yürürlüğe girmesiyle bağlayıcı hale gelmiştir. Yürürlüğe girmesiyle birlikte Sözleşmede yer alan devletin uygulama/gereğini yerine getirme yükümlülüğü kapsamında CEDAW'la uyumlu olacak şekilde kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi amacıyla mevzuatta çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca İstanbul Sözleşmesinin kabulüyle birlikte Türkiye 6248 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına

²³ İstanbul Sözleşmesi 68/10.

²⁴ İstanbul Sözleşmesi 68/11.

²⁵ İstanbul Sözleşmesi 68/14

²⁶ İstanbul Sözleşmesi 68/15

²⁷ İstanbul Sözleşmesi 70.

Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'u kabul ederek Sözleşmenin iç hukukta etkili bir şekilde uygulanması da sağlanmıştır.

3.1. 4230 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Diğer İç Hukuk Düzenlemeleri

17.01.1998 tarihinde yürürlüğe giren 4230 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun iç hukukta önemli bir aşama niteliğindedir. Kanun dört maddeden oluşan ilk iki maddesi esasen ailenin korunmasına yönelik geniş ölçekli herhangi bir içeriğe sahip olmayıp aile içi şiddet durumunda uzaklaştırma kararının hangi hallerde verileceği, nasıl uygulanacağı ile ilgiliyken son iki maddesi de yürürlükle ilgili hükümler içeren çok kısa bir metindir.

Kanunun temel amacı gerektiğinde şiddet uygulayan tarafı bulunduğu ortamdan uzaklaştırarak ve başka tedbirleri de alarak aile içinde gerçekleşen şiddeti önlemektir (Karınca, 2010: 329). Ayrıca Kanunun adı ailenin korunması olmakla birlikte aile kurumunu korumak ile ilgili bireylerin ve devletin yükümlülükleri, sorumlulukları düzenlenmemiş, ailenin korunması, aile içi şiddetle sınırlı kalmıştır.

Kanun, aile içi şiddete yönelik yaptırım düzenlemekle birlikte bu ifadenin tanımını içermemektedir. Kanununun 2. maddesinde belirtilen suçun oluşması için, 1. maddede belirtilen şekilde "...eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinden birinin" aile içi şiddete uğraması durumunda aile mahkemesi hakiminin maddede sayılan veya uygun göreceği bazı tedbirlerin belirli süreyle uygulanmasına hükmedilmesi ve bu belirlenen sürede koruma kararına aykırı davranılması gerekmektedir. Şiddete uğrayan eşi, şiddet uygulayan taraftan kısmen korumaya yönelik olan ve konuyla bağlantılı birçok hususu kapsamayan bir düzenlemedir.

4230 sayılı Kanun, resmi nikahla evli olmayan yani dini nikahla veya nikahsız bir arada yaşayan birey ve aileleri kapsamamaktadır.

CEDAW'ın temel prensiplerinden biri olan devletin yükümlülüğüne göre devletler, haklardan yararlanılabilmesi amacıyla gerekli yasal önlemleri alarak uygulama/gereğini yerine getirme yükümlülüğüne uygun davranmalıdır. Türkiye'de kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili uygulamaya yönelik düzenlemelerle yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Özellikle Komiteye sunulan raporlarda Türk iç hukukundaki düzenlemeler ayrıntılı olarak yer almaktadır. Başta Anayasa olmak üzere kanunlardaki ayrımcılık oluşturan her durum bazen devletin kendi inisiyatifiyle bazen de Komitenin tavsiyeleri doğrultusunda Sözleşmeyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. (KSGM, 2008: 2-8). Bu düzenlemeler kronolojik olarak gelişmeyi göstermesi bakımından incelemek olursa;

-17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe giren Anayasanın 41. maddesinde değişiklik yapılarak, "Aile, Türk toplumun temelidir" ifadesinin devamına "ve eşler arasında eşitliğe dayanır" ibaresi eklenerek, kadın-erkek eşitliğini sağlamak amaçlanmıştır.

-17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe giren bir başka düzenleme ise Anayasanın 66. maddesinde yer alan "Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir" ifadesindeki ikinci cümle anayasadan çıkarılarak bu konudaki ayrımcılık giderilerek eşitlik sağlanmıştır.

–2004 yılında, Anayasanın 10. maddesine, “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” ifadesi eklenmiştir. Devlet, cinsiyete dayalı ayırım yapmamasının yanı sıra, her alanda kadın ile erkeğin eşit haklara, bu hakları kullanmak bakımından eşit olanaklara ulaşması için gerekli politikaları gerçekleştirme ve tedbirleri alma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

–2010 yılında Anayasa’nın 10. maddesine “Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” hükmü eklenmiştir. Bu değişiklik ile Anayasada geçici dahi olsa özel önlemlerin uygulanabilmesine imkân sağlanmış ve eşitliğin pratikte gerçekleşmesi hususunda kadınlar lehine yapılacak düzenlemelerin eşitlik ilkesine aykırı olmayacağı açıkça vurgulanmıştır.

–Türk ulusal hukuk sistemi içerisinde genel olarak insan haklarının korunması için başvuru mekanizmalarının artırılması, kadınların haklarının korunmasını arttırmıştır. 2010 yılında Anayasada değişiklik yapılarak “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir” hükmü getirilmiştir.

–Ayrıca 2011 yılında yapılan değişiklikte cinsiyet ayrımcılığına uğranılması halinde Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru imkânı da tanınmıştır.

Anayasa değişikliklerinin yanı sıra Sözleşmeyle uyumu diğer kanunlarda da sağlamak üzere Türk Ceza Kanunu ve Türk Medeni Kanunu’nda da değişiklikler yapılmıştır.

–Türk Medeni Kanunu’nun 159. maddesinde yer alan ve kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan hüküm Anayasa Mahkemesi’nin 29.11.1990 tarih 1990/30 E. ve 1990/31 K. Numaralı kararıyla Anayasanın 10., ve 49. maddesi ile Sözleşmenin 16.maddesinin 1/g fıkrasına²⁸ aykırı olması sebebiyle iptal edilmiştir (Resmî Gazete, 02.07.1992 tarih ve 21272 sayı).

–Türk Medeni Kanunu’nda ayrımcılık içeren ifadeler, ayrımcılık karşıtı kavrama uygun olarak değiştirilerek Medeni Kanun Sözleşme ile aynı bakış açısına kavuşmuştur. Yeni Medeni Kanun, 22 Kasım 2001’de kabul edilerek, 1 Ocak 2002’de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, Ekim 2001’de, Anayasa’nın 41. maddesi, aileyi “eşler arası eşitliğe dayanan” bir kurum olarak tanımlamıştır.

Yeni Medeni Kanun, aileye ve kadının ailedeki rolüne ilişkin yeni bir bakış açısı ortaya koyarak, cinsiyet ayrımcılığının oluştuğu ve ayrımcılığın normal kabul edildiği aile modelini değiştirdi. Kanun, aile modelini, ayrımcılık karşıtı ve eşlerin eşitliğini esas alarak düzenlendi. Eşlerin her konuda eşit haklara ve eşit temsil yetkisine sahip oldukları vurgulanmıştır (KSGM, 2003:3).

²⁸ *2004 ve 2010 değişiklikleri öncesi haliyle Anayasa madde 10, “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

*2001 değişiklikleri öncesi haliyle Anayasa madde 49, “Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır. Devlet, işçi- işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler alır.”

*CEDAW 1/g, “Aile adı, meslek ve iş seçimi dahil karı ve koca için eşit kişisel haklar”

–21.11.1990 tarih ve 3679 sayılı Yasanın 28. maddesi ile yürürlükten kaldırılmış bulunan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesi, mağdurun fuşu meslek olarak yapan kadınlardan olması halinde failin cezasına indirim uygulanmaktaydı. Kanunun kaldırılma gerekçesinde bu hükmün Anayasanın 10. maddesinde yer alan herkesin kanunlar önünde eşit olduğu anlayışı ile yeni taraf olunan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne aykırı olmasına dayanılarak bu hüküm Kanundan çıkarılmıştır. (TBMM Tutanak Dergisi, 1990:14)

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile kadına karşı her türlü ayrımcılık yasaklanmış, kadının insan haklarının korunması ve kadına karşı şiddetin yaptırımı tabi tutulması ile ilgili önemli düzenlemeler yürürlüğe girmiştir.

–Türk Ceza Kanunu'nun 3/2. maddesinde, “Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaz” ifadesi yer almaktadır.

–Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinde, kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak kişilerin mal ve hizmetlere ulaşmasını engelleyenler hakkında hapis cezası yaptırım olarak düzenlenmiştir.

–Ayrıca, Türk Ceza Kanunu'ndaki düzenlemeyle uyumlu olarak Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunun 2/1. maddesinde ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazına ilişkin kuralların ve hükümlerin ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılmaksızın ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaksızın uygulanacağına hükmedilmiştir.²⁹

²⁹ “Eski Ceza Kanunu ile Yeni Ceza Kanununun kıyaslandığı Türkiye'nin Komiteye sunduğu 6. rapora göre Eski Ceza Kanunu ile karşılaştırıldığında Yeni Ceza Kanununda kadına karşı şiddet konusunda getirilen başlıca değişiklikler aşağıda sıralanmıştır:

- “Kadın, kız ayrımı” biçimindeki tanım madde metninden çıkarılmıştır.
- Eski Ceza Kanununda topluma karşı suçlar başlığı altında ele alınan cinsel suçlar, yeni Kanun'da kişilere karşı suçlar başlığı altında, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar olarak değerlendirilmiştir.
- Zorla ırza geçme ve zorla ırza tasaddi kavramları kaldırılarak yerine cinsel saldırı ve çocukların cinsel istismarı kavramları kullanılmıştır.
- Cinsel saldırı suçunun eşe karşı işlenmesi durumunda soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun şikâyetine bağlanmıştır. Bu düzenleme ile eş üzerinde gerçekleştirilen ve cinsel saldırı suçunun nitelikli halini oluşturan davranışlara ceza yaptırımı getirilmiştir.
- Cinsel saldırının tanımı yapılmış ve cinsel saldırı suçunun temel şekli tanımlanmıştır. Cinsel saldırının vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi bu suçun nitelikli hali olarak tanımlanmıştır.
- Cinsel saldırı suçları için, dava veya cezanın ertelenmesini gerektiren etkin pişmanlık halleri düzenlenmiş, bu düzenleme ile kaçırılan veya alıkonulan ile sanık veya hükümlülerden biri evlendiği takdirde cinsel saldırı suçu faillerinin cezalarında indirim veya erteleme yapılması ya da bu cezaların silinmesinin mümkün olamayacağı hükme bağlanmıştır.
- İşyerinde cinsel taciz kavramı getirilmiş, cinsel taciz suçunun nitelikli halleri belirlenmiş buna göre hiyerarşi ve hizmet ilişkisinden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak kişiye karşı cinsel tacizde bulunulması suçun temel şekline göre daha ağır ceza ile cezalandırılmıştır. Bu düzenleme ile sadece üst-ast arasında değil çalışanlar arasında da cinsel taciz suçu düzenlenmiştir.

–Ayrıca İş Kanunu’nun 11/1-b maddesinde işe alımlarda cinsiyet ayrımcılığı yapılmaması hükme bağlanmıştır (KSGM, 2008:5).

- Kasten öldürme suçunun, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektiren nitelikli hallerinin düzenlendiği maddeye “töre saikiyle” ifadesi eklenerek töre cinayetleri faillerinin en yüksek ceza ile cezalandırılması kabul edilmiştir.
- Haksız tahrik maddesi düzenlenerek bu maddeye göre haksız tahrikin ancak haksız bir fiil sonucunda meydana gelmesi durumunda uygulanmasına imkân veren bir düzenleme yapılmış, cinsel saldırıya uğrayan kadını namus gerekçesiyle öldüren aile bireyleri ve akrabalar ve diğer kişilerin haksız tahrik indiriminden yararlanamayacağı, her haksız fiilin de haksız tahrik oluşturmayacağı madde gerekçesinde açıklanmıştır.”
- “Kadının mağdur olduğu bir suç sonucu gebe kalması halinde süresi yirmi haftadan fazla olmamak ve kadının rızası olmak koşuluyla gebeliğin uzman hekimler tarafından hastane ortamında sona erdirilmesi durumunda ceza verilmeyeceği hükme bağlanmıştır.
- Cinsel saldırı suçunun ağırlaştırılmış halleri düzenlenerek, cinsel saldırı suçunun işlenmesi suretiyle mağdurun beden veya ruh sağlığının bozulmasına neden olunması, daha ağır ceza ile cezalandırılmıştır. Suç sonucu mağdurun bitkisel hayata girmesi veya ölümü halinde, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmiştir.
- Cinsel saldırı suçunun düzenlendiği maddede, kamu görevinin veya hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle suçun işlenmesi halinde daha ağır cezayı gerektiren nitelikli unsurlar tanımlanmıştır.
- Kasten yaralama suçu düzenlenmiş ve bu suçun üstsoy veya altsoydan birine ya da eş veya kardeşe karşı işlenmesi suçun nitelikli hali olarak kabul edilmiştir.
- İşkence ve Eziyet başlığı altında işkence, eziyet suçları düzenlenmiştir. Bu maddeler ile Türkiye’nin taraf olduğu milletlerarası sözleşmelerden doğan yükümlülükler göz önünde bulundurulmuştur. Bu yükümlülükler karşısında ve özellikle insan haysiyetinin tecavüzlerden korunması için, işkence teşkil eden fiillerin cezasız kalmaması düşüncesiyle bu fiiller bağımsız bir suç olarak tanımlanmıştır.
- Aile Hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünün yerine getirilmemesi suç olarak tanımlanmıştır. Bu suçtan dolayı soruşturma ve kovuşturma yapılması şikâyete tabi tutulmuştur. Maddede evli olsun veya olmasın gebe olan eşini veya sürekli birlikte yaşadığı ve kendisinden gebe kalmış kadını çaresiz durumda terk eden yani ona her türlü yardımı yapmaksızın ortada bırakan kişi cezalandırılmaktadır. Velayet hakları kaldırılmış olsa da itiyadi sarhoşluk, uyuşturucu madde kullanma veya onur kırıcı yaşayış tarzı nedeniyle özen noksanı veya kusurundan dolayı çocuklarının ahlak, güvenlik ve sağlıklarını ağır şekilde tehlikeye sokan ana ve babaya hapis cezası öngörülmüştür.
- Kişilerin ve özellikle çocukların fuhuşa teşviki, sürüklenmesi fiillerinin hangi koşullarda suç oluşturduğu hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken Türkiye’nin insan ticareti ile mücadele ile ilgili olarak milletlerarası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleri göz önünde bulundurulmuştur.
- Genital Muayene bağımsız bir madde olarak düzenlenmiş, savcının talebi üzerine yetkili hâkim kararı olmaksızın, kişinin rızası dışında kişiyi genital muayeneye gönderen veya bu muayeneyi yapan fail hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis cezası getirilmiştir.
- Reşit olmayan kişiyle (18 yaş altı) cinsel ilişkide bulunmak bağımsız bir suç olarak tanımlanmıştır.
- Çocukların cinsel istismarı fiilleri suç olarak tanımlanmıştır. Cinsel istismarın üst soy, ikinci veya üçüncü derecede kan hısmı, üvey baba, evlat edinen, vasi gibi kişilerce uygulanması halinde verilecek cezalar yarı oranında artırılmıştır.
- Kadın ve çocuk ticareti ile ilgili mücadele için düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerde milletlerarası sözleşmelerden doğan yükümlülükler göz önünde tutulmuştur.
- Ceza Kanununda ayrımcılık suçu düzenlenmiş ve diğer ayrımcılık saikleri arasında cinsiyet de sayılarak, insanlar arasında yürürlükteki kanun ve nizamların izin vermediği ayrımlar yapılarak bazı kişilerin hukukun sağladığı imkânlardan yoksun hale getirilmeleri cezalandırılmıştır.” (KSGM, 2008: 7-8).

3. 2. 6248 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun

20.03.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6248 sayılı Kanunun amacı 1. maddesinde; “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek” olarak ifade edilmiştir.

Türkiye 20 Mart 2021 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararıyla İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmekle birlikte Kanunun 1/2-a maddesinde Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler özellikle de İstanbul Sözleşmesinin esas alınacağı hususu yerini korumaktadır.

6248 sayılı Kanunun 2. maddesinde bu kanunun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeleri, İstanbul Sözleşmesi ve yürürlükteki diğer kanuni düzenlemeleri esas aldığı vurgulanmaktadır.

Kanunun 2. maddesinde çeşitli kavramlar tanımlanmaktadır. Kadına karşı şiddet, şiddet, ev içi şiddet gibi. Kanunda ‘kadına yönelik şiddet’; İstanbul Sözleşmesiyle uyumlu bir şekilde kadınlara sadece kadın olmaları sebebiyle uygulanan ve kadınları etkileyen cinsiyete dayalı ayrımcılık ile kadının insan haklarının ihlaline yol açan ve Kanunun şiddet olarak tanımlanan her türlü davranışı ifade etmektedir. ‘Şiddet’ kavramı, kişiye fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik bakımdan zarar veren, acı çektiren, tehdit, baskı veya özgürlüğü keyfi olarak engelleyen toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü davranış şeklinde oldukça kapsamlı tanımlanmaktadır. ‘Ev içi şiddet’; şiddet mağduru ve şiddet uygulayanla aynı hanede yaşamasa dahi aile veya hanede ya da aile üyesi olan kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddet olarak açıklanmaktadır.

6248 sayılı Kanun uygulamaya yönelik olarak devletin uluslararası sözleşmelerden de kaynaklanan yükümlülükleriyle paralel olarak kamu kurumlarının, mülki amirlerin, hakimlerin, kolluk güçlerinin bu kanun kapsamında şiddete uğramış kişilere yönelik ne gibi koruyucu, önleyici tedbirler uygulayabileceklerini düzenlemektedir.

Bakanlık, şiddet önleme ve izleme merkezleri kurarak şiddetin önlenmesini ve koruyucu, önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanması amaçlı destek ve izleme hizmeti vermektedir. Ayrıca kadının insan hakları ile kadın erkek eşitliği konusunda toplumsal farkındalığın artması amacıyla çeşitli eğitim faaliyetleri düzenler. Şiddet gören kişinin aynı zamanda ekonomik olarak desteklenmesi için de şartlara uygunluğuna göre geçici maddi yardım, nafaka, sağlık sigortası gibi imkanlar da tanınmaktadır.

4. Sonuç

Kadın hakları konusundaki uluslararası çalışmalar ve düzenlemeler doğrultusunda her geçen gün daha fazla sorumluluk hisseden devletler, bu konuda adım

atmaktadır. Bir yandan uluslararası kamuoyunun bu konuda farkındalığının artması ve bu yönde baskı oluşturması, diğer yandan da bilhassa güçlü devletlerin bu konuda geri kalmış devletlerle bazı anlaşmalar imzalarken veya yardım yaparken kadın hakları konusunda hukuki düzenlemeleri şart koşması bu husustaki gelişmeleri etkilemektedir.

Tanzimat'la birlikte kadınlara yönelik eğitim, erkekle eşit miras alma, memur olma ve yükseköğretim hakkı gibi haklar tanınarak kadınların sosyal hayatta görünür olmaları başlamıştı. Ancak Türkiye'de kadın haklarına yönelik önemli gelişmeler Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gerçekleşmiştir. 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunuyla kız ve erkek çocuklarının eşit haklarla eğitim görmesi, 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile tek eşlilik, kadının boşanma hakkı, velayet hakkı, malları üzerinde tasarruf hakkı kadınlar bakımından önemli kazanımlardır. 1934'te tanınan seçme ve seçilme hakkı birçok dünya ülkesinden önce kadınlara tanınan bir haktır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında dönemine göre başarılı bir ivme kaydeden Türkiye'deki kadın hakları, ilerleyen yıllarda bu başarıyı devam ettirememiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye BM Antlaşmasını sonrasında İHEB'ni kabul ederek insan haklarıyla ilgili yükümlülüklerle sorumlu olmuştur. İlerleyen zamanda insan haklarına ilişkin temel bir anlayışın hem kamu otoritelerince hem de toplum nezdinde sağlanması konusunda uluslararası belgeler gelişmesini sağlamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olma isteği, mevzuatını Avrupa Birliği müktesebatıyla uyumlu hale getirme yönünde itici bir güç olmuştur. Genel olarak insan hakları özelde ise kadın hakları ile ilgili ilerlemeler başta BM çerçevesinde gerçekleşen düzenlemelerle sonrasında ise Avrupa Konseyi'nin düzenlemeleriyle bağlantılı olmuştur.

BM bünyesinde yapılan CEDAW doğrultusunda, Anayasada, Türk Ceza Kanunu'nda ve Türk Medeni Kanunu'nda yapılan değişiklikler, Türkiye'deki kadın haklarının önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede ilerlemesini sağlamıştır. Ardından Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan İstanbul Sözleşmesi'ne taraf olup bütün hazırlıklarında aktif rol almış ve bu Sözleşme doğrultusunda gereken bütün hukuki düzenlemeleri ve değişiklikleri iç hukukunda yapmıştır.

Her ne kadar Türkiye 2021'de İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmiş olsa dahi bu tarihe kadar Türk iç hukukunda yapılan düzenlemeler kadın hakları konusunda herhangi bir boşluğun oluşmasına yol açmayacak niteliktedir.

Kaynakça

- Acar, F. (2010), 'Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum', *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, (Der: Gökçeçiçek Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 13- 22.
- Akandji-Kombe, J-F. (2007), *Positive Obligations under the European Convention on Human Rights*, Belgium: Council of Europe Pre.
- Berktaş, F. (2004), Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no.7, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

- BM Antlaşması, <https://turkiye.un.org/tr/33499-birle%C5%9Fmi%C5%9F-miletler-antla%C5%9Fmas%C4%B1>, Erişim Tarihi: 22.02.2023.
- CCPR General Comment No. 18: Non-discrimination, <https://www.refworld.org/docid/453883fa8.html>, Erişim Tarihi: 17.05.2023.
- CEDAW Report A/CONF.177/7, *Short History of CEDAW Convention*, <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/history.htm>, Erişim Tarihi: 04.04.2023.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women,(2005), CEDAW/C/34/D/8/2005,https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/protocol/decisions-views/8_2005.pdf, Erişim Tarihi:23.05.2023.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women,(2010), CEDAW/C/51/D/28/2010, https://www2.ohchr.org/english/law/docs/CEDAW-C-51-D-28-2010_en.pdf, Erişim Tarihi: 13.05.2023.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women,(2015), CEDAW/C/70/D/92/2015, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2021/09/27/N1826004.pdf>, Erişim Tarihi: 13.05.2023.
- Council of Europe, *The Four Pillar of Istanbul Convention*, <https://rm.coe.int/coe-istanbulconvention-brochure-en-r03-v01/1680a06d4f>, Erişim Tarihi: 26.03.2023.
- Çağiran, M. E. (2020), *Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Korunması*, Ankara: Turhan Yay.
- Doğan, İ. (2015), ‘BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’, *İnsan Hakları Hukuku* (Ed.İlyas Doğan), Ankara: Astana Yay., 219-231.
- ECHR, (09.10.1979), *Airey v. Ireland* (Başvuru No: 6289/73), <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57420%22%5D%7D>, Erişim Tarihi: 27.02.2023.
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 22.03.2023.
- General Directorate on the Status of Women (GDSW) of the Ministry of Family, (2020), 8th periodic report submitted by Turkey, <https://digitallibrary.un.org/record/3925>, Erişim Tarihi: 30.04.2023.
- GREVIO, (2018), *Baseline Evaluation Report Turkey*, <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1135/ENG%20GREVIO%20Report%20Turquie.pdf%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 25.04.2023.
- Heywood, A. (2007), *Siyaset*, Ankara: Adres Yay.
- İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce>, Erişim Tarihi: 22.03.2023.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2003), *Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Dördüncü ve Beşinci Periyodik*

Türkiye Raporu,
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_4.ve_5_Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi:22.04.2023.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2008), *Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu,*
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_6.Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 22.04.2023.

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Beyanname (1967)
<http://www.un-documents.net/a22r2263.htm>, Erişim Tarihi: 04.03.2023.

Karınca, E. (2010), “Kadının Eş Şiddetinden Korunması İçin 4320 sayılı Kanunda Yapılabilecek İyileştirmeler”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (3), 325-348.

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi,
<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 22.03.2023.

Moroğlu, N. (2016), “Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 285-317.

CEDAW, (1990), *Report of CEDAW*, Supplement No: 38 (A/45/38), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N90/144/09/IMG/N9014409.pdf?OpenEl>, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

Resmî Gazete, 02.07.1992 tarih ve 21272 sayı.

T.C. Başbakanlık KSGM, (1993), *İkinci ve Üçüncü Birleştirilmiş Periyodik Türkiye Raporu,*
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_2.ve_3_Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

T.C. Başbakanlık KSGM, (2003), *Dördüncü Beşinci Birleştirilmiş Periyodik Türkiye Raporu,*
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_4.ve_5_Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

T.C. Başbakanlık KSGM, (2008), *Altıncı Periyodik Türkiye Raporu,*
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_6.Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

T.C. Başbakanlık KSGM, (2014), *Yedinci Periyodik Türkiye Raporu,*
https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/10/27/CEDAW_7.Periyodik_Rapor.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

TBMM, (14.11.1990), TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:18, Cilt:51.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c051/tbmm18051033.pdf>, Erişim Tarihi: 30.04.2023.

Uygun, O. (2015), *Devlet Teorisi*, İstanbul: On iki Levha Yay.

ÇİN'İN 2014 SONRASI DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKA SÖYLEMİNİN ANALİZİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Beyhan Çağrı TUZCUOĞLU**
Analysis of China's Changing Foreign Policy Discourse After 2014

Yazar(lar) / Author(s)
Beyhan Çağrı TUZCUOĞLU¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 14/03/2023
Makale Kabul Tarihi : 28/04/2023

Anahtar Kelimeler: Çin
Halk Cumhuriyeti, Dış
Politika, Söylem

ÖZ

2014 yılına kadar daha çok düşük profilli, barışçı bir dış politika söylemini takip eden Çin Halk Cumhuriyeti, dünya siyasetinde bir tehdit olarak algılanmamayı dış politikasının birinci önceliklerinden biri haline getirmiştir. 2014 yılından itibaren bu dış politika söylemi yavaş yavaş terk edilmiş, Çin kendisini önce bir bölgesel lider, daha sonra da küresel bir lider olarak öne çıkaran ve dünya sorunlarının çözümünde söz sahibi olması gerektiğini vurgulayan bir dış politika söylemine geçiş yapmıştır. Bu yeni söylemin tespit edilen birbiriyle bağlantılı üç ana parçası vardır. Birincisi Çin'in model ve lider ülke olma iddiası, ikincisi antik Çin uygarlığının öne çıkarılması ve üçüncüsü de Batı karşıtı söylemin dış politika söyleminde daha yoğun kullanımıdır. Bu çalışmanın amacı Çin'in dış politika söylemindeki bu değişimi analiz ederek bu değişimin arkasındaki faktörleri ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda önce Çin'in gerçekleştirdiği büyük ekonomik kalkınma incelenecektir. Daha sonra Çin'in bu ekonomik kalkınmanın getirdiği araçları da kullanarak dünya siyasetinde nüfuzunu arttırmak için yaptığı hamleler ele alınacaktır. Son olarak da Çin'in ekonomik kalkınması ve bu kalkınma sayesinde dünyada artırdığı siyasi nüfuzuyla paralel olarak geliştirdiği yeni dış politika söylemi üst düzey devlet yetkililerinin söylemlerinden örneklerle analiz edilecektir. Bu çalışmanın ulaştığı sonuç, Çin'in dünyada lider ülke olma hedefi doğrultusunda dış politika söylemini tamamen yeniden kurguladığı, bu değişimin sadece söylem düzeyinde kalmayıp bu hedefe ulaşmaya yönelik somut askeri, ekonomik ve kültürel politikaların uygulandığı ve bu çabaların önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceğidir.

ARTICLE INFORMATION

SubmissionDate : 14/03/2023
AcceptedDate : 28/04/2023

ABSTRACT

The People's Republic of China, which followed a mostly low-profile, peaceful foreign policy discourse until 2014, has determine done of the first priorities in terms of its foreign policy as not to be perceived as a threat in world politics. Since 2014, this foreign policy discourse has been gradually abandoned, and China has switched to a foreign policy discourse that puts itself to the forefront first as a region all leader and then as a global leader that should play a role in the solution of world problems. There are three interrelated main components

¹ Dr. Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCHID No: [0000-0002-5107-7433](https://orcid.org/0000-0002-5107-7433), e-posta: beyhantuzcuoglu@gmail.com

Keywords: The People's Republic of China, Foreign Policy, Discourse

of this new foreign policy discourse that have been identified. The first is China's claim to be a model and leading country, the second is the emphasis on ancient Chinese civilization and the third is the more intense use of anti-Western discourse in foreign policy discourse. The aim of this study is to analyze this change in China's foreign policy discourse and or reveal the factors behind this change. In this respect, firstly, the greater economic development of China will be examined. Then, the moves of China to increase its influence in world politics by using the tools brought by this economic development will be discussed. Finally, the new foreign policy discourse developed by China in parallel with its economic development and its increased political influence in the world thanks to this development will be analyzed with examples from the discourses of high-level state officials. According to the conclusion reached by this study, China has completely reconstructed its foreign policy discourse in line with its goal of becoming a leading country in the World; this change is not only at the level of discourse, but concrete military, economic and cultural policies are implemented to achieve this goal, and these efforts will increasingly continue in the coming years.

1.Giriş

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ilan edilen Batı liberalizminin zaferi, çok uzun sürmedi. Soğuk Savaş'ın bitimiyle ideolojik kamplaşmaların sona ereceği, çatışmaların biteceği şeklindeki rasyonel olmayan öngörüler boşa çıktı. ABD öncülüğünde oluşturulmak istenen tek kutuplu sistem, bu beklentileri karşılayamadı ve bugün hiç olmadığı kadar büyük meydan okumalarla karşı karşıya durumdadır. Artık Batı ve Kuzey merkezli bir dünyanın ne kadar daha sürdürülebileceği oldukça belirsizdir.

Dünya siyasetinin, önemli bir güç dengesi değişiminin eşliğinde olduğu iddiaları sıkça tartışılmaktadır. Doğu Asya ülkelerinin, özellikle de Çin'in gösterdiği büyük ekonomik gelişme, güç dengesini büyük oranda sarsmış durumdadır. Çin, uzun bir dönem boyunca, oldukça ihtiyatlı bir dış politika izlemiş, dünyadaki birçok meseleye doğrudan müdahil olmamıştır. Bilinçli bir şekilde uygulanan bu düşük profilli dış politika, söyleme de yansımış, dış politika pratiklerinden daha da ihtiyatlı bir dış politik söylemle Çin dünyada bir tehdit olarak algılanmamak için elinden geleni yapmıştır. Ancak, artık ekonomik gelişmesinin verdiği güçle Çin, dünya siyasetinde oyun kurucu olabilecek bir potansiyele ulaşmıştır ve dış politika söyleminde de bunun etkileri görülmektedir. Çin'in dünyada artık daha merkezi bir rol oynamak istediğinin sık sık altını çizen Çinli yetkililer, tek kutuplu dünyanın sürdürülemez olduğunu belirtmektedirler. Batı tipi ekonomik modelin tek alternatif olarak sunulmasına karşı çıkan Çin, Çin'in ekonomik gelişme yolunun yeni bir model teşkil ettiğini iddia etmektedir ve dünyanın bu yeni modele ihtiyaç duyduğu üzerine yeni bir söylem geliştirmektedir. Bu yeni ekonomik gelişme modeli ve Çin'in kendine özgü sorun çözme metodlarının örnek alınmasının dünyadaki önemli meselelerin çözüme kavuşturulması ve dünyadaki barış ve düzenin sağlanması için şart olduğunu dış politik söyleminin merkezine

koyan Çin, artık gelişmekte olan bir üçüncü dünya ülkesi değil, dünya siyasetine önderlik etmesi gereken bir güç olduğunu vurgulamaktadır.

Bu makalenin amacı, Çin'in yaşadığı ekonomik gelişmeyi, bu ekonomik gelişmeyi dünyadaki nüfuzunu arttırmak için nasıl kullandığını ve bu gelişmenin Çin'in dış politik söylemindeki değişim üzerindeki etkisini tartışmaktır. İlk olarak Çin'in ekonomik gelişimi tarihsel olarak incelenmiştir, daha sonra hem bu ekonomik gelişimin kazandırdığı gücün hem de bu ekonomik gelişimin özgün özelliklerinin Çin'in dış politik söylemindeki değişime etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu değişim incelenirken bu yeni söyleme şeklini veren ayırıcı bileşenler olarak tespit edilen lider ve model ülke olma iddiası, antik Çin uygarlığının tekrar öne çıkarılması ve Batı karşıtlığı temaları özel olarak incelenmiştir.

Türkçe literatürde Çin dış politikası çeşitli yönleriyle ele alınıp tartışılmıştır. Çin dış politikasının temel dinamiklerini daha genel olarak inceleyen birçok çalışma olduğu gibi (Aydın, 2020; Keyvan, 2022; Akdağ, 2023) Çin dış politikasında ittifak yapmama prensibini tartışan (Yıldırım, 2017) ya da Yumuşak Güç-Keskin Güç kavramları ışığında Çin politikasını analiz eden (Bilener, 2019) çalışmalar gibi Çin dış politikasının belirli öğelerini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Yine Çin'in enerji politikası ve bunun dış politikayla ilişkisi (Karaca, 2012; Turan, 2020; Öztürk ve Durak, 2022), Çin dış politikasında Tayvan sorunu (Turan, 2016; Köksoy, 2019; Çakı ve Fidan 2020; Çaylı ve Varol, 2022) ve Hong Kong meselesi de (Özgür ve Vural, 2020; Çalışkan ve Aras, 2020) Çin dış politikasıyla ilgili Türkçe literatürde sıkça tartışılan konular olmuştur. Çin dış politikasının farklı boyutları üzerine Türkçe literatürde bazı örnekleri de zikredilen önemli çalışmalar olmakla birlikte Çin dış politikası üzerine söylem analizinin yapıldığı çok çalışma yoktur. Üngör'ün Soğuk Savaşta Çin dış propaganda söylemini incelediği çalışması (2010), Kayar ve Kaya'nın AUKUS Paketi'nin Asya-Pasifik Bölgesine Etkileri: Çin ve ASEAN Ülkeleri Özelinde Bir Söylem Analizi (2022) adlı çalışmaları olmakla beraber literatürde Çin dış politikası üzerine söylem analizi yapan çalışmaların görece az olduğu görülmektedir. Türkçe literatürde Çin'in ekonomik kalkınmasıyla Çin'in dış politik söylemi arasındaki ilişkiyi inceleyen fazla çalışma da yapılmamıştır. Bu bağlamda, Çin'in ekonomik kalkınmasının Çin dış politik söylemine etkilerini Çin'in model ve lider ülke olma iddiası, antik Çin uygarlığının tekrar öne çıkarılması ve Batı karşıtlığı temaları üzerinden inceleyen bu çalışma literatüre bu noktada bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

2. Söylem Analizi

Söylem analizi, sosyal inşacıardan post-yapısalcılara birçok farklı gelenek tarafından kullanılan bir analiz yöntemidir. Uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça kullanılsa da üzerinde uzlaşılmış genel bir tanımı yoktur ve birçok farklı gelenek tarafından farklı biçimde kavramsallaştırılıp kullanılmaktadır. En genel tanımıyla söylem, sosyal gerçekleri inşa eden anlamlandırma yapılarını ifade eder (Milliken, 1999: 229). Söylem analizi de temel olarak

sosyal gerçeklerin inşa edildiği anlamlandırma ile dilsel ve iletişimsel süreçlere odaklanır (Holzscheiter, 2014: 144). Söylem analizi, özellikle dış politika analizinde bize önemli araçlar sunar. Larsen'in de ifade ettiği üzere "politik söylemin gücü, genel dış politika çizgisi için bir çerçeve oluşturmasındadır" (1997: 22). Bu bağlamda bir ülkenin dış politik söylemi incelenerek bu ülkenin dış politikasındaki süreklilik ve değişimleri tespit etmek için önemli veriler elde edilebilir. Bu çalışmada da Çin'in ekonomik kalkınmasının Çin'in dış politik söylemi üzerindeki etkileri tartışılacak ve Çin'in değişen dış politika söyleminin temel öğeleri analiz edilecektir. Daha önce de belirtildiği üzere bu analiz yapılırken değişen Çin politik söyleminde öne çıkan model ve lider ülke olma iddiası, antik Çin uygarlığının tekrar öne çıkarılması ve Batı karşıtlığı temaları analizin merkezine alınacaktır. Bu analiz yapılırken sadece söylemle sınırlı kalınmayacak, söylemle söylemsel olmayan pratikler arasındaki ilişki de incelenecektir. Çin'in dış politika söylemiyle uyguladığı somut politikalar birlikte ele alınacak ve bütüncül bir analize tabi tutulacaktır. Bu bağlamda Çin'in dünyada nüfuzunu arttırmaya yönelik uyguladığı politikalar, ekonomik araçları dış politikada nasıl kullandığı ve dünyada lider ülke olma hedefi doğrultusunda meşruiyet oluşturmak için kültürel araçları nasıl kullandığı da Çin'in dış politika söylemiyle birlikte ele alınacaktır.

3. Çin'in Ekonomik Gelişimi

19. yüzyılın başlarına kadar, Çin oldukça önemli bir ekonomik ve siyasi güçtü. Avrupa'da ortaya çıkan Endüstri Devrimi'yle, dünyanın ekonomik olarak görece geri kalmış bölgelerinden biri olan Avrupa, hızlı bir ekonomik gelişim sürecine girdi. Daha sonra ABD'nin de katılacağı bu endüstrileşme süreci dünyadaki zenginliğin kısa süre içinde Batı ve Kuzey ülkelerinde toplanmasına neden olacaktı. 1820'de Çin'in dünyadaki toplam Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı % 32.4'tü, Avrupa'nın payı %26.6, Rusya'nın payı % 4.8, Japonya'nın payı % 3 ve ABD'nin payı % 1.8'di; 1890'a gelindiğinde Çin'in payı % 13.2'ye gerilerken Avrupa'nın payı % 40.3'e, ABD'ninki ise %13.8'e yükseldi, 1952'ye gelindiğinde ise Çin'in payı en düşük seviyeyi görerek % 5.2'ye indi, ABD'ninki % 23.4'e çıkarken Avrupa'nın payı ise % 29.7 oldu (Sandıklı, 2011: 41-42). Sömürgecilik yoluyla endüstriyel kapitalizmi dünyanın kalanına yayan Batılı ülkeler, dünyanın geri kalanının kaynaklarını yağmalayarak zenginleşmiş ve dünyadaki güçler dengesi değişmişti.

İkinci Dünya savaşı sonrasında başlayan iç savaş ve Komünist Devrimcilerin 1949 yılında iktidara gelmesinden sonra Çin, Sovyetler Birliğiyle yakın ilişkiler kurdu. Sovyetler Birliği'nin kalkınma planlarını aynen uygulamaya çalışan Çin, köylülüğü tasfiye ederek hızlı bir endüstrileşme çabası başlattı. Ancak bu çabalar başarısızlıkla sonuçlandı, kendi özgün koşullarına uymayan bu kalkınma planlarının Çin için oldukça yıkıcı sonuçları oldu. Bundan sonra Çin, köylülüğü ortadan kaldırmaya çalışan değil, köylülüğü geliştirmeyi, tarımsal üretimi modernleştirmeyi merkeze alan yeni bir kalkınma modeli benimsedi (Arrighi, 2009: 365-366). Bu yol değişimi, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri de etkiledi ve Çin artık dış

politikasında pro-Sovyetik bir çizgi izlemek yerine, daha bağımsız bir dış politika oluşturmaya başladı.

Çin, ekonomik olarak sıkıntılı dönemler geçirdikten sonra ekonomik modelinde önemli değişikliklere gitti. Rozman'ın ifadesiyle Çin "Maocu kalkınmanın ideolojik aşırılıklarını klasik girişimciliğin kalkınmaya yön veren neo-otoriter bir devletle birlikte var olduğu pragmatik bir büyümeyle ikame etti" (Rozman, 1990: 175). Yürüttüğü dengeli büyüme politikasıyla Çin özellikle 1970'lerden itibaren hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. Çin, 1978-2008 yılları arasında ekonomisini 20 kat büyütmüş ve bu 30 yılda tutturduğu yıllık ortalama % 9.5'lük büyüme oranıyla Endüstri Devrimi dönemindeki Avrupa'nın büyüme ortalamasını bile geride bırakmıştır (IMF, 2010: 3). 1978-2005 yılları arasında Çin'in dış ticareti de 20.6 milyar dolardan 1.15 trilyon dolara çıkmış (Eisenmanvd, 2007:xiv), 2021 yılına gelindiğinde ise Çin'in toplam dış ticareti 5.37 trilyon dolara ulaşmıştır (Observatory of Economic Complexity, Country Profile China, 2022). Çin 1978-2021 yılları arasında yaklaşık 770 milyon kişiyi yoksulluk sınırının üzerine çıkarmayı başarmıştır (World Bank Group, 2022:vii). 1960 yılında 59.72 milyar dolar olan Çin'in Gayri Safi Milli Hasılası 1980 yılına gelindiğinde 191.16 milyar dolara, 2021 yılında ise 17.73 trilyon dolara yükselmiştir (World Bank National Accounts Data, GDP, 2022). Çin'de 1960 yılında 89.5 dolar olan kişi başına düşen gelir 1980 yılında 197.1 dolara, 2021 yılında ise 12,556 dolara yükselmiştir (World Bank National Accounts Data, GDP per capita, 2022). 1960'larda Çin'de yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucu, Çin'in dünya siyasetinde katı ideolojik bir pozisyon almayı bırakıp, 1970'lerde dünyaya ekonomik olarak açılmaya başlaması da bu ekonomik kalkınma üzerinde etkili olmuştur. İstenen ekonomik kalkınmayı sağlamak için yapılan bu pozisyon değişikliğinin dış politika söylemindeki yansıması da, yumuşak bir dış politika söylemiyle düşük profilli bir imaj çizilmesi, ideolojik kamplaşmalar üzerinden statükoya meydan okuyan değil, ekonomik ilişkiler çerçevesinden uyumlu ve barışçı bir söylem oluşturulması olmuştur.

90'ların ortalarından itibaren bir yandan Çin ve Doğu Asya ülkeleri ekonomik olarak önemli bir kalkınma sürecine girerken, bir yandan da ABD üretim kapasitesini yitirmeye başlaması ve dünya çapında yürüttüğü askeri operasyonların yüksek maliyeti sebebiyle ciddi bir borçlanma sürecine girdi. Doğu Asya ülkeleri ABD'nin bütçe açığının başlıca finansörleri oldular. Çin hem ABD'ye hem de AB'ye yüksek miktarda borçlar verdi. 2006 yılında Çin ve Japonya ABD'ye 2.5 trilyon dolar, AB'ye ise 1 trilyon dolar borç verdi (Peköz, 2014: 19). Yine 2006 yılı itibarıyla Japonya ve Çin en fazla ABD hazine bonosunu (339 milyar dolar ve 300 milyon dolar) ellerinde tutan iki ülkeydi; Çin'in ABD hazine bonosu Britanya, Almanya ve Kanada'nın toplam hazine bonosundan fazlaydı (Arrighi, 2009: 200). Çin gerçekleştirdiği bu eşi görülmemiş büyüme sayesinde ABD'ye karşı ciddi bir ekonomik üstünlük kazanmıştır. Çin'in ABD ile olan dış ticaretinde 1995 yılında Çin lehine 24.5 milyar dolarlık bir ticaret fazlası varken 2011 yılında bu dış ticaret fazlası 248 milyar dolara, 2021 yılına gelindiğinde ise 379 milyar dolara ulaşmıştır (Observatory of Economic Complexity, China/USA,

2022).2016 yılında ABD'nin Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı %1.7 ve dünyadaki Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı %2.8'de kalırken Çin'n Gayri Safi Milli Hasıla'sı %6.8 oranında artmış (World Bank Databank, 2022), bu yıl Çin dünyadaki toplam Gayri Safi Milli Hasıla'nın %16.1'ini üretmiştir. (IMF,GDP Based on PPP, Share of World 2022).Covid 19 salgınının yarattığı krizden de Çin ekonomik olarak görece daha az etkilenmiştir. 2020 yılında pandeminin etkisiyle ABD ekonomisi küçülmüş ve Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı -%2.8 olmuş, dünyada da Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı -%3.1 olarak gerçekleşmiş, Çin'in Gayri Safi Milli Hasılası ise %2.2 oranında artmıştır (World Bank Data Bank, 2022). 2021 yılında pandeminin etkisinin azalmasıyla hem ABD'nin Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı hem de dünyadaki Gayri Safi Milli Hasıla artış oranı %5.9'a yükselse de Çin %8.1'lik Gayri Safi Milli Hasıla artış oranıyla hem en büyük rakibi ABD'nin hem de dünya ortalamasının çok üstünde bir performans göstermiştir (World Bank Data Bank, 2022).Bütün bu veriler bize Çin'in çok önemli bir ekonomik atılım yaptığını ve dünyanın üretim merkezi olma vasfını ABD'den devraldığını göstermektedir. Çin ekonomisinin öne çıkan bir özelliği de krizlere olan dayanıklılığı olmaktadır. Çin, sıklıkla iddia edildiği gibi, sadece emek-yoğun endüstriyel alanlarda gelişmiş durumda değil, yüksek teknoloji üretiminde de ABD ve Batı ülkeleriyle rekabet edebilecek bir seviyeye gelmiş durumdadır.

4. Çin'in Dünyada Nüfuzunu Arttırma Çabaları

Çin, özellikle Soğuk Savaş döneminde, bölgede rejimini ihraç etmeye çalışan bir ülke imajıyla bir tehdit olarak algılanmıştı. 1970'lerden sonra zayıflamaya başlayan bu tehdit algısı, Soğuk Savaş'ın bitimiyle iyice değişmeye başladı. Dış politika söylemini barışçı bir temele oturtan Çin Tayvan dışındaki bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeyi öncelikli hedeflerinden biri olarak belirledi. Özellikle bölge ülkeleriyle ticaretini geliştiren Çin, bu ülkelerde önemli yatırımlar da yaptı. 2004'te Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) ile bir ticaret anlaşması imzalayan Çin, bu anlaşmayla 2010 yılında altı ASEAN üyesi ve 2015'te üye olacak dört yeni üyeyle bir serbest ticaret bölgesi kurmayı kararlaştırdı (Greenaway vd., 2010: 24). Çin, bölgede lider ülke olma konusunda özellikle yüksek üretim kapasitesine dayanan ekonomik gücünü ve bu güç sayesinde kurduğu ekonomik ilişkilerini kullanmaktadır. Çin, Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına da liderlik ederek bu pozisyonunu perçinlemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın üye olduğu, 2016'da da Hindistan ve Pakistan'ı bünyesine katan bu örgütün üyeleri, ekonomik ve askeri alanlarda işbirliği yapmayı taahhüt etmiş, aynı zamanda kendi aralarında bir serbest ticaret bölgesi kurmayı da örgütün hedeflerinden biri olarak tanımlamışlardı. Örgütün Rusya ve Kazakistan gibi iki önemli petrol üreticisi ülkeyi bünyesinde barındırması örgütün Çin için stratejik önemini arttırıyordu. Artan üretim kapasitesi ve hızla büyüyen ekonomisiyle enerji ihtiyacı gün geçtikçe artan Çin, İran ve Venezuela gibi önemli petrol üreticisi ülkelerle büyük petrol anlaşmaları imzalamıştı; bu Örgüt içerisindeki Rusya ve Kazakistan'la da ekonomik işbirliğine girerek enerji ihtiyacını

büyük oranda karşılıyor ve pazar çeşitliliğini arttırmış oluyordu. Hindistan'la bu Örgüt bünyesinde geliştirilen işbirliği de özel bir öneme sahipti. Çin'in Hindistan'la 1995'te 1.338 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2006'da 23.33 milyar dolara, 2021 yılına gelindiğinde ise 117.2 milyar dolara çıkmıştır (Observatory of Economic Complexity, 2022) Bu iki ülke, devasa coğrafyaları, yüksek nüfusları ve zengin kaynaklarıyla iki önemli bölgesel aktör konumundadırlar ve bu ikisi arasındaki etkin bir işbirliği dünya siyasetindeki dengeleri ciddi bir biçimde değiştirme potansiyeli taşımaktadır.

Çin'in dış politikasında özel olarak önem verdiği bölgelerden biri de Afrika'dır. Daha önce çok etkin olmadığı bu bölgede Çin son 25 yılda önemli girişimlerde bulunmuş ve nüfuz alanını oldukça genişletmiştir. 2000 yılında Çin Afrika ülkelerinin 1.2 milyar dolar tutarındaki borcunu silmiş ve sonraki beş yıl içerisinde Çin ve Afrika arasındaki ticaret hacmi 10 milyar dolardan 40 milyar dolara çıkmıştır (Arrighi, 2009: 215). Çin, verdiği uzun dönemli ve düşük faizli borçlara karşılık çeşitli siyasi dayatmalarda bulunmamakta ya da bu ülkelerin insan hakları ihlallerini bırakmaları, anti-demokratik rejimlerini reforme etmeleri gibi ön koşullar öne sürmemektedir. Bu da bu ülkeler nezdinde Çin'i birçok Batı ülkesine göre daha tercih edilir bir ekonomik partner yapmaktadır. Bu sebeple Afrika ülkeleri Çin'den borç almayı sürdürmüş, silinen borçlara rağmen 2000-2020 yılları arasında Afrika ülkelerinin Çin'e olan borcu beş kat artarak 696 milyar dolara çıkmış ve Afrika ülkeleri toplam borçlarının %12'sini Çin'e borçlu hale gelmişlerdir (Obevd., 2022). Çin aynı zamanda Afrika'da çok ciddi yatırımlar yapmakta, özellikle büyük altyapı yatırımlarıyla birçok yoksul Afrika ülkesinde düşük maliyetli bir şekilde bazı hizmetlerin verilebilmesini sağlamakta, bu da bölgede Çin'e olan sempatiyi arttırmaktadır. 2013 yılı itibarıyla Çin 25 milyar dolarlık doğrudan yatırım stoğuyla Afrika'da en fazla doğrudan yatırıma sahip ülke konumundadır (World Bank, 2015).

2001-2018 yılları arasını inceleyen *Chinese Economic Engagement in Africa: Implications for U.S. Policy* isimli bir çalışma, bu dönemde Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletler' de oy verme davranışlarının artan Çin yatırımlarıyla birlikte git gide daha çok Çin'in oy verme davranışlarıyla uyumluluk gösterirken ABD'nin oy verme davranışlarıyla uyumsuzluğun arttığını göstermektedir. Bu çalışmaya göre bu 18 yıl boyunca Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletlerde ABD ile uyumlu oy verme oranı %8 düşerken Çin ile uyumlu oy verme oranı %80 artmıştır, 2008-2012 yılları arasında Çin'in yaptığı her bir milyar dolarlık yatırımın Afrika ülkelerinin Birleşmiş Milletlerde Çin ile uyumlu oy verme oranını %17 arttırırken ABD ile uyumlu oy verme oranını %1.3 düşürdüğü görülmektedir (Jones vd., 2022). Çin, ekonomik gelişmesinin sağladığı imkânları, bu tarz dış politika hamleleriyle nüfuzunu arttırmak ve dünya siyasetinde kendi liderliği için rıza üretmek için kullanmaktadır ve bu konuda giderek daha başarılı olduğu görülmektedir.

Küresel marketlerde yaşanan aşırı finansallaşma ulus devletin ekonomik süreçleri etkileme kapasitesini oldukça azalttı ve ulusal ekonomileri giderek daha kırılgan hale getirdi.

Çin, finansal hareketlerden çok üstün üretim kapasitesine dayanan ekonomisi ve ekonomisi üzerindeki sıkı devlet kontrolüyle küresel pazarların en güçlü devletleri bile etkileyen diktelerine karşı daha dayanıklı hale geldi, bu da Çin'in dış politikasında ekonomik enstrümanları daha iyi kullanabilmesini sağladı. Sıklıkla Çin'in gösterdiği önemli ekonomik gelişimin ekonomisini liberalize etmesinin sonucu olduğu iddia edilse de aslında bu ekonomik büyümenin temeli planlı ve korumacı ekonomi modeliydi. Hung, Çin'in sermaye akışına yaklaşımı üzerine yazdığı makalesinde 1997-98 Asya Krizi sırasında komşuları yabancı sermaye akışındaki dalgalanmalar yüzünden krizden ciddi bir şekilde olumsuz etkilenirken, Çin'in portföy akışları üzerindeki kontrolünün Çin ekonomisini bu krizden koruduğunu belirttikten sonra, bu kontrolün ve 1994'ten beri Çin'in yürüttüğü sabit kur rejiminin nasıl ekonomik büyümesinin temelini oluşturduğunu açıklamaktadır (2009: 44-45). Çin'in kendisi gibi hızla büyümekte olan komşuları, bu krizlerden büyük yara almış, Çin planlı ve üretime dayanan ekonomisiyle küresel pazarın istikrarsızlaştırıcı etkilerinden büyük oranda kurtulabilmeyi başarmıştır. 2008-2009 yıllarındaki küresel finansal kriz sırasında resesyona karşılaşmayan tek büyük ekonomi olmasıyla (Kurlantzick, 2007: 68) Çin ekonomisi dayanıklılığını bir kez daha göstermiş ve artık dünyada Çin ekonomik olarak bir model olma iddiasına sahip olmuştur. Sermaye dalgalanmalarının sık görüldüğü dünyada, bunların yarattığı krizlerin çok yıkıcı etkilerinin olduğu Batı tipi liberal ekonomi modeline karşı Çin, dünyaya daha dayanıklı ve stabil olduğunu iddia ettiği, ve bunu gerçeklikle de destekleyebildiği, kendi ekonomik modelini sunma şansına erişmiştir. Daha sonra Çin'in dış politika söyleminin önemli bir bileşeni haline gelecek bu iddia, özellikle gelişmekte olan ülkeler nezdinde Çin'in prestijini arttırmakta, bu model olma iddiasına dayanarak dış politikasında daha güçlü bir pozisyon elde etmesini sağlamaktadır.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde nüfuzunu arttırmayı bir dış politika önceliği olarak belirleyen Çin, gerçekleştirdiği hızlı kalkınmanın sağladığı imkânlarla dış politikada kullanabildiği ekonomik enstrümanların yanında, çeşitli kültür ve eğitim politikalarıyla da nüfuzunu arttırmak için önemli adımlar attı. Bir yandan Batı'ya göre çok daha ucuz olan üniversiteleri ve sağladığı geniş burs imkânlarıyla üniversite eğitimi için yeni bir çekim alanı oluştururken bir yandan da Kenya, Avustralya, Özbekistan, Güney Kore gibi dünyanın çok çeşitli ülkelerinde kurduğu Konfüçyüs Enstitüleri vasıtasıyla dilini ve kültürünü dünyaya tanıtmak için önemli girişimler başlattı (Kurlantzick, 2007: 68). Daha sonra detaylandırılacağı üzere, Çin'in bu kültürel nüfuz alanı oluşturma politikası, Çin medeniyetinin tarihsel olarak üstünlüğü, Çin kültürünün özgün ve gelişmiş yapısının dünya siyasetindeki sorunların çözümüne önemli katkılar yapabileceği iddialarıyla yeni Çin dış politika söyleminin önemli bir parçasına dönüşecektir.

5. Çin'in Yeni Dış Politika Söylemi

5.1. Çin'in Model ve Lider Ülke Olma İddiası

Daha önce de belirtildiği gibi Çin, gerçekleştirmek istediği ekonomik atılımı başarılı bir şekilde hayata geçirene kadar, dış politikada tehdit olarak algılanmamaya özen göstermiş, dış politikasını düşük profilli tutarak, dış politika söylemine de bunu yansıtmıştır. Dünya siyasi sistemi içerisinde uyumlu bir aktör izlenimi yaratmaya özen gösteren Çin, barış ve işbirliğini dış politika söyleminin merkezine koymuş, statükoya karşı bir tehdit oluşturmadığını defaatle vurgulamıştır. Ancak planladığı büyük ekonomik gelişmeyi gerçekleştirip bu ekonomik gelişmenin de sağladığı araçlarla dünyadaki nüfuzunu yavaş yavaş arttırdıktan sonra, dış politika söylemi de büyük oranda değişmiştir. Artık, dünyada statükodan yana olan değil, değişimin gerekli olduğunu söyleyen ve kendisinin de bu değişimin öncüsü olması gerektiğini iddia eden bir Çin dış politika söylemi vardır. Çin'in daha aktif bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini veren bu dış politika söylemi, artık daha kendine güvenli ve agresif öğeler içermektedir. Çin'in ince ince işlediği bir planın nihai aşaması olarak görülebilecek bu hamle, artık Dünya'daki güç dengelerini değiştirme potansiyeline erişmiş olan bir ülkenin, bunu gerçekleştirmeye yönelik bir dış politika izleyeceğinin bütün dünyaya ilanı olarak görülebilir.

Çin'in statükoyu tehdit etmeyen, barışçı bir kalkınma vurgusu taşıyan, iddiasız dış politika söylemi, yavaş yavaş önce bölgesel liderlik iddiası taşıyan, daha sonra küresel bir liderlik iddiasının altını çizen bir biçime evrilmiştir. 2012 yılında yapılan Çin Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde kabul edilip deklare edilen Hu Jintao raporunun, İnsanlığın Barış ve Gelişiminin Asil Ülküsünü Devam Ettirmek başlıklı 11. bölümünde sıklıkla Çin'in "sapmaz bir biçimde barışçı bir kalkınma modeli" izleyeceği, bir "barış dış politikası takip ettiği", "asla hegemonya peşinde olmayacağı" ve "başka ülkelerin iç işlerine karışmayacağı" şeklinde vurgular vardır (Hu Jintao's Report at 18th Party Congress, 2012). Bu vurguların yerini yavaş yavaş, önce bölgede, sonra dünyada sorunların çözümünde liderlik etmesi gerektiğini, mevcut statükonun yanlışlığını ve değiştirilmesinin şart olduğunu ve kendisinin de bu değişime önderlik edebileceğini vurgulayan bir dış politika söylemi almıştır. Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Xi Jinping, 2014 yılında devletlerarası bir toplantıda yaptığı konuşmada, Çin'in sınır anlaşmazlığı bulunan 14 ülkeden 12'siyle bu sorunları dostça müzakerelerle çözdüğünü belirtip, "Çin'in Hindistan ve Myanmar'la beraber ortaya koyduğu Barış İçinde Bir Arada Var Olmanın Beş Prensiplerinin devletlerarası ilişkileri düzenleyen temel norm haline geldiğini" söyledi (Suryan arayana, 2016: 182-183). Çin, 2014 yılında başkanlığını aldığı CICA'yı (Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia) bu yeni dış politikası doğrultusunda oldukça aktif kullanmaya çalışmış, özellikle güvenlik konusunda yeni ittifaklar kurmak ve güç dengesi bloklarını değiştirebilmek için önemli bir platform olarak gördüğü bu yapıyı genişletmek için bir hayli çaba harcamıştır. Xi Jinping, 2015 yılında Pekin'de yapılan CICA forumunda, Çin'in "yeni bir bölgesel güvenlik ve işbirliği sistemi için tartışmalar yürüttüğünü ve bölgedeki işbirliğini derinleştirmeye kararlı olduğunu" açıkça ifade etmiştir (Yunbi, 2017). Bölgenin sorunlarının, artık başka ülkeler tarafından değil, bölge

ülkeleri tarafından çözülmesi gerektiğini vurgulayan Xi'nin konuşması, Çin'in bölgedeki dengeleri değiştirmek ve bölgesel liderliği ele geçirmek yönündeki tahayyülünün dış politika söylemindeki tezahürü olarak okunabilir. Çin'in devletlerarası sistemde kuralları ve normları şekillendirme kapasitesine sahip, oyun kurucu bir aktör olduğu şeklindeki bu söylem yıllar içinde giderek ivme kazandı. Xi Jinping, 1 Temmuz 2016'da Çin Komünist Partisi'nin 95. Kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmasında devletlerarası sistemdeki statükoya açıkça meydan okumuştur. Xi konuşmasında, Francis Fukuyama'nın Batı liberalizminin ideolojik savaşı kazandığı, artık bu liberal değerlerin bütün dünyaya yayılacağı ve "Tarihin Sonu"nun geldiği şeklindeki teorisine gönderme yaparak: "Tarihin sonu hiç gelmedi, gelemez de. Çin Komünist Partisi ve Çin ulusu, insanlığın daha iyi toplumsal kurumlar arayışına Çin çözümü sağlamak konusunda kendilerine bütünüyle güvenmektedirler" dedi (Kelly, 2018). Xi'nin konuşmasından anlaşılacağı üzere, Çin Batı liberalizminin ve bu liberal perspektifle oluşturulan devletlerarası sistemin tek alternatif olmadığını iddia etmekte ve bunu da dış politika söyleminde sıkça kullanmaktadır. Çin, hem ülkeler için ekonomik ve siyasal sistem olarak örnek olmak iddiasıyla, hem de devletlerarası ilişkileri düzenleyen normlara ve kurallara getirdiğini ve getirebileceğini öne sürdüğü yeni yaklaşımla yeni bir devletlerarası sistemin inşa edilmesine öncülük etme iddiasıyla, açıkça dünyada kendini bir model olarak kurgulamaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde model olma iddiası, zaman zaman bir adım daha ileri taşınarak, Çin'in antik Çin'i ve Çin sosyalizmini birleştirerek ürettiğini ileri sürdüğü yeni ve özgün bir medeniyet biçimini dünyaya sunmak şeklinde de dış politika söyleminde tezahür edebilmektedir.

Yavaş yavaş inşa edilen Çin'in kendini model olarak sunan dış politik söylemi, Çin komünist partisinin 2017 yılında gerçekleştirilen 19. Ulusal Kongresi sonrası tam olarak şekillenmiştir. Kongreden sonra Xi Jinping yaptığı açıklamada, Çin'in dünya siyasetinde daha aktif olacağı yeni bir çağa girildiğini söyleyip, "insanlığın karşılaştığı sorunlara karşı Çin bilgeliğini önerdiklerini" belirtti (Tao, 2017). Çin'in gelişmekte olan ülkelere bir yandan hızlı bir kalkınma gerçekleştirip bir yandan da bağımsızlıklarını koruyabilecekleri yeni bir model gösterdiğini belirten Xi, ilerleyen zamanlarda "insanlığa daha önemli katkılar yapacaklarını" belirtti (Tao, 2017). Xi 2014 yılında bir konferansta Çin'in "komşu bölgelerini bir ortak kader topluluğuna (Community of Common Destiny)" dönüştürmeyi amaçladığını söylemişti; bu kongrede ise Çin'in "insanlığı bir ortak kader topluluğuna dönüştürmeyi" amaçladığını söylemesiyle bu amacın bölgeselden küresel yükseltildiği görülmektedir (Mardell, 2017). Önce kendini daha çok bölgesel bir önemli güç olarak kurgulayan Çin'in, değişen söylemiyle, bütün insanlığı ortak bir kaderde birleştirmek olarak ifade edilen, küresel bir değişim öneren ve bu değişimde Çin bilgeliğiyle insanlığa önemli katkılar yapabileceğini iddia eden söylemi, Çin'in açıkça "yeni çağ" olarak adlandırdığı bu dönemde kendine dünyada lider ülke pozisyonu biçtiğini göstermektedir. Ayrıca bu söylem, Çin Komünist Partisi eski Genel Sekreteri Deng Xiaoping'in, Çin'in hiç kimse için bir model olmadığını belirten söyleminden

(Deng, 1994: 351) ciddi bir kopuşu temsil etmektedir. Rejimini ihraç etme emelleri varmış gibi algılanmamak ve bir tehdit olarak görülmemek için, hiçbir ülkeye örnek teşkil etmediğini en yetkili ağızdan söyleyen bir Çin dış politika söyleminden, mevcut statükonun sürdürülemez olduğunu, insanlığın yeni bir yola girmesi gerektiğini söyleyen ve kendisinin bu yol için diğer ülkelere bir model teşkil ettiğini iddia eden bir dış politika söylemine geçildiğini görüyoruz. 9 Kasım 2017 tarihinde bir toplantıya katılan Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi yaptığı konuşmada, 2017'nin kendileri açısından büyük diplomatik başarılar elde edilen bir yıl olduğunu vurgulayıp, dünyanın güçler dengesinde çok kritik bir değişimin eşiğinde olduğunu söylemiş ve Bir Kuşak, Bir Yol inisiyatifi kapsamında 80 ülkeyle anlaşmalar yapıldığını, 24 ülkede 75 denizaşırı ticari şirket kurulduğunu, 50 milyar dolarlık yatırım yapıldığı ve bu ülkelerde 200 bin yerel iş imkânı yaratıldığını söyledikten sonra, artık Çin'in dünyada daha önemli ve kurucu bir rol almayı ve en kritik konuların çözümünde Çinli sorun çözme yollarını aktif bir şekilde kullanarak daha etkin olmayı amaçladığını belirtmiştir (Gao, 2017). Bu konuşmada da görüldüğü gibi, Çin devletinin dış politika söylemindeki önemli değişim artık çok daha bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Çin, artık kendini barışçı politika izleyen gelişmekte olan bir ülke olarak tanımlayan ve bir tehdit gibi algılanmamak için dünyadaki birçok meseleye dâhil olmayan bir ülke olarak sunmamaktadır. Aksine, dünya siyasetinde daha aktif rol almayı hedeflediğini açıkça beyan eden, konuşmanın devamında belirtildiği üzere Filistin-İsrail sorunu, Suriye ve Afganistan meseleleri gibi en sıcak sorunlarda çözümün bir tarafı olmayı planladığını ifade eden bir söylem geliştirmektedir. Konuşmadan da anlaşılacağı üzere, Çin devleti, gerçekleştirdiği ekonomik gelişme ve yaptığı ekonomik yatırımlara vurgu yaparak dünya siyasetinde daha etkin olma hakkı ve yetkinliğini bu ekonomik gücüne bağlamaktadır. “Çinli sorun çözme metotları”na yapılan vurgu da, Çin'in kendisini özgün bir model olarak kurguladığını, artık kendi yaklaşımını adapte edip dünya siyasetinde kural koyucu bir pozisyonda olmayı amaçladığını göstermektedir. Yine Xi Jinping, 2018'e girerken yayınladığı yeni yıl mesajında Çin'in “sorumlu bir ülke olarak söyleyecek sözü olduğunu” söyledikten sonra “Çin halkının, dünyanın diğer ülkelerinin halklarıyla birlikte, insanlık için daha müreffeh ve barışçı bir gelecek için istikamet belirlemeye hazır olduğunu” söylemiştir (China Plus, 2017). Görüldüğü gibi artık Çinli yetkililer, giderek artan bir biçimde, dünyadaki sorunların çözümü için söz söylemeye hakları ve kapasiteleri olduğunu vurgulamakta ve insanlığın yeni bir yola girmesi gerektiği, Çin'in de bu yeni yolda öncü olma potansiyeline sahip olduğu vurgusunu dış politika söylemlerinin merkezine koymaktadırlar.

5.2. Antik Çin Uygarlığı'nın Öne Çıkarılması

Çin'de yaşanan komünist devrimden sonra, Çinli devlet yöneticileri imparatorluk mirasını reddedip, yeni bir sistem ve kültür inşa etmeye çalıştılar. Ancak, bir devlet geleneği ve sistemi olarak Çin İmparatorluğu reddedilmekle birlikte, bir medeniyet olarak klasik Çin

uygarlığının bir referans noktası olmaktan hiçbir zaman çıkmadığı görülmektedir. Ancak yine de komünist devrimden sonra, bir toplum mühendisliği projesi olarak, modern bir toplum ve ona uygun modern bir kültür yaratma çabalarının sonucu olarak antik Çin medeniyetinin kültürel kalıntıları büyük oranda tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Çin'in dış politika söyleminde de, özellikle Soğuk Savaş döneminde antik Çin medeniyetine referansların oldukça az olduğu, dünyanın mevcut konjonktürünün de etkisiyle sosyalist-kapitalist ideolojik bölünmesine uygun bir söylem kullanıldığı görülmektedir. Çin'in dünyada lider ülke olma projesiyle birlikte değişen dış politika söyleminde, artık antik Çin medeniyeti daha önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Xi Jinping'in vurguladığı, başka Çinli devlet yöneticilerinin de sık sık bahsettiği “Çinli bilgeliği” bir yandan Çin'in günümüzdeki bilim ve teknolojiye ileri pozisyonuna vurgu yaparken bir yandan antik Çin uygarlığından devralınan derin bilgi ve kültür birikimine referans vermektedir. Tarihte ortaya çıkan en eski ve en gelişmiş uygarlıklardan birinin devamı olma ayrıcalığına sahip olan Çin devleti, bunun avantajını kullanarak, uzun yıllar dünyada medeniyetin merkezi olarak görülmüş ülkelerinin tekrar bu konuma yükselmekte oldukları şeklinde bir söylem kullanmaktadır. Konfüçyüs'ün 2565. doğum yılı için yapılan bir etkinlikte konuşan Xi Jinping “Çin'in günümüzdeki kültür ve ideolojisinin, Çin'in geleneksel kültür ve ideolojisinin bir devamı ve yükseltilmesi” olduğunu belirttikten sonra “bugünün Çin'ini anlamak ve bugünün Çinli insanlarını tanımak için Çin'in kültürel şeceresinin iyice araştırılması ve Çin halkının gelişimini sağlayan kültürel zeminin isabetli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini” söylemiştir (Gardels, 2014). Konuşmasına Konfüçyüsçülük'ün Çin'i anlamak için anahtar bir önemde olduğunu söyleyerek devam eden Xi, Konfüçyüsçülük'ün zamanın şartlarına göre değişip gelişerek evrimleştiğini ve bu sayede hala güncelliğini koruduğunu belirtmiştir (Gardels, 2014). Görüldüğü gibi, komünist devrimden sonra, özellikle Mao Zedung'un çabalarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılan antik Çin uygarlığının kültürel temeli ve sembolü olan Konfüçyüsçülük günümüzün Çinli devlet yetkilileri tarafından tekrar ihya edilmektedir. Çin'in dünyadaki kültürel nüfuzunu arttırmak için çok önemli bir araç olarak gördüğü, dünyanın birçok ülkesinde Çin dili ve kültürünün öğretildiği okullara Mao'nun ya da başka bir sosyalist liderin değil Konfüçyüs'ün adının verilmesi de bu açıdan anlamlıdır. Çin'in aslında yapmaya çalıştığı, Çin sosyalizmi ile antik Çin'in kültürel ve ideolojik değerlerinden bir sentez çıkarmaktır. Çin'in, oldukça pragmatik bir yaklaşımla, dünyada üstlenmek istediği lider ülke misyonunun kabulü için kullanabildiği her ideolojik aracı kullanma niyetinde olduğu görülmektedir. Dünyaya bu liderlik misyonunu üstlenmeye ehil olduğunu göstermek için kurguladığı söylemde, bir yandan takdir edilen ekonomik başarısını ve bu başarının arkasındaki bilgisini ve sosyalist olduğunu iddia ettiği modelini öne sürerken bir yandan da bütün dünya tarafından büyüklüğü kabul edilen antik Çin uygarlığını ve onun kültürel mirasını kullanmaktadır. Bu sentez söylemle Çin, kendini eskiyle yeniye birleştiren ve bu

özgün modeliyle dünyayı daha ileri bir medeniyet aşamasına taşıyacak olan öncü bir ülke olarak sunmaktadır.

5.3. Batı Karşısı Söylem

Çin'in değişen dış politika söyleminde, Çin'in antik Çin medeniyetine vurgusunun artması ve kendisini bir model ülke olarak sunmasıyla da bağlantılı olarak, öne çıkan bir diğer tema da tonu giderek artan bir Batı karşıtlığı olmuştur. Bir yandan ekonomik model olarak Batı tipi liberal kapitalizme karşı çıkılırken bir yandan da daha genel bir biçimde “Batı kültürü” ya da “Batı değerleri” olarak adlandırılan her şeye kültürel ve ideolojik bir karşı çıkış ortaya çıkmaya başlamıştır. Çin'de Batı karşıtlığının derin tarihsel kökleri bulunmaktadır. Çin'de, yüzyıllar boyunca bilimde, teknolojiye ve sanatta Avrupa'nın çok önünde olmuş bir uygarlık olarak, yaşadığı çöküşü Batı'nın askeri, ekonomik ve kültürel saldırılarına bağlama eğilimi yüksektir. Gerçekten Batı'nın saldırıları öncesi uzun süre nispeten kendi kendine yeterli bir ekonomik yapısı olan Çin İmparatorluğu için Batı'nın saldırıları oldukça yıkıcı olmuştur. Avrupa'ya karşı sürekli dış ticaret fazlası veren Çin'e karşı Avrupalılar uzun süre bu ticaret dengesini tersine çevirecek kadar değerli satacak bir şey bulamamış, en sonunda İngiltere Çin'de ithali yasak olan afyonu ülkeye sokarak ciddi bir talep yaratmayı başarmıştır. Bu olayın iki ülke arasında yarattığı gerginlik I. Afyon Savaşı'yla (1839-1842) sonuçlanmış, yenilen Çin'in birçok bölgesi İngiltere tarafından sömürgeleştirilmiş, İngiltere önemli ticari imtiyazlar elde etmiştir (Wasserstrom, 2015: 54-55). İlerleyen yıllarda İngiltere'yi diğer Batılı ülkeler izlemiş, onlar da büyük oranda zora dayanarak çeşitli ticari imtiyazlar elde etmeyi başarmışlardır. Kendini dünyanın en gelişmiş medeniyeti sayan Çin için bu yenilgi çok aşağılayıcı olmuş ve toplumsal bellekte önemli bir yer edinmiştir. Batı'nın Çin'de büyük oranda “sömürgeciliği” temsil ediyor oluşu, bu olay ve bu olayla başlayan süreçler dizisinin bir sonucudur. Batı'nın ve Batıcılığın toplumsal bellekte Çin'de başka bir somutlaşma biçimi ise Kuomintang yönetimidir. Yüzünü Çin Komünist Partisi'nden farklı olarak Sovyetler Birliği'ne değil Batı'ya dönen Koumintang yönetimi, otoriter bir askeri diktatörlüktü. Japon işgali sırasında, kırsal alanları terk ederek güçlü olduğu kıyı şehirlerine çekilen Koumintang yönetimi, Çinli köylüleri işgalci Japon güçleriyle baş başa bırakmıştı (Moore, 2012: 277). ÇKP, bu otorite boşluğundan faydalanarak kırlarda örgütlenmesini arttırmış ve Japon işgalcilere karşı köylüleri koruyarak köylülerin sempatisini kazanmıştı. ÇKP'nin işgalcileri bozguna uğrattıktan sonra iktidarı devralabilmesinde bu sempatinin sayesinde kırlarda sağladığı geniş örgütlenmenin büyük etkisi olmuştu. Bu süreç Çin'de Batıcı yönetimlerin düşmanla işbirliğiyle ya da en azından düşmana karşı halkını terk etmeyle özdeşleşmesine sebep olurken, ÇKP halkının yanında olan, anti-sömürgeci bir geleneğin mirasçısı olarak görülmüştür. Dolayısıyla Çin'in tarihsel deneyimi ve ÇKP'nin politik konumu Batı karşıtı bir söylem üretmeye oldukça müsaittir. Batı'nın Aydınlanma sonrası ürettiği ve büyük oranda hala devam eden, Avrupa merkezci-oryantalist ideolojik söylem ve dünyanın geri kalanında

buna karşı oluşan tepki de, bu şarkiyatçı söyleme karşı reaksiyoner bir garbiyatçı söylemin oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Said bu konuda şöyle yazar:

Avrupa fikri (...) tüm ‘o’ Avrupalı olmayanlar karşısında ‘biz’ Avrupalıların kimliğini belirleyen ortak düşünceye hiç de uzak değildir; dahası, Avrupa kültürünün en önemli bileşeninin, tam da bu kültürü-hem Avrupa’da hem Avrupa dışında-hegemonyacı kılan şey olduğu savlanabilir: Avrupalı olmayan halklarla, kültürlerle karşılaştırıldığında, Avrupalı kimliğinin diğerlerinden üstün olduğu fikri (2016: 17).

Daha sonra içine Amerika’yı da dâhil ederek oluşturulan üstün bir hayali “Batı” coğrafyası, medeniyetin merkezi olarak sunulmuştur. Batı özgürlüğü ve ilerlemeyi temsil ederken, ötekiler, özellikle de Doğu, despotizmin temsilcisi olarak kurgulanmıştır (Strath, 2002:392). Sömürgecilik faaliyetlerini dünyanın diğer bölgelerinin kaynaklarının yağmalanması, insanların köleleştirilmesi olarak değil, o geri kalmış bölgelere “medeniyet” götürme projesi olarak sunarak sömürgeciliğin ideolojik meşruiyet zeminini oluşturan bu düşünsel kurgunun devamı, ABD’nin askeri operasyon yaptığı ülkelere demokrasi götürme gibi iddialarında görülebilir. Hem şarkiyatçı hem de garbiyatçı kurgular, keskin bir Batı-Doğu ayrımıyla, Öteki’yi bir düşman olarak sunan, jeopolitik söylemlerdir. Dalby bu konuda şöyle yazar:

Ötekinin dışlanması ve Benzer olanın içe dâhil edilmesi, birleştirilmesi ve yönetilmesi temel jeopolitik süreçlerdir. Bu iki süreç birbirini tamamlar; Öteki, Benzer olanın içe dâhil edilmesi sürecinin tersi olarak dışlanır. Mekân ve güç açısından ifade edilecek olursa, bu jeopolitiğin temel sürecidir ve bu süreçte mekan bölünür ve yönetilir. Sürecin ideolojik boyutunu, bunun meşrulaştırılma, açıklanma ve toplum tarafından kavranma şeklinde açıkça görmek mümkündür; ‘Öteki’ düşman değilse bile farklı olarak görülür. ‘Biz’ aynı ulusun üyeleri olduğu, aynı dili konuştuğu ve ortak bir kültürü paylaştığı için ‘benzer’dir. Bu tema, ötekilerin farklı ve tehdit olarak resmedildiği politik söylemde sürekli olarak tekrarlanır; işte buna jeopolitik söylem denir (2016: 22).

Batı karşıtı söylemde, özellikle sömürgeci geçmişine vurgu yapılarak Batılı ülkeler neredeyse dünyadaki bütün kötülüklerin sebebi olarak gösterilir. Batılı değerler “bozulmanın” ve “yozlaşmanın” temsilcisi olarak kurgulanır. Hem Batı’nın dünyada hegemonya kurmasından önce dünyanın en büyük gücü olan hem de uzun süre Doğu medeniyeti denince akla ilk gelen ülke olan Çin’in Batı karşıtı bir söylemin dünyada liderliğini yapması kendi açısından oldukça mantıklı görülmektedir. Açıklanan içsel ve dışsal dinamikler sebebiyle de, böyle bir Batı karşıtı söylemin hem iç politikada, hem de dış politikada hitap edilen diğer ülkeler ve topluluklar arasında oldukça fazla alıcısı bulunmaktadır. Ancak Çinli yetkililer, başta ABD olmak üzere Batı ülkeleriyle olan yakın ve hayati ekonomik ilişkileri sebebiyle, bu Batı karşıtı söylemi kullanmakta uzun süre oldukça temkinli davranmışlardır. Ancak bu Batı karşıtı söylemin, son 10 yılda yavaş yavaş kullanılmaya başlandığı ve giderek daha agresif bir hal

aldığı görülmektedir. Örneğin Çin Milli Eğitim Bakanı Yuan Guiren 2015 yılında bir konferansta “Batı değerlerini yayacak eğitim materyallerine sınıflarda hiçbir şekilde izin vermeyeceklerini” söylemiştir (Wall Street Journal, 2015). Hem iç politikaya, hem dış politikaya yönelik söylenen bu sözler, Batı değerlerinin Çin’in kendi değerlerini “bozan”, “yozlaştıran” değerler olarak kurgulanmasının bir örneğidir. Aynı zamanda, dünya siyasetinde kendini Batı modeline karşı farklı ve yeni bir model olarak sunan bir ülkenin, normal olarak, o ülkenin değerlerine karşıt bir söylem geliştirmesi gerekecektir. Xi Jinping de, son yıllarda sıklıkla Batı karşıtı söylemlerde bulunmuş ya da bu tarz söylemleri övücü konuşmalar yapmıştır. Bunlardan en çarpıcısı; Xi’nin 2014 yılında bir forumda Zhou Xiaoping isimli bir blog yazarının, “Amerikan kültürünün Çin halkının ahlaki değerlerini ve özgüvenini erozyona uğrattığını” söyleyerek “Amerika’nın Çin’e yönelik olumsuz yayınlarını Hitler’in Yahudiler’e yaptıklarına” benzeten ve “Batı’nın 17. yüzyıldan beri Çin’i ve diğer uygarlıkları katledip yağmaladığını ve hala beyinlerini yıkamaya devam ettiğini” iddia eden bir makalesinden bahsederek, yazarı gösterdiği “pozitif enerji”den ötürü kutlaması olmuştur (Wong, 2014). Kendisi söylememekle beraber, Xi Jinping’in Batı karşıtı söylemin en temel ve en sert argümanlarını içeren bu makaleyi olumlayan tavır, Çin dış politikasında Batı karşıtı duruşun ulaştığı dereceyi göstermesi açısından çarpıcıdır. Özellikle baş rakip olarak görülen ABD’yi hedef alan bu Batı karşıtı söylem giderek artan bir şekilde Çin yönetiminin en üst makamları tarafından gündeme taşınmıştır. 2022 yılının Mart ayında Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi Ukrayna, Güney Çin Denizi, Afganistan ve Orta Doğu başta olmak üzere dünyadaki birçok bölgedeki çatışma ve tansiyon için ABD’yi suçlamış, aynı ay Çin Savunma Bakanlığı Sözcüsü Wu Qian da ABD’nin “dünyadaki kaosun başlıca kaynağı” olduğunu söylemiştir (Mai, 2022).

6.Sonuç

Kapitalist dünya sistemi, 1980’lerden başlayarak ciddi yapısal sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır (Arrighi, 1999: 241). Piyasaların aşırı finansallaşması, para akışlarının kontrol edilemezliği, sermayenin üretim maliyetlerini düşürmek için üretim merkezlerini taşıyabileceği ücretlerin düşük olduğu bölgelerin tükenme noktasına gelmesi gibi sebeplerle, kapitalist dünya sisteminde aşılması güç krizler ortaya çıkmıştır (Arrighi, 1999: 241-248). Kapitalist sistemin sürdürülebilmesi için, sistemin bir ya da birkaç ülkenin önderliğinde reforme edilmesi gerektiği sıkça tartışılmaktadır (Ciccantelli ve Bunker, 2004; Wallerstein vd., 2014). Çin, (kendisi sosyalist bir model uyguladığını iddia etse de) uyguladığı özgün devlet kapitalizmi modeliyle kapitalist sistemin reforme edilip yeniden düzenlenmesine öncülük etme konusunda en uygun aday gibi görünmektedir. Aşırı finansallaşan ve kontrol edilemez hale gelen piyasaların düzenlenmesi için, daha planlı ve devlet müdahaleciliğine dayanan bir kapitalist model ihtiyacı ortaya çıkmış durumdadır. Finansal piyasalardansa üretime dayanan bu yeni kapitalist modelle ulus devlet ekonomilerinin gücü artırılıp finans piyasalarına bağımlılıkları azaltılabilir. Bu sayede kırılğan, finans piyasalarındaki her dalgalanmadan

etkilenen ulus devlet ekonomilerindeki krizlerden ve finans piyasalarının entegre yapısından ötürü bu krizlerin domino etkisiyle yayılıp küresel krizlere dönüşmesinden büyük oranda kaçınılabılır. Çinli devlet yöneticileri, kapitalizmin tarihsel olarak yapısal bir krize girdiğinin ve dünyanın yeni bir alternatif arayışında olduğunun farkındadırlar. Kapitalizme bir alternatif önerdiklerini iddia etseler de, aslında kendi devlet kapitalizmi modellerinin, kapitalizmi bu krizden kurtararak reforme edip daha da güçlendirebilecek potansiyele sahip olduğunun bilincindedirler. Sistemi değiştirmek yerine, sistemi yapısal bir dönüşüme uğratarak sürdürmenin ve bu yapısal değişime öncülük etmenin dünyada ele geçirmek istedikleri lider pozisyonuna sahip olmaları için en iyi alternatifleri olduğunun farkında olan Çinli yetkililerin söylemleri, dünya sisteminde oluşan tarihsel krizin yarattığı bu şansı kullanmak niyetinde olduklarını göstermektedir. Çin'in yaşadığı büyük ekonomik gelişme ve dünya konjonktürünün açıklanan bu güçler dengesinde önemli değişiklikler yaşanmasına elverişli durumu, Çin'in dış politikada hem söylem hem de pratikte önemli değişiklikler yaparak, daha aktif ve mevcut statükoya meydan okuyacak bir dış politika izlemesine imkân sağlamaktadır.

Bu açıklanmaya çalışılan süreçler ışığında, 2014 yılından itibaren Çin'in dış politika söyleminde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Başka ülkelere tehdit oluşturmayan, düşük profilli, gelişmekte olan bir üçüncü dünya ülkesi imajı çizen bir dış politika söyleminden, kendini dünyadaki önemli sorunların çözümünde öncülük edecek potansiyele sahip, kendi sisteminin başarısıyla dünyanın kalanına model olma iddiasında bir lider ülke olarak kurgulayan bir dış politika söylemine geçiş yapıldığı görülmektedir. Gösterildiği üzere bu söylem değişikliğiyle birlikte bir yandan Çin'in lider ve model ülke olması iddiası vurgulanırken bir yandan da antik Çin uygarlığının zenginliği ve bunun Çin'e sağladığı sorunlara çözüm bulma konusundaki avantajların bu lider ülke olma iddiasını destekleyecek bir tema olarak sürekli vurgulandığı görülmektedir. Yine bunlarla bağlantılı olarak öne çıkarılan bir diğer tema da Batı karşıtlığıdır. Uzun yıllar boyunca çatışmacı bir dış politika söyleminden uzak duran Çin, 2014 yılından itibaren ABD başta olmak üzere Batı ülkelerini suçlayıcı ve statükonun değişiminden yana bir söylem geliştirmeye başlamıştır. Örneklerle açıklandığı üzere Batı ülkelerini bir yandan Çin'i kültürel olarak yozlaştırmaya çalışmakla suçlayan Çinli yetkililer bir yandan da dünyadaki sorun ve çatışmalardan Batı ülkelerini sorumlu tutan bir söylem kurgulayarak Çin'i bu sorunların çözümü için dünyada liderlik etmesi gereken yeni güç olarak ortaya koymaktadırlar. Dış politikada görülen bu söylem değişikliğini basitçe bir malumun ilanı olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Bu söylem değişikliği, hâlihazırda zaten dünyanın en önemli güçlerinden biri haline gelmiş bir devletin sadece var olan gerçekliği açıklaması ya da bu durumu sadece dünyaya duyurması olarak görülemez. Bu söylem değişikliği, planlı hamlelere dayanan uzun bir süreçle dünyadaki konumunu güçlendiren ve ekonomik kapasitesini yeteri kadar arttırdığına kanaat getirip gerekli nüfuzu ve ittifakları oluşturduktan sonra dünyadaki güçler dengesini değiştirme projesini hayata geçirmeye başlayacak olan bir ülkenin, bunu söylemine de yansıtarak çeşitli

argümanlarla bu politikası için ideolojik meşruiyet oluşturma çabası olarak görülmelidir. Bununla birlikte ekonomik gücünü ve kültürel nüfuzunu ne kadar artırırsa arttırsın, bunları askeri güçle desteklemedikten sonra Çin'in üstlenmek istediği liderlik rolünü ele geçirmesi mümkün değildir ve Çin bu yönde de önemli adımlar atmıştır. 2005-2021 yılları arasında dünyanın en büyük askeri gücü olan ABD askeri harcamalarını yaklaşık 2 katına çıkarırken aynı dönemde Çin askeri harcamalarını yaklaşık 9 katına çıkararak Rusya, Hindistan, Almanya ve Fransa'nın toplamından daha fazla askeri harcama yapar hale gelmiş ve bu alanda dünyanın ikinci büyük gücü olmuştur (Üngör, 2011: 135; Stockholm International Peace Research Institute, 2021). Çin'in gerçekleştirdiği büyük ekonomik kalkınma, bu kalkınmanın sağladığı ekonomik araçların dış politikada etkin bir şekilde kullanılması, kültürel nüfuzunu arttırmak için yüksek bütçeli projelere imza atması, bir yandan da bu yumuşak güç öğelerini askeri güçle destekleyecek adımlar atması, açıklandığı üzere Çin'in dünyada lider ülke olabilmek için planlı bir şekilde çalıştığının ve bu söylem değişikliğinin yansımalarının ilerleyen yıllarda pratikte de daha fazla görüleceğinin işaretidir.

Kaynakça

- Akdağ, Z. (2023). Çin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11 (1) , 72-96.
- Arrighi, G. (1999). The Global Market. *Journal of World-Systems Research*, 5 (2), 217-251.
- Arrighi, G. (2009), *Adam Smith Pekin'de*. Yordam Kitap.
- Aydın, F. (2020). Çin Dış Politika Dinamiklerini Anlamlandırmak. *İş ve Hayat* , 6(11), 142-155.
- Bilener, T. (2021). Dış Politika Analizinde Yumuşak Güç-Keskin Güç Karşılaştırması: Çin Örneği. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, 241-257.
- China Plus (2017). Chinese President Xi Jinping delivers 2018 New Year speech. http://www.china.org.cn/china/2017-12/31/content_50181054.htm
- Ciccantell, P. S. & Bunker, S. K. (2004). The Economic Ascent of China and The Potential For Restructuring the Capitalist World-Economy. *Journal of World-Systems Research*, 10 (3), 565-588.
- Çakı, C. & Fidan, Y. (2020). Çin Propagandasında Çin-Tayvan İlişkilerinin Sunumu: Mao Zedong Dönemi Üzerine İnceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 185-202.
- Çalışkan, E. & Aras, İ. (2020). Xi Jinping Döneminde Hong Kong Protestoları: Şemsiye Hareketi Ve 2019 Protestoları Üzerine Bir Karşılaştırma. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (2), 182-200.
- Çaylı, Ş. & Varol, B. (2022). Tayvan Sorunu Bağlamında ABD-Çin Rekabetinin Analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10 (33), 78-102.
- Dalby, S. (2016). *Creating the Second World War: The Discourse of Politics*, London: Bloomsbury Publishing.

- Deng, X. (1994). Seize the Opportunity to Develop the Economy. D. Xiaoping. *Selected Works of Deng Xiaoping* içinde, Cilt. III. Beijing: Foreign Languages Press.
- Eisenman, J., Heginbotham, E. & Mitchell, D. (2007), *China and the Developing World: Beijing's Strategy for the Twenty-First Century*, New York and London: An East Gate Book.
- Gao, C. (2017). China: 2017 Was 'Crossroads of History'. <https://thediplomat.com/2017/12/china-2017-was-crossroads-of-history/>
- Gardels, N. (2014). Xi Launches Cultural Counter-Revolution to Restore Confucianism As China's Ideology. *Huffington Post*, https://www.huffingtonpost.com/nathan-gardels/xi-jinping-confucianism_b_5897680.html
- Greenaway, D., Milner, C. & Yao, S. (2010). *China and the World Economy*, Palgrave Macmillan.
- Holzschneider, A. (2014). Between Communicative Interaction and Structures of Signification: Discourse The ory and Analysis in International Relations. *International Studies Perspectives*, 15(2), 142–162.
- Hu Jintao's Report at 18th Party Congress (2012), http://np.china-embassy.gov.cn/eng/Diplomacy/201211/t20121118_1586373.htm
- Hung, J. H. (2009). China's Approach to Capital Flows Since 1978: A Brief Overview. Cheung, Y. ve Wong, K. (Ed.), *China and Asia: Economic and Financial Interactions* içinde London and New York: Routledge, 44-63.
- IMF (2010). China's Economic Growth: International Spillovers. *Asia and Pacific Department and Strategy, Policy, and Review Department*.
- IMF (2022), GDP Based on PPP, Share of World, <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>
- Jones, C.D., Ndofor, H. A. & Li, M. (2022). Chinese Economic Engagement in Africa: Implications for U.S. Policy. *Foreign Policy Research Institute*, <https://www.fpri.org/article/2022/01/chinese-economic-engagement-in-africa/>
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33), 93-118.
- Kayar, A. & Kaya, Y. Ç. (2022). Aukus Paketi'nin Asya-Pasifik Bölgesine Etkileri: Çin Ve Asean Ülkeleri Özelinde Bir Söylem Analizi. *6th International Conference on Education, Management, Economy and Social Sciences*, Rome, Italy.
- Kelly, D. (2017). The 'China Solution': Beijing responds to Trump. <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-solution-beijing-responds-trump>
- Keyvan, Ö. Z. (2022). Başlangıçtan Günümüze Çin Dış Politikasının Dönüşümü: Büyük Ülke Diplomasisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (106), 141-168
- Köksoy, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika-Çin İlişkilerine Yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 83-103.

- Kurlantzick, J. (2007) *Charm Offensive: How China's Soft Power is Transforming the World*, New Haven and London: Yale University Press.
- Larsen, H. (1997). *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe*. Routledge.
- Mai, J. (2022). The Cloud of Anti-Western Nationalism Hanging Over China's Communist Party congress. *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3176282/cloud-anti-western-nationalism-hanging-over-chinas-communist>
- Mardell, J. (2017). The 'Community of Common Destiny' in Xi Jinping's New Era”, <https://thediplomat.com/2017/10/the-community-of-common-destiny-in-xi-jinpings-new-era/>
- Milliken, J. (1999). The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*, 5(2), 225–254.
- Moore, B. (2012). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Obe, A.V., Butler, C. & Jie, Y. (2022). The Response to Debt Distress in Africa and the Role of China”, *Chatnam House Research Paper*, <https://www.chathamhouse.org/2022/12/response-debt-distress-africa-and-role-china/02-case-studies-chinese-lending-africa>
- Observatory of Economic Complexity (2022), <https://oec.world/en/profile/bilateralcountry/ind/partner/chn?dateAvailableSelectorCountry1=exportDateCountry1Available48&dynamicBilateralTradeSelector=year1995>
- Observatory of Economic Complexity (2022), Country Profile China, <https://oec.world/en/profile/country/chn>
- Özgür, M. & Vural, Ç. (2021). Tek Devlet, İki Sistem Politikası Çerçevesinde Hong Kong'un Statüsünün Analizi. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 878-911.
- Öztürk, T. & Durak, İ. N. (2022). Çin Enerji Politikası: ABD ile Rekabetin Tehdit Dengesi Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Diplomasi ve Strateji Dergisi* 3 (1), 1-40.
- Peköz, M. (2014). *Küresel Güçlerin Çatışma Merkezi Asya ve Yükselen Çin*. Pales Yayınları.
- Rozman, G. (1990). The Rise of the State in China and Japan. Mann, M. (Ed.), *The Rise and the Decline of the Nation-State* içinde, Oxford: Basil Blackwell, 172-187.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. Vintage Books.
- Sandıklı, A. (2011). China: Future's Super power. Sandıklı, A. (Ed.), *China New Superpower?: Dimensions of Power, Energy and Security* içinde, İlgü Kültür Sanat Yayınları, 40-52.
- Stockholm International Peace Research Institute (2021), Military Expenditure Database, <https://milex.sipri.org/sipri>
- Strath, B. (2002). A European Identity: To the Historical Limits of a Concept. *European Journal of Social Theory*, 5 (4), 387-401.
- Suryanarayana, P.S. (2016). *Smart Diplomacy: Exploring China-India Synergy*. World Century Publishing.

- Tao, Y. (2017). Get Ready for an Even More Assertive China. <https://thediplomat.com/2017/11/get-ready-for-an-even-more-assertive-china/>,
- The Economist (2017). Xi and Trump Look Friendly, but Anti-US Feeling Stirs in China. <https://www.economist.com/news/china/21731178-two-great-powers-have-very-different-dreams-xi-and-trump-look-friendly-anti-us-feeling>
- Turan, İ.(2016). ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 80-105.
- Turan, İ. (2020), *Çin'in Enerji Güvenliği Politikası: Kuşak Yol İnisiyatifi ve Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun"*, Nobel Bilimsel Eserler.
- Üngör, Ç. (2010). Soğuk Savaşta Çin Dış Propaganda Söylemi: Yabancı Dil Yayınları ve Pekin Radyosu. *Bilim ve Sanat Vakfı Kültürel Araştırmalar Merkezi*, 45-53.
- Üngör, Ç. (2011). Countering US Hegemony: A Viable Option for China? Dynamics of the Sino-U.S. Relations in the Post Cold War Era. Sandıklı, A. (Ed.), *China New Superpower?: Dimensions of Power, Energy and Security* içinde, İlgü Kültür Sanat Yayınları, 120-143.
- Wall Street Journal (2015). Chinese Education Minister Warns Against 'Infiltration' of Western Ideas. <https://www.wsj.com/articles/BL-CJB-25815>
- Wallerstein, I., Collins, R., Mann, M., Durlugian, G. & Calhoun, C. (2014), *Kapitalizmin Geleceği Var mı?* Metis Yayınları.
- Wasserstrom, J. N. (2015). *21. Yüzyılda Çin: Çin Hakkında Bilmek İstedığınız Her Şey*. İletişim Yayıncılık.
- Wong, E. (2014). In New China, 'Hostile' West Is Still Derided. *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2014/11/12/world/asia/china-turns-up-the-rhetoric-against-the-west.html>
- World Bank (2015), *China and Africa Expanding Economic Ties in and Evolving Global Context*, <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/Africa/Investing%20in%20Africa%20Forum/2015/investing-in-africa-forum-china-and-africa.pdf>
- World Bank Data Bank (2022), <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&country=WLD>
- World Bank Group (2022). Four Decades of Poverty Reduction in China: Drivers, Insights for the World, and the Way Ahead. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/bdadc16a4f5c1c88a839c0f905cde802-0070012022/original/Poverty-Synthesis-Report-final.pdf>
- World Bank National Accounts Data (2022), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>
- World Bank National Accounts Data (2022), GDP per capita, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>
- Yıldırım, N. E. (2018). Çin Dış Politikasında İttifak Yapmama Prensibi: Akademik Tartışmalar", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16 (2), 15-35.
- Yunbi,Z. (2017). Beijing Urges Asia Security Framework. *China Daily*, http://www.chinadaily.com.cn/china/2017-06/29/content_29926194.htm

DİJİTAL BECERİ SEVİYELERİNİN DİJİTAL SERMAYE HACMİNE ETKİSİNİN ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON ANALİZİ İLE ÇÖZÜMLENMESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Selfiye ÖZKAN

Analysis of the Effect of Digital Skill Levels on Digital Capital Volume by Multiple Linear Regression Analysis

Yazar (lar) | Author(s)
Selfiye ÖZKAN¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 15/03/2023
Makale Kabul Tarihi : 19/06/2023

Anahtar Kelimeler:
Dijital Beceriler, Dijital Sermaye, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

ÖZ

Dijital teknolojilerin gelişimi ile bireylerin dijital teknolojileri kullanım biçimleri de farklılık göstermektedir. Günümüz iş yaşamında, eğitim ya da günlük yaşamda dijital becerilerin geliştirilmesinin önemi büyüktür. Dijital beceriler bireyin birden fazla kaynaktan gelen bilgileri arayabilmesi, değerlendirebilmesi, ayıklayabilmesi ve organize edebilmesi açısından önem taşımaktadır. İnternet oldukça çeşitli bilgi kaynaklarına erişimi hızlandırmakta ancak bireyin ihtiyaç duyduğu ve bilgiye güvenli yollardan erişimi noktasında dijital becerilere ihtiyacı vardır. Nitekim dijital sosyal dünyada güvenli ve başarılı olmasının koşulu dijital beceri düzeyleri ile ilgilidir. Bu çalışma bireyin dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye hacmi ile ilişkisine odaklanmaktadır. Araştırmanın örneklemini 572 kişi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında dijital güvenlik becerileri, dijital sorun çözme becerileri ve dijital içerik oluşturma becerilerinin dijital sermaye hacmine etkisi çoklu doğrusal regresyon analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma kapsamında değişkenlerin, ortalama, standart sapma, frekans, minimum ve maksimum değerleri betimsel analizlerle gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arası ilişkinin yönü ve değerine ulaşabilmek amacı ile Pearson moment çarpım korelasyonu gerçekleştirilmiştir. Dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye bağımlı değişkenini yordama gücü çoklu doğrusal regresyon analizi ile gerçekleştirilmiştir. Bulgular dijital güvenlik, dijital problem çözme ve dijital içerik oluşturma becerilerinin dijital sermaye seviyesindeki değişimin %88'ini açıkladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye hacmini pozitif yönde ve güçlü biçimde etkilediğine işaret etmektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 15/03/2023
Accepted Date : 19/06/2023

Keywords:
Digital Skills, Digital Capital, Multiple Linear Regression Analysis

ABSTRACT

With the development of digital technologies, the ways in which individuals use digital technologies also differ. The development of digital skills in today's business life, education or daily life is of great importance. Digital skills are important for an individual to be able to search, evaluate, extract and organize information from multiple sources. The Internet speeds up access to a wide variety of information sources, but an individual needs digital skills to access information in secure ways. As a matter of fact, the condition for being safe and successful in the digital social world is related to digital skill levels. This study focuses on the relationship of an individual's digital skill levels with the volume of digital capital. The sample of the research consists

¹ Doktora Öğrencisi Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı ORCID No: 0000-0002-2983-4354, e-posta: selfiyeozkan@outlook.com

of 572 people. Within the scope of the research, the effect of digital security skills, digital problem solving skills and digital content creation skills on the volume of digital capital was analyzed by multiple linear regression analysis. Within the scope of the research, the mean, standard deviation, frequency, minimum and maximum values of the variables were carried out by descriptive analyses. Pearson moment product correlation was performed in order to Decipher the direction and value of the relationship between the variables. The power of predicting the digital capital dependent variable of digital skill levels was performed by multiple linear regression analysis. The findings show that digital security, digital problem solving and digital content creation skills explain 88% of the change in the level of digital capital. The findings obtained indicate that digital skill levels have a positive and strong impact on the volume of digital capital.

1. Giriş

İnternette artan bilgi miktarı ve insanların bilgiye bağımlılığının artması ile internet becerileri çağdaş toplumda önemli bir alana işaret etmektedir. Günümüz toplumu için iş, eğitim ve günlük yaşamda hayati bir öneme sahip olan internet ortamı ile ilgili kullanım becerilerinin önemi bilinmektedir.

İnternette artan bilgi miktarı ve insanların bilgiye artan ihtiyacı nedeniyle, internet becerileri üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. İlgili becerileri düzeyleri sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel unsurlar temelinde eşit olmayan bir şekilde bölünmekte, bu becerileri farklılıklarının sonuçları mevcut toplumsal eşitsizlikleri daha da belirginleştirmektedir (Van Dijk, 2005: 16). Geleneksel medyadan farklı olarak dijital medya, kullanıcıların arayüzlerle etkileşime girmesini gerektirmektedir. Bu nedenle aktif katılım etkileşim, işlem ve kişilerarası iletişim kurma noktasında dijital beceri seviyelerinin geliştirilmesi önemlidir. Dijital beceri düzeyleri ile dijital sermaye seviyeleri (internet ortamından elde edilen) faydalar noktasında Türkiye’de nicel araştırma yöntemleri ile yapılan araştırmaların (Binark vd., 2020: 20) oldukça sınırlı olduğu düşünülmektedir. İnternet ortamında yaşlıların enformasyon arama eğilimleri, Sütüoğlu (2020:8), dijital eşitsizlik düzeyleri ile ilgili Eskişehir’ de yoksul bireyler üzerine nicel araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.

Bu noktada internet becerilerinin dijital sermaye hacmine etkisi üzerine nicel araştırmaların gerçekleştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma ile internet kullanım becerileri seviyelerinin dijital sermaye hacmine olan etkisinin yönü ve gücü hakkında istatistiksel tekniklerden çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Dijital araçlara fiziksel erişim ilgili araçları kullanım beceri düzeylerine sahip olduğunu ifade etmemektedir. Bu nedenle bu araştırmanın ana katkısı dijital beceri seviyelerinin internet ortamından edinilen avantaja (dijital sermaye) etkisinin çok değişkenli analiz tekniği ile çözümlenmiş ve istatistiksel olarak kanıtlanmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılarak elde edilen sonuçlar, dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye hacmini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Dijital beceri seviyeleri yüksek olan bireyler, dijital kaynaklara daha kolay erişebilir, daha fazla dijital kaynak kullanabilir ve bu kaynakları daha etkili bir şekilde yönetebilirler. Bu da, dijital beceri seviyelerinin artmasıyla birlikte bireylerin dijital sermayelerinin de artacağı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, dijital becerilerin, bireylerin dijital sermayelerini oluşturmasında ve biriktirmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna varılabilir. Bu nedenle, dijital eşitsizliklerin azaltılması için dijital becerilerin geliştirilmesine ve

eğitimine önem verilmelidir. Teknolojinin toplumu etkileyen dinamik bir süreç olduğu vurgulanırken, internet eşitsizliğinin sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerinin açıklanması gerekmektedir. Bu araştırma ile teknoloji ve toplum ilişkisini daha iyi anlamak, dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye hacmine etkisini belirlemektir. Ayrıca dijital eşitsizlik araştırmalarında sadece erişim eşitsizliklerine değil, dijital beceri seviyelerinin dikkate alınmasının önemine işaret edilmektedir.

2. Dijital Beceriler ve Dijital Sermaye

Toplumsalın dijital ortama aktarımı ile birlikte bilgi iletişim teknolojilerine sahiplik, bağlantılı olabilme, dijital teknolojileri kullanabilme ve dijital beceri düzeyine ilişkin eşitsizlikler de dijital alanda varlığını göstermektedir. Fuchs, teknoloji ve toplum ilişkisini diyalektik bir perspektifle ele alarak, teknolojinin toplumu belirlemediğini ancak toplumsal koşulların hangi teknolojilerin ortaya çıkacağını etkilediğini savunmaktadır. Teknolojinin etkilerinin anında öngörülememesi, teknolojinin toplumu dolaylı veya karmaşık bir şekilde şekillendirdiği anlamına gelir. Günümüzde internetin bireysel kullanıma açılması ve hızla ilerleyen dijitalleşme, toplumsal yaşamda dönüşümleri beraberinde getirmektedir (Fuchs, 2016: 279-281). İnternet eşitsizliği, bireylerin internete ve bilgisayar teknolojilerine erişimlerdeki eşitsizlikleri ifade eder. Bu eşitsizlik, aynı toplumda yaşayan bireyler arasında ve uluslararası düzeyde gözlemlenebilir. İnternet eşitsizliği, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir ve internet erişimi ile ilgili demografik eşitsizlikleri ifade eder. İnternet eşitsizliği, iş hayatından ekonomiye ve eğitime kadar birçok alanda bireyleri etkilemektedir. Özellikle yoksul ülkeler, internet eşitsizliği nedeniyle bilgi devriminden geri kalmaktadır.

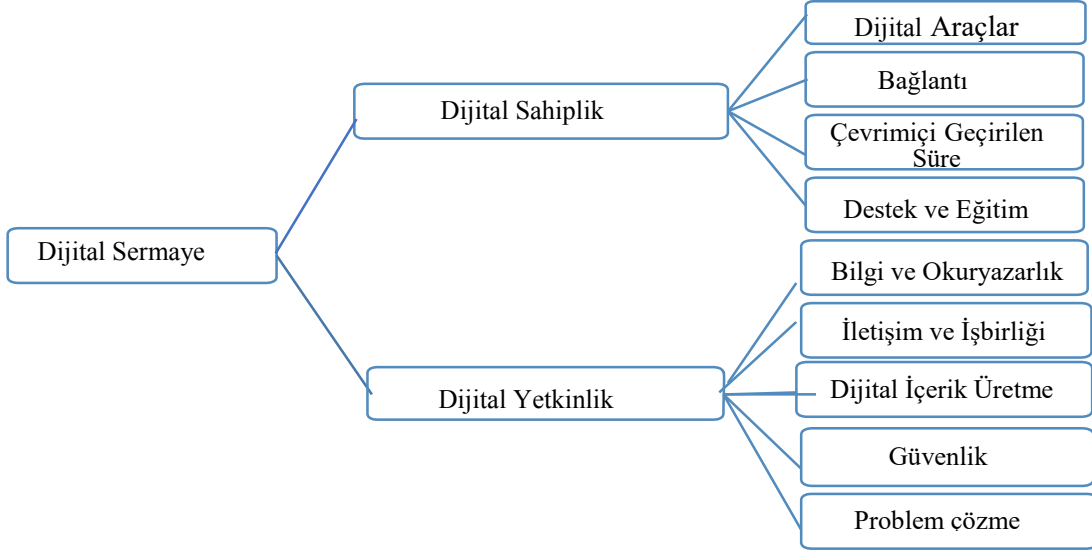
Dijital araçlara sahip olma bireyin dijital yetkinliğe sahip olduğuna işaret etmemektedir. Genel anlamda dijital yetkinlik bireyin dijital teknolojiyi ve dijital araçları kullanabilme becerilerini, dijital ortamda karşılaştığı problemlere çözüm üretebilme ve dijital içerik oluşturabilme becerileri ile ilişkilidir. Bireyin internete erişmek için kullandığı cihazlar ve internet bağlantısına erişimine ilişkin sahiplik düzeyleri dijital sahiplik hacmini ifade etmektedir. Dijital beceriler, bireylerin internet kullanımı sırasında gezinme, arama yapma, çevrimiçi hizmetleri (örneğin, e-bankacılık, e-devlet hizmetleri, internet alışverişi vb.) kullanma becerileri ve verileri filtreleme (bilgi edinme amaçlı kullanım, doğrulama vb.) gibi işlemleri gerçekleştirebilme yeteneğini ifade etmektedir. Bu beceriler ayrıca, internet ortamında karşılaşılan sorunları çözme yeteneğini de içermektedir. Bu yetenek, teknik problemlerle karşılaşıldığında çözüm arama veya bilgiye erişimde yaşanan engelleri aşma gibi durumlarda sorunların üstesinden gelebilmek için gerekli araçları ve yöntemleri kullanabilmek anlamında da önemlidir (Binark vd., 2020: 387-410). Bireylerin internet becerileri, dijital sermaye kavramı ile açıklanabilir.

Dijital eşitsizliği yeniden düşünmek ve çerçevelemek için, Bourdieu'nun (1983, 1984) sermaye temelli yaklaşımına dayanarak, çeşitli araştırmacılar (DiMaggio ve Hargittai, 2004: 360) dijital sermaye kavramını kullanmışlardır. Dijital sermaye, Bourdieucu terimlerle ilişkili bir kavramdır. Dijital teknolojiler, (dışsallaştırılmış kaynaklar) ile dijital yetkinlikler (içselleştirilmiş yetenekler) bir bütünü ifade etmektedir. Bireyin dijital sermaye seviyesi, internet deneyiminin kalitesini etkileyerek dijital eşitsizliğin ikinci düzeyi olarak diğer sermaye biçimlerine (ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve politik) dönüştürülebilir ve sosyal alanda bireyin yaşamını etkileyebilir

(Hargittai ve Hinnant, 2008: 244). Dijital sermayenin birikim süreci, bireylerin internet kullanımı, teknolojiye erişimi, dijital yeterlilikleri ve dijital ortamlarda edindikleri deneyimleri içermektedir. Bu beceriler, internet ve diğer dijital araçlar kullanılarak elde edilen bilgi ve kaynaklara erişimi kolaylaştırırken, bireylerin dijital dünyadaki etkileşimlerinde de önemli bir rol oynamaktadır (Ignatow ve Robins, 2017:950-966). Dijital sermaye, dijital becerilerin ve dijital kaynakların birleşimi olarak tanımlanabilir. Bu kavram, dijital ortamda etkin bir şekilde işlem yapabilme ve dijital fırsatlardan yararlanabilme yeteneğini ifade etmektedir. Dijital beceri seviyesi yüksek bireyler, daha fazla bilgiye erişebilmekte ve dijital ortamda alanı ile ilgili daha fazla fırsat yakalayabilmektedir. Dijital beceri seviyesi düşük olan bireyler ise dijital ortamlarda dezavantajlı konuma düşebilirken, dijital fırsatlardan yeterince yararlanamayabilirler. Örneğin, iş başvurularında, iş görüşmelerinde, online eğitimde, dijital bankacılık ya da e-hizmet işlemlerini yapmakta güçlük çekmektedirler. Ayrıca, dijital beceri seviyeleri düşük bireyler, dijital ortamlarda veri güvenliğini sağlama ve çevrimiçi tehditlerden korunma noktasında dezavantajlı konumdadırlar.

Dijital sermaye, kültürel, sosyal ve ekonomik sermayenin ayrı bir biçimi olarak kabul edilir. Ragnedda ve Ruiu (2020), dijital sermayenin dijital teknolojileri ve tekniklerini kullanma becerileri ve tutumları ile donanım, yazılım, internet erişimi gibi dijital kaynaklara sahip olma gibi unsurları kapsadığını belirtmektedir. Dijital sermaye, dijital sahiplik ve dijital yetkinlik olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Dijital yetkinlik, dijital güvenlik, dijital problem çözme ve dijital içerik oluşturma alt başlıkları altında incelenmektedir. Güvenlik becerileri, dijital ortamda veri güvenliğini sağlama, siber saldırılara karşı korunma, kişisel bilgilerin gizliliğini ve bütünlüğünü koruma yeteneğini içermektedir. Güvenlik becerileri, zararlı yazılımlara karşı korunma, güçlü şifreleme kullanma, ağ güvenliği önlemleri alma gibi uygulamaları içermektedir. İçerik oluşturma etkili ve ilgi çekici dijital içeriklerin üretimi, paylaşımı ve dağıtımını kapsamaktadır. İyi bir içerik stratejisi oluşturma, yazılı ve görsel içeriklerin hazırlanması, sosyal medya yönetimi ve diğer dijital platformlarda içerik pazarlama yeteneklerini içermektedir. Problem çözme becerileri, dijital araçların kullanımı sırasında karşılaşılan sorunları çözebilme yeteneğini içerir. Teknik sorunları teşhis etme, hata ayıklama, yazılım ve uygulamalarda sorun giderme becerilerini kapsamakla birlikte veri analitiği, veri görselleştirme ve diğer analitik becerilerin tümünü ifade etmektedir. Aşağıdaki şekil dijital sermaye bileşenlerine ilişkin bilgi vermektedir.

Şekil 1. Dijital Sermaye Bileşenleri

Kaynak: Dijital Sermayenin Kurucu Bileşenleri (Ragnedda vd., 2020: 797)

Bu tanımlamalar, bireysel düzeyde dijital eşitsizlikleri ve yeniden üretim mekanizmalarını vurgularken, aynı zamanda dijital sermayenin dijital yollarla biriktirilebilen veya başka sermaye biçimlerine dönüştürülebilir bir sermaye olarak hareket etme kabiliyetini de öne çıkarmaktadır. Bu nedenle, dijital beceri seviyeleri ve dijital sermaye hacmi arasındaki ilişkiye dair çalışmalar önemlidir. Dijital araç sahipliği ve internet becerileri, günümüzde giderek artan dijital dünya ile birlikte önem kazanmaktadır. Dijital araç sahipliği, kişilerin sahip oldukları dijital cihazlar ve bu cihazlar üzerinden erişebildikleri dijital hizmetler ile ilgilidir. Örneğin, akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar gibi cihazlar, kişilerin dijital araç sahipliği kapsamında yer almaktadır. İnternet becerileri ise, kişilerin dijital dünyada etkili bir şekilde hareket edebilmesi için gereken becerilerdir. İnternet becerileri, birçok farklı alana yayılan ve geniş bir yelpazede yer alan becerilerdir. Örneğin, internet arama becerileri, internet güvenliği becerileri, sosyal medya kullanımı, e-posta yönetimi, dijital iletişim becerileri gibi alanlarda iyi bir bilgi sahibi olmak, internet becerilerini artırmaya yardımcı olabilir. Dijital araç sahipliği ve internet becerileri, dijital sermayenin bir parçasıdır. Ancak kişilerin dijital dünyada varlık göstermeleri ve başarılı olmaları açısından dijital becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bireylerin dijital araçlara ve internet bağlantısına erişim sağlamasının yanı sıra dijital beceri düzeylerindeki eşitsizliklerin araştırılarak internet becerilerinin geliştirilmesi noktasında politikaların ve stratejilerin gerçekleştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı dijital sermayenin önemini vurgu yapmakla birlikte dijital becerilerin dijital sermaye hacmine etkisini belirleyen faktörleri ele almaktadır. Dijital sermaye araca sahiplik, erişim ve dijital yetkinlikler olmak üzere iki boyutta incelenmektedir. Tüm boyutların toplamı dijital sermayeyi oluşturmaktadır. Araca sahip olmanın yanı sıra dijital yetkinlik boyutu kapsamında güvenlik, problem çözme ve içerik

oluşturma beceri düzeylerinin toplam dijital sermaye hacmine etkisinin belirlenmesi amacıyla nicel araştırmalarla desteklenmesi amaçlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi Örneklemi ve Verilerin Analizi

Nicel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada anket tekniği ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS 26 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada Ragnedda, ve diğerleri tarafından (2020: 812) geliştirilen “Dijital Sermaye Ölçeği” kullanılmıştır. Bireyin dijital sermaye seviyelerini ölçebilmek için öncelikle internet erişimi, bağlantı tercihleri, internet ortamında geçirdiği süre ve sahip olduğu dijital erişim araçlarına ilişkin veriler toplanmıştır. Bireyin dijital sermayesini belirleyen unsurlar sadece erişimden ibaret değildir. Dijital sermaye bireyin internet ortamına erişim, internet ortamında geçirdiği süre, internet ortamına bağlandığı araçlara ek olarak dijital içerik üretimi, dijital problem çözme becerileri ve güvenlik becerilerini kapsamaktadır. Dijital yetkinlik boyutu kapsamında, sorun çözme, güvenlik ve içerik oluşturma becerileri bağımsız değişkenleri oluşturmakta iken toplam dijital sermaye ölçeği bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye’de internet erişimi olan kişiler oluşturmaktadır. Araştırmada basit rastgele örnekleme tekniğinden faydalanılmıştır. Bu yöntem, örneklem seçiminde rastgelelik ve her bireyin eşit seçilme şansı gibi temel özellikleri sağlar ve örneklemin temsil ediciliği ve güvenilirliğini arttırmaktadır (Büyüköztürk vd., 2008: 88). Van Mol (2017: 318), çevrimiçi anketlerin dijital araçlara, internet bağlantısına sahip olan sahip popülasyonlar üzerinde yapılabileceğini ifade etmiştir. Anket ölçeği web 2 araçları üzerinden Kasım 2022 tarihinde ülkenin çeşitli bölgelerinden kullanıcılara ulaşmak amacıyla sosyal medya grupları aracılığı ile iletilmiş olup 572 kişiden geribildirim alınmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur. Ankete katılan kişilerin görüşlerini yansıtması açısından; Kesinlikle Katılmıyorum “1”, Katılmıyorum “2”, Kısmen Katılıyorum “3”, Katılıyorum “4” ve Kesinlikle Katılıyorum / “5”, şeklinde puanlanmıştır (Karasar, 2020: 114). Beşli likert tipi ölçekle yer alan maddelerin her biri faktör analizi sonucu ile çeşitli boyutlar altında toplanmış ve anket ölçeğinin boyutlarına ulaşılmıştır. Anket ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliği Coronbach’s Alfa (a) analizi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin çözümlenmesinde hangi istatistik yöntemlerinin uygulanacağı ve verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirlemede basıklık ve çarpıklık değerleri dikkate alınmıştır. Araştırma verileri Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu’nun 3 Ağustos 2022 tarihli ve 25/03 sayılı Etik Kurul Kararı ile toplanmıştır.

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesinde “Çok Değişkenli Regresyon” analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi birden fazla açıklayıcı değişkenin yer aldığı durumlar söz konusudur. Birden fazla açıklayıcı değişkenin söz konusu olduğu durumlarda çoklu regresyon analizi kullanılmaktadır (Montgomery ve Runger, 2005:411). Çok değişkenli regresyon modeli iki değişkenli doğrusal regresyon yönteminin bir uzantısı olarak tanımlanmaktadır. Özellikle sosyal sistemlerde ile ilişkili olaylarda bağımlı değişkenin tek bir bağımsız değişkene bağlı olduğu durumlara nadir rastlanmaktadır. Sosyal bilimlerde çoğunlukla bir bağımlı değişken birden fazla bağımsız değişkenin etkisi altında bulunmaktadır (Sucu, 2010: 128). Çoklu regresyon ilişkisi istatistik teorisinde genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \epsilon_i$$

Bağımlı değişken Y ; X_1, X_2, \dots, X_k tane bağımsız değişkenin doğrusal bir kombinasyonu tarafından tayin edilmektedir (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 2000: 238).

Eşitlikte yer alan k bağımsız değişken sayısını, α sabit terimi ve β 'lar bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıları göstermektedir. Çoklu doğrusal regresyon yöntemi çeşitli varsayımlar sunmaktadır. İlgili varsayımlar şu şekilde ifade edilmektedir:

- *Hata terimi ϵ_i normal dağılımlıdır.*
- *Hata terimi ϵ_i 'nin ortalaması sıfıra eşittir.*
- *Hata terimlerinin birbirini takip eden değerleri arasında otokorelasyon yoktur.*
- *Hata terimi ϵ_i eşit varyanslıdır.*
- *Bağımlı değişken sürekli ve normal dağılımlıdır.*
- *Tahmin edilen Y değerleri ile hata terimi ϵ_i arasında ilişki yoktur.*
- *Hata terimi ϵ_i ile bağımsız değişkenler arasında ilişki yoktur.*

• Çoklu regresyon modelinde bağımsız değişkenler arasında ilişki yoktur. Çoklu regresyon modelinin parametreleri β 'lar EKKY (En Küçük Kareler Yöntemi) ile tahmin edilebilir (Kalaycı, 2014: 265-266). Araştırma araştırmaya katılan kişilerin görüşleri, araştırmanın gerçekleştiği zaman, araştırmacının hipotezleri ve araştırmada kullanılan istatistiksel yöntemler ile sınırlıdır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Dijital beceri seviyelerinin dijital sermaye hacmine etkisinin araştırılmasına ilişkin araştırma soruları şu şekildedir:

H1: Bireyin dijital beceri düzeyleri ile dijital sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Bireyin dijital problem çözme becerileri dijital sermaye hacmini etkilemektedir.

H3: Bireyin dijital güvenlik becerileri dijital sermaye hacmini etkilemektedir.

H4: Bireyin dijital içerik üretimi becerileri dijital sermaye hacmini etkilemektedir.

4. Bulgular

Demografik bulguların yer aldığı bu bölümde katılımların toplumsal cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşanan bölge, yaş aralıklarına ilişkin bulgulara yer verilecektir. Katılımcıların sahip oldukları dijital araç türlerine, internet ortamında geçirilen süre ve ölçek boyutlarına ilişkin ortalama değerlere ilişkin betimleyici istatistiklere yer verilmiştir.

4.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri ve Anket Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Kişilerin Cinsiyet, Eğitim Düzeyi, Yaş ve Yaşadığı Yer İle İlgili Frekans Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	312	54,5
Erkek	260	45,5
N	572	100,0
Yaş		

18-24	278	47,0
25-30	82	13,9
31-35	75	12,7
36-40	45	7,6
41-45	34	5,7
46-50	19	3,2
51-55	19	3,2
56+	20	3,4
N	572	96,6
Eğitim Düzeyi	Frekans	%
İlköğretim	10	1,7
Lise	39	6,8
Önlisans	36	6,3
Lisans	353	61,7
Lisansüstü	134	23,4
N	572	100,0
Bölge	Frekans	%
Batı Anadolu	134	23,4
Kuzey Anadolu	254	44,4
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	43	7,5
Orta Anadolu Bölgesi	65	11,4
Akdeniz Bölgesi	76	13,3
N	572	100,0

Araştırmaya katılan kişilerin çoğunlukla lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim aldıkları görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken bulgu ise katılımcıların 18-24 yaş arasında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Her ne kadar çevrimiçi ankete katılım gönüllülük esasını güçlendirse de anketi yanıtlama oranı basılı ankete kıyasla daha düşük olabilmektedir. Van Mol (2017), çevrimiçi anketlerin dijital araçlara, internet bağlantısına sahip olan bireyler, üniversite öğrencileri, akademisyenler gibi e-posta adreslerine sahip popülasyonlar üzerinde yapılabileceğini ifade etmiştir. Günümüzde internet erişim olanağı yaygınlaşmış olsa da çevrimiçi anketleri yanıtlamak da dijital becerilerin bir parçasıdır. Bu noktada ilgili becerilere sahip ve araştırmaya katılma noktasında gönüllü kişilerin bilgilerine ulaşıldığı söylenebilir.

Tablo 2. Katılımcıların Araç Sahiplik Düzeylerine İlişkin Bulgular

	Frekans	%	
Masaüstü Bilgisayar Sahipliği	Evet	161	27,2
	Hayır	431	72,8
	N	592	100,0
	Dizüstü Bilgisayar ve Akıllı Telefon	305	53,3
Dijital Ekipman Sahipliği	Akıllı Telefon	167	29,2
	Dizüstü Bil. Tablet, Akıllı Telefon, Akıllı Saat	83	14,5
	Tablet, Akıllı Telefon	17	3,0
	N	572	100,0
İnternette Geçirilen Süre	1 saatten az	17	3,0
	1-2 saat	144	25,2
	2-5 saat	234	40,9
	5-7 saat	110	19,2

7 saat ve üstü	67	11,7
N	572	100,0

Dijital ekipman sahipliği düzeylerine ilişkin bulgular akıllı telefon ve dizüstü bilgisayar sahipliğinin diğer ekipmanlara göre daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Tüm araçlara sahip olma düzeylerinin %14,5 oranı ile düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Masaüstü bilgisayara sahip olanların oranı ise %27,2'dir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması" sonuçlarına göre hanelerde masaüstü bilgisayar sahipliği 2010 yılında %34,3 iken 2022 yılına gelindiğinde masaüstü bilgisayar sahipliğinin %15,8'e düştüğü ifade edilmektedir. TÜİK, 2022 yılı verilerine göre akıllı telefon sahiplik oranı %99,2; dizüstü bilgisayar sahiplik oranı ise %38,3 düzeyindedir.² Günümüzde taşınabilir cihazlar daha fazla tercih edilmektedir. Katılımcıların internette geçirdikleri süre 2-5 saat aralığında yoğunlaşmaktadır. Digital 2022 raporuna göre Türkiye'de bir kişinin internette günlük harcadığı ortalama sürenin 8 saat olduğu ifade edilmiştir. Bu sürenin 4 saat 16 dakikası mobil cihazlarla, 4 saat 16 dakikasının ise bilgisayarda geçtiği ifade edilmektedir.³

Beşli likert ölçekler için ölçek boyutlarının aritmetik ortalama değerlerin yorumlanması: "Kesinlikle Katılmıyorum" (\bar{X} =1.00-1.79), "Katılmıyorum" (\bar{X} =1.80-2.59), "Kararsızım" (2.60-3.39), "Katılıyorum" (\bar{X} = 3.40-4.19) ve "Kesinlikle Katılıyorum" (\bar{X} =4.20-5.00) aralığında puanlanmıştır (Karasar, 2020:114). İlgili değerler dikkate alınarak \bar{X} değerleri üzerinden yorumlama yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Anket Ölçeği Sorularına Yanıtlarına İlişkin Ortalama Değerler

Sorun Çözme Boyutu	\bar{X}	Faktör Yükleri
Teknik bir sorunu çözebilir veya teknoloji çalışmadığında ne yapacağıma karar verebilirim.	3,4965	,810
Farklı formatlarda karmaşık dijital içerik üretebilirim (örn. resimler, ses dosyaları, metin ve tablolar).	3,1748	,792
Teknik olmayan sorunları çözmek için dijital teknolojileri (cihazlar, uygulamalar, yazılım veya hizmetler) kullanabilirim.	3,4371	,760
Kendimi yaratıcı bir şekilde ifade etmek için çeşitli medyaları kullanabilirim (metin, resim, ses ve video).	3,4580	,719
Dijital araçların kullanılabilirliği konusundaki bilgilerimi sık sık güncellerim.	3,4913	,659
Verimli, uygun maliyetli ve güvenli dijital medyayı seçebiliyorum.	3,6101	,540
Dijital İçerik Üretimi Boyutu		
İnternette bulduğum bilgilerin kaynaklarını düzenli olarak doğrularım.	3,3654	,820
Çevrimiçi ortamda ne zaman ve hangi bilgileri paylaşmam veya paylaşmamam gerektiğini biliyorum.	3,9773	,724
Çevrimiçi alanlara aktif olarak katılıyorum ve çeşitli çevrimiçi hizmetleri kullanıyorum (örn. kamu hizmetleri, e-bankacılık ve çevrimiçi alışveriş).	4,0909	,554
Veri, bilgi ve dijital içeriğe göz atma, arama ve filtreleme konusunda kendime güveniyorum.	3,7238	,511
Telif hakkı ve lisans kurallarına saygı duyuyorum ve bunları dijital bilgi ve içeriğe nasıl uygulayacağımı biliyorum.	3,4108	,507
Dosyaları veya içeriği kaydetmek veya depolamak için düzenli olarak bulut bilgi depolama hizmetlerini kullanıyorum.	3,4371	,639
Dijital Güvenlik Boyutu		

² [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)

³ <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey>

Dijital ortamda çeşitli cihazlara, hizmetlere erişmek için farklı şifreler kullanıyorum.	3,6130	,716
İnternete erişmek için kullandığım cihaz (lar) daki gizlilik ayarlarımı düzenli aralıklarla kontrol eder ve güvenlik programlarımı güncellerim.	3,7238	,670
Siber zorbalıkla başa çıkmak ve uygunsuz davranışları belirlemek için stratejiler geliştirdim.	3,3182	,559
N= 572		
Örnekleme Yeterliği Testi (KMO Bartlett's)		,902
Ki-Kare (X^2)		1964,563
df		105
Toplam Varyans		55.311
Sig.		,000

Yapılan faktör analizi sonuçları incelendiğinde, veri setinin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir. Örnekleme Yeterlilik Testi sonucu (KMO) 0,90'dan büyük olduğundan, veri setinin faktör analizi için yeterli örnekleme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett's Testi sonucu da anlamlı (sig:0,000) olduğundan, değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu görülmektedir. Bulgular yapı geçerliği, açısından ölçeğin teorik çerçevesiyle uyumlu olduğunu ve beklenen faktör yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 3'de katılımcıların sorun çözme, dijital içerik üretme ve dijital güvenlik beceri düzeylerine ilişkin ortalama değerlere ilişkin bulgular yer almaktadır. İlgili bulgular incelendiğinde katılımcıların ölçek boyutları çerçevesinde dijital yetkinlik seviyelerinin "Katılıyorum" (\bar{X} =3.40-4.19) ifadesine denk geldiği görülmektedir.

4.2. Dijital Beceri Seviyelerinin Dijital Sermaye Hacmine Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Analizler

Araştırmaya katılan bireylerin dijital sermaye seviyeleri ile sorun çözme becerileri, internet ortamında güvenlik önlemlerine ilişkin becerileri ve içerik oluşturma becerileri arasındaki ilişkileri incelemek amacı ile Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Ortalama, Standart Sapma Değerleri

	Ortalama	Standart Sapma	N
Dijital Sermaye	3,4479	,62735	572
Sorun Çözme Becerileri	3,4123	,80554	572
Güvenlik Becerileri	3,5374	,77097	572
Dijital İçerik Oluşturma Becerileri	3,5647	,73606	572

Schommer'e (1990) göre ortada yer alan katılımcıların "2,50 ile 3,50" ortalama düzeyine sahip olmaları ilgili değişkenleri benimseme düzeylerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Nitekim ortalama değerler incelendiğinde katılımcıların dijital beceri seviyelerinin güçlü olduğu söylenebilir.

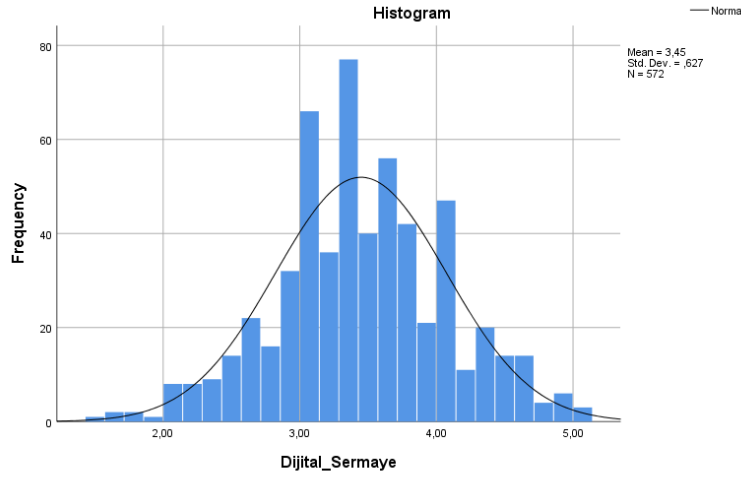
Tablo 5. Ölçeklerin Normallik Değerleri ve Güvenirlik Değerleri

	Güvenlik Becerileri	İçerik Oluşturma Becerileri	Sorun Çözme Becerileri	Dijital Sermaye
Çarpıklık	-,231	-,470	,135	-,038
Basıklık	-,044	,097	-,341	,079
Minimum	1,40	2	1	1,47

Maximum	5	5	5	5
Cronbach's Alpha	,778	,768	,853	,897
N	572			

Basıklık ve çarpıklık değerlerinin $-1,5$ ile $+1,5$ değerleri arasında olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu durumda dijital sermaye ölçeği alt boyutları ve dijital sermaye ölçeğinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Cronbach's Alpha (α) değerine ilişkin bulgular incelendiğinde verilerin oldukça güvenilir düzeyde olduğu görülmektedir. Sorun çözme boyutu " $0,853$ " değerinde, dijital içerik oluşturma " $0,768$ " ve güvenlik boyutu ise " $0,718$ " değerinde oldukça güvenilir düzeydedir. Ölçeğin toplam güvenilirlik düzeyi ise " $0,897$ " ile yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Bağımlı Değişken Normal Dağılım Grafiği

Yukarıda grafikte bağımlı değişkenin süreklilik gösterdiği ve normal dağılıma sahip olduğu sonucuna ulaşılmış olup çoklu doğrusal regresyon için gerekli normallik değerini sağladığı görülmektedir. Nitekim değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerini sağladığına ilişkin bulgular tablo 5'de sunulmuş olup histogram grafiği ile de desteklenmesi amaçlanmıştır. İlgili bulgular çoklu regresyon analizi için gerekli şartların sağlandığını ve istatistiki çözümleme açısından bir sorun olmadığını göstermektedir.

Tablo 6. Araştırmanın Değişkenlerine Göre Korelasyon Katsayıları

	Sorun Çözme Becerileri	Güvenlik Becerileri	Dijital İçerik Oluşturma Becerileri	P
DİJİTAL SERMAYE (Bağımlı Değişken)	,892	,811	,717	
Sorun Çözme Becerileri (Bağımsız Değişken)	1,000	,699	,608	,000
Güvenlik Becerileri (Bağımsız Değişken)	,699	1,000	,627	
Dijital İçerik Oluşturma Becerileri (Bağımsız Değişken)	,608	,627	1,000	
N	572			

* Korelasyon $p=0.00$ düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan kişilerin, internet ortamına yönelik sorun çözme beceri düzeyleri ile dijital sermaye düzeyleri ($r = 0,892$, $p < 0,05$) arasında pozitif yönlü anlamlı

ve güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bireyin internet ortamına ilişkin güvenlik becerileri düzeyleri ($r=0,811$, $p<0,00$) ve dijital sermaye düzeyleri arasında pozitif yönde, anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnternet ortamında dijital içerik üretme becerileri düzeylerinin ($r=0,717$, $p<0,00$) pozitif yönde, güçlü ve anlamlı düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan bireylerin dijital beceri seviyeleri arasında da anlamlı düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Varyans Analizi Tablosu

		Sum of Square	df	Mean Square	F	P
1	Regression	198,279	3	66,093	1419,398	,000 ^b
	Residual	26,448	568	,047		
	Total	224,727	571			

a. Dependent Variable: toplamsermaye_ortalama
b. Predictors: (Constant), içerik_olusturma, sorun_çözme, güvenlik_ortalama

Anova testi sonucu F değeri 1419,398, $p=,000<,05$ değerinde ve modelin bir bütün olarak anlamlı düzeyde olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Yordayıcı değişkenler arasında çoklu korelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla ayrıca, varyans büyütme faktörlerine (VIF) ve tolerans değerlerine bakılmıştır. Değerler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Yordayıcı Değişkenlerin Yordamaya İlişkin Çoklu Bağlantı Değerlerine İlişkin Bulgular

	VIF Değeri	Tolerans Değeri
Güvenlik Becerileri	2,240	0,446
Sorun Çözme Becerileri	2,155	0,464
İçerik Oluşturma Becerileri	1,816	0,551

Tablo 8, incelendiğinde VIF değerlerinin 10’dan düşük olduğu ve tolerans değerlerine ilişkin değerlerin de 0,20’den yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen ilgili korelasyon değerleri değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir (Büyüköztürk, 2011:77).

Tablo 9. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Model Özeti Tablosu

Model	R	R ²	Adjusted R ²	df1	df2	p	Durbin-Watson
1	,939 ^a	,882	,882	3	568	,000	1,458

Durbin-Watson değeri “1,5-2,5” aralığında bir değere işaret etmelidir. İlgili değerlerin üstünde bir değer söz konusu olduğunda parametrelerin varyanslarında sapmalar söz konusu olabilmektedir (Kalaycı, 2014: 267). Tablo 9’da yer alan Durbin-Watson değerinin 1,458 değerinde olduğu ve parametreler arasında bir sapma söz konusu olmadığı görülmektedir. Yukarıda tabloda bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından $R=0,939$ değerinde $R^2=0,882$ açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda bağımsız değişkenlerin (güvenlik, sorun çözme ve içerik oluşturma becerileri) bağımlı değişkene (dijital sermaye) etkisinin oldukça yüksek olduğu ve dijital sermaye seviyelerindeki değişimin %88’ini açıkladıklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan kişilerin dijital güvenlik, sorun çözme ve dijital sermaye becerilerinin dijital sermaye

düzeyleri üzerinde güçlü etkisi olduğu ve ilgili üç yordayıcının ($R = 0,939$, $R^2 = 0,882$) dijital sermaye düzeyi ile anlamlı ve güçlü bir ilişki içinde olduklarını göstermiştir.

Tablo 10. Dijital Sermaye Yordayıcıları: Çoklu Regresyon Analizi

	B	Standart Hata	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit Değişken (Dijital Sermaye)	,518	,049	-	10,659	,000	-	-
Güvenlik Becerileri	,448	,016	,575	27,232	,000	,753	,392
Sorun Çözme Becerileri	,239	,018	,293	13,614	,000	,496	,196
İçerik Oluşturma Becerileri	,156	,017	,183	9,448	,000	,369	,136

Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre bu değişkenlerin yordanan (dijital sermaye) üzerindeki önem sırası, dijital güvenlik becerileri ($\beta = -0,575$), dijital sorun çözme becerileri ($\beta = 0,293$) ve dijital içerik oluşturma becerileri ($\beta = 0,183$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri dikkate alındığında ise yordayıcı değişkenlerin, ($p = 0,00 < 0,05$) yordanan değişken ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bireyin çevrimiçi etkinliklerde bulunması günümüz ağ toplumunda kaçınılmaz hale gelmiştir. Öyle ki yaşam alanının büyük bir kısmını kapsayan dijital iletişim araçları ve ortamlarına ilişkin becerilerin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Dijital sermaye kavramı, bireylerin dijital araçlara ve erişime sahip olmalarının yanı sıra dijital beceri düzeyleriyle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle, dijital becerilerin dijital sermaye hacmini nasıl etkilediği konusundaki araştırmalar son derece önemlidir. Bu çalışma, dijital beceri seviyelerinin nicel karar verme yöntemleriyle çözümlenebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu amaçla, çok değişkenli regresyon analizi yöntemi kullanılarak dijital sermaye ile dijital beceri düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu analiz yöntemi, dijital sermaye hacmini etkileyen faktörleri belirlemeye olanak tanımaktadır. Nitekim çok değişkenli regresyon analizi yöntemi ile yapılan bu çalışma, dijital sermayenin belirleyicisi olan, güvenlik, sorun çözme ve içerik oluşturma becerilerinin toplam dijital sermaye hacmine etkisi niceliksel olarak çözümlenmiştir.

İlgili bulgular, dijital güvenlik becerileri, internet ortamında teknik ya da teknik olmayan problemlere çözüm üretebilme becerileri ve internet ortamında içerik üretme, paylaşma becerilerinin dijital sermaye hacmini pozitif yönde ve güçlü bir biçimde etkilediğini ortaya koymuştur. Elde edilen istatistiksel sonuçlar, bu ilişkinin gücünü de yansıtmaktadır. Korelasyon katsayısı (R) 0,939 ve R-kare (R^2) değeri ise 0,882 olarak bulunmuştur. Bu da, dijital güvenlik, sorun çözme ve dijital sermaye becerileri ile dijital sermaye düzeyi arasındaki ilişkinin oldukça güçlü olduğunu ve bu üç değişkenin dijital sermaye düzeyini büyük ölçüde açıkladığını göstermektedir.

Bu araştırmanın, dijital güvenlik, sorun çözme ve dijital sermaye becerilerinin dijital sermaye düzeyi üzerindeki etkisini inceleyerek dijital becerilerin geliştirilmesi sürecinde problemlerin belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar için kaynak olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Nitekim dijital teknolojilerin artan önemi nedeniyle bireylerin, kurumların ve grupların, dijital

becerileri eşitsizliklerinin belirlenmesi noktasında önemlidir. Sonuç olarak, gelecek dönemlerde dijital sermaye ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi de dikkate alınmalıdır. Niceliksel analizler, veri odaklı bir yaklaşım sunmaktadır. İstatistiksel yöntemler kullanarak veriler arasındaki ilişkilerin ve farklılıkların ölçülmesi ile farklı demografik gruplar ve sektörler arasındaki dijital beceri eşitsizliklerinin tespit edilebilirliği açısından sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu tür analizlerin, dijital geleceğe yönelik politikaların oluşturulmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Ş. & Pazarlıoğlu, M. V. (2000), Ekonometri I, 4. Baskı, Anadolu Matbaacılık.
- Arun, Ö. , Binark, M., Taylan, D. Ö. , Kandemir, B. & Şahinkaya, G. (2022). Yaşlıların Toplumsal Sınıfı, Dijital Sermayeleri ve COVID-19 Salgınında Bağlantıda Kalma Pratikleri. *İstanbul University Journal of Sociology*, 42 (2), 387-410 . DOI: 10.26650/SJ.2022.42.2.0016
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). Deneysel desenler: Öntest-Sontest Kontrol Grubu, Desen ve Veri Analizi. Pegem Akademi.
- Bourdieu, P. (2015). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. Ankara: Heretik Yayınları
- DataRatePortal, (2023). Digital 2022: Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-turkey>
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C., & Shafer, S. (2004). Digital Inequality: from Unequal Access to Differentiated Use. *Social Inequality*, 355-400.
- Fuchs, C. (2016). Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş (Çev: İ. Kalaycı & D. Saraçoğlu). Nota Bene Yayınları.
- Hargittai, E., & Hinnant, A. (2008). Digital Inequality: Differences in Young Adults' use of The Internet. *Communication Research*, 35(5), 602-621.
- Ignatow, G., & Robinson, L. (2017). Pierre Bourdieu: Theorizing the Digital. *Information, Communication & Society*, 20(7), 950-966.
- Kalaycı, Ş. (2014). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik. *Asil Yayın Dağıtım*.
- Karasar, N. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemi (35. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Montgomery, D. C. and Runger, G. C. (2005) Applied Statistics and Probability for Engineers (Fifth Edition), John Wiley & Sons.
- Özsoy, D. (2020). Dijital Bölünme Düzeylerine Dair Literatür Analizi. “*Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma*” (Fiğan, M., Özdemir, Y. D., Ağaoğlu, E., Özdemir, M. B., Önen, N., & Derneği, A. B, ed).
- Ragnedda, M., & Ruiu, M. L. (2020). Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide. Emerald Group Publishing.

- Ragnedda, M., Ruiu, M. L., Addeo, F. 2020. "Measuring Digital Capital: An Empirical Investigation", *New Media & Society*, 22(5), 793-816.
- Schommer, M. A. (1990). Effects of Beliefs about the Nature of Knowledge on Comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 82(3), 498-504.
- Sucu, Y. (2010), Yönetimde Öngörü ve Öngörü Yöntemleri, Güncellenmemiş Kitap, <http://www.yasarsucu.net/word/yo.doc>
- Sütlüoğlu, T. (2020). Dijital Eşitsizlik ve Yoksul Bireylerin Medya Tüketim Pratikleri: Eskişehir Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Vol. 6, 497-516). Pearson.
- TUIK (2023). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)
- Van Deursen, A. J., & Van Dijk, J. A. (2019). The First-Level Digital Divide Shifts from Inequalities in Physical Access to Inequalities in Material Access. *New Media & Society*, 21(2), 354-375.
- Van Dijk, J. A. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Sage publications.
- Van Dijk, J. A. (2012). The Evolution of the Digital Divide-the Digital Divide Turns to Inequality of Skills and Usage. In *Digital Enlightenment Yearbook 2012* (pp. 57-75). IOS Press.
- Van Dijk, J. A. (2016) *Ağ Toplumu*. Epsilon Yayıncılık
- Van Mol, C. (2017). Improving Web Survey Efficiency: The Impact of an Extra Reminder and Reminder Content on Web Survey Response. *International Journal of Social Research Methodology*, 20(4), 317-327.

SALES MANAGER SELECTION WITH MULTI CRITERIA DECISION MAKING METHODS

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sercan EDİNSEL

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Satış Müdürü Seçimi

Yazar(lar) | Author(s)

Sercan EDİNSEL¹

ARTICLE

INFORMATION

Submission Date : 18/03/2023
Accepted Date : 08/05/2023

Keywords: Sales Manager, Sales Manager Selection Problem, SVNS, CRITIC, MULTIMOORA

ABSTRACT

Business success requires leaders who can create strategic plans in consistent forward-looking interactions. Companies must pay attention to the selection of managers who can create interactive, realistic strategic plans for the long term and enable their employees to act in line with these plans. Because selection of these employees affects the performance of the companies and the trust of the shareholders. The sales manager is one of the critical personnel to be selected carefully. The literature uses multi-criteria decision-making (MCDM) methodologies to solve the management selection problem. This research aims to identify the criterias for a sales manager and to use MCDM methodologies for applying them. The criteria importance through an inter-criteria correlation based on a single-valued neutrosophic set (SVNS-CRITIC) method used for weighting eight criteria and ratio analysis based on the single-valued neutrosophic sets (SVNS-MULTIMOORA) method was used for ranking the alternatives. The case study was carried out in an automobile spare part company operating in Turkey. Findings of this reserach revealed that communication skills were the most crucial factor, and the first applicant was regarded as the best candidate. Based on the results of the research, recommendations have been made for automobile spare part firms, sales manager candidates, and researchers.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 18/03/2023
Makale Kabul Tarihi : 08/05/2023

Anahtar Kelimeler: Satış Müdürü, Satış Müdürü Seçim Problemi, Tek Değerli Nötrozofik Kümeler, CRITIC, MULTIMOORA

ÖZ

İşletmenin başarısı, tutarlı ileriye dönük etkileşimlerde stratejik planlar oluşturabilen liderler gerektirmektedir. Şirketler uzun vadeli, interaktif, gerçekçi stratejik planlar oluşturabilen ve çalışanlarının bu planlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan yöneticilerin seçimine özen göstermelidir. Çünkü bu çalışanların seçimi şirketlerin performansını ve hissedarların güvenini etkilemektedir. Satış müdürü özenle seçilmesi gereken kritik personellerden biridir. Literatürde, yönetim seçimi problemini çözmek için çok kriterli karar verme (MCDM) metodolojilerini kullanılmaktadır. Bu araştırma, bir satış yöneticisi için kriterleri belirlemeyi ve bunları uygulamak için ÇÖKV metodolojilerini kullanmayı amaçlamaktadır. Kriterlerin önemi, sekiz kriteri ağırlıklandırmak için kullanılan tek değerli bir nötrozofik küme (SVNS-CRITIC) yöntemine dayalı bir kriterler arası korelasyon yoluyla önem kazanmaktadır. Alternatiflerin sıralanmasında ise tek değerli nötrozofik kümeler (SVNS-MULTIMOORA) yöntemine dayalı oran analizi kullanılmıştır. Çalışmadaki örnek olay, Türkiye'de faaliyet gösteren bir

¹ Dr., OSTİM Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, ORCID: 0000-0003-2831-7504, sercan.edinsel@ostimteknik.edu.tr

otomobil yedek parça firmasında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın bulguları, iletişim becerilerinin en önemli faktör olduğunu ve ilk başvuranın en iyi aday olarak görüldüğünü ortaya koymuştur. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak otomobil yedek parça firmaları, satış yöneticisi adayları ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

1. Introduction

While today's competitive conditions not only motivate companies to produce qualified products, they also trigger efforts to successfully market and sell qualified products. Businesses should develop accomplished sales strategies to sell their products to both other businesses and their customers. Planning and implementation of these strategies is the duty of the sales manager. These managers are also expected to have the skills to understand the needs of the market and customers and to direct companies in this way. To add these, they should have the skills to be good models for sales personnel and be able to motivate those (Rich, 1997). In addition, sales managers should be able to make successful sales like sales personnel. And they must manage their sales personnel successfully so that the sales personnel can convey the right information with the right method to customers (Rapp et al., 2020).

The selection of sales managers is a topic covered in both qualitative and quantitative research in the literature. These studies show that problems with sales manager selection include the use of multicriteria decision-making (MCDM) techniques (Boran et al., 2011; Wan et al., 2013; Urosevic et al., 2017; Ji et al., 2018; Mumcu & Gok, 2021). In addition, there is various manager selection research in the literature (Kara, 2022; Kara et al., 2022; Kara et al., 2023a; Kara et al., 2023b). This research aims to explain the sales manager selection problem through a case study.

This research is divided into five sections. The second section presents a literature review of the CRITIC and MULTIMOORA methodologies for sales manager selection criteria. In the third part, SVNS-CRITIC and SVNS-MULTIMOORA methods are explained. In the fourth part, the sales manager selection process is explained with the case study. In the fifth part, the results and suggestions are presented.

2. Literature Review and Criteria Selection

Result of aggressive mergers and acquisitions, competition among companies, high-speed e-communication, fast technology developments, demographic and societal shifts, and globalization occurring today force businesses to change and develop. Companies that are unable to keep up with change and competition are threatened by financial failure and bankruptcy. The success of a company depends on having competent personnel, especially managers (Kelemenis & Askounis, 2010). Without the help of qualified managers, it is difficult for companies to compete with their rivals (Lipiec, 2001; Kaygin et al., 2016). And decisions made by the managers are the biggest determinant of a company's success. A manager must have the skills and expertise to handle any issue in the business sector (Kelemenis et al., 2011). Therefore, companies need to select the best manager. This paper focuses on the sales manager selection problem.

Sales managers are responsible for various tasks necessary for a firm to operate without problems (Boichuk et al., 2019). A sales manager is a person who manages overseas sales representatives and manages day-to-day sales activities. They set sales targets, manage sales strategy, and track sales results. Also, sales management often encompasses discovering talent, developing agents, coaching, creating a sales plan and

strategies, and monitoring sales operations (Kelwig, 2021). These managers regularly inform top management of sales volumes and even play a role in determining the direction of the company at the strategic level. Every managerial step taken by sales managers is directed toward achieving sales targets and achieving profits for their businesses (Patel, 2021). Researchers are looking at a variety of decision-making techniques aided by computers, such as fuzzy logic, etc. In the literature, researchers have focused on improving decision-making processes by utilizing these methods. As with other selection problems, the sales manager selection problem can be handled by MCDM methods. (Bonissone et al., 2009).

To find out supply chain risk management for the long term, Abdel-Basset Mohamed (2020) applied the CRITIC technique based on neutrosophic sets (NS-CRITIC). Merkepçi et al. (2021) used the CRITIC technique based on neutrosophic sets to solve the drone selection issue. Sbastian, Ridwan & Novitasari (2021) applied the CRITIC method based on fuzzy neutrosophic sets (FNS-CRITIC) for the warehouse location selection. Rani et al. (2021) weighted the criteria in the method selection issue using SVSN-CRITIC for food waste treatment method selection problem. In the evaluation of logistics providers, Mishra et al. (2021) favored the CRITIC technique based on neutrosophic sets for sustainable third party reverse logistic provider selection problem. Yazdani et al. (2021) used the CRITIC method based on neutrosophic sets for sustainable supplier selection problem. Simic et al. (2022) used the CRITIC method based on neutrosophic sets in the public transportation pricing system selection problem. In the selection of the most appropriate technology forecasting approach, Adalı et al. (2022) used the CRITIC method based on neutrosophic sets. In the evaluation of project-driven intensive instruction, Peng et al. (2022) preferred the CRITIC method based on neutrosophic sets. A literature review of the CRITIC method based on neutrosophic sets is presented in Table 1.

Table 1: Review of The CRITIC Method based on Neutrosophic Sets Literature

Authors	Method	Selection Problem
Abdel-Basset & Mohamed (2020)	NS-CRITIC	Sustainable supply chain risk management
Sbastian et al. (2021)	FNS-CRITIC	Products warehouse location selection
Merkepçi et al. (2021)	NS-CRITIC	Drone selection problem
Mishra et al. (2021)	SVNS-CRITIC	Sustainable third party reverse logistic provider selection problem
Yazdani et al. (2021)	IVNS-CRITIC	Sustainable supplier selection problem
Rani et al. (2021)	SVNS-CRITIC	Food waste treatment method selection problem
Peng et al. (2022)	NS-CRITIC	Evaluation problem of project-driven intensive teaching
Adalı et al. (2022)	NS-CRITIC	The most appropriate technology forecasting method selection problem
Simic et al. (2022)	T2NS-CRITIC	Public transportation pricing system selection problem

Zavadskas et al. (2017) used the MULTIMOORA technique based on neutrosophic sets to solve the residential home element and material selection problem. Aydin & Yörükoğlu (2018) employed this technique to solve the ground handling services business evaluation problem. Zavadskas et al. (2019) used this technique to solve the internal combustion engine analysis issue. Siksnyte et al. (2019) chose this technique to determine European Union's energy policy applications. Yörükoğlu & Aydin (2019) evaluated the space debris mitigation problem using this technique.

Zavadskas, et al. (2020) employed the MULTIMOORA approach based on neutrosophic sets (NS-MULTIMOORA) to compare e-commerce websites. Karamaşa et al. (2021) employed SVNS-MULTIMOORA technique for the optimal transporting aircraft evaluation problem. Table 2 presents a literature review of this technique.

Table 2: Literature Review of The NS-MULTIMOORA

Authors	Method	Selection Problem
Zavadskas et al. (2017)	NS-MULTIMOORA	Residential house element and material selection problem
Aydin & Yörükoğlu (2018)	NS-MULTIMOORA	Ground handling services firm evaluation problem
Siksnyte et al. (2019)	NS-MULTIMOORA	Determination of European Union energy policy applications
Zavadskas et al. (2019)	NS-MULTIMOORA	Internal combustion engine analysis problem
Yörükoğlu & Aydın (2019)	NS-MULTIMOORA	Evaluation of space debris mitigation problem
Zavadskas et al. (2020)	IVNS-MULTIMOORA	E-commerce websites comparison problem
Karamaşa et al. (2021)	SVNS-MULTIMOORA	The optimal transporting aircraft evaluation problem

Butkiewicz (2002) used fuzzy logic to tackle the seller consultant selection problem. To solve the difficulty of selecting managers at the top level, Wu and Lee (2007) used the fuzzy decision-making trial and evaluation laboratory (DEMATEL) method. Using the fuzzy preference ranking organization technique for enrichment evaluation (PROMETHEE) method, Chen et al. (2009) selected an international marketing manager. The sales manager selection issue was resolved by Boran et al. (2011) by utilizing the technique for order preference by similarity to the ideal solution (TOPSIS) method. Zolfani et al. (2012) used the grey-based collaboration platform for research and standards (COPRAS-G) and AHP methodologies to solve the quality control managers' selection problem. Balezentis & Zeng (2013) applied the Type 2 fuzzy MULTIMOORA approach to the problem of selecting a research and development manager. Wan et al. (2013) selected managers using the fuzzy viekriterijumsko kompromisno rangiranje (VIKOR) technique. On the problem of non-governmental organization management selection, Ozbek (2014) used the fuzzy analytic hierarchy process (F-AHP). When choosing sales managers, Urosevic et al. (2017) favored the weighted aggregated sum product assessment (WASPAS) and the stepwise weight assessment ratio analysis (SWARA). Cetin & Icigen (2017) employed SWARA and multiple-objective optimization based on ratio analysis (MOORA) approaches to choose the best front office manager. Ji et al. (2018) used the fuzzy interactive multi-criteria decision-making (TODIM) technique to solve the sales supervisor selection problem. Akça et al. (2018) used the analytics network process (ANP) technique to solve the finance manager selection problem. Thakre et al. (2018) used the AHP technique to solve the problem of branch manager selection. Mumcu & Gok (2021) solved the manager selection problem using the AHP and TOPSIS approaches. Table 3 presents a review of the literature on the sales manager selection problem.

Table 3: Literature Review for Selecting Manager

Authors	Selection Problem	Methods	Criteria
Butkiewicz (2002)	Seller consultant	Fuzzy logic	“Cognitive, affective, psychomotor, psychological characteristics”
Wu & Lee (2007)	Top manager	F-DEMATEL	“Cognitive IQ, emotional IQ, political IQ, cultural/social IQ, organizational IQ, network IQ, innovative IQ and intuitive IQ”
Chen et al. (2009)	International marketing manager	Fuzzy PROMETHEE	“English ability, work experience, market ability and communication ability”
Boran et al. (2011)	Sales manager	IF-TOPSIS	“Oral communication skills, experience, general aptitude, willingness, self-confidence and first impression”
Zolfani et al. (2012)	Quality control manager	COPRAS-G, AHP	“Knowledge of product and raw material, experience and educational background, administrative orientation, behavioral flexibility, risk evaluation ability, payment, teamwork”
Wan et al. (2013)	Manager selection	F-VIKOR	“Moral character, work attitude, leadership, cultural level, oral communication, and experience”
Balezentis & Zeng (2013)	Research and development manager	T2F-MULTIMOORA	“Proficiency in identifying research areas, proficiency in administration, personality, past experience, self-confidence”
Özbek (2014)	Non-governmental organization manager selection	F-AHP	“Honesty and reliability, education, general culture, volunteering, sense of mission, initiative and decision making, responsibility, social and human relations, verbal and written expression ability, team awareness, objectivity and well adjusted”
Urosevic et al. (2017)	Sales manager	SWARA-WASPAS	“Communication skills, leadership skills, flexibility, decision making, negotiating skills, analytical skills, and consistency”
Cetin & Icigen (2017)	Finest front office manager	SWARA-MOORA	“Work experience, foreign language knowledge, education, computer skills and personal characteristics”
Ji et al. (2018)	Sales supervisor	FNS-TODIM	“Oral communication skills, working experience and general aptitude”
Akça et al. (2018)	Finance manager	ANP	“Personal equipment, up to date, technical feature information”
Thakre et al. (2018)	Branch manager	AHP	“Management knowledge/skills, technical knowledge/skills, banking knowledge/skills and marketing knowledge/skills”
Mumcu & Gok (2021)	Manager	AHP-TOPSIS	“Management skills, professional competence, work experience, and trust”

Eight criteria for the sales manager selection problem were selected as a consequence of the literature study. Table 4 lists the criteria's definitions.

Table 4: Selected Criteria for Sales Manager Selection Problem

Criteria	Definition	References
General Aptitude (C1)	It points to the general sales abilities of the sales manager.	Boran et al. (2011); Ji et al. (2018)
Experience (C2)	It points to the sales manager's experience in sales management.	Boran et al. (2011); Wan et al. (2013); Ji et al. (2018); Mumcu & Gok (2021)
Trustable (C3)	It refers to the level of trustworthiness of the sales manager.	Mumcu & Gok (2021)
Leadership (C4)	It points to the sales manager's leadership skills.	Wan et al. (2013); Urosevic et al. (2017);
Decision making (C5)	It points to the sales manager's decision-making skills.	Urosevic et al. (2017)
Analytical thinking skills (C6)	It points to the sales manager's analytical thinking skills.	Urosevic et al. (2017)
Work attitude (C7)	It points to the sales manager's attitudes and behaviors towards the job.	Wan et al. (2013)
Communication skills (C8)	It points to the sales manager's communication skills.	Boran et al. (2011); Wan et al. (2013); Urosevic et al. (2017); Ji et al. (2018)

3. Methods

3.1. SVNS-CRITIC Method

The SVNS method is among the methods that help decision makers in decision-making processes under uncertainty.

It is defined as $\tilde{N} = \{(T_{\tilde{N}}(u), I_{\tilde{N}}(u), F_{\tilde{N}}(u)): u \in U\}$, $t_N(u), i_N(u), f_N(u): U \rightarrow [0,1]$ and $0 \leq t_N(u) + i_N(u) + f_N(u) \leq 3$ with $u \in U$ in the SVNSs recommended for decision making processes in an environment of uncertainty. $T_{\tilde{N}}(u)$ denotes truth-membership function. $I_{\tilde{N}}(u)$ denotes indeterminacy-membership function. $F_{\tilde{N}}(u)$ denotes falsity-membership function (Wang, Smarandache, Zhang & Sunderraman, 2010).

For SVNS-CRITIC, which will be used to calculate criterion weights, alternatives are defined as $F = \{F_1, F_2, \dots, F_m\}$, criteria as $P = \{P_1, P_2, \dots, P_n\}$ and decision makers as $E = \{E_1, E_2, \dots, E_l\}$.

The evaluation of the ith alternative according to the jth criterion by the kth decision maker is defined as $\xi_{ij}^{(k)}$. SVNS-CRITIC occurs in eight steps. These steps are as follows (Baidya et al., 2021, Rani et al., 2021):

Step 1-1: The weights of the decision makers ($\bar{\omega}_k$) are calculated with Eq. (1). Decision makers are evaluated according to table 5, which expresses their decision maker characteristics (Haq et al., 2022).

$$\bar{\omega}_k = \frac{3+t_k-2i_k-f_k}{\sum_{k=1}^l (3+t_k-2i_k-f_k)}, \sum_{k=1}^l \bar{\omega}_k = 1 \quad (1)$$

Table 5: Linguistic Variables for Decision Makers

Linguistic Variables	SVNSs
Expert	(0.90; 0.10; 0.10)
Proficient	(0.80; 0.25; 0.20)
Competent	(0.60; 0.35; 0.40)
Advanced Beginner	(0.40; 0.55; 0.55)
Novice	(0.20; 0.75; 0.80)

Step 1-2: Table 6 contains the linguistic statements that each alternative can take, which will be evaluated by the decision makers according to the criteria. In addition, SVNNSs corresponding to linguistic expressions are also included in this table. The decision matrices obtained as a result of the evaluations made by the decision makers are combined with Eq. (2) (Ye, 2014).

$$\xi_{ij} = (t_{ij}, i_{ij}, f_{ij}) = SVNWA_{\bar{\omega}}(\xi_{ij}^{(1)}, \xi_{ij}^{(2)}, \dots, \xi_{ij}^{(l)}) = \left(1 - \prod_{k=1}^l (1 - t_{ij}^{(k)})^{\bar{\omega}_k}, \prod_{k=1}^l (i_{ij}^{(k)})^{\bar{\omega}_k}, \prod_{k=1}^l (f_{ij}^{(k)})^{\bar{\omega}_k}\right) \quad (2)$$

Table 6 Single Valued Neutrosophic Sets Numbers

Linguistic Variables	SVNNs	Linguistic Variables	SVNNs
Extremely high (EH)	(1.00; 0.00; 0.00)	Moderately low (ML)	(0.40; 0.65; 0.60)
Very very high (VVH)	(0.90; 0.10; 0.10)	Low (L)	(0.30; 0.75; 0.70)
Very high (VH)	(0.80; 0.15; 0.20)	Very low (VL)	(0.20; 0.85; 0.80)
High (H)	(0.70; 0.25; 0.30)	Very very low (VVL)	(0.10; 0.90; 0.90)
Moderately high (MH)	(0.60; 0.35; 0.40)	Extremely low (EL)	(0.00; 1.00; 1.00)
Fair (F)	(0.50; 0.50; 0.50)		

Step 1-3: The score matrix ($S(\xi_{ij})$) is created with Eq. (3).

$$S(\xi_{ij}) = \frac{3+t_{ij}-2i_{ij}-f_{ij}}{4} \quad (3)$$

Step 1-4: Benefit criteria (P_b) and cost criteria (P_n) are standardized with Eq. (4). For Eq. (4), $\xi_j^+ = \max_i \xi_{ij}$ and $\xi_j^- = \min_i \xi_{ij}$.

$$\tilde{\xi}_{ij} = \begin{cases} \frac{\xi_{ij}-\xi_j^-}{\xi_j^+-\xi_j^-}, & j \in P_b \\ \frac{\xi_j^- - \xi_{ij}}{\xi_j^+ - \xi_j^-}, & j \in P_n \end{cases} \quad (4)$$

Step 1-5: The standard deviation values (σ_j) of the criteria are calculated with Eq. (5).

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (\tilde{\xi}_{ij} - \bar{\xi}_j)^2}{m}}, \bar{\xi}_j = \sum_{i=1}^m \frac{\tilde{\xi}_{ij}}{m} \quad (5)$$

Step 1-6: The correlation coefficient values (r_{jt}) of the criteria are calculated with Eq. (6).

$$r_{jt} = \frac{\sum_{i=1}^m (\tilde{\xi}_{ij} - \bar{\xi}_j)(\tilde{\xi}_{it} - \bar{\xi}_t)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (\tilde{\xi}_{ij} - \bar{\xi}_j)^2 (\tilde{\xi}_{it} - \bar{\xi}_t)^2}}, t = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Step 1-7: The c_j values of the criteria are calculated with Eq. (7).

$$c_j = \sigma \sum_{t=1}^n (1 - r_{jt}) \quad (7)$$

Step 1-8: The weights of the criteria (w_j) are calculated with Eq. (8).

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{j=1}^n c_j} \quad (8)$$

3.2. SVNS-MULTIMOORA Method

The MULTIMOORA model includes full multiplicative form (FMF), reference point (RP), and ratio system (RS) models (Brauers & Zavadskas, 2010). SVNS-MULTIMOORA method has ten steps. These steps are as follows (Rani et al., 2021):

Step 2-1: For the RS model, the SVNWAO values of the benefit criteria (Y_i^+) and cost criteria (Y_i^-) are calculated with Eq. (9) and Eq. (10), respectively.

$$Y_i^+ = (1 - \prod_{j \in P_b} (1 - t_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_b} (i_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_b} (f_{ij})^{w_j}) \quad (9)$$

$$Y_i^- = (1 - \prod_{j \in P_n} (1 - t_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_n} (i_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_n} (f_{ij})^{w_j}) \quad (10)$$

Step 2-2: The values y_i^+ and y_i^- are calculated by Eq. (11).

$$y_i^+ = \mathbb{S}(Y_i^+) \text{ and } y_i^- = \mathbb{S}(Y_i^-) \quad (11)$$

Step 2-3: The y_i value is calculated by Eq. (12). These values determine the order of alternatives.

$$y_i = y_i^+ - y_i^- \quad (12)$$

Step 2-4: For the RP model, the $p^* = \{p_1^*, p_2^*, \dots, p_n^*\}$ values are calculated with Eq. (13).

$$p_j^* = \begin{cases} (\max_i t_{ij}, \min_i i_{ij}, \min_i f_{ij}), & \text{for beneficial criteria } P_b \\ (\min_i t_{ij}, \max_i i_{ij}, \max_i f_{ij}), & \text{for non - beneficial criteria } P_n \end{cases} \quad (13)$$

Step 2-5: For $\delta_1, \delta_2 \in SVNN(U)$, the distance measure (D_{ij}) values to be used determining the ranking of the alternatives are calculated by Eq. (14) and Eq. (15).

$$D_h(\delta_1, \delta_2) = \frac{1}{3} (|t_{\delta_1}(u_i) - t_{\delta_2}(u_i)| + |i_{\delta_1}(u_i) - i_{\delta_2}(u_i)| + |f_{\delta_1}(u_i) - f_{\delta_2}(u_i)|) \quad (14)$$

$$D_{ij} = w_j (D_h(\xi_{ij}, p_j^*)) \quad (15)$$

Step 2-6: The d_i value is calculated by Eq. (16). These values determine the order of alternatives.

$$d_i = \max_j D_{ij} \quad (16)$$

Step 2-7: For the FMF model, SVNWGO values are calculated by Eq. (17) and Eq. (18).

$$A_i = (\prod_{j \in P_b} (t_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_b} (1 - i_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_b} (1 - f_{ij})^{w_j}) \quad (17)$$

$$B_i = (\prod_{j \in P_n} (t_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_n} (1 - i_{ij})^{w_j}, \prod_{j \in P_n} (1 - f_{ij})^{w_j}) \quad (18)$$

Step 2-8: The α_i and β_i values are calculated by Eq. (19).

$$\alpha_i = \mathbb{S}(A_i) \text{ and } \beta_i = \mathbb{S}(B_i) \quad (19)$$

Step 2-9: The u_i values are calculated by Eq. (20). These values determine the order of alternatives.

$$u_i = \frac{\alpha_i}{\beta_i} \quad (20)$$

Step 2-10: The values for the final alternative ranking are obtained by Eq. (21) (Wu, Liao, Xu, Hafezalkotob and Herrera, 2018). The alternative with the highest degree is determined as the best alternative. (22) is used while performing these operations.

$$I_B(F_i) = y_i^* \frac{m-\rho(y_i^*)+1}{(m(m+1)/2)} - d_i^* \frac{\rho(d_i^*)}{(m(m+1)/2)} + u_i^* \frac{m-\rho(u_i^*)+1}{(m(m+1)/2)} \quad (21)$$

$$y_i^* = \frac{y_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (y_i)^2}}, d_i^* = \frac{d_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (d_i)^2}}, u_i^* = \frac{u_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (u_i)^2}} \quad (22)$$

4. Case Study

The sales manager selection problem was conducted in a automobile spare part company operating in Ankara. The company has been operating for 33 years. It sells automobile spare parts in wholesale and retail. A case study was made for the selection of the sales manager to increase the effectiveness of the sales activities of the spare part company and to manage the sales personnel successfully. Evaluations were made according to the CVs of the candidates. As a result of the evaluations made for the sales manager position of the spare part company, four alternative manager candidates (A1 A2, A3, A4) were determined. To determine the most successful sales manager candidate among these, eight sales manager selection criteria were determined. These criteria are as follows: General Aptitude (C1), Experience (C2), Trustable (C3), Leadership (C4), Decision making (C5), Analytical thinking skills (C6), Work attitude (C7), and Communication skills (C8). The top management assigned three decision makers (DM-1, DM-2, and DM-3) to evaluate the manager candidates based on these criteria. The judgments of these three managers were taken into account when evaluating the *criteria* and ranking the management candidates.

The decision makers and the management candidates conducted interviews and exams, and evaluation matrices were produced for each possibility. The criteria were weighted with the SVNS-CRITIC methodology. The options were ranked utilizing the SVNS-MULTIMOORA technique. Due to this, decision matrices were created using assessment procedures for these methods. The sales manager selection problem's case study phases are discussed in turn.

Step 1-1: Decision makers and SVNS numbers are presented in Table 7. Decision maker weights were calculated by Eq. (1). It is shown in Table 8. It is seen that the second decision maker has the highest weight.

Table 7: Decision Makers and SVNS Numbers

DM-1	DM-2	DM-3
Proficient	Expert	Proficient
(0.80; 0.25; 0.20)	(0.90; 0.10; 0.10)	(0.80; 0.25; 0.20)

Table 8: Decision Maker Weights

	DM-1	DM-2	DM-3
$\bar{\omega}_k$	0.3163	0.3673	0.3163

Step 1-2: According to Table 6, the decision makers evaluated alternatives for each criterion. Linguistic expressions are shown in Table 9 and SVNS numbers shown in

Table 10. A single decision matrix was obtained by combining the alternatives evaluated for each criterion by the decision makers with Eq. (2). They are shown in Table 11.

Table 9: Decision Maker Weights (Linguistics)

		A1	A2	A3	A4
DM-1	C1	VH	VH	VH	MH
	C2	H	H	VH	MH
	C3	MH	H	H	ML
	C4	MH	MH	ML	ML
	C5	VH	H	L	ML
	C6	VH	MH	ML	L
	C7	H	VH	MH	MH
	C8	VVH	H	MH	MH
DM-2	C1	VH	H	H	MH
	C2	VH	VVH	H	MH
	C3	H	VH	MH	H
	C4	VH	VH	MH	ML
	C5	H	H	H	L
	C6	H	MH	MH	ML
	C7	VH	MH	MH	ML
	C8	VH	MH	H	MH
DM-3	C1	VH	H	MH	MH
	C2	MH	VH	MH	H
	C3	H	MH	MH	ML
	C4	MH	H	H	ML
	C5	VH	ML	H	L
	C6	VH	H	MH	ML
	C7	VH	ML	MH	ML
	C8	VH	ML	H	ML

Table 10: Decision Maker Weights (SVNS Numbers)

		A1			A2			A3			A4		
		t	i	f	t	i	f	t	i	f	t	i	f
DM-1	C1	0.80	0.15	0.20	0.80	0.15	0.20	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40
	C2	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40
	C3	0.60	0.35	0.40	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.40	0.65	0.60
	C4	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60	0.40	0.65	0.60
	C5	0.80	0.15	0.20	0.70	0.25	0.30	0.30	0.75	0.70	0.40	0.65	0.60
	C6	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60	0.30	0.75	0.70
	C7	0.70	0.25	0.30	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40
	C8	0.90	0.10	0.10	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40
DM-2	C1	0.80	0.15	0.20	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40
	C2	0.80	0.15	0.20	0.90	0.10	0.10	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40
	C3	0.70	0.25	0.30	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.70	0.25	0.30
	C4	0.80	0.15	0.20	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60
	C5	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.30	0.75	0.70
	C6	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60
	C7	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60
	C8	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40
DM-3	C1	0.80	0.15	0.20	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40
	C2	0.60	0.35	0.40	0.80	0.15	0.20	0.60	0.35	0.40	0.70	0.25	0.30
	C3	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60
	C4	0.60	0.35	0.40	0.70	0.25	0.30	0.70	0.25	0.30	0.40	0.65	0.60
	C5	0.80	0.15	0.20	0.40	0.65	0.60	0.70	0.25	0.30	0.30	0.75	0.70
	C6	0.80	0.15	0.20	0.70	0.25	0.30	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60
	C7	0.80	0.15	0.20	0.40	0.65	0.60	0.60	0.35	0.40	0.40	0.65	0.60

C8	0.80	0.15	0.20	0.40	0.65	0.60	0.70	0.25	0.30	0.40	0.65	0.60
----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Table 11: Combined Decision Matrix

	A1			A2			A3			A4		
	t	i	f	t	i	f	t	i	f	t	i	f
C1	0.800	0.150	0.200	0.736	0.213	0.264	0.711	0.237	0.289	0.600	0.350	0.400
C2	0.717	0.230	0.283	0.824	0.152	0.176	0.711	0.237	0.289	0.635	0.315	0.365
C3	0.671	0.278	0.329	0.717	0.230	0.283	0.635	0.315	0.365	0.535	0.458	0.465
C4	0.690	0.256	0.310	0.717	0.230	0.283	0.585	0.383	0.415	0.400	0.650	0.600
C5	0.768	0.181	0.232	0.626	0.338	0.374	0.608	0.354	0.392	0.333	0.717	0.667
C6	0.768	0.181	0.232	0.635	0.315	0.365	0.545	0.426	0.455	0.370	0.680	0.630
C7	0.773	0.176	0.227	0.635	0.326	0.365	0.600	0.350	0.400	0.472	0.534	0.528
C8	0.839	0.132	0.161	0.585	0.383	0.415	0.671	0.278	0.329	0.545	0.426	0.455

Step 1-3: The score matrix $S(\xi_{ij})$ was calculated by Eq. (3). It is shown in Table 12. So the fuzzy numbers are converted to crisp numbers.

Table 12: The Score Matrix ($S(\xi_{ij})$)

	A1	A2	A3	A4
C1	0.825	0.762	0.737	0.625
C2	0.743	0.836	0.737	0.660
C3	0.697	0.743	0.660	0.539
C4	0.717	0.743	0.601	0.375
C5	0.793	0.644	0.627	0.308
C6	0.793	0.660	0.560	0.345
C7	0.798	0.655	0.625	0.469
C8	0.854	0.601	0.697	0.560

Step 1-4: All criteria are benefit criteria. The criteria are standardized by Eq. (4). It is shown in Table 13.

Table 13: The Standardized SVNS-matrix (ξ_{ij})

	A1	A2	A3	A4
C1	1.000	0.684	0.561	0.000
C2	0.473	1.000	0.439	0.000
C3	0.773	1.000	0.594	0.000
C4	0.928	1.000	0.614	0.000
C5	1.000	0.692	0.657	0.000
C6	1.000	0.703	0.479	0.000
C7	1.000	0.564	0.474	0.000
C8	1.000	0.140	0.466	0.000

Step 1-5: The standard deviation values of the criteria were calculated by Eq. (5). They are shown in Table 14.

Table 14: The Standard deviation values of the criteria (σ_j)

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
σ_j	0.361	0.354	0.371	0.395	0.364	0.365	0.355	0.385

Step 1-6: The correlation coefficient values (r_{jt}) values of the criteria were calculated by Eq. (6). It is shown in Table 15.

Table 15: The Correlation Coefficient Values of The Criteria (r_{jt})

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
C1	1.0000	0.6436	0.8611	0.9285	0.9938	0.9943	0.9893	0.8201
C2	0.6436	1.0000	0.9418	0.8818	0.6399	0.6625	0.5378	0.0916
C3	0.8611	0.9418	1.0000	0.9875	0.8609	0.8664	0.7832	0.4197

C4	0.9285	0.8818	0.9875	1.0000	0.9228	0.9342	0.8706	0.5498
C5	0.9938	0.6399	0.8609	0.9228	1.0000	0.9768	0.9755	0.8204
C6	0.9943	0.6625	0.8664	0.9342	0.9768	1.0000	0.9868	0.7936
C7	0.9893	0.5378	0.7832	0.8706	0.9755	0.9868	1.0000	0.8816
C8	0.8201	0.0916	0.4197	0.5498	0.8204	0.7936	0.8816	1.0000

Step 1-7: c_j values of the criteria were calculated by Eq. (7). It is shown in Table 16.

Table 16: The c_j Values of The Criteria

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
c_j	0.278	0.922	0.474	0.365	0.295	0.287	0.346	1.009

Step 1-8: The weights of the criteria (w_j) were calculated by Eq. (8). It is shown in Table 17. As a result of the results obtained, it is seen that the eighth criterion has the highest value, while the first criterion has the lowest weight.

Table 17: The Criteria Weights (w_j)

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
w_j	0.0699	0.2319	0.1193	0.0918	0.0742	0.0721	0.0871	0.2537
Ranking	8	2	3	4	6	7	5	1

Step 2-1: Since all the criteria for the RS procedures are benefits. only the Y_i^+ values of the criteria calculated by Eq. (9) are shown in Table 18.

Table 18: The Y_i^+ Values

	Y_i^+		
	t	i	f
A1	0.766	0.189	0.234
A2	0.704	0.257	0.296
A3	0.655	0.296	0.345
A4	0.530	0.450	0.470

Step 2-2: The y_i^+ and y_i^- values are calculated by Eq. (11). It is shown in Table 19. Since there is no non-beneficial criteria t_{ij} , i_{ij} and f_{ij} values were taken as 0 in the calculation of β_i values.

Table 19: The y_i^+ and y_i^- Values

	A1	A2	A3	A4
y_i^+	0.788	0.724	0.679	0.540
y_i^-	0.750	0.750	0.750	0.750

Step 2-3: The y_i values are calculated by Eq. (12). It is shown in Table 20. While the fourth alternative was determined as the best alternative, the second alternative was determined as the worst alternative.

Table 20: The Values and Alternative Rankings

	A1	A2	A3	A4
y_i	0.0384	0.0262	0.0708	0.2101
Ranking	3	4	2	1

Step 2-4: The p^* values for the RP model were calculated by Eq. (13). It is shown in Table 21.

Table 21: The p^* Values

	p^*		
	t	i	f
C1	0.800	0.150	0.200

C2	0.824	0.152	0.176
C3	0.717	0.230	0.283
C4	0.717	0.230	0.283
C5	0.768	0.181	0.232
C6	0.768	0.181	0.232
C7	0.773	0.176	0.227
C8	0.839	0.132	0.161

Step 2-5: The D_{ij} values were calculated by Eq. (15). It is shown in Table 22.

Table 22: The D_{ij} Values

	A1	A2	A3	A4
C1	0.0000	0.0635	0.0882	0.2000
C2	0.0974	0.0000	0.1034	0.1802
C3	0.0462	0.0000	0.0828	0.1970
C4	0.0266	0.0000	0.1388	0.3511
C5	0.0000	0.1467	0.1644	0.4683
C6	0.0000	0.1333	0.2300	0.4316
C7	0.0000	0.1417	0.1730	0.3196
C8	0.0000	0.2533	0.1607	0.2940

Step 2-6: The d_i values were calculated by Eq. (16). It is shown in Table 23. While the first alternative was determined as the best alternative, the fourth alternative was determined as the worst alternative.

Table 23: The D_{ij} Values and Ranking the Alternatives

	A1	A2	A3	A4
d_i	0.0226	0.0643	0.0408	0.0746
Ranking	1	3	2	4

Step 2-7: The A_i values for the FMF model were calculated by only Eq. (17) because all criteria are benefit criteria. It is shown in Table 24.

Table 24: The A_i Values

	A_i		
	t	i	f
A1	0.756	0.198	0.244
A2	0.684	0.277	0.316
A3	0.649	0.305	0.351
A4	0.511	0.488	0.489

Step 2-8: The α_i and β_i values were calculated by Eq. (19). It is shown in Table 25. Since there are no non-beneficial criteria t_{ij} , i_{ij} and f_{ij} values were taken as 0 in the calculation of β_i values.

Table 25: The α_i and β_i Values

	A1	A2	A3	A4
α_i	0.779	0.703	0.672	0.511
β_i	0.750	0.750	0.750	0.750

Step 2-9: The u_i values calculated by Eq. (20) and the alternative ordering is shown in Table 26. While the first alternative was determined as the best alternative, the fourth alternative was determined as the worst alternative.

Table 26: The u_i Values and Ranking Alternatives

	A1	A2	A3	A4
u_i	1.039	0.938	0.896	0.681
Ranking	1	2	3	4

Step 2-10: The $I_B(F_i)$ values were calculated by Eq. (21). The final alternative ranking is shown in Table 27. While the first alternative was the best alternative, the second alternative was determined as the worst alternative.

Table 27: The $I_B(F_i)$ Values and Ranking Alternatives

	A1	A2	A3	A4
$I_B(F_i)$	0.2445	0.0319	0.0688	0.6070
Ranking	1	4	2	3

5. Results and Conclusion

Sales are the most vital function for businesses. In a company, there is a need for a manager who performs many critical activities such as preparing sales plans and strategies, managing and directing the salespeople, and managing sales operations. And these issues are the responsibility of the sales manager. Since the sales manager is a critical role for a company to sell its products, they must have the greatest sales manager to thrive in today's competitive climate.

The subject of sales manager selection is examined in this study. As a consequence of the literature analysis, eight criteria for selecting sales managers were developed. A case study was created for sales manager selection based on these criteria. In this research the SVNS-CRITIC technique was used to weight the criteria, while the SVNS-MULTIMOORA approach was utilized to rank the sales manager candidates. According to the findings of the SVNS-CRITIC method, the order of the criteria was determined as follows: Communication skills ($w_8 = 0.2537$), Experience ($w_2 = 0.2319$), Trustable ($w_3 = 0.1193$), Leadership ($w_4 = 0.0918$), Work attitude ($w_7 = 0.0871$), Decision making ($w_5 = 0.0742$), Analytical thinking skills ($w_6 = 0.0721$), General Aptitude ($w_1 = 0.0699$). The findings of case study indicate that the communication skills of the manager candidate are the most important criteria to be considered in the selection of a sales manager. The general aptitude of sales manager candidates is the least important criteria compared to others. According to the SVNS-MULTIMOORA results, the first sales manager candidate was considered to be the best fit for the sales manager role.

Finally, the implications for the selection of a sales manager are as follows: (i) In the selection of a sales manager, candidates should be evaluated according to their general aptitude, experience, trustable, leadership, decision-making, analytical thinking skills, work attitude, and communication skills. (ii) MCDM methods can be used in the selection of sales managers. (iii) SVNS-CRITIC method can be applied to weigh the criteria. (iv) SVNS-MULTIMOORA method can be applied in the ranking of the sales manager candidates.

Suggestions for companies who select candidates for sales manager positions are as follows: (i) The sales manager selection problem should be viewed as a decision-making problem, and it should be solved by using MCDM methodologies. (ii) In the selection of sales manager, spare part companies should give more importance to the communication skills of the candidates compared to other criteria. (iii) Fuzzy-based MCDM methods should be preferred in manager selection. (iv) Manager candidate pool and selection criteria should be specified correctly. (v) Expert opinions should be used in the selection of managers.

Suggestions for manager candidates are as follows: (i) Skills should be developed according to the eight criteria required for the automobile spare part company sales manager. (ii) Because of the high level of importance of the communication skills criterion, experience should be acquired. (iii) Communication skills, experience, being trustable and leadership should be developed. (iv) The analytical thinking skills of the manager candidate, which is also used in other manager selection problems, also comes to the fore for the sales manager selection problem.

Suggestions for researchers are as follows: (i) The criteria used in this research can be applied with different MCDM methods. (ii) For the sales manager selection problem, a selection problem based on different criteria can be made. (iii) Sector-specific criteria can be determined by considering the sales manager selection problem in different sectors. (iv) This research can be reconsidered by expanding the number of decision-makers.

The limitations of this research are as follows: (i) The research was addressed with eight criteria, three decision-makers, and four candidates. Different results can be obtained by using different numbers of decision-makers, criteria, and candidates. (ii) MCDM techniques were applied in the research. The case study of different MCDM techniques can create differences in results. (iii) In this research, managers were selected for automobile spare part companies. Manager selection problems can be handled in different sectors. (iv) This research was conducted on an automobile spare part company operating in Turkey. Case study results may differ in different countries. (v) Finally, with this research, the criteria that can be preferred in the selection of sales managers to spare part companies are presented and the case study steps of the selection problem based on MCDM techniques are explained.

References

- Abdel-Basset, M., & Mohamed, R. (2020). A novel plithogenic TOPSIS-CRITIC model for sustainable supply chain risk management. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119586. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119586>
- Adalı, E. A., Öztaş, T., Özçil, A., Öztaş, G. Z., & Tuş, A. (2022). A New Multi-Criteria Decision-Making Method Under Neutrosophic Environment: ARAS Method with Single-Valued Neutrosophic Numbers. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 1-31. <https://doi.org/10.1142/S0219622022500456>
- Akça, N., Sönmez, S., Gür, Ş., Yılmaz, A., & Eren, T. (2018). Kamu Hastanelerinde Analitik Ağ Süreci Yöntemi ile Finans Yöneticisi Seçimi. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 133-146. <https://doi.org/10.17541/optimum.390536>
- Aydin, S., & Yörükoğlu, M. (2018). Ground handling services firm evaluation based on neutrosophic MULTIMOORA method. In *Data Science and Knowledge Engineering for Sensing Decision Support: Proceedings of the 13th International FLINS Conference*, 1050-1057. https://doi.org/10.1142/9789813273238_0133
- Baidya, J., Garg, H., Saha, A., Mishra, A. R., Rani, P., & Dutta, D. (2021). Selection of third party reverses logistic providers: An approach of BCF-CRITIC-MULTIMOORA using Archimedean power aggregation operators. *Complex &*

Intelligent Systems, 7(5), 2503-2530. <https://doi.org/10.1007/s40747-021-00413-X>

- Baležentis, T., & Zeng, S. (2013). Group multi-criteria decision making based upon interval-valued fuzzy numbers: an extension of the MULTIMOORA method. *Expert Systems with Applications*, 40(2), 543-550. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.07.066>
- Boichuk, J. P., Bommaraju, R., Ahearne, M., Kraus, F., & Steenburgh, T. J. (2019). Managing laggards: The importance of a deep sales bench. *Journal of Marketing Research*, 56(4), 652-665. <https://doi.org/10.1177/0022243718824561>
- Bonissone, P. P., Subbu, R., & Lizzi, J. (2009). Multicriteria decision making (MCDM): a framework for research and applications. *IEEE Computational Intelligence Magazine*, 4(3), 48-61. <https://doi.org/10.1109/MCI.2009.933093>
- Boran, F. E., Genç, S., & Akay, D. (2011). Personnel selection based on intuitionistic fuzzy sets. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 21(5), 493-503. <https://doi.org/10.1002/hfm.20252>
- Brauers, W. K. M., & Zavadskas, E. K. (2010). Project management by MULTIMOORA as an instrument for transition economies. *Technological and economic development of economy*, 16(1), 5-24.
- Butkiewicz, B. S. (2002). Selection of staff for enterprise using fuzzy logic. In *IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics* (Vol. 4, 3). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICSMC.2002.1173304>
- Cetin, E. I., & Icigen, E. T. (2017). Personnel selection based on step-wise weight assessment ratio analysis and multi-objective optimization on the basis of ratio analysis methods. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 11(11), 2718-2722. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1314471>
- Chen, C. T., Hwang, Y. C., & Hung, W. Z. (2009). Applying multiple linguistic PROMETHEE method for personnel evaluation and selection. In *2009 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*, 1312-1316. IEEE. <https://doi.org/10.1109/IEEM.2009.5373021>
- Haq, R. S. U., Saeed, M., Mateen, N., Siddiqui, F., Naqvi, M., Yi, J. B., & Ahmed, S. (2022). Sustainable material selection with crisp and ambiguous data using single-valued neutrosophic-MEREC-MARCOS framework. *Applied Soft Computing*, 128, 109546. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2022.109546>
- Ji, P., Zhang, H. Y., & Wang, J. Q. (2018). A projection-based TODIM method under multi-valued neutrosophic environments and its application in personnel selection. *Neural Computing and Applications*, 29(1), 221-234. <https://doi.org/10.1007/s00521-016-2436-z>
- Kara, K. (2022). Logistics operations manager selection with F-DEMATEL and F-RAFSI methods. In E. Burak and A.T. Küçükyiğit (Eds.) *Management Studies in Social Sciences*, 53-81.
- Kara, K., Edinsel, S., & Yalçın, G. C. (2022). Human resources manager selection based on fuzzy and intuitionistic fuzzy numbers for logistics companies. *Mersin*

- Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 254-286.
<https://doi.org/10.54410/denlojad.1211835>
- Kara, K., Yalçın, G. C., & Edinsel, S. (2023a) Warehouse Manager Selection by CRITIC-MULTIMOORA Hybrid Method based on Single-Valued Neutrosophic Sets. *Journal of Maritime Transport and Logistics*, 4(1), 48-64.
<http://dx.doi.org/10.52602/mtl.1126012>
- Kara, K., Edinsel, S., & Yalçın, G. C. (2023b). Hybrid Approach to Supply Chain Project Manager Selection Problem. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 46, 98-108.
<https://doi.org/10.31590/ejosat.1206786>
- Karamaşa, Ç., Karabasevic, D., Stanujkic, D., Kookhdan, A., Mishra, A., & Erturk, M. (2021). An extended single-valued neutrosophic AHP and MULTIMOORA method to evaluate the optimal training aircraft for flight training organizations. *Facta Universitatis-Series Mechanical Engineering*, 19(3), 555-578. <https://doi.org/10.22190/fume210521059k>
- Kaygin, C. Y., Tazegül, A., & Yazarkan, H. (2016). İşletmelerin Finansal Başarılı ve Başarısız Olma Durumlarının Veri Madenciliği ve Lojistik Regresyon Analizi İle Tahmin Edilebilirliği. *Ege Academic Review*, 16(1), 147-159.
- Kelemenis, A., & Askounis, D. (2010). A new TOPSIS-based multi-criteria approach to personnel selection. *Expert systems with applications*, 37(7), 4999-5008. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.12.013>
- Kelemenis, A., Ergazakis, K., & Askounis, D. (2011). Support managers' selection using an extension of fuzzy TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 38(3), 2774-2782. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.08.068>
- Kelwig D. (2021). *What does a sales manager do? The ultimate career guides.* <https://www.zendesk.com/blog/sales-manager/>
- Lipiec, J. (2001). Human resources management perspective at the turn of the century. *Public Personnel Management*, 30(2), 137-146. <https://doi.org/10.1177/009102600103000201>
- Merkepçi, H., Merkepçi, M., & Baransel, C. (2021). A multi-criteria decision-making framework based on neutrosophic mix with critic approach for drone selection problem. *Biology and Life Sciences*, 2(2), 234-239.
- Mishra, A. R., Rani, P., & Bharti, S. (2021). Assessment of agriculture crop selection using Pythagorean fuzzy CRITIC-VIKOR decision-making framework. In *Pythagorean fuzzy sets* (pp. 167-191). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-1989-2_7
- Mumcu, A., & Gök, M. (2021). Application of fuzzy ahp and topsis methods for manager selection. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 270-280. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.906183>
- Özbek, A. (2014). Yöneticilerin çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 12(24), 209-225.
- Patel S. (2021). *Sales Manager: Main Responsibilities, Skills and Challenges.* <https://mailshake.com/blog/sales-manager/>

- Peng, X., Dai, J., & Smarandache, F. (2022). Research on the assessment of project-driven immersion teaching in extreme programming with neutrosophic linguistic information. *International Journal of Machine Learning and Cybernetics*, 14, 873-888. <https://doi.org/10.1007/s13042-022-01669-6>
- Rani, P., Mishra, A. R., Krishankumar, R., Ravichandran, K. S., & Kar, S. (2021). Multi-criteria food waste treatment method selection using single-valued neutrosophic-CRITIC-MULTIMOORA framework. *Applied Soft Computing*, 111, 107657. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021.107657>
- Rapp, A. A., Petersen, J. A., Hughes, D. E., & Ogilvie, J. L. (2020). When time is sales: the impact of sales manager time allocation decisions on sales team performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 40(2), 132-148. <https://doi.org/10.1080/08853134.2020.1717961>
- Rich, G. A. (1997). The sales manager as a role model: Effects on trust, job satisfaction, and performance of salespeople. *Journal of the Academy of marketing science*, 25(4), 319-328. <https://doi.org/10.1177/0092070397254004>
- Sbastian, F., Ridwan, A. Y., & Novitasari, N. (2021, November). Implementation of Multi Criteria Decision Making (MCDM) Fuzzy Neutrosophic TOPSIS-CRITIC in Determining Sustainability Aspects of the Location of IoT Based Products Warehouse. In *2021 International Conference on Computer Science and Engineering (IC2SE)* (Vol. 1, 1-8). IEEE. <https://doi.org/10.1109/IC2SE52832.2021.9792127>
- Siksnylyte, I., Zavadskas, E. K., Bausys, R., & Streimikiene, D. (2019). Implementation of EU energy policy priorities in the Baltic Sea Region countries: Sustainability assessment based on neutrosophic MULTIMOORA method. *Energy Policy*, 125, 90-102. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.10.013>
- Simic, V., Gokasar, I., Deveci, M., & Karakurt, A. (2022). An integrated CRITIC and MABAC based type-2 neutrosophic model for public transportation pricing system selection. *Socio-Economic Planning Sciences*, 80, 101157 <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101157>
- Thakre, T. A., Chaudhari, O. K., & Dhawade, N. R. (2017). Recruitment of personnel in a bank using AHP-FLP model. *Advances in Modelling and Analysis A*, 54(3), 407-423. https://doi.org/10.18280/ama_a.540302
- Urošević, S., Karabasević, D., Stanujkić, D., & Maksimović, M. (2017). An Approach to Personnel Selection in the Tourism Industry Based on the SWARA and the WASPAS Methods. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies And Research*, 51(1), 75-88.
- Wan, S. P., Wang, Q. Y., & Dong, J. Y. (2013). The extended VIKOR method for multi-attribute group decision making with triangular intuitionistic fuzzy numbers. *Knowledge-Based Systems*, 52, 65-77. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2013.06.019>
- Wang, H., Smarandache, F., Zhang, Y., & Sunderraman, R. (2010). *Single valued neutrosophic sets*. Infinite study.

- Wu, W. W., & Lee, Y. T. (2007). Developing global managers' competencies using the fuzzy DEMATEL method. *Expert systems with applications*, 32(2), 499-507. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2005.12.005>
- Wu, X., Liao, H., Xu, Z., Hafezalkotob, A., & Herrera, F. (2018). Probabilistic linguistic MULTIMOORA: A multicriteria decision making method based on the probabilistic linguistic expectation function and the improved Borda rule. *IEEE transactions on Fuzzy Systems*, 26(6), 3688-3702. <https://doi.org/10.1109/TFUZZ.2018.2843330>
- Yazdani, M., Torkayesh, A. E., Stević, Ž., Chatterjee, P., Ahari, S. A., & Hernandez, V. D. (2021). An interval valued neutrosophic decision-making structure for sustainable supplier selection. *Expert Systems with Applications*, 183, 115354. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.115354>
- Ye, J. (2014). Clustering methods using distance-based similarity measures of single-valued neutrosophic sets. *Journal of Intelligent Systems*, 23(4), 379-389. <https://doi.org/10.1515/jisys-2013-0091>
- Yörükoğlu, M., & Aydın, S. (2019). Evaluation of space debris mitigation measures by neutrosophic MULTIMOORA method. In *2019 9th International Conference on Recent Advances in Space Technologies (RAST)* (681-687). IEEE. <https://doi.org/10.1109/RAST.2019.8767853>
- Zavadskas, E. K., Bausys, R., Juodagalviene, B., & Garnyte-Sapranaviciene, I. (2017). Model for residential house element and material selection by neutrosophic MULTIMOORA method. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 64, 315-324. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2017.06.020>
- Zavadskas, E. K., Čereška, A., Matijošius, J., Rimkus, A., & Bausys, R. (2019). Internal combustion engine analysis of energy ecological parameters by neutrosophic MULTIMOORA and SWARA methods. *Energies*, 12(8), 1415. <https://doi.org/10.3390/en12081415>
- Zavadskas, E. K., Bausys, R., Lescauskiene, I., & Usovaite, A. (2020). MULTIMOORA under interval-valued neutrosophic sets as the basis for the quantitative heuristic evaluation methodology HEBIN. *Mathematics*, 9(1), 66. <https://doi.org/10.3390/math9010066>
- Zolfani, S. H., Rezaeiniya, N., Aghdaie, M. H., & Zavadskas, E. K. (2012). Quality control manager selection based on AHP-COPRAS-G methods: a case in Iran. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 25(1), 72-86. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2012.11517495>

ENTELEKTÜEL SERMAYENİN EMEKLİLİK VE HAYAT SİGORTA ŞİRKETLERİNDE KARLILIĞA ETKİSİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Aylin MERCAN ALKAN**

The Effect of Intellectual Capital on Profitability in Pension and Life Insurance Companies

Yazar(lar) / Author(s)
Aylin MERCAN ALKAN¹
Sibel ÖLMEZ CANGİ²

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 25/04/2023 Makale Kabul Tarihi : 29/05/2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Sigortacılık, Entelektüel Sermaye, VAIC, ROA</p>	<p>Bilgi çağıyla birlikte gelişen ve değişen işletmelerde şirketlerin değerini belirleyen unsurların sadece maddi varlıklar olmadığını, entelektüel sermaye olarak tanımlanan, insan kaynakları, çalışan bilgi birikimi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi gibi maddi olmayan varlıkların da son derece önemli olduklarını gösteren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Entelektüel sermayenin en önemli bileşenini, özellikle şirket performansındaki pozitif etkileriyle öne çıkan insan sermayesi oluşturmaktadır. İnsan sermayesi çalışanların sahip olduğu bilgi ve yaratıcılık gibi soyut değerleri şirketleri için faydaya dönüştürebilmesidir. Finansal hizmetler sektöründe önemli bir yere sahip olan sigortacılık sektörünün uzman bilgi ve becerisi gerektirdiği, bu nitelikten yoksun şirketlerin ise sürdürülebilirlikleri konusunda sorunlar yaşayabilecekleri söylenebilir. Yapısı gereği oldukça karmaşık ve teknik işleyişi olan sigortacılık sektöründe de entelektüel sermayenin şirket karlılığına etkisinin olumlu yönde olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada entelektüel sermayenin hayat ve emeklilik şirketlerinde karlılığa olan etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada 2017-2021 yılları arasında Türkiye’de faaliyette bulunan 15 hayat ve emeklilik sigorta şirketinin entelektüel sermaye katsayısı (VAIC), insan sermayesi etkinlik katsayısı, yapısal sermaye etkinlik katsayısı ve kullanılan sermaye etkinlik katsayısı VAIC modeli kullanılarak hesaplanmıştır. Sonrasında entelektüel sermaye katsayısı (VAIC) bileşenleri ile (VAIC) aktif karlılık (ROA) ile ilişkisi regresyon analizi ile test edilmiştir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 25/04/2023 Accepted Date : 29/05/2023</p> <p>Keywords: Insurance, Intellectual Capital VAIC, ROA</p>	<p>With the information age, it has been understood that the elements that determine the value of companies in enterprises are not only tangible assets. In addition to tangible assets, various studies have shown that in tangible assets such as human resources, employee knowledge, structural capital and customer capital, also defined as intellectual capital, are extremely important in terms of the value of a company. The most important component of intellectual capital is human capital, which stands out with its positive effects on company performance. Human capital is the ability of employees to transform intangible values such as knowledge and creativity into benefits for their</p>

¹ Ar. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCHID: 0000-0001-7611-8724, e-posta: aylin.mercan@gop.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCHID: 0000-0002-5437-8688, e-posta: sibel.olmez@gop.edu.tr

companies. It can be said that the insurance sector, which has an important place in the financial services sector, requires expert knowledge and skills, and companies that lack this qualification may experience problems in terms of sustainability. It is thought that the effect of intellectual capital on the profitability of the company can be positive in the insurance sector, which has a very complex and technical operation due to its structure. In this study, it is aimed to investigate the effect of intellectual capital on profitability in life and pension companies. In the study, the intellectual capital coefficient (VAIC), human capital efficiency coefficient, structural capital efficiency coefficient and employed capital efficiency coefficient of 15 life and pension insurance companies operating in Turkey between the years 2017-2021 were calculated using the VAIC model. Afterwards, the relationship between intellectual capital coefficient (VAIC) components (VAIC) and return on assets (ROA) was tested by regression analysis.

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi yalnızca insan hayatının her alanına nüfuz etmekle kalmamış aynı zamanda ekonomik ve finansal yapıları da etkisi altına almıştır. Şirketler bu yeni dönemde rekabet güçlerini koruyabilmek için kurumsal bilgi, yeni ekonomik fikirler ve entelektüel sermaye gibi kavramları işletme kültürüne dahil etmeye başlamışlardır. Literatürde entelektüel sermaye kavramının ilk olarak ekonomist John Kenneth Galbraith tarafından 1969 yılında kaleme alındığı görülmüştür. (Lentjushenkova ve Lapina, 2014: 55). 1990’li yıllardan sonra literatürde araştırma sayısı oldukça artmış olan entelektüel sermaye, gelişen teknoloji ve değişen işletme yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel anlayışta işletmelerin değerlerini belirleyen maddi varlıklar iken entelektüel sermaye ile birlikte işletme maddi olmayan varlıkların da işletmelerin değeri ve karlılıkları üzerindeki önemi tartışılmaya başlanmıştır.

Çalışmada finansal hizmet sektörünün en önemli oyuncularından biri olan sigortacılık sektöründe karlılık ile entelektüel sermaye ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Buna göre emeklilik ve hayat alanlarında faaliyet gösteren 15 şirketin 2017-2021 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Çalışma ile entelektüel sermayenin bileşenlerinin emeklilik ve hayat şirketlerinin karlılığıyla ne kadar ilişkisi olduğu ortaya koymak hedeflenmiştir. Sigortacılık ürünleri diğer hizmet sektöründeki ürünlerden farklı olarak soyut yapıları ürünlerdir. Dolayısıyla ürünlerin müşterilere sunulması ve müşteri güveni oluşturulması ayrı bir önem taşıyabilmektedir. Aynı zamanda müşterilerinin en zor ve sıkıntılı zamanlarında yanında olması beklenen bir sektör konumundadır. Sigortacılığın kendine has tüm bu özellikleri düşünüldüğünde entelektüel sermayenin sektör için katma değer taşıyacağı düşünülmüş ve bu çalışmada araştırılmak istenmiştir.

2. Entelektüel Sermaye

Entelektüel sermayeyi ifade eden tek bir tanım bulunmamakla birlikte çeşitli tanımlar aşağıdaki gibidir:

OECD’ye (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) göre entelektüel sermaye “İşletmelerin insan sermayesi ve organizasyonel sermayesinin ekonomik değeridir.” (Zor ve Cengiz, 2013: 3).

Leif Edvinsson entelektüel sermayeyi “ değere dönüştürülebilgen bilgi” olarak tanımlamıştır. (Çalışkan, 2015: 13)Thomas Stewart’a göre ise entelektüel sermaye “Zenginlik yaratmak üzere kullanıma sokulabilen entelektüel malzemedir. Yani bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyimdir.”(Yörük, 2008: 22).

Tüm bu tanımlar ışığında entelektüel sermayenin içeriğini belirleyen ve açıklayan belli başlı unsurlar oluşturulmuştur. Bir işletmenin entelektüel sermayesinin ölçülebilirliği de bu unsurlardan yola çıkılarak yapılabilmektedir. Buna göre entelektüel sermaye üç ana bileşenden oluşmaktadır:

- **İnsan Sermayesi**

İnsan sermayesi bir işletmenin insan kaynaklarının ekonomik niteliğini ifade etmektedir. İnsan sermayesi çalışanların eğitim, zekâ, tecrübe, yetenek, iş sadakati, bilgi düzeyi, mesleki yeterlilik, yenilikçilik, yaratıcılık, girişimcilik ruhu gibi değerlerinden oluşmaktadır. İşletmenin üretkenliği ve karlılığı çalışanlarının motivasyon ve görev bilinçleri ile yükselebilmektedir. Dolayısıyla şirketin çalışanlarına yaptığı yatırımlar ne kadar fazla olursa başarı ve firma değerinin de o kadar artacağı düşünülmektedir (Suyadal, 2019).

- **Yapısal Sermaye**

Yapısal sermaye işletmenin örgüt yapısı, sistem ve süreçlerinin tümünden oluşmaktadır. İnsan sermayesinden farklı olarak yapısal sermaye unsurları işletmeye aittir ve çalışanlar değişse bile varlığını sürdürmeye devam eder (Aslam ve Haron, 2020: 5). Şirketin sahip olduğu markalar, patentler, yazılım ve donanım kapasitesi, oluşturduğu kurum kültürü, bilgi sistemleri, tasarım ve telif hakları, ticari sırları, yönetsel anlamda oluşturduğu kurallar ve prosedürleri, finansal ilişkileri yapısal sermayeyi oluşturmaktadır. Yapısal sermaye şirket çalışanlarını destekleyecek her türlü bilgiyi kapsamaktadır (Rehman, Aslam ve Iqbal, 2022: 22).

- **Müşteri Sermayesi (İlişkisel Sermaye)**

Müşteri sermayesi, bilgi ekonomisinde önemli bir rekabet avantajı kaynağı olarak kabul edilmekte ve bir organizasyonun müşterileriyle olan ilişkisinden kaynaklanan ekonomik değeri ifade etmektedir (Duffy, 2000). Müşteri sermayesi ve müşterilerin marka sadakati bir firmanın en önemli maddi olmayan varlıkları arasındadır. Özellikle müşteri sermayesi, rakiplere kalıcı avantajlar yaratarak firma üretkenliği ve sürdürülebilirliğine önemli katkıda bulunabilir. Bu nedenle, şirket bilançosunda açıkça görünmese de, bir firmanın hayatta kalması, büyümesi, karlılığı ve nihayetinde firma değeri için müşteri sermayesini geliştirmek ve sürdürmek göz ardı edilemeyecek öneme sahip olabilmektedir. Müşteri sermayesi; işletmenin pazar payı, müşteri sadakati, müşteri memnuniyeti, dağıtım kanalları, müşteri ilişkileri yönetimi, tutundurma faaliyetleri gibi çeşitli kalemlerden oluşmaktadır.

3. Türkiye Sigortacılık Sektörü

Bireyleri hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri olası risklere karşı teminat altına alarak güvence sunan sigortacılık, finansal hizmetler sektörü içerisinde en önemli yapılardan birisidir. Sigortacılığın ekonomik ve sosyal birçok işlevi bulunmaktadır. Hayat sigortası gibi uzun vadeli ürünleri ile ekonomiye fon yaratarak yatırımların artırılmasını sağlar ve ülke ekonomisine katkıda bulunur. Kredi sigortası, hayat sigortası ve çeşitli mal sigortaları sayesinde girişimcilerin kredi kullanabilme kapasitesini artırır

ve böylece inovasyon ve teknolojik gelişmeleri destekleyebilir. Deprem, yangın, sel, kaza gibi birçok riski üstlenerek devletin üzerindeki sigorta yükünü hafifletir. Toplumun olası bir risk durumunda zararını karşılayacağından bu risklerden zarar gören kişilerin en hızlı şekilde eski refah düzeylerine ulaşmasını sağlar. Bu nedenle sigortalılık oranlarındaki artışın toplumsal refahı artırıcı etkisinin olduğu söylenebilmektedir (TSB).

Türkiye’de 2022 Ağustos ayı itibariyle 45 hayat dışı, 21 hayat/emeklilik ve 4 adet reasürans şirketi olmak üzere 70 şirket sektörde aktif olarak faaliyette bulunmaktadır. 2021 yıl sonu itibariyle hayat dışı ürünlerde 125,3 milyar TL, hayat ve emeklilik ürünlerinde 290 milyar TL, reasürans şirketlerinde ise 9,7 milyar TL aktif büyüklüğe ulaşılmıştır. Sektörün toplam aktif büyüklüğü 429,2 milyar TL olurken 2021 yılsonu toplam prim üretimi 105,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılsonu itibariyle gerçekleşen toplam tazminat ödemesi ise 63,3 milyar TL olmuştur. Sektör diğer paydaşları ile birlikte 200 binden fazla kişiyi istihdam etmektedir (SEDDK, 2021).

Tablo 1: Prim Üretimi Tutarları

Prim Üretimi (Milyon \$)	Türkiye		Dünya	
	2020	2021	2020	2021
Hayat Dışı Prim Üretimi	8.765	8.645	3.489.608	3.863.029
Hayat Prim Üretimi	2.039	1.881	2.797.436	2.997.569
Toplam Prim	10.804	10.526	6.287.044	6.860.598
Hayat Dışı Payı (%)	81,13	82,13	55,50	56,31
Hayat Payı (%)	18,87	17,87	44,50	43,69
Prim / GSYH (%)	1,5	1,3	7,4	7
Kişi Başına Prim Üretimi (USD)	128	124	809	874

Kaynak: T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Sigortacılık ve Özel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, 2021.

Tablo 1’de Türkiye ve Dünya sigorta sektöründe prim üretimlerinin, kişi başına düşen prim tutarlarının ve primlerin GSYH içindeki paylarının karşılaştırılması verilmiştir. Buna göre Türkiye’de üretilen primlerin %82,13 gibi yüksek bir oranla hayat dışı ürünlerden sağlandığı görülebilmektedir. Hayat dışı ürünler içerisinde ise en büyük payı kara araçları sorumluluk sigortası almaktadır. Dünyadaki hayat ve hayat dışı prim dağılımına bakıldığında ise daha dengeli bir dağılım söz konusudur. Hayat dışı sigorta ürünlerinin %17,87’lik oranı sektörün bu alandaki payı arttırmak üzere farklı düzenlemelere ve sigortalılık oranını arttıracak çeşitli yatırımlara ihtiyaç duyduğunun bir göstergesi olabilmektedir. Nitekim büyük bir kısmı kredili hayat sigortasından kaynaklanan hayat dışı primlerinin büyüklüğü ülke ekonomisinin gelişimi bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. Kısa süreli kredili hayat ürünleri yerine uzun vadeli, fonlara kaynak olabilecek hayat ürünleri yatırımlara katkı sağlayarak ekonominin beslenmesini sağlayacak özellikli ürünlerdir.

Primlerin GSYH içindeki dağılımlarına bakıldığında ise Türkiye’nin sigorta penetrasyonu %1,3 gibi düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Yine dünyada 2021 yılsonu itibariyle bu oran %7 olmuştur. Gelişmiş bazı Avrupa ülkelerinde ise bu oranın neredeyse %100’lere ulaştığı görülebilmektedir. Bu oranlar Türkiye’de sigortacılık alanında büyüme kapasitelerinin yüksek olduğu ve sigortacılığın yatırım ve geliştirmelere açık bir alan olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Kişi başı prim üretiminde ise Türkiye dünya ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Arada neredeyse 8 katlık bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum kişi başına

yapılabilecek sigorta harcamalarının ve sigortalılık oranlarının arttırılabileceği yönünde sektörde fırsatlar olabileceği yönünde de yorumlanabilmektedir. Tüm bu rakamlar ışığında Türkiye'nin sigortacılık sektörü anlamında gelişme, yatırım ve fırsatlara açık bir ülke olduğu ve sigortacılığın giderek büyüyen ve gelişen bir sektör olacağı söylenebilmektedir.

Tablo 2: Türkiye Finans Sektörü Aktif Büyüklükleri

Milyar	2017	2018	2019	2020	2021
Bankalar	3.257,84	3.867,0	4.490,8	6.106,4	9.215,4
Sigorta, Reas. Emek. Şirketleri	152,3	178,4	236,6	307,8	429,20
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	54,2	46,8	113,8	128,5	267,39
Finansal Kiralama Şirketleri	58,1	68,5	58,2	70,3	106,05
Faktöring Şirketleri	43,7	34,6	37,0	48,0	64,97
Tüketici Finansman Şirketleri	39,1	39,7	27,6	36,0	48,70
Araç Kurumlar	23,1	21,9	28,0	41,3	45,77
Gayrimenkul Yatırım Ort.	26,9	19,4	32,7	55,3	87,27
Girişim Sermayesi Yatırım Ort.	2,6	1,5	3,0	7,6	6,47
Genel Toplam	3.657,90	4.277,80	5.027,7	6.801,3	10.271,22

Kaynak: T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Sigortacılık ve Özel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, 2021.

Tablo 2’de Türkiye finans sektörünün içerisinde sigorta sektörünün yerine bakıldığında ise bankacılıktan sonra ikinci sırada geldiği görülmektedir. 2021 yılı itibarıyla Finans sektörünün aktif büyüklüğünün %89,72’sini bankacılık sektörü oluştururken, %4,18’ini sigortacılık sektörü oluşturmaktadır.

Sigortacılık sunduğu güvence ile bireylerin en zor zamanlarını en az kayıp ile atlatabilmesini sağlamayı hedeflemektedir. Sigorta ürünleri somut birer mal ürünü değil soyut hizmet ürünleri özelliği taşımaktadır. Olası bir kayıp veya hasar yaşayan kişiler en zor zamanlarında sigorta şirketlerinden hizmet karşılığını beklemektedir. Dolayısıyla sigorta sektörü prim tazminat ilişkisi ile sınırlı kalmayan, müşterileri ile karşılıklı güven ilişkisi kurması gereken bir sektördür. En önemli finansal şirketlerden olan sigorta şirketlerinin entelektüel sermayesinin değerinin önemi de işte burada ortaya çıkmaktadır. Entelektüel sermayenin en önemli unsurlarından insan sermayesi ve müşteri sermayesi sigortacılık için büyük önem taşıyabilmektedir.

İnsan sermayesi açısından bakıldığında sigorta şirketi çalışanlarının teknik bilgi ve beceri düzeyleri yüksek nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan sektörlerden biri olduğu görülebilmektedir. Sigortacılık yapısında reasürans, hasar, rücu, aktüerya, sigorta muhasebesi, underwriting gibi uzmanlık ve nitelik gerektiren birçok teknik departmandan oluşmaktadır. Dolayısıyla yönetsel ve personel kaynaklı risklerin minimumda tutulması sigortacılıkta güven ilişkisinin zedelenmemesi için ayrıca önem taşımaktadır. Bunun için de sigorta sektörünün insan sermayesi değerinin yüksek olması ihtiyacı doğmaktadır.

3. Literatür Taraması

Sigortacılık sektöründe entelektüel sermayeyi araştıran çalışmalar ve diğer sektörlerde entelektüel sermaye ve firma performansı, karlılık ilişkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar aşağıdaki literatür tablosunda verilmiştir.

Tablo 3: Yerli ve Yabancı Literatürden Çeşitli Çalışmalar

Özkan, 2022	38 Hayat Dışı Sigorta Şirketi	VAIC Modeli	Çalışmada 2004-2018 yılları arasında faaliyette bulunan 38 hayat dışı sigorta şirketinin entelektüel katma değer katsayısı hesaplanarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre insan sermayesi ile şirket performansları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Rehman, Aslam ve Iqbal, 2022	129 Ülkeden 29 İslami Banka	2 Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (2SYS-GMM)	Çalışmada 29 İslami Bankanın 2008-2017 yılları arasındaki verileri iki basamaklı GMM yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda yapısal ve ilişkisel sermaye verimliliğinin İslami bankaların performansında itici güç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca insan sermayesi verimliliğinin banka performansı üzerindeki etkisi negatif olarak bulunmuştur.
Githaiga, 2022	53 Güney Afrika bankası	VAIC Modeli	Çalışmada Güney Afrika'da faaliyette bulunan 53 bankanın 2010-2018 yılları arasındaki verileri VAIC regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda entelektüel sermayenin banka performansı üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.
Yiğit, 2021	Kırılğan 5'li ülkeleri (Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye)	VAIC Modeli	Çalışmada Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye'den 2.619 halka açık imalat sektöründen firmanın 2010-2020 yılları arasındaki verileri VAIC yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda kullanılan sermaye verimliliğinin her ülkede firma performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu görülmüştür. İnsan sermayesine bakıldığında ise ülkelerin bu konuda gerekli yatırımları yapmadıkları ve dolayısıyla bu katsayının firma performansı üzerindeki etkisinin ölçülemediği belirtilmiştir.
Olerawaju ve Msomi, 2021	56 Sigorta Şirketi	VAIC Modeli	Çalışmada Güney Afrika'da 2008-2019 yılları arasında faaliyette bulunan 56 sigorta şirketinin VAIC yöntemi ile regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda entelektüel sermaye ve firma performansı arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Entelektüel sermayenin bileşenlerinden insan sermayesi ve yapısal sermaye karlılık ile doğrudan ve önemli ölçüde ilişkiliyken, kullanılan sermaye, varlıkların getirisi ile ters ve önemsiz bir şekilde ilişkilidir.
Çalışkan, 2015	BIST İşlem Gören 14 Banka	VAIC Modeli	Borsa İstanbul'da işlem gören 14 bankanın 2013 bilanço ve gelir tabloları esas alınarak VAIC modeli ile çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda özellikle insan sermayesinin verimlilik ve karlılık üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir.
Chen, Liu ve Kweh, 2014	16 Sigorta Şirketi	VAIC Modeli	Çalışmada Malezya'da faaliyette bulunan 16 sigorta şirketinin 2008-2011 yılı arasındaki verileri VAIC modeli kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma sonuçlarında entelektüel sermaye ile sigorta şirketlerinin firma verimliliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Üretimde sürdürülebilir bir büyüme elde edebilmek için firmaların entelektüel sermayeye yatırım yapması önerilmiştir.
Bölükbaşı, 2014	BIST İşlem Gören 8 Sigorta Şirketi	Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi	Çalışma sonucuna göre 2019-2011 yıllarında sırasıyla Anadolu Hayat ve Emeklilik, Yapı Kredi Sigorta, Anadolu Sigorta ve Aksigorta entelektüel sermaye katsayısı en yüksek olan şirketlerdir.

Joshi vd., 2013	40 Finansal Şirket	VAIC Modeli	Çalışmada Avustralya'da 2006-2008 yılları arasında faaliyette bulunan 40 Finans şirketinin verileri analiz edilmiştir. Çalışmada Avustralya finans sektörünün insan sermayesinden yüksek seviyede etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Yatırım şirketleri, bankalara, sigorta şirketlerine, kıyasla daha yüksek düzeyde insan sermayesi verimliliği nedeniyle yüksek değerli VAIC'e sahiptir. Sigorta şirketlerinde ise insan sermayesi ve yapısal sermayeden ziyade fiziksel sermayeye odaklandığı ortaya çıkmıştır.
Karacaer ve Aygün, 2009	BIST'te İşlem Gören 50 Firma	VAIC Modeli	2007 yılı verilerinin incelendiği çalışmada entelektüel katma değer katsayısı ile firma performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Özellikle karlılık ile anlamlı pozitif bir ilişki bulunurken firma değeri ile anlamlı olmayan pozitif ilişki saptanmıştır.
Şamiloğlu, 2006	BIST İşlem Gören 12 Banka	VAIC Modeli	Borsa İstanbul'da işlem gören 12 bankanın 1998-2001 yılları arasındaki verileri VAIC yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda entelektüel sermaye katsayısı ile şirket performansları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Literatür taramasında entelektüel sermaye ve şirket performanslarını araştıran çalışmaların sonuçları incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmında entelektüel sermaye ve firma performansları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Az sayıda çalışmada ise anlamlı bir pozitif ilişki bulunamamıştır.

4. Veri ve Metodoloji

Çalışmada 2017-2021 yılları arasında faaliyette bulunan 15 adet emeklilik ve hayat şirketinin verileri kullanılmıştır. Veriler Türkiye Sigorta Birliği'nden alınarak derlenmiştir. Çalışma analizinde ölçme yöntemi olarak Pulic (1998) ve Pulic (2004) tarafından geliştirilen entelektüel katma değer katsayısı (VAIC) modeli kullanılmıştır. Bu modele göre entelektüel sermaye katsayısının hesaplanması için Kullanılan sermaye etkinlik katsayısı (CEE), İnsan sermayesi etkinlik katsayısı (HCE) Yapısal sermaye etkinlik katsayısı (SCE) hesaplanmaktadır. Literatürde VAIC yöntemi uygulanarak analiz yapılan çalışmalarda insan sermayesi ve yapısal sermayesi negatif çıkan şirketlerde teknik kar değeri sıfır alındığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışmada da aynı şekilde bu değerleri negatif çıkan şirketlerin teknik kar değerleri sıfır kabul edilmiştir (Zéghal ve Maaloul, 2010; Özkan ve Sarışın, 2022).

Hipotezler

H₁: Emeklilik ve hayat şirketlerinin entelektüel katma değer katsayısı (VAIC) ile finansal performans göstergesi (ROA) arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

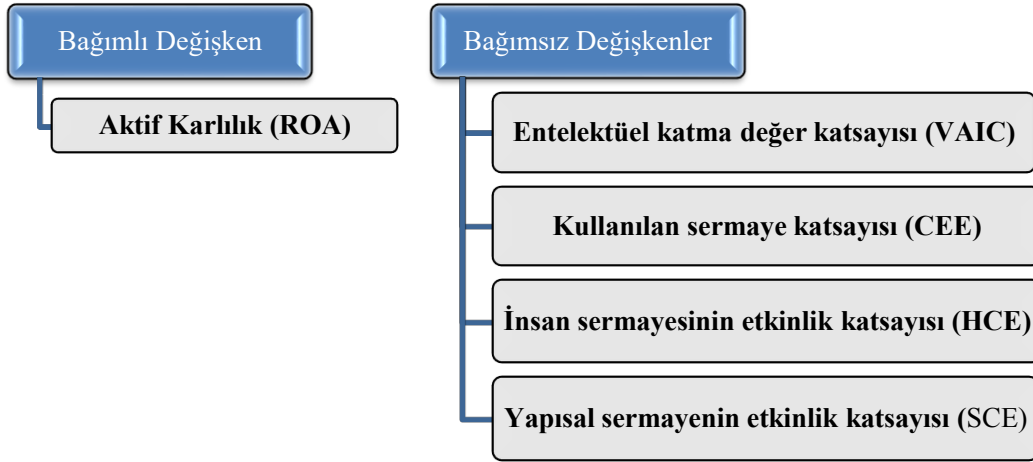
H₂: Emeklilik ve hayat şirketlerinin kullanılan sermayelerinin etkinlik katsayısı (CEE) ile finansal performans göstergesi (ROA) arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

H₃: Emeklilik ve hayat şirketlerinin insan sermayelerinin etkinlik katsayısı (HCE) ile finansal performans göstergesi (ROA) arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

H₄: Emeklilik ve hayat şirketlerinin yapısal sermayelerinin etkinlik katsayısı (SCE) ile finansal performans göstergesi (ROA) arasında anlamlı pozitif bir ilişki vardır.

4.1. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Çalışmada sigorta şirketlerinin karlılıkları ile entelektüel sermaye ilişkisi inceleneceğinden karlılığı ifade etmek üzere bağımlı değişken olarak aktif karlılık (ROA) kullanılmıştır. Literatürde şirket performansını ölçmek için yapılan birçok çalışmada aktif karlılığın kullanıldığı gözlemlenmiştir (Özkan ve Sarışın, 2022; Chen vd., 2014; Joshi vd., 2013). Aktif karlılık net kar zarar/toplam varlıklar formülüyle hesaplanmaktadır. Çalışmada net kar zarar şirketlerin ilgili yıla ait gelir tablosundan alınırken toplam varlıklar yine ilgili yılın bilançosundan alınarak derlenmiştir.

Şekil 1: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Çalışmada bağımsız değişken olarak ise VAIC modelinin bağımsız değişkenleri kullanılmıştır (Pulic, 1998; Pulic, 2004). Bu değişkenler entelektüel katma değer katsayısı, kullanılan sermaye etkinlik katsayısı, insan sermayesi etkinlik katsayısı ve yapısal sermaye etkinlik katsayısı bileşenlerinden oluşmaktadır. Modele göre VAIC hesabı aşağıdaki denklemlere göre yapılmaktadır.

$$VAIC_i = CEE_i + HCE_i + SCE_i \quad (1)$$

$VAIC_i$ = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin entelektüel katma değer katsayısı,
 CEE_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin kullanılan sermayesinin etkinliği katsayısı,

HCE_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin insan sermayesi etkinliği katsayısı,

SCE_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin yapısal sermaye etkinlik katsayısıdır.

VAIC değerini hesaplayabilmek için öncelikle emeklilik ve hayat şirketlerinin toplam katma değeri (VA) hesaplanmalıdır. Buna göre:

$$VA_i = OP_i + EC_i + A_i \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de VA_i , i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin ürettiği toplam katma değeri

OP_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin teknik karını

EC_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin personel ücret ve giderlerini

A_i = i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin amortisman giderlerini ifade etmektedir.

VA değeri hesaplandıktan sonra CEE, HCE ve SCE değerleri hesaplanmalıdır. Buna göre ilk olarak $CEE_i = VA_i / CE_i$ (3) formülüyle hesaplanır. Burada CE_i şirketin kullanılan sermayesini yani özkaynaklarını ifade etmektedir. HCE ve SCE de sırasıyla aşağıdaki formüllere göre hesaplanmaktadır:

$$HCE_i = VA_i / HC_i \quad (4)$$

$$SC_i = VA_i - HC_i \quad (5)$$

$$SCE_i = SC_i / VA_i \quad (6)$$

4,5 ve 6 numaralı eşitliklerde HC_i , i emeklilik ve hayat sigorta şirketinin maaş ve ücret giderlerini; SC_i ise yapısal sermayeyi ifade etmektedir.

Regresyon modelleri

Çalışma kapsamında oluşturulan regresyon modelleri aşağıda verilmiştir.

$$\text{Model 1: } ROA = \beta_0 + \beta_1 CEE + \beta_2 HCE + \beta_3 SCE + \varepsilon$$

$$\text{Model 2: } ROA = \beta_0 + \beta_1 CEE + \beta_2 SCE + \varepsilon$$

$$\text{Model 3: } ROA = \beta_0 + \beta_1 CEE + \varepsilon$$

$$\text{Model 4: } ROA = \beta_0 + \beta_1 VAIC + \beta_2 SCE + \varepsilon$$

Regresyon modellerinde yer alan β_0 'lar, sabit kesişim katsayılarını, β 'lar bağımsız değişkenlere ilişkin eğim katsayılarını ve ε 'lar hata terimlerini temsil etmektedir.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

2017-2021 döneminde, emeklilik ve hayat sigorta şirketlerinin entelektüel katma değer katsayısı (VAIC) ve bu katsayının bileşenlerine (CEE, HCE ve SCE) ilişkin ortalama değerler Tablo 4'te gösterilmiştir. Sigorta şirketleri VAIC değerine göre incelendiğinde en yüksek VAIC değerinin Cigna Finans Emeklilik ve Hayat AŞ'ye, en düşük ise BNP Paribas Cardif Emeklilik AŞ'ye ait olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Emeklilik ve Hayat Sigorta Şirketlerinin 2017-2021 Dönemi Ortalama VAIC, CEE, HCE ve SCE Değerleri

Sigorta Şirketinin Adı	VAIC	CEE	HCE	SCE
Aegon Emeklilik ve Hayat AŞ	1.8843284	-0.32407	0.804538	1.403865
Allianz Hayat ve Emeklilik AŞ	-0.2694314	-0.20612	0.895092	-0.9584
Allianz Yaşam ve Emeklilik AŞ	-0.0649223	0.135578	-1.37249	1.17199
Anadolu Hayat Emeklilik AŞ	0.7008646	0.128837	-1.36971	1.941735
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	0.6207072	-0.02266	-0.1872	0.830567
AgeSA Emeklilik ve Hayat AŞ	-1.3336283	-0.00949	-0.01793	-1.30621
Axa Hayat ve Emeklilik AŞ	0.8063645	-0.19563	1.002386	-0.00039
BNP Paribas Cardif Emeklilik AŞ	-8.6599582	-0.04308	0.563912	-9.18079
Cigna Finans Emeklilik ve Hayat AŞ	2.8702611	0.206517	-0.80976	3.473504

Fiba Emeklilik ve Hayat AŞ	0.4871580	-0.01105	-0.14337	0.641575
Garanti Emeklilik ve Hayat AŞ	-2.2637431	0.254383	-3.8001	1.28197
NN Hayat ve Emeklilik AŞ	0.7703056	-0.6841	1.256298	0.198111
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	-3.8457531	-0.01171	0.008045	-3.84209
Metlife Emeklilik ve Hayat AŞ	-6.9272732	0.349079	-8.40324	1.126888
Türkiye Hayat ve Emeklilik AŞ	-4.9117964	0.282992	-7.35065	2.155858
<i>Ortalama</i>	-1.3424344	-0.010035	-1.261611	-0.07079

CEE: Kullanılan Sermaye Etkinlik Katsayısı, HCE: İnsan Sermayesi Etkinlik Katsayısı, SCE: Yapısal Sermaye Etkinlik Katsayısını, VAIC: Entelektüel katma değer katsayısını ifade etmektedir.

VAIC değerleri bazı şirketlerde negatif olarak ortaya çıkmıştır. Negatifliğin nedeni personel ve amortisman giderlerinin çok olması ve aynı zamanda teknik karlılıklarının düşük olmasıdır. Sigorta şirketlerinde prim üretiminden kaynaklanan karların artmasıyla teknik karlılık artmaktadır. Şirketlerin finansa tabloları incelendiğinde çoğunlukla karlılığın yatırım gelirlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Şirketlerin sürdürülebilir bir karlılığa ulaşabilmesi için üretimden kaynaklı gelirlerin artması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için şirketin personel ve yönetsel kaynaklarına yatırımlarını arttırmasının önem taşıyabileceği düşünülmektedir.

Entelektüel sermayenin emeklilik ve hayat sigorta şirketlerinin karlılığı üzerindeki etkisinin analizinde kullanılan değişkenlere (CEE, HCE, SCE ve VAIC) ait yıllık ortalama değerler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: 2017-2021 Döneminde Yıllık Ortalama VAIC, CEE, HCE ve SCE Değerleri

Yıllar	VAIC	CEE	HCE	SCE
2017	-2.473835891	0.089944409	-3.63207795	1.06829765
2018	-0.075325843	-0.049237037	-1.39531375	1.36922494
2019	-1.971701279	0.020605746	-2.11981988	0.12751286
2020	-1.267835913	-0.023588943	-0.96065490	-0.28359207
2021	-2.941681599	0.018093782	-1.08394934	-1.87582604
2017-2021	-1.746076105	0.011163591	-1.83836316	0.081123468

Tablo 6'da analizlerde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Değişkenlerden her birine ilişkin gözlem sayısı 15'tir. İncelenen 2017-2021 döneminde emeklilik ve hayat sigorta şirketlerinin ortalama aktif karlılığı -0,0129'dur. Bu değer, aynı dönemde minimum 0, maksimum 0,08 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std.Sapma	Minimum	Maksimum
ROA	15	0,0202	0,02561	0	0,08
VAIC	15	-1,3424	3,33801	-8,66	2,87
CEE	15	-0,0100	0,26716	-0,68	0,35
HCE	15	-1,2616	2,97649	-8,40	1,26
SCE	15	-0,0708	3,04114	-9,18	3,47

Tablo 7'de analizde kullanılan değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyonlar sunulmuştur. Finansal performans göstergesi, ROA ile CEE arasında %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif korelasyon vardır ($r=0,701$). Ayrıca ROA ile HCE arasında %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı negatif korelasyon vardır ($r=-0.661$). Bağımsız değişkenlerden CEE'nin, ROA ile en yüksek

korelasyona sahip olduğu görülmektedir. ROA ile VAIC ve SCE arasındaki korelasyonlar ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$).

Tablo 7: Korelasyon Katsayıları ve Değişkenlere İlişkin Varyans Şişirme Faktörü Değerleri

	ROA	VAIC	CEE	HCE	VIF
VAIC	-0,170				1,632
CEE	0,701**	-0,380			2,205
HCE	-0,661**	0,520*	-0,738**		2,381
SCE	0,339	0,622*	0,218	-0,343	1,137

** , * sırasıyla %1, ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. VIF: Varyans şişirme faktörüdür (variance inflation factor – VIF). Değişkenlere ilişkin VIF değerlerinin hesaplanmasında, VAIC için Model (4), diğer tüm değişkenler için Model (1) dikkate alınmıştır.

Modelde kullanılan değişkenlerden olan VAIC ile HCE ve SCE arasında %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki vardır ($r=0,520$; $r=0,622$). Ayrıca CEE ve SCE arasında ise %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı negatif korelasyon vardır ($r=-0,738$). Bununla birlikte bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında genellikle güçlü bir korelasyon olmadığı görülmektedir. Bu sonuç, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin güçlü olmadığı ya da hiç olmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, bağımsız değişkenler için yapılan ve Tablo 4'te raporlanan çoklu doğrusal bağlantı testi (VIF – Variance Inflation Factor) sonuçları da değişkenler arasında bu sorunun var olmadığını göstermektedir.

Korelasyon matrisi sonuçlarına bakıldığında emeklilik ve hayat sigorta şirketlerinde aktif karlılığı en iyi açıklayan değişkeninin şirketin kullanılan sermayesi yani öz kaynakları olduğu görülmektedir. Şirket büyüklüğünün sigorta şirketlerinin karlılığında önemli bir paya sahip olduğu söylenebilmektedir.

Analizin ilginç sonuçlarından birisi de insan sermayesi etkinlik katsayısı ile karlılık arasındaki negatif ilişkidir. Bu durum şirketlerin personel giderleri ve amortisman giderlerinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Yapısal sermaye ile karlılık arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 8: Regresyon Sonuçları

	Regresyon Katsayısı	Standart Hata	Standardize Katsayılar	t	P	R ²	Adj. R ²
Model 1	,018	,006			**	0.577	0.462
CEE	,046	,028	,484	3,049	**		
HCE	-,002	,003	-,230	1,662	*		
SCE	,002	,002	,215	-,761	-		
Model 2					**	0.555	0.481
Sabit	,021	,005		4,396	**		
CEE	,062	,019	,644	3,265	**		
SCE	,002	,002	,259	1,313	*		
Model 3					**	0.491	0.452
Sabit	,021	,005		4,259	**		
CEE	,067	,019	,701	3,541	**		
Model 4					*	0.445	0.352
Sabit	,014	,006		2,283	*		
VAIC	-,005	,002	-,682	-2,484	*		
SCE	,007	,002	,824	3,000	**		

*: $P<0,05$; **: $P<0,01$ - : $P>0,05$

Türkiye sigorta sektöründe faaliyet gösteren hayat ve emeklilik sigorta şirketlerinin entelektüel sermayeleri ile finansal performansları arasındaki ilişkileri gösteren modellere ilişkin sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir. Model (1) (CEE, HCE ve SCE) bağımsız değişkenlerini içeren ve sigorta şirketlerinin aktif karlılığı (ROA) üzerindeki etkisini göstermektedir. Tablo 5 incelendiğinde Model (1)’in %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermekte ve ROA’yı açıklayan en iyi model olduğu görülmektedir ($R^2= 0,577$, $Adj.R^2=0,462$). Bu bağlamda, Model (2)’nin de %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermekte ve ROA’yı açıklayan iyi bir model olduğu görülmektedir ($R^2= 0,555$, $Adj.R^2=0,481$).

Model 1’e göre aktif karlılığı en çok etkileyen değişken CEE katsayısı yani kullanılan sermaye etkinlik katsayısı olmuştur. Tüm modellerde kullanılan sermaye en etkili değişken olmaya devam etmiştir. Kullanılan sermayenin büyüklüğü ile şirket karlılığı arasında önemli bir pozitif ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiye göre şirket büyüklüğü arttıkça karlılığın da arttığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Şirketlerin büyüklüğü arttıkça yönetsel süreçlerinin de daha teknik olarak yapıldığı ve profesyonelleştiği göz önüne alınırsa esasında gelişmiş bir kurum kültürüne sahip şirketlerin de karlılıklarının daha fazla olabileceği düşünülmektedir.

5. Sonuç

Analiz sonuçlarına göre şirketlerin karlılıkları en çok kullanılan sermayelerinden kaynaklanmaktadır. Firma büyüklüğü ile karlılık arasında olumlu yönde bir ilişki bulunduğu söylenebilmektedir. Kullanılan sermaye arttıkça karlılık da artmaktadır. Entelektüel sermaye katsayısı bileşenleri içerisinde karlılığı en çok etkileyen şirketlerin öz kaynakları olmuştur. Çalışmada yapısal sermaye ile şirket karlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu ilişkinin ilerleyen süreçlerde daha anlamlı hale getirilebilmesi için şirketin yönetsel süreçlerini geliştirmesi önerilmektedir. Şirketler ayrıca yapısal sermayelerini arttırabilmek için bilgi teknolojilerinde alt yapılarını oluşturan yazılım, veri tabanı, teknolojik altyapı birimlerinde yatırımlar yapabilir.

Çalışmada entelektüel katma değer katsayısı ile karlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yapısal sermaye ve insan sermayesini geliştirebilmek üzere yapılan bu çalışmalarla şirketlerin entelektüel sermayesi de olumlu yönde etkilenmiş olacaktır.

Genel analiz sonuçlarına göre şirketlerin karlılığında entelektüel sermayenin önemli bileşenlerinden olan insan sermayesinin payı negatiftir. Bu durum emeklilik ve hayat şirketlerinde insan sermayesi konusunda yeterli yatırımlara sahip olmadığı yönünde yorumlanabilmektedir. Oldukça karmaşık bir iş yapısına sahip olan emeklilik ve hayat şirketlerinin teknik karlılıklarını artırmak ve sürdürülebilir bir performans sağlayabilmek için insan sermayesi konusunda pozitif etki sağlayabilecek geliştirme ve düzenlemelerde bulunması önerilmektedir. Literatürde hayat dışı sigortacılık alanında yapılan çalışmalarda bu şirketlerin karlılıklarında entelektüel sermayenin pozitif yönde etkisi olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. İnsan odaklı faaliyetleri oldukça fazla olan sigorta sektörünün çalışan sermayesine yapılan yatırımların bu anlamda olumlu etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir.

Sigorta şirketlerinin iş yapış süreçlerinde sigortacılığa özel birçok teknik departman bulunmaktadır. Reasürans, Hasar ve Rücu, Risk Yönetimi, Risk Kabul (Underwriting) departmanı bunlardan bazılarıdır. Departmanda çalışan insan kaynağının

niteliği, tecrübe ve deneyimi, eğitim seviyesi şirketin yönetsel süreçlerinden kaynaklanan risk ve kayıpların önüne geçilmesinde oldukça önemli olabilmektedir. Tüm bu nedenlerle entelektüel sermaye etkinliğini artıran çalışmalar yapılması şirket karlılığını ve verimliliğini olumlu yönde etkileyebilecektir.

Kaynakça

- Aslam, E., & Haron, R. (2020). The Influence of Corporate Governance on Intellectual Capital Efficiency: Evidence From Islamic Banks of OIC Countries. *Asian Journal of Accounting Research*, 5(2), 195-208.
- Bölükbaşı, Y. (2014). Entelektüel Sermayenin İşletme Bazında Ölçülmesinde Kullanılan Yöntemler ve Sigorta Sektöründe Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 425-447.
- Chen, F. C., Liu, Z. J., & Kweh, Q. L. (2014). Intellectual Capital and Productivity of Malaysian General Insurers. *Economic Modelling*, 36, 413-420.
- Çalışkan, T. (2015). Bilgi Ekonomisinde Entelektüel Sermaye: Borsa İstanbul'da Bankacılık Sektörü Uygulaması. *Journal of Management and Economics Research*, 13(3), 121-137.
- Duffy, J. (2000). Knowledge Management: To Be or Not to Be. *Information Management Journal*, 34, 64-67.
- Githaiga, P. N. (2022). Intellectual Capital and Bank Performance: The Moderating Role of Income Diversification. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*.
- Joshi, M., Cahill, D., Sidhu, J., & Kansal, M. (2013). Intellectual Capital and Financial Performance: An Evaluation of the Australian Financial Sector. *Journal of Intellectual Capital*.
- Karacaer, S., & Aygün, M. (2009). Entellektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 127-140.
- Lentjushenkova, O., & Lapina, I. (2014). The Classification of The Intellectual Capital Investments of An Enterprise. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 53-57.
- Olawajaju, O. M., & Msomi, T. S. (2021). Intellectual Capital and Financial Performance of South African Development Community's General Insurance Companies. *Heliyon*, 7(4), e06712.
- Rehman, A. U., Aslam, E., & Iqbal, A. (2022). Intellectual Capital Efficiency And Bank Performance: Evidence From Islamic Banks. *Borsa Istanbul Review*, 22(1), 113-121.
- Sarışın, E., & Özkan, N. (2022). Entelektüel Sermayenin Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performansına Etkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(26), 209-228.
- Suyadal, M. (2019). *Entelektüel Sermaye, Finansal Performans ve Makroekonomik Faktörler: Dünya Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şamiloğlu, F. (2006). Entelektüel Sermaye: İMKB’de Hisse Senetleri İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (31), 78-89.
- T.C. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, (2021). Sigortacılık ve Özel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, 2021. <https://seddk.gov.tr/tr/raporlar/sigortacilik-ve-bes-faaliyetleri>
- Türkiye Sigorta Birliği, 2021 Sektör Raporu. https://tsb.org.tr/media/attachments/TSB_SEKTOR_TR21_2807.pdf
- Türkiye Sigorta Birliği, İstatistikler, <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler>
- Yiğit, F. (2021). Entelektüel Sermaye Firma Performansını Nasıl Etkiler? Gelişmekte Olan Ülkelerden Güncel Kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 679-696.
- Yörük, N., & Erdem, N. S. (2008). Entelektüel Sermaye ve Unsurlarının, İMKB’de İşlem Gören Otomotiv Sektörü Firmalarının Finansal Performansı Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 397-413.
- Zor, İ., & Cengiz, S. (2013). Entelektüel Sermaye ile Firma Değeri Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul’da Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 37-56.